

พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

เล่มที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น

๑. ขันธสังยุต มุลป้อนาสกั

นกุลปิตุวรรคที่ ๑

๑. นกุลปิตุสูตร

ว่าด้วยกายเปรียบด้วยฟองไข่

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เกสกวาน (ป่าเป็นที่นางยักษชื่อ เกสกวา อยู่อาศัย) อันเป็นสถานที่ให้อภัยแก่หม่อมฤค ไกลเมืองสูงสูมารคิระในภักคชนบท ฯลฯ ครั้งนั้นแล คฤหบดีชื่อนกุลบิดาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวัตแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์เป็นผู้แก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว โดยลำดับ ร่างกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยเนืองๆ พระเจ้าข้า ก็ข้าพระองค์มิได้เห็นพระผู้มี-

พระภาคเจ้าและภิกษุทั้งหลาย ผู้ให้เจริญใจอยู่เป็นนิตย์ ขอพระผู้มี-

พระภาคเจ้าโปรดสั่งสอนข้าพระองค์ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรด
พร้าสอนข้าพระองค์ ด้วยธรรม เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่
ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นั้น ถูกแล้ว ๆ
คฤหบดี อันที่จริง กายนี้กระสับกระส่ายเป็นดังฟองไข อันหนั่งหุ้มไว้
คู่อ่อนคฤหบดี ก็บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ ฟังรู้ตัวได้ชัดว่าไม่มีโรคได้แม้
เพียงครู่เดียว ก็จะมีอะไรเล่า นอกจากความเป็นคนเขลา คู่อ่อนคฤหบดี
เพราะเหตุนี้แหละ ท่านฟังศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเรามีกายกระสับกระส่าย
อยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย คู่อ่อนคฤหบดี ท่านฟังศึกษา
อย่างนี้แล.

[๒] ครั้งนั้นแล คฤหบดีชื่อนี้ นกุลบิดาชั้นชมยินดีพระภิกษิตของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ลูกจากอาสนะ ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทำประทักษิณแล้ว เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร อภิวัตแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง. ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวกะนกุลปีตุคฤหบดีว่า
คู่อ่อนคฤหบดี อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านบริสุทธิ
เปล่งปลั่ง วันนี้ ท่านได้ฟังธรรมมีกถาในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มี
พระภาคเจ้าหรือ. นกุลปีตุคฤหบดีตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ โฉนจะไม่
เป็นอย่างนี้เล่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลั่งอมฤตธรรมรดข้าพเจ้าด้วย
ธรรมมีกถา.

ส. คู่อ่อนคฤหบดี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลั่งอมฤตธรรม
รดท่าน ด้วยธรรมมีกถาอย่างไรเล่า.

น. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (ข้าพเจ้าจะเล่าถวาย) ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวัตแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้ว

ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์เป็นผู้แก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยแล้วโดยลำดับ มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วย หนึ่งๆ พระเจ้าข้า ก็ข้าพระองค์มิได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุทั้งหลาย ผู้ให้เจริญใจอยู่เป็นนิตย์ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดสั่งสอน ข้าพระองค์ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดพรา้สอนข้าพระองค์ด้วยธรรม ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด. เมื่อข้าพเจ้ากราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นั้น ถูกแล้วๆ คฤหบดี อันที่จริง กายนี้กระ สับกระส่าย เป็นดั่งว่าฟองไข่ อันหนั่งหุ้มไว้ คุก่อนคฤหบดีก็บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรู้ตัวได้ชัดว่าไม่มีโรคได้แม้ เพียงครู่เดียว ก็จะมีอะไรเล่า นอกจากความเป็นคนเขลา คุก่อนคฤหบดี เพราะเหตุนี้แหละ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเรามีกายกระสับ กระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย คุก่อนคฤหบดี ท่านพึง ศึกษาอย่างนี้แล ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลังอมฤต- ธรรมรดข้าพเจ้าด้วยธรรมมีกถาอย่างนี้แล.

[๗] ส. คุก่อนคฤหบดี ก็ท่านมิได้ทูลสอบถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่อไปว่า พระเจ้าข้า ด้วยเหตุเท่าไรหนอ บุคคลจึงชื่อว่าเป็นผู้มีกาย กระสับกระส่าย และเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่าย และก็ด้วยเหตุเท่าไรเล่า บุคคลแม้เป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย แต่หาเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายไม่.

น. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ามาแม้แต่ที่ไกล เพื่อจะทราบเนื้อ ความแห่งภยิตนั้นในสำนักท่านพระสารีบุตร ดิละหนอ ขอเนื้อความ แห่งภยิตนั้นจงแจ่มแจ้งกะท่านพระสารีบุตรเถิด.

ส. คุก่อนคฤหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว.

นกุลปีตฤหบดีรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว ท่านพระสารีบุตร
จึงได้กล่าวว่

สักกายทิฎฐิ ๒๐

[๔] คุก่อนคฤหบดี ก็อย่างไรเล่า บุคคลจึงเชื่อว่าเป็นผู้มีกาย
กระสับกระส่ายด้วย จึงเชื่อว่าเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายด้วย คุก่อน
คฤหบดี คือ ปุถุชนในโลกนี้ผู้มีได้ระดับแล้ว มิได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย
ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ มิได้รับแนะนำในอริยธรรม มิได้เห็น
สัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ มิได้รับแนะนำใน
สัพปริสธรรม ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีรูป ๑ ย่อม
เห็นรูปในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า
เราเป็นรูป รูปของเรา เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป
รูปของเรา รูปนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวน
เป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น
ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีเวทนา ๑ ย่อมเห็น
เวทนาในตน ๑ ย่อมเห็นตนในเวทนา ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า
เราเป็นเวทนา เวทนาของเรา เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็น
เวทนา เวทนาของเรา เวทนานั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะ
เวทนาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและ
อุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นสัญญา โดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมี
สัญญา ๑ ย่อมเห็นสัญญาในตน ๑ ย่อมเห็นตนในสัญญา ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่
ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสัญญา สัญญาของเรา เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วย

ความยึดมั่นว่า เราเป็นสัญญา สัญญาของเรา สัญญานั้นย่อมแปรปรวน
เป็นอย่างอื่นไป เพราะสัญญาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ
ทุกซ์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นคน ๑
ย่อมเห็นตนมีสังขาร ๑ ย่อมเห็นสังขารในตน ๑ ย่อมเห็นตนในสังขาร ๑
เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสังขาร สังขารของเรา เมื่อเขา
ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสังขาร สังขารของเรา สังขารนั้นย่อม
แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะสังขารแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป
โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นวิญญูณ
โดยความเป็นคน ๑ ย่อมเห็นตนมีวิญญูณ ๑ ย่อมเห็นวิญญูณในตน ๑
ย่อมเห็นตนในวิญญูณ ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็น
วิญญูณ วิญญูณของเรา เมื่อเขาคตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็น
วิญญูณ วิญญูณของเรา วิญญูณนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป
เพราะวิญญูณแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมนัส
และอุปายาสจึงเกิดขึ้น คู่ก่อนคฤหบดี ด้วยเหตุอย่างนี้แล บุคคลจึงชื่อว่า
เป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย และเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่าย.

[๕] คู่ก่อนคฤหบดี ก็อย่างไรเล่า บุคคลแม้เป็นผู้มีกายกระสับ
กระส่าย แต่หาเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายไม่ คู่ก่อนคฤหบดี คือ อริยสาวก
ในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับแล้ว ผู้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรม
ของพระอริยะ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในอริยะธรรม ผู้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย
ผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในสัปปริสธรรม
ย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีรูป ๑ ย่อมไม่เห็นรูป
ในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในรูป ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า
เราเป็นรูป รูปของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า

เราเป็นรูป รูปของเรา รูปนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูป
แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส
จึงไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เห็นเวทนาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมี
เวทนา ๑ ย่อมไม่เห็นเวทนาในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในเวทนา ๑ ไม่เป็น
ผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นเวทนา เวทนาของเรา เมื่ออริยสาวก
นั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นเวทนา เวทนาของเรา เวทนานั้น
ย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะเวทนาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป
โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เห็น
สัญญาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีสัญญา ๑ ย่อมไม่เห็นสัญญา
ในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในสัญญา ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า
เราเป็นสัญญา สัญญาของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความ
ยึดมั่นว่า เราเป็นสัญญา สัญญาของเรา สัญญานั้นย่อมแปรปรวนเป็น
อย่างอื่นไป เพราะสัญญาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เห็นสังขารโดยความ
เป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีสังขาร ๑ ย่อมไม่เห็นสังขารในตน ๑ ย่อมไม่
เห็นตนในสังขาร ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสังขาร
สังขารของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็น
สังขาร สังขารของเรา สังขารนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะ
สังขารแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและ
อุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เห็นวิญญูณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่
เห็นตนมีวิญญูณ ๑ ย่อมไม่เห็นวิญญูณในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนใน
วิญญูณ ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นวิญญูณ
วิญญูณของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็น
วิญญูณ วิญญูณของเรา วิญญูณนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป

เพราะวิญญาณแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น คู่ก่อนคฤหบดี อย่างนี้แลบุคคลแม้มีกาย กระสับกระส่าย แต่หาเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายไม่.

ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวคำนี้แล้ว นกุลปิตุคฤหบดีชื่นชมยินดี ภาษิตของท่านพระสารีบุตร ฉะนี้แล.

จบ นกุลปิตุสูตรที่ ๑

สารัตถปกาลินี

อรรถกถาสังยุตตนิกาย ชันชวาวรรค

อรรถกถานกุลปิตุสูตรที่ ๑

นกุลปิตุวรรคสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ภกุเลสุ ได้แก่ ในชนบทมีชื่ออย่างนี้.

บทว่า สุตุมาริเร ได้แก่ ในนครชื่อสูงสูมาริระ เล่ากันมาว่า เมื่อสร้างนครนั้น จระเข้ร้อง ฉะนั้นคนทั้งหลายจึงตั้งชื่อนครนั้นว่า สูงสูมาริระ. บทว่า เกสกพาวเน ความว่า ในป่าที่ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะ ยักษิณีชื่อเกสกพาสิงอยู่ ป่านั้นแหละ เรียกว่า มิคทายะ เพราะเป็นที่ ให้อภัยแก่หมู่เนื้อ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยนครนั้นในชนบทนั้น ประทับอยู่ในไพรสณฑ์นั้น. บทว่า นกุลปิตา ได้แก่ เป็นบิดาของทารก ชื่อนี้กุลละ.

บทว่า **ชินฺุโณ** ได้แก่ เป็นผู้คร่ำคร่าเพราะชรา. บทว่า **วุฑฺโฒ** ได้แก่ เป็นผู้เจริญวัย. บทว่า **มหลฺลโก** ได้แก่ เป็นคนแก่นับแต่เกิด. บทว่า **อทุรคโต** ได้แก่ ล่วงกาล ๓. บทว่า **วโยอนุปฺปโต** ได้แก่ล่วงกาล ๓ นั้นๆ ถึงปัจฉิมวัยตามลำดับ. บทว่า **อาตุรกาโย** ได้แก่ มีกายเจ็บไข้. ความจริง สรีระนี้แม้มีวรรณะคังทอง ก็ชื่อว่ากระสับกระส่ายอยู่นั่นเอง เพราะ อรรถว่าไหลออกเป็นนิจ แต่ว่าโดยพิเศษ สรีระนั้นย่อมมีความกระสับกระส่าย ๓ อย่าง คือ กระสับกระส่ายเพราะชรา ๑ กระสับกระส่ายเพราะพยาธิ ๑ กระสับกระส่ายเพราะมรณะ ๑ ใน ๓ อย่างนั้น เพราะความเป็นคนแก่ จึงชื่อว่ากระสับกระส่ายเพราะชรานั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ในที่นี้ท่านก็ประสงค์เอาความที่สรีระนั้น กระสับกระส่ายเพราะพยาธิ เพราะเป็นโรคอยู่เนื่องๆ. บทว่า **อภิกฺขณฺตงฺโก** ได้แก่ เป็นโรคเนื่องๆ คือเป็นโรคอยู่เรื่อย. บทว่า **อนิจฺจทสฺสาวิ** ความว่า ข้าพระองค์ไม่อาจมาในขณะที่ปรารถนาๆ ได้เฝ้าบางคราวเท่านั้น มิได้เฝ้าตลอดกาล. บทว่า **มโนภาวนิยานํ** ได้แก่ ผู้ให้เจริญใจ ก็เมื่อ ข้าพระองค์เห็นภิกษุเหล่าใด จิตย่อมเจริญด้วยอำนาจกุศล ภิกษุเหล่านั้น ได้แก่พระมหาเถระมีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นต้น ชื่อว่า เป็นผู้ให้เจริญใจ. บทว่า **อนุสาสตุ** ได้แก่ขอโปรดสั่งสอนบ่อยๆ. จริงอยู่ สอนครั้งแรกชื่อว่าโอวาท สอนครั้งต่อๆ ไปชื่อว่าอนุสาสนี. อีกอย่างหนึ่ง สอนในเรื่องที่มีแล้วชื่อว่าโอวาท สอนตามแบบแผนคือตามประเพณี นั้นแหละในเรื่องที่ยังไม่มีชื่อว่าอนุสาสนี. อีกอย่างหนึ่ง คำว่าโอวาทก็ดี คำว่า อนุสาสนี ก็ดี โดยอรรถเป็นอย่างเดียวกันทีเดียว ต่างกันเพียง พยัญชนะเท่านั้นเอง.

บทว่า **อาตุโร** หาย ตัดเป็น **อาตุโร** หิ อัย. ความว่า กายนี้มีสี่

เหมือนทอง แม้เสมอด้วยไม้ประยงค์ ก็ชื่อว่ากระสับกระส่าย เพราะ
อรรกว่าไหลออกเป็นนิจ. บทว่า **อณฺทภูโต** ความว่า เป็นเหมือนฟองไข่
ใช้การไม่ได้ ฟองไข่ไก่อก็ตาม ฟองไข่นกยูงก็ตาม ที่คนเอามาทำเป็น
ลูกข่าง จับโยนหรือขว้างไป ไม่อาจจะเล่นได้ ย่อมแตกในขณะนั้น
นั่นเอง ฉันทใด กายเมื่อนี้ก็ฉันทนั้น เมื่อคนเหยียบชายผ้าก็ดี สะดุดตาก็ดี
ล้มลง ย่อมแตกเป็นเหมือนฟองไข่ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **อณฺทภูโต**.
บทว่า **ปริโยทโท** ได้แก่ เพียงผิวหนังที่ละเอียดหุ้มไว้ เพราะฟองไข่มี
เปลือกแข็งหุ้มไว้ ฉะนั้นแม้เหลือบยุ้งเป็นต้นแอบเข้าไปเจาะผิวที่ฟองไข่นั้น
ก็ไม่อาจให้น้ำเชื้อไข่วไหลออกมาได้ แต่ที่กายนี้ เจาะผิวหนังทำได้ตาม
ปรารถนา กายนี้ผิวหนังที่ละเอียดหุ้มไว้แบบนี้. บทว่า **กิมณฺณตฺร พาลุยา**
ความว่า อย่างอื่นนอกจากความอ่อนแอ จะมีอะไรเล่า กายนี้อ่อนแอ
จริงๆ. บทว่า **ตสฺมา** ได้แก่ เพราะกายนี้เป็นอย่างนี้

บทว่า **เตนุปลสฺงกมิ** ความว่า คฤหบดีชื่อนี้กุลบิดา เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นสัทธรรมจักรพรรดิ ต่อมาประสงค์จะทำ
ความเคารพพระธรรมเสนาบดี จึงเข้าไปหาพระสารีบุตรถึงที่อยู่
เหมือนราชบุรุษเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิแล้วต่อมาจึงเข้าไปหา
ท่านปริณายกรัตน์ (อัครมหาเสนาบดี). บทว่า **วิปฺปสฺนฺนามิ** ได้แก่ ผ่องใส
ด้วยดี. บทว่า **อินฺทฺริยานิ** ได้แก่ อินทรีย์มีใจเป็นที่ ๖. บทว่า **ปริสุทฺโท**
ได้แก่ ปราศจากโทษ. คำว่า **ปริโยทาโต** เป็นไวยากรณ์ของคำว่า **ปริสุทฺโท**
นั่นเอง. จริงอยู่ ท่านพระสารีบุตรนี้ ท่านเรียกว่า **ปริโยทาโต** เพราะท่าน
ปราศจากอุปกิเลสนั่นเอง มิใช่เพราะเป็นคนขาว. คฤหบดีพอเห็นความ
ผ่องแผ้วของพระสารีบุตรเท่านั้น ก็รู้ว่าท่านมีอินทรีย์ผ่องใส. ได้ยินว่า
นี่เป็นปัญญาภาคคะเนของพระเถระ.

บทว่า กหลฺหิ โน ลฺยา ความว่า เพราะเหตุไรท่านจักไม่ได้ปัญญา นั้นเล่า อธิบายว่า ได้แล้วทีเดียว. ด้วยบทนี้ ท่านแสดงอะไรแสดงว่าเป็น ผู้คุ้นเคยกับพระศาสดา.

ได้ยินว่า คฤหบดีนี้จำเดิมแต่ได้เห็นพระศาสดา ก็ได้ความรัก จูว่าตนเป็นบิดา ฝ่ายอุบาสิกาท่านก็ได้ความรักจูตนเป็นมารดา. ท่านทั้งสองเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสดาว่า บุตรของเรา. จริงอยู่ ความรักของท่านทั้งสองนั้นมีมาแล้วในภพอื่นๆ. ได้ยินว่าอุบาสิกานั้น ได้เป็นมารดา ส่วนคฤหบดีนั้นได้เป็นบิดาของพระตถาคต ๕๐๐ ชาติ. อุบาสิกาเป็นยายและเป็นป้า-น้า อุบาสกเป็นปู่ และเป็นอา ตลอด ๕๐๐ ชาติอีก. รวมความว่า พระศาสดาทรงเจริญเติบโตในมือของท่านทั้งสองนั่นเอง ๑,๕๐๐ อัฐภาพ. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านทั้งสองนั้น จึงนั่งพูดในสำนักของพระศาสดาใช้คำที่ใคร ๆ ไม่สามารถจะพูดในที่ไกลบุตรและธิดาได้. ก็ด้วยเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรง ตั้งท่านทั้งสองนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาอุบาสกสาวกที่สนิทสนมของเรา นกุลปิตา คฤหบดี จัดเป็นเลิศ บรรดาอุบาสิกา สาวิกา ที่สนิทสนมของเรา นกุลมาตา คหปตานี เป็นเลิศ ดังนั้นพระองค์เมื่อจะทรงประกาศความเป็นผู้สนิทสนมนี้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า กหลฺหิ โน ลฺยา ดังนี้.

บทว่า อมเตน อภิสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ความว่า ฌานก็ดี วิปัสสนาก็ดี มรรคก็ดี ผลก็ดี อะไรอื่นในที่นี้ไม่พึงเห็นว่า อมตาสก (คือการโสรจสรงด้วย น้ำอมฤต) แต่พระธรรมเทศนาที่ไพเราะเท่านั้น พึงทราบว่าเป็น อมตาสก. บทว่า ทูโรตีปี ได้แก่ จากภายนอกแคว้นแคว้นบ้าง ภายนอกชนบทบ้าง.

คำว่า อสุตวา ปุณฺธุชโน นี้มีอรรถดังกล่าวมาแล้วนั้นแล พึงทราบ
วินิจฉัยในคำว่า อริยานํ อทฺฐสาวิ เป็นต้นดังต่อไปนี้ พระพุทธเจ้า
พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายกล่าวว่า อริยะเพราะไกล
จากกิเลส เพราะไม่ดำเนินไปในความเสื่อม เพราะดำเนินไปในความ
เจริญ เพราะโลกพร้อมด้วยเทวโลกพึงดำเนินตาม อนึ่ง พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายนั้นแล เป็นพระอริยะในโลกนี้ อย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า
พระตถาคตท่านเรียกว่าอริยะในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ฯลฯ ดังนี้ ก็พึง
ทราบวินิจฉัยในคำว่า สปัปฺริสถานํ ดังต่อไปนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าและ
พระสาวกของตถาคต พึงทราบว่าสัตบุรุษ จริงอยู่ท่านเหล่านั้น
ท่านกล่าวว่าสัตบุรุษ เพราะเป็นคนงาม เพราะประกอบด้วยคุณอันเป็น
โลกุตตระ อนึ่ง ท่านทั้งหมดนั้น ท่านกล่าวไว้ว่าเป็นทั้ง ๒ อย่าง จริงอยู่
แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นพระอริยะด้วยเป็นสัตบุรุษด้วย แม้
พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เรียกอย่างนั้นเหมือนกัน
เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลใดแล เป็นผู้กตัญญูกตเวที เป็น

นักปราชญ์ เป็นกัลยาณมิตร และเป็นผู้มีความ

ภักดีอันมั่นคง กระทำกิจของผู้ได้รับทุกข์โดย

เคารพ บัณฑิตทั้งหลายเรียกบุคคลผู้เช่นนั้นว่า

เป็นสัตบุรุษ.

บทว่า กุลฺยาณมิตฺโต ทพฺพหตฺตติ จ โหติ ความว่า ก็พุทธสาวก
ท่านกล่าวไว้ด้วยบทเพียงเท่านี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายท่านกล่าว
ด้วยคุณมีกตัญญูตา เป็นต้น.

ผู้ใดมีปกติไม่เห็นพระอริยะเจ้าเหล่านั้นในบัดนี้ และไม่ทำความดีในการเห็น ผู้นั้นพึงทราบว่าเป็นผู้ไม่เห็นพระอริยะเจ้า และผู้ไม่เห็นพระอริยะเจ้านั้นมี ๒ จำพวก คือผู้ไม่เห็นด้วยจักขุพวกหนึ่ง ผู้ไม่เห็นด้วยญาณพวกหนึ่ง ใน ๒ พวกนั้น ผู้ไม่เห็นด้วยญาณท่านประสงค์เอาในที่นี้. แม้ผู้ที่เห็นพระอริยะเจ้าด้วยมังสจักขุ หรือด้วยทิพยจักขุ ก็ชื่อว่าเป็นอันไม่เห็นอยู่ตนเอง เพราะถือเอาเพียงสี (รูป) แห่งจักขุเหล่านั้น ไม่ใช่ถือเอาโดยเป็นอารมณ์แห่งอริยปัญญา แม้สัตว์เดียรัจฉาน มีสุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอกเป็นต้น ย่อมเห็นพระอริยะเจ้าด้วยจักขุ และสัตว์เหล่านั้นจะชื่อว่าไม่เห็นพระอริยะเจ้าก็หาไม่ได้

ในข้อนี้มีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์

เล่ากันมาว่า อุปีฐากของพระเถระผู้จีณาสพ ผู้อยู่ ณ จิตรลดาบรรพต เป็นผู้บวชเมื่อแก่ วันหนึ่งท่านเที่ยวบิณฑบาตกับพระเถระถือบาตรและจีวรของพระเถระเดินไปข้างหลังตามพระเถระว่า ท่านขอรับ จินน์ชื่อว่าพระอริยะเจ้าทั้งหลายเป็นเช่นไร. พระเถระตอบว่า บุคคลบางตนในโลกนี้เป็นคนแก่ ถือบาตรและจีวรของพระอริยะทั้งหลาย ทำวัตรปฏิบัติ แม้เที่ยวไปด้วยกัน ก็ไม่รู้จักพระอริยะผู้มีอายุ พระอริยะทั้งหลายรู้ได้ยากอย่างนี้. แม้เมื่อท่านกล่าวอย่างนั้น ท่านก็ยังไม่รู้อยู่ตนเอง เพราะฉะนั้น การเห็นด้วยจักขุและการเห็นด้วยญาณ (ปัญญา) ก็ชื่อว่าเห็น เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อน วิกกลี ประโยชน์อะไรด้วยกายนำที่ท่านเห็นอยู่นี้. ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา. ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม. เพราะฉะนั้น แม้ผู้ที่เห็นด้วยจักขุไม่เห็นอนิจจลักษณะเป็นต้นที่

พระอริยะทั้งหลายเห็นด้วยญาณ และไม่บรรลุธรรมที่พระอริยะบรรลुแล้ว พึงทราบไม่เห็นพระอริยะ เพราะไม่เห็นธรรมอันกระทำความเป็นพระอริยะ และไม่เห็นความเป็นพระอริยะ.

บทว่า อริยมมุสส อโกวิท ได้แก่ผู้ไม่ฉลาดในอริยธรรมต่าง โดยสติปัญญาเป็นต้น ก็ในคำว่า อริยมมุเม อวินิต มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ขึ้นชื่อว่าวินัย มี ๒ อย่าง ใน ๒ อย่างนี้

แต่ละอย่างแบ่งเป็น ๕ อย่าง ท่านเรียกปุถุชนนี้

ว่า มิได้รับแนะนำ เพราะไม่มีวินัยนั้น.

ก็วินัยนี้มี ๒ อย่าง คือ สังวรวินัย ๑ ปหานวินัย ๑ และในวินัย ๒ อย่างนี้ วินัยแต่ละอย่างแบ่งเป็น ๕ อย่าง.

แม้สังวรวินัยก็มี ๕ อย่าง คือ สีสังวร สติสังวร ญาณสังวร ชันตีสังวร วิริยสังวร.

แม้ปหานวินัยก็มี ๕ อย่าง คือ ตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน สมุจเฉทปหาน ปฏิปัสสัทธิปหาน นิสสรณปหาน.

ใน ๕ อย่างนั้น สังวรในประโยคว่า อมินา ปาฏิโมกขสัวเรน อูเปโต โหติ สมุเปโต ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เข้าถึงพร้อมแล้ว ด้วยปาฏิโมกขสังวรนี้ นี้ชื่อว่า สีสังวร สังวรในประโยคว่า รกฺขติ จกฺขุนฺทุริยํ จกฺขุนฺทุริเย ลักริ อापฺษฺติ ภิกษุยอมรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ นี้ชื่อว่า สติสังวร สังวรในคาถาว่า

ความเกิดของนามรูป ละสัสสตทัญญูด้วยการเห็นความดับของนามรูป ละสัจญญาในสิ่งที่มีภัยว่าไม่มีภัย ด้วยการเห็นนามรูปว่าเป็นภัย ละสัจญญาในอิสสาหะความยินดี ด้วยการเห็นอาทินพโทษ ละสัจญญาในอภริตีความยินดี ด้วยนิพพิทานุปัสสนา ละความไม่อยากปล่อย ด้วยมูญจิตุกามยตาญาณ ละความไม่วางเฉยด้วยอุเบกขาญาณ ละภาวะที่เป็นปฏิโลมในธรรมฐิติญาณ และในนิพพานด้วยอนุโลมญาณ ละการยึดถือนิमितในสังขารด้วยโคตรภูญาณ นี้ชื่อว่า ตังคปทาน.

อนึ่ง การละธรรมมีนิเวรณเป็นต้นนั้นๆ ด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธินั้นแล เหมือนการกั้นสาหร่ายบนผิวน้ำด้วยการกั้นด้วยไม้ โดยห้ามภาวะ คือความเป็นไปเสีย นี้ชื่อว่า วิกขัมภนปทาน.

การละหุมกิลเลศที่เป็นฝักฝ่ายสมุทัย ที่กล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่า เพื่อละทัญญูในสันดานของตนโดยมรรคนั้นๆ เพราะทำอริยมรรค ๔ ให้เกิด โดยมีให้เกิดขึ้นอย่างเด็ดขาด นี้ชื่อว่า สมุจเฉทปทาน. อนึ่ง การระงับกิเลสทั้งหลายในขณะแห่งผลจิต นี้ชื่อว่า ปฏิปัตสัทธิปทาน.

พระนิพพานที่ละสังขตธรรมได้หมด เพราะสลัดสังขตธรรมทั้งหมดได้ นี้ชื่อว่า นิสสรณปทาน.

อีกอย่างหนึ่ง ปทานทั้งหมดนี้ เหตุที่ท่านเรียกว่า ปทาน เพราะอรรถว่า สละ เรียกว่า วินัย เพราะอรรถว่า กำจัด ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า ปทานวินัย. อีกอย่างหนึ่ง ปทานนี้ท่านเรียกว่า ปทานวินัย เพราะมีการละกิเลสนั้นๆ และเพราะมีการกำจัดกิเลสนั้นๆ แม้ ปทานวินัย ก็พึงทราบว่าเป็น ๕ ด้วยประการฉะนี้.

วินัยนี้โดยสังเขปมี ๒ อย่าง โดยประเภทมี ๑๐ อย่าง ย่อมไม่มีแก่บุรุษชนผู้ไม่ได้ศึกษานั้น เพราะเป็นผู้ทำลายสังวร และเพราะไม่ละ

สิ่งที่ควรละ ฉะนั้นปุถุชนนี้ท่านจึงเรียกว่า ผู้ไม่ได้รับแนะนำ เพราะไม่มีวินัยนั้น. แม้ในคำนี้ว่า **สปปุริสถาน อทสุตาวิ สปปุริสทมมุตส อโกวิท สปปุริสทมเม อวินีโต** ก็นัยนี้. ความจริง คำนี้ว่าโดยอรรถไม่แตกต่างกันเลย. เหมือนอย่างที่ตรัสว่า ผู้เป็นอริยะก็คือสัตบุรุษ ผู้เป็นสัตบุรุษก็คืออริยะ ธรรมของอริยะก็คือธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของสัตบุรุษก็คือธรรมของอริยะ วินัยของอริยะก็คือวินัยของสัตบุรุษ วินัยของสัตบุรุษก็คือวินัยของอริยะ. คำว่า อริยะ ก็ตาม **สปปุริส** ก็ตาม **อริยมเม** ก็ตาม **สปปุริสทมเม** ก็ตาม **อริยวินเย** ก็ตาม **สปปุริสวินเย** ก็ตาม นี้ๆเป็นอย่างเดียวกัน มีอรรถอันเดียวกัน เสมอกัน เท่ากัน มีสภาพเป็นอย่างนั้นอื่นๆก็เป็นอย่างนั้น.

บทว่า **รูป อตฺตโต สมฺนุปลสฺสตี** ความว่า ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตนว่า รูปอันใด เราก็อันนั้น เรานั้นใด รูปก็อันนั้น พิจารณาเห็นรูปและอัตตาคือเป็นอย่างเดียวกัน. ภิกษุบางรูปในศาสนานี้พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน ฯลฯ พิจารณาเห็นรูปและตนว่าเป็นอย่างเดียวกัน รวมความว่า ย่อมเห็นรูปด้วยทิวฐิว่า ตนเหมือนประทีปน้ำมันที่กำลังตามอยู่ คนย่อมเห็นเปลวไฟและสีเป็นอย่างเดียวกันว่า เปลวไฟอันใด สีก็อันนั้น สีอันใด เปลวไฟก็อันนั้น. บทว่า **รูปวนฺตฺวา อตฺตานิ** ความว่า ยึดสิ่งที่ไม่มียุบว่าเป็นตน ย่อมพิจารณาเห็นสิ่งที่ไม่มียุบนั้นว่ามีรูป เหมือนเห็นต้นไม้ที่มีเงา. บทว่า **อตฺตนิ** ว่า **รูป** ความว่า ยึดสิ่งที่ไม่มียุบนั้นแหละว่าเป็นตน พิจารณาเห็นรูปในตน เหมือนกลิ่นในดอกไม้. บทว่า **รูปสฺมี** ว่า **อตฺตานิ** ความว่า ยึดสิ่งที่ไม่มียุบนั้นแล้วว่าตน พิจารณาเห็นตนนั้นในรูป เหมือนแก้วมณีในขวด. บทว่า **ปริยฺญายี** ความว่า ตั้งอยู่โดยอาการที่ถูกกิเลสกลุ่มรวม คือโดยอาการที่ถูกครองงำ.

อธิบายว่า กลิ่นรูปด้วยผัสสาและทิวณฺโณให้เสร็จไปอย่างนี้ว่า เรา ว่า
ของเรา ชื่อว่าย่อมยิด.บพวํ ตสฺส ตํ รูปํ ได้แก่ รูปของเขานั้น คือที่ยึดไว้
อย่างนั้น แม้ในขันธมีเวทนาขันธเป็นต้น ก็นัยนี้แหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บพวํ รูปํ อตฺตโต สมฺนุสฺสติ ความว่า
ท่านกล่าว รูปล้วนๆนั้นแล้วตน.อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าว สิ่งที่ไม่มียุขใน
ฐานะ ๗ เหล่านี้ว่า พิจารณาเห็นตนมีรูป หรือ รูปในตน หรือตนในรูป
๑ เวทนา โดยเป็น ตน ๑ ฯลฯ สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยเป็นตน
กล่าว ตน ที่ระคนปนกับรูปและอรูปรูปในฐานะ ๑๒ โดยขันธ ๓ ใน
บรรดาขันธ ๔ อย่างนี้ว่า พิจารณาเห็นตนมีเวทนา หรือเวทนาในตน
หรือตนในเวทนา ในบรรดาขันธเหล่านั้น ท่านกล่าวอุจฺเจททิวณฺโณ ใน
ฐานะว่า พิจารณาเห็นรูปโดยเป็นตน พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ โดยเป็นตน. ในทิวณฺโณที่เหลือ สัสสตทิวณฺโณ ย่อมเป็นอย่างนี้
สรุปความว่า ในปัญจขันธเหล่านี้ ภวทิวณฺโณ ๑๕ (วิภวทิวณฺโณ ๕) ย่อมเป็น
อย่างนี้ ทิวณฺโณเหล่านั้นทั้งหมดพึงทราบว่าย่อมห้ามมรรค ไม่ห้ามสวรรค
อันโสดาปัตติมรรค พึงมา.

บพวํ เอวํ โข คหปติ อาตุรกาโย เจว โหติ อาตุรจิตฺโต จ ความว่า
ขึ้นชื่อว่ากาย แม้ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ย่อมกระสับกระส่าย
เหมือนกัน ส่วนจิตซึ่งคล้อยตามราคะ โทสะ และโมหะ ก็ชื่อว่ากระสับ
กระส่าย จิตนั้นท่านแสดงไว้ในที่นี้แล้ว.

บพวํ น จ อาตุโร ความว่า ในที่นี้ท่านแสดงถึงความที่จิตสั่น
ไม่กระสับกระส่าย เพราะปราศจากกิเลส.

ดังนั้นในพระสูตรนี้พึงทราบว่ายท่านแสดงถึงโลกิยมหาชนว่า
มีกายกระสับกระส่าย และมีจิตกระสับกระส่าย พระชินาสพ พึง

ทราบว่ามีกายกระสับกระส่าย มีจิตไม่กระสับกระส่าย พระเสขะ

๗ จำพวก มีกายกระสับกระส่าย มีจิตกระสับกระส่ายก็ไม่ใช่ มีจิตไม่กระสับกระส่ายก็ไม่เชิง แต่เมื่อจะคบ ย่อมคบแต่ผู้ที่มีจิตไม่กระสับกระส่ายเท่านั้นแล.

จบ อรรถกถานกฺขปิตุสูตฺรที่ ๑

๒. เทวทหสูตร

ว่าด้วยการกำจัดฉันทราคะในชั้น ๕

[๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมเทวทหะของ สากยะทั้งหลายในสักกชนบท. ครั้งนั้นแล ภิกษุมากรูปด้วยกัน ประรณากะไปสู่ปัจฉานภุมชนบท เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์ ประรณากะไปสู่ปัจฉานภุมชนบท เพื่ออยู่อาศัยในปัจฉานภุมชนบท. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เธอทั้งหลาย ลาสารีบุตรแล้วหรือ. ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์ ยังมีได้ลาท่านพระสารีบุตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไปลาสารีบุตรเถิด สารีบุตรเป็นบัณฑิต อนุเคราะห์เพื่อนสพรหมจารี. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่าอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๗] ก็สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรนั่งอยู่ในมณฑปเล็กๆ
แห่งหนึ่งที่มีงั่วด้วยตะไคร่น้ำ ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้นแล
ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีพระภิกษุของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจาก
อาสนะ ถวายอภิวาท ทำประทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พากัน
เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร กล่าวคำปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร
ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่งอยู่ ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร
ข้าพเจ้าทั้งหลายปรารถนาจะไป**ปัจฉาภุมชนบท** เพื่ออยู่อาศัยใน
ปัจฉาภุมชนบท ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านทั้งหลายกราบทูลลา
พระศาสดาแล้วหรือ คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้เป็น
บัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง
สมณะผู้เป็นบัณฑิตบ้าง เป็นผู้ถามปัญหาจะภิกษุผู้ไปไพร่ชประเทศ
ต่างๆมีอยู่ คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็พวกมนุษย์ที่เป็นบัณฑิตทดลอง
ถามว่า พระศาสดาของพวกท่านมีวาตะอย่างไร ตรัสสอนอย่างไร
ธรรมทั้งหลายพวกท่านฟังดีแล้ว เรียนดีแล้ว ใสใจดีแล้ว ทรงจำดีแล้ว
แทงตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญาบ้างหรือ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พยากรณ์
อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว
จะไม่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรม
สมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาตะที่ถูกใดๆ จะไม่ฟังอุกวิญญูชน
ติเตียนได้.

ภ. ข้าแต่ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าทั้งหลายมาแม้แต่ที่ไกล เพื่อจะ
รู้เนื้อความแห่งภิกษุณนั้นในสำนักท่านพระสารีบุตร ดีละหนอ ขอเนื้อ
ความแห่งภิกษุณนั้นจงแจ่มแจ้งกะท่านพระสารีบุตรเถิด.

[๘] ส. ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว
ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า
ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กัษัตริย์เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์เป็นบัณฑิตบ้าง
คฤหบดีเป็นบัณฑิตบ้าง สมณะเป็นบัณฑิตบ้าง เป็นผู้ถามปัญหาภะ
ภิกษุผู้ไปไพรัชประเทศต่างๆมีอยู่ คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มีมนุษย์
ทั้งหลายที่เป็นบัณฑิต จะทดลองถามว่า พระศาสดาของท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย มีวาตะว่าอย่างไร ตรัสสอนอย่างไร คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์อย่างนี้ คู่ก่อนท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย พระศาสดาของเราทั้งหลายตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะ
เมื่อท่านทั้งหลายพยากรณ์อย่างนี้แล้ว กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง
พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง สมณะผู้เป็น
บัณฑิตบ้าง ฟังถามปัญหายิ่งขึ้นไป คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มีมนุษย์
ทั้งหลายที่เป็นบัณฑิตจะทดลองถามว่า ก็พระศาสดาของท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในสิ่งอะไร ท่านทั้งหลายถูกถาม
อย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์อย่างนี้ว่า คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดา
ตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อท่านทั้งหลายพยากรณ์อย่างนี้แล้ว
กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็น
บัณฑิตบ้าง สมณะผู้เป็นบัณฑิตบ้าง ฟังถามปัญหายิ่งขึ้นไป ก็มีมนุษย์
ทั้งหลายที่เป็นบัณฑิต จะทดลองถามว่า ก็พระศาสดาของท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลายทรงเห็นโทษอะไร จึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
ถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์อย่างนี้ว่า คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย
เมื่อบุคคลมีความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย

ความกระวนกระวาย ความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ยังไม่ปราศจากไปแล้ว โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสย่อมเกิดขึ้นเพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดาของเราทั้งหลายทรงเห็นโทษนี้แล จึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้เมื่อท่านทั้งหลายพยากรณ์อย่างนี้แล กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง กฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง สมณะผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พึงถามปัญหายิ่งขึ้นไป คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มนุษย์ทั้งหลายที่เป็นบัณฑิต จะทดลองถามว่า ก็พระศาสดาของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ทรงเห็นอนิสงส์อะไร จึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย ความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ปราศจากไปแล้ว โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสย่อมไม่เกิดขึ้นเพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดาของเราทั้งหลาย ทรงเห็นอนิสงส์นี้แล จึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ.

[๕] ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ จักได้มีการอยู่สบาย ไม่มีความลำบาก ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเดือดร้อน ในปัจจุบันนี้ และเมื่อตายไปแล้ว ก็พึงหวังสุคติไซ้

พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะไม่พึงทรงสรรเสริญการละอกุศลธรรมทั้งหลาย ก็เพราะเมื่อบุคคลเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมมีการอยู่เป็นทุกข์ มีความลำบาก มีความคับแค้น มีความเดือดร้อน ในปัจจุบัน และเมื่อตายไปแล้ว ก็พึงหวังได้ทุกคติ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสรรเสริญการละอกุศลธรรมทั้งหลาย.

[๑๐] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แต่เมื่อบุคคลเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ จักได้มีการอยู่เป็นทุกข์ มีความลำบาก ความคับแค้น มีความเดือดร้อน ในปัจจุบันนี้ และเมื่อตายไปแล้ว ก็พึงหวังได้ทุกคติไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะไม่พึงทรงสรรเสริญการเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลาย ก็เพราะเมื่อบุคคลเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ มีการอยู่สบาย ไม่มีความลำบาก ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเดือดร้อน ในปัจจุบันนี้ และเมื่อตายไปแล้ว ก็พึงหวังได้ทุกคติ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสรรเสริญการเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลาย ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวคำนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภายิตของท่านพระสารีบุตร ฉะนั้นแล.

จบ เทวทหสูตรที่ ๒

อรรถกถาเทวทหสูตรที่ ๒

ในเทวทหสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ เจ้าทั้งหลายท่านเรียกว่า เทวะ สระอันเป็นมงคลของเจ้าเหล่านั้น ชื่อว่า เทวทหะ อีกนัยหนึ่ง สระนั้นเกิดเอง เพราะเหตุดังนี้ นั้น ท่านจึงเรียกว่า เทวทหะ นิคมมีอยู่ในที่ไม่ไกลสระเทวทหะนั้น จึงว่า เทวทหะนั้นแหละ โดยเป็นนปุงสกลิงค์ บทว่า ปจฺจณฺฐคามิกา ได้แก่ ผู้ใคร่จะไปยังปัจฉาณุมชนบทที่ตั้งอยู่ใน

ทิศอื่นอีก บทว่า นิวัต ได้แก่อยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือน บทว่า
อปโลกโต แปลว่า บอกลา บทว่า อปโลเกถ แปลว่า ขอท่านจงบอกลา
ถามว่า เพราะเหตุไร จึงให้พระเถระบอกลา? ตอบว่า เพราะมี
พุทธประสงค์จะทำให้ท่านเหล่านั้นมีภาระหน้าที่ จริงอยู่ ผู้ใดแม้เมื่ออยู่
ในวิหารเดียวกันก็ไม่ไปสู่สำนัก เมื่อจะหลีกไป ก็หลีกไปโดยไม่บอกลา
ผู้นี้ชื่อว่า นิพฺภาโร ไม่มีภาระ ผู้ใดแม้อยู่ในวิหารเดียวกัน ก็มาพบกันได้
เมื่อจะหลีกจำต้องบอกลา ผู้นี้ชื่อว่า มีภาระ ภิกษุแม่เหล่านี้หาเป็นเช่นนั้นไม่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า ภิกษุเหล่านี้จักเจริญด้วยคุณ
มีศีลเป็นต้น แม้ด้วยอาการอย่างนี้ จึงมีพระพุทธประสงค์จะทรงนำ
ภิกษุเหล่านั้น ให้มีภาระหน้าที่ จึงรับสั่งให้บอกลา. บทว่า ปณฺทิตो
ความว่า ผู้ประกอบด้วยความเป็นบัณฑิต ๔ อย่าง มีความเป็นผู้ฉลาด
ในธาตุเป็นต้น. บทว่า ออนุคฺคาหโก ได้แก่ผู้อนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์
๒ อย่าง คือ อนุเคราะห์ด้วยอามิส และอนุเคราะห์ด้วยธรรม

ได้ยินว่า พระเถระ ไม่ไปบิณฑบาตแต่เช้าตรู่เหมือนภิกษุ
เหล่าอื่น เมื่อภิกษุทั้งปวงไปแล้ว ก็เดินตรวจไปตามลำดับทั่วสังฆาราม
กวาดที่ที่ไม่ได้กวาด ทิ้งหยากเยื่อที่ยังไม่ได้ทิ้ง เก็บงำ เติงตั้ง
เครื่องไม้และเครื่องดิน ที่เก็บไว้ไม่ดีในสังฆาราม ถามว่า เพราะเหตุไร?
แก้วว่า เพราะประสงค์ว่า อัญญเดียรถีย์ผู้เข้าไปวิหารเห็นเข้า อย่างกระทำ
ความดูหมิ่น แต่นั้นได้ไปยังศาลาภิกษุไซ้ ปลอดภัยภิกษุไซ้ถามว่า
ต้องการอะไร จึงหาภิกษุหนุ่มและสามเณรของภิกษุเหล่านั้นไปเพื่อ
ประโยชน์ตามที่ประสงค์ แล้วแสวงหาเกสัชด้วยภิกษาจารวัตรหรือ
ในที่ที่คนชอบพอกัน ถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น จึงส่งภิกษุเหล่านั้นไปด้วย
กล่าวว่า จินชื้อการบำรุงภิกษุไซ้ พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า

สรรเสริญแล้ว ไปเกิด ท่านสัปบุรุษ พวกท่านอย่าเป็นผู้ประมาท แล้วตนเองก็เที่ยวไปบิณฑบาตหรือกระทำกตกิจในตระกูลอุปัฏฐาก แล้วไปสู่วิหารข้อนี้เป็นเพราะพระเถระนั้นเคยประพฤตินาในสถานที่อยู่ประจำก่อน

ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไป พระเถระคิดว่า เราเป็นพระอัครสาวกจึงไม่เดินสรวมรองเท้ากันร่วมไปข้างหน้า. ก็ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้แก่ เป็นผู้ไข้ หรือยังหนุ่มนัก พระเถระก็ให้อาบน้ำมันทาที่เจ็บของภิกษุเหล่านั้น แล้วให้ภิกษุหนุ่มและสามเณรของตนถือบาตรและจีวร วันนั้นหรือวันรุ่งขึ้นก็พาภิกษุเหล่านั้นไปวันหนึ่งพระศาสดาทรงเห็นท่านผู้นี้แล ไม่ได้เสนาสนะนั่งอยู่ในกลด เพราะมาถึงเวลาวิกาลเกินไป วันรุ่งขึ้นจึงให้ประชุมภิกษุสงฆ์แสดงเรื่องช้าง ลิง และนกกระทา แล้วทรงบัญญัติ สิกขาบทว่า ท่านพึงให้เสนาสนะตามลำดับผู้แก่. อันดับแรกพระองค์ทรงอนุเคราะห์ด้วยอามิสด้วยประการฉะนี้ ก็แลพระองค์เมื่อจะทรงโอวาทร้อยครั้งบ้าง พันครั้งบ้าง จนกระทั่งบุคคลนั้นดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล ลำดับนั้นจึงทรงผละบุคคลนั้นแล้วโอวาทบุคคลอื่น โดยนัยนี้คนทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ผู้ทรงโอวาทอยู่ ก็บรรลุพระอรหัตตนิบไม่ถ้วน พระองค์ทรงอนุเคราะห์ด้วยธรรมด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **ปัจจุสุโสตฺถุ** ความว่า ภิกษุเหล่านั้นคิดว่า ผู้นี้ไม่ได้เป็นอุปัชฌาย์ ไม่ได้เป็นอาจารย์ ไม่ได้เป็นเพื่อนเห็นเพื่อนคบกันมา ดังนั้นเราจักทำในสำนักของท่านดังนี้แล้ว มิได้นิ่งเฉยเสีย จึงรับพระดำรัสพระศาสดาว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า.

บทว่า **เอลคลากุมฺเพ** ได้แก่ ที่โรงที่มุงบังด้วยตะไคร่น้ำ ได้ยินว่า พุ่มตะไคร่น้ำนั้นเกิดในที่มึนน้ำขังนานๆ ครั้งนั้นภิกษุเหล่านั้น ทำโรง

๔ เสาในที่นั่ง แล้วยกพุ่มตะไคร่น้ำนั้นขึ้นไว้บนโรมันนั้น ตะไคร่น้ำนั้น
ปิดกันโรมันนั้น ที่นั่นภิกษุเหล่านั้น จึงก่ออิฐไว้ภายใต้โรมันนั้น เกลี่ยทราย
ปูลาดอาสนะไว้ ลมอ่อนๆพัดต้องที่พักกลางวันอันร่มเย็น พระเถระนั่ง
ในที่นั่ง ซึ่งท่านมุ่งหมายกล่าวไว้ว่า ที่พุ่มตะไคร่น้ำ. บทว่า นานา-
เวรชชัคคิ ความว่า ได้แก่ประเทศต่างๆนอกจากประเทศพระราชา
พระองค์หนึ่ง. บทว่า วิรชชั ได้แก่ ประเทศอื่น เหมือนอย่างว่า ถิ่นอื่น
นอกจากถิ่นของตนออกไป ชื่อว่า วิเทศ (ต่างถิ่น) ฉนั้นใด ประเทศอื่น
นอกจากประเทศที่เคยอยู่อาศัยชื่อวิรัชชะ (ต่างประเทศ) ฉนั้นนั้น.
ต่างประเทศนั้นท่านเรียกว่า เวรัชชะ. บทว่า ขตติยปญฺจिता ได้แก่
พระราชาผู้เป็นบัณฑิต มีพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าโกศลเป็นต้น.
บทว่า พุราหุณฺณปญฺจिता ได้แก่ พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต มีจังกิพราหมณ์
และตารุกขพราหมณ์เป็นต้น. บทว่า คหปติปญฺจिता ได้แก่ คฤหบดีผู้เป็น
บัณฑิต มีจิตตคฤหบดีและสุทัตตคฤหบดีเป็นต้น. บทว่า สมณปญฺจिता
ได้แก่ นักบวช ผู้เป็นบัณฑิต มีสัพพियปริพาชก และปิโถติกปริพาชก
เป็นต้น. บทว่า วิมฺสกา ได้แก่ผู้แสวงหาประโยชน์. บทว่า กิฺวาที ได้แก่
ท่านกล่าวความเห็นของตนว่าอย่างไร อธิบายว่า ผู้มีลัทธิว่าอย่างไร.
บทว่า กิมกฺขายี ได้แก่ บอกโอวาทและอนุสาสน์แก่สาวกทั้งหลายว่า
อย่างไร. บทว่า ฆมฺมสุส จานฺุฆมฺม ได้แก่ พยากรณ์ตามพยากรณ์ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว. บทว่า สหฆมฺมิโก ได้แก่ ผู้เป็นไปกับ
ด้วยเหตุ. บทว่า วาทานฺุวาโท ได้แก่ กล่าวตามวาทะที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัส. บาติ วาทานฺุวาโต ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ตกไปตาม คล้อยตาม
เป็นไปตาม. แม้ด้วยบทนี้ เป็นอันท่านแสดงเฉพาะวาทะที่คล้อยตาม
วาทะนั้นเอง

ในบทว่า **อวิตราคสุต** พึงทราบอรรถโดยตัณหานั่นเอง เพราะ ฉะนั้นตัณหาแล ท่านเรียกว่า ราคะ เพราะกำหนด ว่าฉันทะ เพราะ พอใจ ว่าเปมะ เพราะอรรถว่าประพุดิรักใคร่ ว่าปิปาสาระหาย เพราะอรรถว่าประสงคฺจะคฺมึ ว่าปริพาหะรุ่มร้อน เพราะอรรถว่า ตามเผา. ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงเริ่มคำเป็นต้นว่า **อกุสเถ จาฐโส ฐมุเม** แก้วว่า เพื่อแสดงโทษของผู้ไม่ปราศจากราคะและอนิสงส์ของผู้ปราศจากราคะในชั้น ๕. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวิฆาโต** ได้แก่ ผู้หมดทุกข์แล้ว. บทว่า **อนุปายาโส** ได้แก่ ผู้หมดความเดือดร้อน. บทว่า **อปริพาโห** ได้แก่ ผู้ไม่มีความรุ่มร้อน พึงทราบความทุกขบทดังกล่าวมานี้.

จบ อรรถกถาทวารหสูตรที่ ๒

๓. หลิททิกานิสสูตรที่ ๑

ว่าด้วยลักษณะมุณี

[๑๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจានะอยู่ ณ ภูเขาชันข้างหนึ่ง ใกล้ กุรรมณคร แคว้นอวันตี ครั้งนั้นแล คฤหบดีชื่อว่าหลิททิกานีเข้าไปหา ท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่ อภิวัตแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กล่าวกะท่านพระมหากัจจานะว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระภาษิตนี้ในมาคคณทียปัญหา อันมีในอัฐกวรรคว่า

มุนีละที่อยู่แล้ว ไม่มีที่พักเที่ยวไป ไม่ทำ
ความสนิทสนมในบ้าน เป็นผู้ว่างจากคามทั้งหลาย
ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้า ไม่ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับ
คนอื่น ดังนี้.

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เนื้อความแห่งพระพุทธวจนะที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสโดยย่อนี้ จะพึงเห็นได้โดยพิสดารอย่างไร.

[๑๒] พระมหากัจจानะได้กล่าวว่า คุณก่อนคฤหบดี รูปธาตุเป็น
ที่อยู่อาศัยของวิญญาน ก็แหละมุนีใดมีวิญญานพัวพันด้วยราคะใน
รูปธาตุ มุนีนั้นท่านกล่าวว่า มีที่อยู่อาศัยเที่ยวไป คุณก่อนคฤหบดี เวทนา...
สัญญา...สังขารธาตุเป็นที่อยู่อาศัยของวิญญาน ก็แหละมุนีใดมี
วิญญานพัวพันด้วยราคะในสังขารธาตุ มุนีนั้นท่านกล่าวว่า มีที่อยู่อาศัย
เที่ยวไป คุณก่อนคฤหบดี มุนีชื่อว่า เป็นผู้ที่มีที่อยู่อาศัยเที่ยวไป ด้วยประการ
อย่างนี้แล.

[๑๓] คุณก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้ที่ไม่มีที่อยู่อาศัยเที่ยวไปอย่างไร
คุณก่อนคฤหบดี ความพอใจ ความกำหนด ความเพติดเพลิน
ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัย
แห่งจิตเหล่าใด ในรูปธาตุ ความพอใจเป็นต้นเหล่านั้น อันพระตถาคต
ทรงละเสียแล้ว ทรงตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน
ทรงกระทำให้มีไม่ มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น
พระตถาคตบัณฑิตจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีที่อาศัยเที่ยวไป คุณก่อน

คฤหบดี ความพอใจ ความกำหนด ความเปลิดเปล็น ความทะยานอยาก
ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัยแห่งจิตเหล่าใดใน
เวทนาธาตุ... ในสัญญาธาตุ... ในสังขารธาตุ... ในวิญญาณธาตุ
ความพอใจเป็นต้นเหล่านั้น อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว ทรงตัดราก
ขาดแล้ว ทรงทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ทรงกระทำให้ไม่มี มีอันไม่
เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงกล่าวว่า
เป็นผู้ไม่มีที่อยู่อาศัยเที่ยวไป คุณก่อนคฤหบดี มุนิชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีที่อยู่อาศัย
เที่ยวไปอย่างนี้แล.

[๑๔] คุณก่อนคฤหบดี ก็มุนิเป็นผู้มีที่พักเที่ยวไปอย่างไร คุณก่อน
คฤหบดี มุนิท่านกล่าวว่า เป็นผู้มีที่พักเที่ยวไป เพราะชานไปและพัวพัน
ในรูป อันเป็นนิमितและเป็นที่พัก คุณก่อนคฤหบดี มุนิท่านกล่าวว่า เป็น
ผู้มีที่พักเที่ยวไป เพราะชานไปและพัวพันในเสียง... ในกลิ่น... ในรส...
ในโณภูฏัพพะ... ในธรรมารมณฺ์ อันเป็นนิमितและเป็นที่พัก คุณก่อน
คฤหบดี มุนิเป็นผู้มีที่พักเที่ยวไป อย่างนี้แล.

[๑๕] คุณก่อนคฤหบดี ก็มุนิเป็นผู้ไม่มีที่พักเที่ยวไปอย่างไร คุณก่อน
คฤหบดี ก็เลสเป็นเหตุชานไปและพัวพันในรูปอันเป็นนิमितและที่พัก
อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว ทรงตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นดัง
ตาลยอดด้วน ทรงกระทำให้ไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา
เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีที่พักเที่ยวไป
คุณก่อนคฤหบดี ก็เลสเป็นเหตุไปพัวพันในเสียง... ในกลิ่น... ในรส...
ในโณภูฏัพพะ... ในธรรมารมณฺ์อันเป็นนิमितและเป็นที่พัก อันพระตถาคต
ทรงละเสียแล้ว ทรงตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน
ทรงกระทำให้ไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น

พระตถาคตบัณฑิตจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีที่พักเที่ยวไป คู่ก่อนคฤหบดี มุนิชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีที่พักเที่ยวไปอย่างนี้แล.

[๑๖] คู่ก่อนคฤหบดี ก็มุนิเป็นผู้สนิทสนมในบ้านอย่างไร คู่ก่อนคฤหบดี มุนิบางคนในโลกนี้ เป็นผู้คลุกคลีกับพวกคฤหัสถ์อยู่ คือเป็นผู้พลอยชื่นชมกับเขา พลอยโศกกับเขา เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็สุขด้วย มีทุกข์ ก็ทุกข์ด้วย เมื่อพวกคฤหัสถ์มีกรณียกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็ชวนขวยในกรณียกิจเหล่านั้นด้วยตนเอง คู่ก่อนคฤหบดี มุนิเป็นผู้สนิทสนมในบ้านอย่างนี้แล.

[๑๗] คู่ก่อนคฤหบดี ก็มุนิไม่เป็นผู้สนิทสนมในบ้านอย่างไร คู่ก่อนคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้คลุกคลีกับพวกคฤหัสถ์ คือไม่พลอยชื่นชมกับเขา ไม่พลอยโศกกับเขา เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็ไม่สุขด้วย มีทุกข์ ก็ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อคฤหัสถ์มีกรณียกิจที่ควรทำเกิดขึ้นก็ไม่ชวนขวยในกรณียกิจเหล่านั้นด้วยตนเอง คู่ก่อนคฤหบดี มุนิไม่เป็นผู้สนิทสนมในบ้าน อย่างนี้แล.

[๑๘] คู่ก่อนคฤหบดี ก็มุนิเป็นผู้ไม่ห่างจากกามทั้งหลายอย่างไร คู่ก่อนคฤหบดี มุนิบางคนในโลกนี้ ยังเป็นผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย ความทะยานอยากในกามทั้งหลาย คู่ก่อนคฤหบดี มุนิเป็นผู้ไม่ห่างจากกามทั้งหลายอย่างนี้แล.

[๑๙] คู่ก่อนคฤหบดี ก็มุนิเป็นผู้ห่างจากกามทั้งหลายอย่างไร คู่ก่อนคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย

ความทะยานอยากในกามทั้งหลาย คุณก่อนคฤหบดี มุนิเป็นผู้ว่างจาก
กามทั้งหลาย อย่างนี้แล.

[๒๐] คุณก่อนคฤหบดี ก็มุนิเป็นผู้มุ่งถึงกาลข้างหน้าอย่างไร
คุณก่อนคฤหบดี มุนิบางคนในโลกนี้ มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในกาล
ข้างหน้า ขอเราพึงเป็นผู้มีรูปอย่างนี้ มีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้
มีสังขารอย่างนี้ มีวิญญาณอย่างนี้ คุณก่อนคฤหบดี มุนิเป็นผู้มุ่งถึงกาล
ข้างหน้า อย่างนี้แล.

[๒๑] คุณก่อนคฤหบดี ก็มุนิเป็นผู้ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้าอย่างไร
คุณก่อนคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่มีความปรารถนาอย่างนี้
ว่า ในกาลข้างหน้า ขอเราพึงเป็นผู้มีรูปอย่างนี้ มีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญา
อย่างนี้ มีสังขารอย่างนี้ มีวิญญาณอย่างนี้ คุณก่อนคฤหบดี มุนิเป็นผู้ไม่มุ่ง
ถึงกาลข้างหน้า อย่างนี้แล.

[๒๒] คุณก่อนคฤหบดี ก็มุนิเป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับคนอื่น
อย่างไร คุณก่อนคฤหบดี มุนิบางคนในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้ทำถ้อยคำเห็น
ปานนี้ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ไฉนท่าน
จักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้ ท่านเป็นผู้ปฏิบัติผิด เราเป็นผู้ปฏิบัติชอบ
คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านกล่าวก่อน
คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ ข้อที่ท่านเคย
ประพฤติมาผิดเสียแล้ว เรายกวาตะแก่ท่านแล้ว ท่านจงประพฤติเพื่อ
ปลดเปลื้องวาตะเสีย ท่านเป็นผู้อันเราชมได้แล้ว หรือจงปลดเปลื้อง
เสียเอง ถ้าท่านสามารถ คุณก่อนคฤหบดี มุนิเป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับ
คนอื่น อย่างนี้แล.

[๒๓] คุณก่อนคฤหบดี ก็มุนีไม่เป็นผู้ทำคำแก่งแย่งกับคนอื่น
อย่างไร คุณก่อนคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่ทำ
ถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านย่อมไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึง
ธรรมวินัยนี้ ไฉนท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้ ท่านเป็นผู้ปฏิบัติผิด
เราเป็นผู้ปฏิบัติชอบ คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวทีหลัง คำที่ควรกล่าว
ทีหลัง ท่านกล่าวก่อน คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์
ข้อที่ท่านเคยปฏิบัติมาผิดเสียแล้ว เรายกวางเท้าท่านแล้ว ท่านจง
ประพฤติเพื่อปลดเปลื้องวางเท้าเสีย ท่านเป็นผู้อันเราชมได้แล้ว หรือจง
ปลดเปลื้องเสียเอง ถ้าท่านสามารถ คุณก่อนคฤหบดี มุนีไม่เป็นผู้ทำ
ถ้อยคำแก่งแย่งกับคนอื่น อย่างนี้แล.

[๒๔] คุณก่อนคฤหบดี พระพุทธทวณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
แล้วในมาคันตขิยปัญหา อันมีในอัฐกวรรคว่า

มุนีละที่อยู่แล้ว ไม่มีที่พักเที่ยวไป ไม่ทำ

ความสนิทสนมในบ้าน เป็นผู้ว่างจากกามทั้งหลาย

ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้า ไม่ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับ

คนอื่น ดังนี้.

คุณก่อนคฤหบดี เนื้อความแห่งพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสโดยย่อนี้แล พึงเห็นโดยพิสดารอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

จบ หลัทธิการนิสูตรที่ ๓

อรรถกถาหลิตทิกานิสูตฺรที่ ๓

ในหลิตทิกานิสูตฺรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **อวนฺตีสฺสุ** ได้แก่ในแคว้นอวันตี กล่าวคือ อวันตีทักษิณาปถ.
บทว่า **กุรรมฺหเร** ได้แก่ ในนครมีชื่ออย่างนั้น. บทว่า **ปปาเต** ได้แก่ในแห
ข้างหนึ่ง ได้ยินว่า ภูเขาภูคนั้นมีข้างแถบหนึ่งเป็นเสมียนขาดตกไป.
บาลีว่า **ปวตฺเต** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า เป็นสถานที่ประกาศลัทธิของพวกเขา
เดียดิษฐ์ต่างๆ. ดังนั้นพระเถระจึงอาศัยนครนั้นในรัฐนั้นแล้ว อยู่บน
ภูเขานั้น. บทว่า **หลิตทิกานิ** ได้แก่ คฤหบดีนั้นผู้มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า
ภูจฺกวคฺคิเย มาคณฺหิยปฺลฺยเห ได้แก่ในปัญหาที่มีชื่อว่า มาคณฺหิยปัญหา
ในวรรคที่ ๘.

ด้วยบทว่า **รูปฺชาตุ** ท่านประสงค์เอารูปจันท์. บทว่า **รูปฺชาตุ-**
ราควินิพฺหุञ् ความว่า อันความกำหนดในรูปชาตฺรูจันท์แล้ว. บทว่า
วิญฺญาณํ ได้แก่กรรมวิญฺญาณ. บทว่า **โอกฺสาริ** ได้แก่ผู้อาศัยเรือนอยู่
ประจำ คือผู้อาศัยอาศัยอยู่ประจำ. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในที่นี้
ท่านจึงไม่กล่าวว่า **วิญฺญาณชาตุ โข คหฺปติ**. แก้วว่า เพื่อกำจัดความงมงาย.
จริงอยู่ ว่าโดยอรรถ ปัจจยฺ ท่านเรียกว่า **โอกะ** กรรมวิญฺญาณที่เกิด
ก่อนย่อมเป็นปัจจยฺทั้งแก่กรรมวิญฺญาณ ทั้งแก่วิบากวิญฺญาณที่เกิด
ภายหลัง ส่วนวิบากวิญฺญาณย่อมเป็นปัจจยฺทั้งแก่วิบากวิญฺญาณ ทั้งแก่
กรรมวิญฺญาณ ฉะนั้น เพื่อกำจัดความงมงายที่จะพึงมีว่า อะไรหนอ
แลชื่อว่า วิญฺญาณ ในที่นี้ จึงไม่ทรงกำหนดเอาชื่อนั้นทำเทศนาโดย
ไม่ปนเปกัน อีกอย่างหนึ่ง เมื่อว่าโดยอำนาจอารมณ์ เพื่อกำจัด
วิญฺญาณจิตที่ปัจจยฺปรุณฺตํ ๔ อย่าง ที่ตรัสไว้แล้ว จึงไม่จัดวิญฺญาณ
เข้าในที่นี้.

อุบายในคำว่า **อุบายุปาทานา** มี ๒ อย่าง คือ ตัณหาอุบาย ๑
ทิฏฐิอุบาย ๑ และอุปาทาน ในคำว่า **อุบายุปาทานา** มี ๔ อย่าง มี
กามุปาทานเป็นต้น. บทว่า เจตโส อธิฏฐานาภินิเวसानุสยา ได้แก่เป็นที่ตั้งอาศัย เป็นที่ยึดมั่น และเป็นถิ่นนอนเนื่องแห่งอกุศลจิต. บทว่า
ตถาคตสฺส ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จจริงอยู่ ตัณหาและอุปาทาน
เหล่านั้น พระชินาสพทุกจำพวกละได้แล้ว. แต่เมื่อว่าโดยส่วนสูง
ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ความที่พระศาสดาเป็นพระชินาสพ ปราภุชชิต
แล้วในโลก. ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงจัดวิญญาณไว้ในที่นี้ว่า
วิญญาณธาตุยา ดังนี้. แก้วว่า เพื่อแสดงการละกิเลส. ด้วยว่า กิเลสที่
ท่านละในขั้น ๔ เท่านั้น ยังไม่เป็นอันละได้ ต้องละได้ขั้นทั้ง ๕
จึงเป็นอันละได้ ฉะนั้น ท่านจึงจัดไว้ เพื่อแสดงการละกิเลส. บทว่า
เอว โข คหปติ โอนกสสารี โหติ ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีที่อยู่อาศัย
ประจำอย่างนี้ คือด้วยกรรมวิญญาณที่ไม่อาศัยที่อยู่.

บทว่า **รูปนิมิตฺตนิเกตฺติสสารวินิพฺนุชา** ความว่า รูปนั้นแหละชื่อว่า
นิมิต เพราะอรรถว่าเป็นปัจจัยของกิเลสทั้งหลาย ชื่อว่านิเกตเพราะ
อรรถว่าเป็นที่อยู่อาศัยกล่าวคือเป็นอารมณ์ ดังนั้นจึงชื่อว่ามีรูปเป็นนิมิต
และเป็นที่อยู่อาศัย. ความชานไปและความพัวพัน ชื่อว่าวิสารวินิพฺนุชะ.
ด้วยสองบทว่า วิสาระ และ วินิพฺนุชะ ท่านกล่าวถึงความที่กิเลสแผ่ไป
และความที่กิเลสพัวพัน. บทว่า **รูปนิมิตฺตนิเกตฺติสสารวินิพฺนุชา** แปลว่า
เพราะชานไปและพัวพันในรูปอันเป็นนิมิตและเป็นที่พัก ฉะนั้นจึงมี
อธิบายว่า ด้วยความชานไปแห่งกิเลส และด้วยความพัวพันแห่งกิเลส
ที่เกิดขึ้นในรูปที่เป็นนิมิตและเป็นที่อยู่อาศัย. บทว่า **นิเกตสสารีติ วุจฺจติ**
ความว่า สถานที่เป็นที่อยู่อาศัย ท่านเรียกว่า สารี โดยกระทำให้เป็น

อารมณ์. บทว่า ปหีนา ความว่า พระตถาคตทรงละความชานไปและความพัวพันแห่งกิเลสในรูปที่เป็นนิमितและเป็นที่อยู่อาศัย. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในที่นี้ เบญจขันธ์ท่านจึงเรียกว่า โอะกะ อารมณ์ ๖ ท่านจึงเรียกว่า นิเกตะ แก้วว่า เพราะฉันทราคะมีกำลังแรงและมีกำลังอ่อน. จริงอยู่ แม้เมื่อนันทราคะมีกำลังเสมอกัน อารมณ์เหล่านั้นก็มีความแตกต่างกัน ด้วยอรรถว่าเป็นที่อยู่อาศัย คือ เรือนเป็นที่อยู่อาศัยประจำนั้นแล ท่านเรียกว่า โอะกะ. สวนเป็นต้นเป็นที่อยู่อาศัยของผู้ที่นัดหมายกันทำงานว่า วันนี้พวกเราจักทำในที่โน้น ชื่อว่า นิเกตะ ในสองอย่างนั้น ในขันธ์ที่เป็นไปภายใน เหมือนฉันทราคะในเรือนที่เต็มด้วยบุตรภรรยาทรัพย์และธัญญาหาร ย่อมมีกำลังแรง. ในอารมณ์ภายนอก ๖ เหมือนฉันทราคะในที่สวนเป็นต้น มีกำลังอ่อนกว่านั้น ฉะนั้น พึงทราบว่ ตรัสเทศนาอย่างนี้เพราะฉันทราคะมีกำลังแรง และมีกำลังอ่อน.

บทว่า สุกฺขิตฺตํ สุกฺขิตฺตํ ความว่า เมื่อพวกอุปัฏฐากได้รับความสุข โดยได้ทรัพย์ธัญญาหารเป็นต้น ก็มีความสุขด้วยความสุขอาศัยเรือนว่า บัดนี้เรารู้จักได้โภชนะที่น่าพอใจ เป็นเหมือนเสวยสมบัติที่พวกอุปัฏฐากเหล่านั้นได้รับ เทียบไป. บทว่า ทฺวํ สุกฺขิตฺตํ ทฺวํ สุกฺขิตฺตํ ความว่า เมื่อพวกอุปัฏฐากเหล่านั้นเกิดความทุกข์ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ตนเองมีความทุกข์สองเท่า. บทว่า กิจฺจกรณียสฺส ได้แก่ ในเรื่องที่ควรทำ คือกิจ. บทว่า โยคํ อปฺปหฺรฺชติ ความว่า ช่วยขวนขวาย คือทำกิจเหล่านั้นด้วยตนเอง. บทว่า กามสฺส ได้แก่ ในวัตถุกำมทั้งหลาย. บทว่า เอวํ โข คหฺปติ กามหิ น ริตฺตํ โหติ ความว่า เป็นผู้ไม่ว่างจากกิเลสกำมทั้งหลาย คือเป็นผู้ไม่เปล่า เพราะยังมีกำมภายใน อย่างนี้. ฝ่ายตรงข้าม พึงทราบว่า

ว่าง คือเปล่า เพราะไม่มีกามเหล่านั้น.

บทว่า ปุรุชราโน ได้แก่ มุ่งเฟ่งแต่โทษ. ในบทว่า เอวรูปุโ ลีย เป็นต้น ได้แก่ ปรารถนาว่า เราพึงเป็นผู้มีรูปร่างนี้ในบรรดารูปที่สูงและต่ำ คำและชาว เป็นต้น ปรารถนาว่า ในเวทนามีสุขเวทนา เป็นต้น เราพึงเป็นผู้ซึ่งว่ามีเวทนาอย่างนั้น ในสัญญา มีสัญญาที่กำหนดด้วย นีลกถิม เป็นต้น เราพึงเป็นผู้ซึ่งว่ามีสัญญาอย่างนั้น ในสังขาร มีปัญญาภิสังขาร เป็นต้น เราพึงเป็นผู้ซึ่งว่ามีสังขารอย่างนั้น ในวิญญาณ มีจักขุวิญญาณ เป็นต้น เราพึงเป็นผู้ซึ่งว่ามีวิญญาณอย่างนั้น. บทว่า อปุรุชราโน ได้แก่ ไม่มุ่งแต่โทษ.

บทว่า สหิตมมุเม อสहितนุเต ได้แก่ คำของท่านไม่มีประโยชน์ ไม่สละสลวย คำของเรามีประโยชน์ สละสลวย หวาน. บทว่า อธิจัญญนุเต วิปราวตุต ได้แก่ คำพูดของท่านที่สะสมคล่องแคล่วดีมานาน ทั้งหมดนั้นพอมมาถึงวาทะของเราก็เปลี่ยนแปลงกลับกันโดยทันที. บทว่า อาริปโต เต วาโท ได้แก่ โทษของท่านเรยกขึ้นแล้ว. บทว่า จร วาปุปโมกขาย ความว่า ท่านจงท่องเที่ยวไปเข้าหาอาจารย์นั้น ๆ เสาะหาให้ดียิ่งขึ้นไปเพื่อจะปลดเปลื้องวาทะนี้. บทว่า นิพุเพเชหิ वा सजे पโหลि ได้แก่ ถ้าตนเองสามารถ ท่านก็จงกล่าวแก้เสียในที่นี้เลยทีเดียว.

จบ อรรถกถาหลิตทิกการนิสูตรที่ ๓

๔. หลิตทิกการนิสูตร ที่ ๒

ว่าด้วยผู้สำเร็จล่วงส่วน

[๒๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจานะอยู่ ณ ภูเขาชันข้างหนึ่ง ใกล้

เมืองกุรรมนคร อวันตีรัฐ ครั้งนั้นแล คฤหบดีชื่อว่าลลิตทิกานีเข้าไปหาท่านพระมหากัจจानะถึงที่อยู่ อภิวัตแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านพระมหากัจจानะว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพระภาษิตนี้ในสักกปัญหาว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นแล้ว เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้สำเร็จ ล่วงส่วน เป็นผู้มีความเกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารี บุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน เป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เนื้อความแห่งพระพุทฺธพจน์ที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อนี้ จะพึงเห็นได้โดยพิสดารอย่างไร.

[๒๖] พระมหากัจจानะได้กล่าววว่า คู่ก่อนคฤหบดี ความพอใจ ความกำหนัด ความเพติดเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัยแห่งจิตเหล่าใด ในรูปธาตุ จิต ท่านกล่าวว่าพ้นดีแล้ว เพราะความสิ้น เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะความสละ เพราะความสละคืน ซึ่งความพอใจเป็นต้น เหล่านั้น คู่ก่อนคฤหบดี ความพอใจ ความกำหนัด ความเพติดเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัยแห่งจิตเหล่าใด ในเวทนาธาตุ... ในสัญญาธาตุ... ในสังขารธาตุ... ในวิญญาณธาตุ จิต ท่านกล่าวว่าพ้นดีแล้ว เพราะความสิ้น เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะความสละ เพราะความสละคืน ซึ่งความพอใจ เป็นต้นเหล่านั้น คู่ก่อนคฤหบดี พระภาษิตที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสในสักกปัญหาว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด พ้นแล้ว เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้สำเร็จล่วงส่วน มีความเกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารี

บุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน เป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ดังนี้ คู่ก่อนคฤหบดี เนื้อความแห่งพระพุทธพจน์ ที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสโดยย่อนี้แล ฟังเห็นได้โดยพิสดารอย่างนี้ ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบ ทุติยหลัททิกการนิสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุติยหลัททิกการนิสูตรที่ ๔

ในทุติยหลัททิกการนิสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

คำว่า สกุกปญฺहे นี้ท่านกล่าวไว้แล้วทั้งในจุฬาสกุกปัญหา
และทั้งในมหาสกุกปัญหา. บทว่า ตณฺหาสขฺยวิมุตฺตา ได้แก่ น้อมไปใน
พระนิพพานอันเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาด้วยผลวิมุตติ ซึ่งมีพระนิพพาน
นั้นเป็นอารมณ์. บทว่า อจฺจนฺตนิฏฺฐา ได้แก่ เสร็จ คือสำเร็จด้วยดี
เหลือเกิน แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยเดียวกันนี้.

จบ อรรถกถาทุติยหลัททิกการนิสูตรที่ ๔

๕. สมาธิสูตร

ว่าด้วยสมาธิเป็นเหตุเกิดปัญหา

[๒๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัส
แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย

จงเจริญสมาธิ ฝึกผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ก็ฝึกชวย่อม

รู้ชัดตามเป็นจริงอย่างไร ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิดและความดับแห่งรูป
ความเกิดและความดับแห่งเวทนา ความเกิดและความดับแห่งสัญญา
ความเกิดและความดับแห่งสังขาร ความเกิดและความดับแห่งวิญญาณ.

[๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นความเกิดแห่งรูป อะไร
เป็นความเกิดแห่งเวทนา อะไรเป็นความเกิดแห่งสัญญา อะไรเป็น
ความเกิดแห่งสังขาร อะไรเป็นความเกิดแห่งวิญญาณ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย บุคคลในโลกนี้ ย่อมเปล็ดเพลิน ย่อมพรวดึง ย่อมค้ำค้ำอยู่
ก็บุคคลย่อมเปล็ดเพลิน ย่อมพรวดึง ย่อมค้ำค้ำอยู่ ซึ่งอะไร ย่อม
เปล็ดเพลิน ย่อมพรวดึง ย่อมค้ำค้ำอยู่ซึ่งรูป เมื่อเปล็ดเพลิน พรวดึง
ค้ำค้ำอยู่ซึ่งรูป ความยินดีก็เกิดขึ้น ความยินดีในรูป นั้นเป็นอุปาทาน
เพราะอุปาทานของบุคคลนั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์
โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั้น ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้ บุคคลย่อมเปล็ดเพลินซึ่งเวทนา ฯลฯ ย่อมเปล็ดเพลิน
ซึ่งสัญญา ฯลฯ ย่อมเปล็ดเพลินซึ่งสังขาร ฯลฯ ย่อมเปล็ดเพลิน
ย่อมพรวดึง ย่อมค้ำค้ำอยู่ซึ่งวิญญาณ เมื่อเปล็ดเพลิน พรวดึง ค้ำค้ำอยู่
ซึ่งวิญญาณ ความยินดีย่อมเกิดขึ้น ความยินดีในวิญญาณ นั้นเป็น
อุปาทาน เพราะอุปาทานของบุคคลนั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็น
ปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ
ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมี
ด้วยประการอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นความเกิดแห่งรูป
นี้เป็นความเกิดแห่งเวทนา นี้เป็นความเกิดแห่งสัญญา นี้เป็นความเกิด
แห่งสังขาร นี้เป็นความเกิดแห่งวิญญาณ.

[๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นความดับแห่งรูป อะไรเป็นความดับแห่งเวทนา อะไรเป็นความดับแห่งสัญญา อะไรเป็นความดับแห่งสังขาร อะไรเป็นความดับแห่งวิญญาณ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่เพติดเพติน ย่อมไม่พรัมาถึง ย่อมไม่ค้ำค้ำอยู่ ก็ภิกษุยอมไม่เพติดเพติน ย่อมไม่พรัมาถึง ย่อมไม่ค้ำค้ำอยู่ซึ่งอะไร ย่อมไม่เพติดเพติน ย่อมไม่พรัมาถึง ย่อมไม่ค้ำค้ำอยู่ซึ่งรูป เมื่อเธอไม่เพติดเพติน ไม่พรัมาถึง ไม่ค้ำค้ำอยู่ซึ่งรูป ความยินดีในรูป ย่อมดับไป เพราะความยินดีของภิกษุนั้นดับไป อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ภิกษุยอมไม่เพติดเพติน ย่อมไม่พรัมาถึง ย่อมไม่ค้ำค้ำซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ เมื่อเธอไม่เพติดเพติน ไม่พรัมาถึง ไม่ค้ำค้ำอยู่ซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ ความยินดีในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... ในวิญญาณ ย่อมดับไป เพราะความยินดีของภิกษุนั้นดับไป อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นความดับแห่งรูป นี้เป็นความดับแห่งเวทนา นี้เป็นความดับแห่งสัญญา นี้เป็นความดับแห่งสังขาร นี้เป็นความดับแห่งวิญญาณ.

จบ สมာธิสูตรที่ ๕

อรรถกถาสมာธิสูตรที่ ๕

ในสมာธิสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นภิกษุเหล่านั้นผู้เสื่อมจากความเป็น

ผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งแล้วทรงทราบว่า เมื่อภิกษุเหล่านี้ได้ความมีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง กรรมฐานจักเจริญ ดังนี้แล้วจึงได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า **สมาธิ** เป็นต้น บทว่า **อภินนุทติ** ได้แก่ย่อมปรารธนา. บทว่า **อภิวทติ** ความว่า ภิกษุย่อมกล่าวด้วยความยินดียิ่งนั้นว่า แหมอารมณ์นี้ช่างน่าปรารธนาน่าใคร่ น่าพอใจ ดังนี้ อนึ่ง เมื่อเธอยินดียิ่งซึ่งอารมณ์นั้น อาศัยอารมณ์นั้นทำให้เกิดความโลภขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ชื่อว่า ย่อมกล่าวด้วยยกย่อง. บทว่า **อชฺโณสย ติฏฐติ** ได้แก่ กลิ่นเสร็จสรรพรับไว้. บทว่า **ยา รูเป นนุทติ** ได้แก่ ความเพติดเพลินกล่าวคือความปรารธนา ในรูปอย่างแรงกล้า. บทว่า **ตทฺฐปฺปาทานํ** คือ ชื่อว่าอุปาทานเพราะอรธธว่ายึดมั่นอารมณ์นั้น. บทว่า **นาภินนุทติ** ได้แก่ ไม่ปรารธนา. บทว่า **นาภิวทติ** ความว่า เธอยอมไม่กล่าวว่า อารมณ์น่าปรารธนา น่าใคร่ ด้วยอำนาจแห่งความปรารธนา คือ ภิกษุผู้มีจิตใจประกอบด้วย วิปัสสนาแม้เมื่อทำการเปล่งวาจาว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ก็ชื่อว่ายอม ไม่กล่าวด้วยยกย่องทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาสมาธิสูตรที่ ๕

๖. ปฏิสัถยานสูตร

ว่าด้วยการหลีกเร้นเป็นเหตุเกิดปัญญา

[๓๐] กรุงสรวัดถิ. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ได้ตรัสว่า **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เธอทั้งหลายจงประกอบความเพียรในการหลีกออกเร้น **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ภิกษุผู้หลีกออกเร้น ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ก็ภิกษุย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงอย่างไร ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด

และความดับแห่งรูป... แห่งเวทนา... แห่งสัญญา... แห่งสังขาร...
แห่งวิญญาณ (ความต่อไปนี้เป็นข้อที่ ๒๘-๒๙)

จบ ปฏิสัถยานสูตรที่ ๖

อรรถกถาปฏิสัถยานสูตรที่ ๖

ในปฏิสัถยานสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นภิกษุเหล่านั้นผู้เสื่อมจากกายวิเวก
แล้ว ทรงทราบว่า เมื่อพวกเขาได้กายวิเวก ธรรมเนียมจกเจริญ จึงได้
ตรัสพระดำรัสที่ว่า ปฏิสัถยาน เป็นต้น.

จบ อรรถกถาปฏิสัถยานสูตรที่ ๖

๗. อุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความสะดุ้งและไม่สะดุ้ง

[๓๑] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความสะดุ้งเพราะความถื้อมัน
และความไม่สะดุ้ง เพราะความไม่ถื้อมัน แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
จงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มี-
พระภาคเจ้าแล้ว ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังต่อไปนี้.

[๓๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความสะดุ้งเพราะความถื้อมัน
ย่อมมีอย่างไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุณชนผู้มีได้สดับแล้วในโลกนี้ มิได้
เห็นพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ มิได้รับแนะนำ
ในอริยธรรม มิได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ

มิได้รับแนะนำในสัปดาห์ปริสธรรม ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑

ย่อมเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมเห็นรูปในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ รูป
ของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปของเขา
แปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป วิญญาณจึงมีความหมุนเวียนไปตาม
ความแปรปรวนแห่งรูป ความสะดุ้ง และความเกิดขึ้นแห่งธรรมที่
เกิดแต่ความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งรูป ย่อมครอบงำจิต
ของปุถุชนนั้นตั้งอยู่ เพราะจิตถูกครอบงำ ปุถุชนนั้นย่อมมีความ
หวาดเสียว มีความลำบากใจ มีความห่วงใย และสะดุ้งอยู่ เพราะความ
ถือมั่น ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีเวทนา ๑ ย่อม
เห็นเวทนาในตน ๑ ย่อมเห็นตนในเวทนา ๑ เวทนาของเขานั้น ย่อม
แปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ๑
ย่อมเห็นตนมีสัญญา ๑ ย่อมเห็นสัญญาในตน ๑ ย่อมเห็นตนในสัญญา ๑
สัญญาของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป ฯลฯ ย่อมเห็น
สังขารโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีสังขาร ๑ ย่อมเห็นสังขาร
ในตน ๑ ย่อมเห็นตนในสังขาร ๑ สังขารของเขานั้น ย่อมแปรปรวน
ย่อมเป็นอย่างอื่นไป ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อม
เห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมเห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมเห็นตนในวิญญาณ ๑
วิญญาณของเขานั้นย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญาณ
แปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป วิญญาณจึงมีความหมุนเวียนไปตาม
ความแปรปรวนแห่งวิญญาณ ความสะดุ้ง และความบังเกิดขึ้นแห่ง
ธรรมที่เกิดแต่ความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งวิญญาณ
ย่อมครอบงำจิตของปุถุชนนั้นตั้งอยู่ เพราะจิตถูกครอบงำ ปุถุชนนั้น
ย่อมมีความหวาดเสียว มีความลำบากใจ มีความห่วงใยและสะดุ้งอยู่
เพราะความถือมั่น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสะดุ้งเพราะความถือมั่น
ย่อมมีอย่างนี้แล.

[๓๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความไม่สะดุ้งเพราะความไม่ถื้อมัน
ย่อมมีอย่างไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับ
แล้ว ได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ผู้ได้รับ
แนะนำดีแล้วในอริยธรรม ผู้เห็นสัตว์บุรุษทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของ
สัตว์บุรุษ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในสัพปุริสธรรม ย่อมไม่เห็นรูปโดย
ความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีรูป ๑ ย่อมไม่เห็นรูปในตน ๑ ย่อม
ไม่เห็นตนในรูป ๑ รูปของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวนย่อมเป็น
อย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป วิญญาณจึงไม่ม
ีความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งรูป ความสะดุ้ง และ
ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดแต่ความหมุนเวียนไปตามความ
แปรปรวนแห่งรูป ย่อมไม่ครอบงำจิตของอริยสาวกนั้นตั้งอยู่ เพราะจิต
ไม่ถูกรอบงำ อริยสาวกนั้นย่อมไม่มีความหวาดเสียว ไม่มีความ
ลำบากใจ ไม่มีความห่วงใย และไม่สะดุ้ง เพราะไม่ถื้อมัน ย่อมไม่เห็น
เวทนาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีเวทนา ๑ ย่อมไม่เห็นเวทนา
ในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในเวทนา ๑ เวทนาของอริยสาวกนั้นย่อม
แปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป... ย่อมไม่เห็นสัญญาโดยความเป็นตน ๑
ย่อมไม่เห็นตนมีสัญญา ๑ ย่อมไม่เห็นสัญญาในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตน
ในสัญญา ๑ สัญญาของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็น
อย่างอื่นไป... ย่อมไม่เห็นสังขารโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมี
สังขาร ๑ ย่อมไม่เห็นตนในสังขาร ๑ ย่อมไม่เห็นสังขารในตน ๑
สังขารของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป...
ย่อมไม่เห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีวิญญาณ ๑
ย่อมไม่เห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในวิญญาณ ๑ วิญญาณ
ของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญาณ

แปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป วิญญาณจึงไม่มีความหมุนเวียนไปตาม
ความแปรปรวนแห่งวิญญาณ ความสะดุ้งและความบังเกิดขึ้นแห่งธรรม
ที่เกิดแต่ความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งวิญญาณ ย่อม
ไม่ครอบงำจิตของอริยสาวกนั้นตั้งอยู่ เพราะจิตไม่ถูกครอบงำ
อริยสาวกนั้นย่อมไม่มีความหวาดเสียว ไม่มีความลำบากใจ ไม่มี
ความห่วงใย และไม่สะดุ้ง เพราะไม่ถือมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความไม่สะดุ้งเพราะความไม่ถือมั่น ย่อมมีอย่างนี้แล.

จบ อุปาทานปริตัสสนาสูตฺรที่ ๗

อรรถกถาอุปาทานปริตัสสนาสูตฺรที่ ๗

ในอุปาทานปริตัสสนาสูตฺรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า อุปาทานปริตฺตฺสนํ ได้แก่ ความสะดุ้งที่เกิดขึ้นเพราะ
ความยึดถือ. บทว่า อนุปาทานอปฺริตฺตฺสนํ ได้แก่ ความไม่สะดุ้งที่เกิดขึ้น
เพราะความไม่ยึดถือ. บทว่า รูปวิปริณามานุวตฺติ ความว่า กรรมวิญญาณ
ย่อมเป็นธรรมชาติหมุนเวียนไปตามความแตกแห่งรูปโดยนัยเป็นต้นว่า
รูปของเราแปรไปแล้วดังนี้ หรือว่ารูปนี้ได้เคยมีแก่เราแล้ว มาบัดนี้
รูปนี้ไม่มีแก่เราหนอ ดังนี้ บทว่า วิปริณามานุปริวตฺติ ได้แก่ อันเกิดแต่จิต
ที่มีความแปรปรวนเป็นอารมณ์โดยหมุนเวียนไปตามรูปที่แปรปรวนไป.
บทว่า ปฺริตฺตฺสนาธมฺมสมุปฺปาทา ได้แก่ ความสะดุ้งเพราะค้นหาและ
ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งอกุศลธรรม. บทว่า จิตฺตํ ได้แก่ กุศลจิต. บทว่า
ปรียาทาย ติฏฺฐนฺตํ ได้แก่ ครอบงำตั้งอยู่. บทว่า อุตฺตาสวา ได้แก่

มีความสะดุ้ง. บทว่า วิฆาตวา ได้แก่ มีความคับแค้นคือมีความทุกข์.
บทว่า อเปกขวา ได้แก่ มีความอาลัย. บทว่า อุปาทาย จ ปริตตสฺสตี ได้แก่
เป็นผู้ชื่อว่า สะดุ้งเพราะยึดถือ. บทว่า น รูปวิปริณามานุปริวตฺติ ได้แก่
กรรมวิญญาณนั้นแหละไม่มีแก่พระจิณาสพ เพราะฉะนั้น การพูดว่า
ความหมุนเวียนไปตามความแตกแห่งรูป ย่อมไม่มี คังนี้จึงถูกต้อง.

จบ อรรถกถาอุปาทานปริตัสสนาสูตฺรที่ ๓

๘. อุปาทานปริตัสสนาสูตฺรที่ ๒

ว่าด้วยความสะดุ้งและไม่สะดุ้ง

[๓๔] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายเราจัก
แสดงความสะดุ้งเพราะความถือมั่น และความไม่สะดุ้งเพราะความไม่
ถือมั่นแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดีเราจักกล่าว ฯลฯ
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความสะดุ้งเพราะความถือมั่น ย่อมมีอย่างไร
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมตามเห็นรูปว่า
นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา รูปของเขานั้น ย่อม
แปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป
โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นเวทนาว่า
นั่นของเรา ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาว่า นั่นของเรา ฯลฯ ย่อมเห็นสังขาร
ทั้งหลายว่า นั่นของเรา ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น
นั่นเป็นตัวตนของเรา วิญญาณของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็น
อย่างอื่นไป เพราะวิญญาณแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป โสกะ

ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความสะดุ้งเพราะความถึอมนั ย่อมมีอย่างนี้แล.

[๓๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความไม่สะดุ้งเพราะความไม่ถึอมนั
ย่อมมีอย่างไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ
แล้ว ย่อมพิจารณาเห็นรูปว่า นันไม่ใช่อของเรา เราไม่เป็นนัน นันไม่ใช่
ตัวตนของเรา รูปของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป
เพราะรูปแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาว่า นันไม่ใช่อของเรา
ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็นสัญญาว่า นันไม่ใช่อของเรา ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็น
สังขารว่า นันไม่ใช่อของเรา ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็นวิญญาณว่า
นันไม่ใช่อของเรา เราไม่เป็นนัน นันไม่ใช่ตัวตนของเรา วิญญาณของ
อริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญาณ
แปรปรวน และเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและ
อุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่สะดุ้งเพราะความ
ไม่ถึอมนั ย่อมมีอย่างนี้แล.

จบ อุปาทานปริตัสสนาสูตฺรที่ ๘

อรรถกถาอุปาทานปริตัสสนาสูตฺรที่ ๘

ในทศยอุปาทานปริตัสสนาสูตฺรที่ ๘ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงพระธรรมเทศนาด้วยอำนาจค้นหา มานะและทิฏฐิ. พระองค์
ตรัสเฉพาะวิภูฏะและวิวิภูฏะในสูตฺรทั้ง ๔ ตามลำดับ ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาอุปาทานปริตัสสนาสูตฺรที่ ๘

๕ อตีตानาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งชั้น ๕ ในสามกาล

[๑๖] กรุงสาวัตถิ. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีต อนาคต ไม่เที่ยง จักกล่าวถึงรูปที่เป็นปัจจุบันไปไยเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่เพิลิตเพลินรูปที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับรูปที่เป็นปัจจุบัน เวทนาที่เป็นอดีต เวทนา ที่เป็นอนาคต ไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาที่เป็นอดีต สัญญาที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารที่เป็นอดีต สังขารที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณที่เป็นอดีต วิญญาณที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง จักกล่าวถึงวิญญาณที่เป็นปัจจุบันไปไยเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในวิญญาณที่เป็นอดีต ไม่เพิลิตเพลินวิญญาณที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน.

จบ อตีตानาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๑

อรรถกถาอตีตानาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๑

ในกาลัตถยอนิจจสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า โภ ปน วาโท ปจจุปฺปนฺนสฺส ความว่า ในปัจจุบันไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเลย. รูปนั้นก็คงยังเป็นของไม่เที่ยงอยู่นั่นเอง. ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้นกำหนดว่า รูปที่เป็นอดีตอนาคตไม่เที่ยง จึง

ลำบากในปัจจุบัน. ลำดับนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นกล่าวถึงรูปที่เป็นอดีต และอนาคตจากรูปปัจจุบันนี้ว่า รูปที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง ดังนี้ พระศาสดาทรงทราบอรรถาธิบายว่า จักตรัสรู้จึงทรงแสดง พระธรรมเทศานี้ตามอรรถาธิบายของบุคคล.

จบ อรรถกถาอดีตอนาคตปัจจุบันสูตรที่ ๑

๑๐. อดีตอนาคตปัจจุบันสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งขั้น ๕ ในสามกาล

[๑๗] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีต รูปที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ จักกล่าวถึงรูปที่เป็นปัจจุบัน ไปไยเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่ผลิตเพลินรูปที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับรูปที่เป็นปัจจุบัน เวทนาที่เป็นอดีต เวทนาที่เป็นอนาคต เป็นทุกข์ ฯลฯ สัญญาที่เป็นอดีต สัญญาที่เป็นอนาคต เป็นทุกข์ ฯลฯ สังขารที่เป็นอดีต สังขารที่เป็นอนาคต เป็นทุกข์ ฯลฯ วิญญาณที่เป็นอดีต วิญญาณที่เป็นอนาคต เป็นทุกข์ จักกล่าวถึงวิญญาณที่เป็นปัจจุบันไปไยเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในวิญญาณที่เป็นอดีต ไม่ผลิตเพลินวิญญาณที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน.

จบ อดีตอนาคตปัจจุบันสูตรที่ ๒

๑๑. อตีตानาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๓

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งชั้น ๕ ในสามกาล

[๑๘] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีต รูปที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา จักกล่าวถึงรูปที่เป็นปัจจุบัน ไปไยเล่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่เพิลิดเพลินในรูปที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับรูปที่เป็นปัจจุบัน เวทนาที่เป็นอดีต เวทนาที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา ฯลฯ สัญญาที่เป็นอดีต สัญญาที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา ฯลฯ สังขารที่เป็นอดีต สังขารที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณที่เป็นอดีต วิญญาณที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา จักกล่าวถึงวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน ไปไยเล่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในวิญญาณที่เป็นอดีต ไม่เพิลิดเพลินวิญญาณที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน.

จบ อตีตानาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๓

จบ นกุลปิตุวรรคที่ ๑

๑ - ๑๑ อรรถกถาอตีตानาคตปัจจุปันนสูตร

สูตรที่ ๑ และสูตรที่ ๑๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตามอัชยาศัย ของบุคคลเห็นปานนั้นแลให้พิเศษออกไป ด้วยบทว่า ทุกข์ อนตฺตา ดังนี้

จงอรรถกถาอตีตानาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๑ - ๑๑

จบบรรณสถานกุลปิตุวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. นกุลปิตสูตร ๒. เทวทหสูตร ๓. หลีททิกานิสสูตรที่ ๑
๔. หลีททิกานิสสูตรที่ ๒ ๕. สมာธิสูตร ๖. ปฏิสัลลานสูตร ๗. อุปาทาน
- ปริตัสสนาสูตรที่ ๑ ๘. อุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๒ ๙. อตีตนาถต-
- ปัจจุปันนสูตรที่ ๑ ๑๐. อตีตนาถตปัจจุปันนสูตรที่ ๒ ๑๑. อตีตนาถต-
- ปัจจุปันนสูตรที่ ๓

อนิจจวรรคที่ ๒

๑. อนิจจสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งขันธ ๕

[๓๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตรที่ ๑

๒. ทุกขสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งขันธ ๕

[๔๐] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ เวทนาเป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ วิญญาณ

๑. สูตรที่ ๑ - ๕ ไม่มีรถถา

เป็นทุกข์ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อ
ความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี.

จบ ทุกขสูตรที่ ๑

๓. อนัตตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งชั้นที่ ๕

[๔๑] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา
วิญญาณเป็นอนัตตา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว
เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ใน
สังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลาย
กำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว
ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จ
แล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี.

จบ อนัตตสูตรที่ ๑

๔. อนิจจสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งชั้นที่ ๕

[๔๒] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น

อนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นสิ่งนั้น
นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ
ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ
สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์
สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา
เราไม่เป็นสิ่งนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ อริยสาวกพึงเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็น
อยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่
ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตรที่ ๒

๕. ทุกขสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งขั้น ๕

[๔๓] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
รูปเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้น
ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นสิ่งนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ อริยสาวก
พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เวทนาเป็นทุกข์
ฯลฯ สัญญาเป็นทุกข์ ฯลฯ สังขารเป็นทุกข์ ฯลฯ วิญญาณเป็นทุกข์
สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา
เราไม่เป็นสิ่งนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ อริยสาวกพึงเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว

เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุกขสูตรที่ ๒

๖. อนัตตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งขั้น ๕

[๔๔] กรุงสาวตฺถิ. ฌ ที่นั่นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เป็นอนัตตา รูปนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นรูปนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เวทนาเป็นอนัตตา ฯลฯ สัญญาเป็นอนัตตา ฯลฯ สังขารเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็นอนัตตา ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนัตตสูตรที่ ๒

๗. อนิจจเหตุสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งเหตุปัจจัย

[๔๕] กรุงสาวตฺถิ. ฌ ที่นั่นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้นก็ไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เกิดจาก สิ่งที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ

สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้วิญญาณเกิดขึ้น ก็ไม่เที่ยง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เกิดจากสิ่งไม่เที่ยง ที่ไหนจะเที่ยงเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจเหตุสูตร

๘. ทุกขเหตุสูตร

ว่าด้วยความเป็นทุกขแห่งเหตุปัจจัย

[๔๖] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้นก็เป็นทุกข คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข ฯลฯ ที่ไหนจะเป็นสุขเล่า เวทนาเป็นทุกข ฯลฯ สัญญาเป็นทุกข ฯลฯ สังขารเป็นทุกข ฯลฯ วิญญาณเป็นทุกข แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้วิญญาณเกิดขึ้นก็เป็นทุกข คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข ที่ไหนจักเป็นสุขเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุกขเหตุสูตร

๙. อนัตตเหตุสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งเหตุปัจจัย

[๔๖] **กรุงสรวดี.** ณ ที่นั่นแล ฯลฯ **คู่ออนภิกษุทั้งหลาย**
รูปเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ให้รูปเกิดขึ้นก็เป็นอนัตตา **คู่ออนภิกษุ**

ทั้งหลาย รูปเกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอตฺตาเล่า เวทนา เป็นอนัตตา ฯลฯ สัญญาเป็นอนัตตา ฯลฯ สังขารเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้วิญญาณเกิดขึ้นก็เป็นอนัตตา คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย วิญญาณที่เกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็น อตฺตาเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนัตตเหตุสูตร

๑๐. อานันทสูตร

ว่าด้วยความดับแห่งขั้น ๕

[๔๘] กรุงสาวัตถี. ในอาราม ฯลฯ ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความดับเรียกว่านิโรธ ความดับแห่งธรรม เหล่าไหนแล เรียกว่านิโรธ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนอานนท์ รูปแลเป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งรูปนั้น เรียกว่านิโรธ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณ ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไป

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้า 57

เป็นธรรมดา ความดับแห่งวิญญานนั้น เรียกว่านิโรธ คู่ก่อนอาณนท์
ความดับแห่งธรรมเหล่านี้แล เรียกว่านิโรธ

จบ อานันทสูตร

จบ อนิจจวรรคที่ ๒

อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑๐

พระสูตรสุดท้ายในอนิจจวรรค เป็นไปด้วยอำนาจคำถามบท
ที่เหลือ พระองค์ทรงแสดงด้วยอำนาจแห่งผู้มีปัญญาตรัสรู้โดยประการนั้น ๆ.

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาอนิจจวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อนิจจสูตรที่ ๑ ๒. ทุกขสูตรที่ ๑ ๓. อนัตตสูตรที่ ๑
๔. อนิจจสูตรที่ ๒ ๕. ทุกขสูตรที่ ๒ ๖. อนัตตสูตรที่ ๒ ๗. อนิจจ-
เหตุสูตร ๘. ทุกขเหตุสูตร ๙. อนัตตเหตุสูตร ๑๐. อานันทสูตร

ภารวรรคที่ ๓

๑. ภารสูตร

ว่าด้วยขันธ ๕ เป็นภาระ

[๔๙] กรุงสาวัตถิ. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภาระ ผู้แบกภาระ การถือภาระ และการวางภาระ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุ เหล่านั้นทูลรับสนองพระพุทธดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภาระเป็นไฉน พึงกล่าวว่า ภาระ คืออุปาทาน ขันธ ๕ อุปาทานขันธ ๕ เป็นไฉน คือ อุปาทานขันธ คือรูป อุปาทานขันธ คือ เวทนา อุปาทานขันธ คือสัญญา อุปาทานขันธ คือ สังขาร และ อุปาทานขันธ คือวิญญาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าภาระ.

[๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้แบกภาระเป็นไฉน พึงกล่าวว่า บุคคลบุคคลนี้นั้น คือ ท่านผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุ ทั้งหลาย นี้เรียกว่า ผู้แบกภาระ.

[๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การถือภาระเป็นไฉน ตัณหา^๑นี้ไฉน นำให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพติดเพลิน มีปกติเพติดเพลินยิ่งในภพหรืออารมณ์นั้นๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการถือภาระ.

[๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การวางภาระเป็นไฉน ความที่
ตัณหานั้นแล ดับไปด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ ความสละ ความสละคืน
ความพ้น ความไม่อาลัย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการวางภาระ
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์ภายิตนี้
จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกในภายหลังว่า

[๕๓] ชั้นที่ ๕ ชื่อว่าภาระแล และผู้แบกภาระคือบุคคล การถือ
ภาระเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ในโลก การวางภาระเสียได้เป็นสุข
บุคคลวางภาระหนักเสียได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่น ถอนตัณหาพร้อมทั้ง
มูลรากแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับรอบแล้วดังนี้.

จบ ภารสูตฺรที่ ๑

อรรถกถาภารวรรคที่ ๓

อรรถกถาภารสูตฺรที่ ๑

ภารวรรค ภารสูตฺรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. ปญฺจุปาทานกฺขนุ-
ชาติสุตฺต วจฺนีย์ ตตฺตเป็น ปญฺจุปาทานกฺขนุขา อิติ อสุตฺต วจฺนีย์ ความว่า
เป็นชื่อที่จะพึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า อัย วุจฺจติ ภิกฺขเว ภาโร ความว่า
อุปาทานชั้นที่ ๕ ท่านกล่าวว่าเป็นภาระ. ถามว่า ด้วยอรรถว่าอะไร?
แก้วว่า ด้วยอรรถว่าเป็นภาระที่จะต้องบริหาร. จริงอยู่ อุปาทานชั้นที่ ๕
เหล่านั้น จำต้องบริหารด้วยการให้ยื่น ให้เดิน ให้นั่ง ให้นอน ให้อาบน้ำ
แต่งตัว ให้เคี้ยว ให้กิน เป็นต้น จึงชื่อว่าเป็นภาระ(ของหนัก) เพราะฉะนั้น
ท่านจึงเรียกว่า ภาระเพราะอรรถว่าเป็นภาระจะต้องบริหาร.

บทว่า เอว์นาโม ได้แก่มิชื่อเป็นต้นว่า ดิสสะ ว่าทัตตะ บทว่า เอว์โคตุโต ได้แก่ มิโคตรเป็นต้นว่า กัจจายนโคตร วัจจายนโคตร. ดังนั้น ทรงแสดงบุคคลที่สำเร็จเพียงโหวหาร ให้ชื่อว่า ภัรหาระ- ผู้แบกภาระ จริงอยู่บุคคล ยกชันชภาระขึ้นในขณะที่ปฏิสนธิ์นั่นเอง แล้วให้ชันชนี้ อาย บริโภค นั่ง นอน บนเตียงและตั้ง ที่อ่อนนุ่มแล้ว บริหาร ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง จนตลอดชีวิต แล้วทิ้งไปในจุติขณะ ยึดเอาชันชอื่นในปฏิสนธิ์ขณะอีก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้แบกภาระ.

บทว่า โปโนพุกวิกา ได้แก่ที่เกิดในภพใหม่. บทว่า นนุทிரาคสหคตา ได้แก่อถึงความเป็นอันเดียวกันกับนันทิราคะนั่นเอง ในที่นี้ท่านประสงค์ว่า เกิดพร้อมกับความป็นนันทิราคะนั้น. บทว่า ตตุร ตตุราภินนุทินิ ได้แก่มิปกติยินดีในที่เกิดหรือในอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นๆ. ในกามตัณหา เป็นต้น ความยินดีอันเป็นไปในกามคุณ ๕ ชื่อว่า กามตัณหา ความยินดีในรูปภพและอรูภพ ความติดอยู่ในฉาน ความยินดีที่เกิดพร้อมด้วย สัสสตทัญญู นี้ชื่อว่า ภวตัณหา ความยินดีที่เกิดพร้อมกับอุจเฉททัญญู ชื่อว่า วิภวตัณหา. บทว่า ภาราทาน ได้แก่ การถือภาระ. จริงอยู่บุคคลนี้ ย่อมถือภาระด้วยตัณหา.

บทว่า อเสสวิราคนิโรโธเป็นต้นทั้งหมดเป็น ไวพจน์ของนิพพาน นั้นเอง. จริงอยู่ ตัณหามาถึงพระนิพพานนั้นแล้ว ย่อมคลายความยินดี ย่อมดับ ย่อมละขาด ย่อมสลละคืน ย่อมหลุดพ้น โดยไม่มีส่วนเหลือ ก็ในพระนิพพานนี้ไม่มีอาลัยคือกาม หรืออาลัยคือทัญญู ฉะนั้น พระนิพพานจึงได้ชื่อเหล่านี้. บทว่า สมมูล ตณฺหํ ความว่า อวิชาชื่อว่า

เป็นมูลของตัณหา. บทว่า อพฺพยุห ได้แก่ ถอนตัณหานั้นพร้อมทั้งราก ด้วยอหัตตมรรค. บทว่า นิจฺจาทฺ ปรินิพฺพุโต ความว่า ผู้ออกจากตัณหา จะเรียกว่า ผู้ปรินิพพานแล้ว ก็ควรแล.

จบ อรรถกถาภาสสุตฺตที่ ๑

๒. ปริญญาสุตฺต

ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้และความกำหนดรู้

[๕๔] กรุงสาวัตถีฯ ณ ที่นั้นแล ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมที่ควรกำหนดรู้และความกำหนดรู้ เธอทั้งหลายจงฟัง คุณก่อนภิกษุทั้งหลายก็ธรรมที่ควรกำหนดรู้เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้.

[๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความกำหนดรู้เป็นไฉน คือ ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าความกำหนดรู้.

จบ ปริญญาสุตฺตที่ ๒

อรรถกถาปริญญาสุตฺตที่ ๒

ในปริญญาสุตฺตที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ปริญฺเญเย แปลว่า ฟังกำหนดรู้ อธิบายว่า ฟังก้าวล่วง ด้วยดี. บทว่า ปริญฺลํ ได้แก่กำหนดรู้ล่วงส่วน อธิบายว่า ก้าวล่วงด้วยดี.

บทว่า รากุขโย เป็นต้น เป็นชื่อของพระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพาน นั้นชื่อว่ากำหนดรู้ล่วงส่วน.

จบ อรรถกถาปริญาสูตรที่ ๒

๓. ปริชานสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่ควรและผู้ควรสิ้นทุกข์

[๕๖] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ยัง ไม่กำหนดรู้ ไม่หน่าย ไม่ละซึ่งรูป เป็นผู้ไม่ควรเพื่อสิ้นทุกข์ บุคคลเมื่อไม่รู้ยัง ไม่กำหนดรู้ ไม่หน่าย ไม่ละซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อสิ้นทุกข์.

[๕๗] คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเมื่อรู้ยัง เมื่อกำหนดรู้ เมื่อหน่าย เมื่อละได้ซึ่งรูป จึงเป็นผู้ควรเพื่อสิ้นทุกข์ บุคคลเมื่อรู้ยัง เมื่อกำหนดรู้ เมื่อหน่าย เมื่อละได้ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ จึงเป็นผู้ควรเพื่อสิ้นทุกข์.

จบ ปริชานสูตรที่ ๓

อรรถกถาปริชานสูตรที่ ๓

ในปริชานสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า อภิกขัน ได้แก่อริยัง ด้วยบทนี้ ท่านกล่าวหมายเอา ญาตปริญา ด้วยบทที่ ๒ ท่านกล่าวหมายเอาดิณปริญา ด้วย

บทที่ ๓ และที่ ๔ ท่านกล่าวหมายเอาปหานปริญา รวมความว่า
ในสูตรนี้ ท่านกล่าวปริญา ๓ อย่างแล.

จบ อรรถกถาอภิธานสูตรที่ ๓

๔. ฉันทราคสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในชั้น ๕

[๕๘] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในรูปเสีย ด้วยการละอย่างนี้ รูปนั้นจักเป็น
อันเธอทั้งหลายละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน
ทำให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงละ
ฉันทราคะในเวทนาเสีย ฯลฯ เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในสัญญาเสีย
ฯลฯ เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในสังขารเสีย ฯลฯ เธอทั้งหลายจงละ
ฉันทราคะในวิญญาณเสีย ด้วยการละอย่างนี้ วิญญาณนั้นจักเป็นอัน
เธอทั้งหลายละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน
ทำให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา

จบ ฉันทราคสูตรที่ ๔

๕. อัสดาทสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความปริวิตกของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับชั้น ๕

[๕๙] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความปริวิตก

อย่างนี้ว่า อะไรหนอเป็นคุณของรูป อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่อง

สลัดออก อะไรเป็นคุณของเวทนา... อะไรเป็นคุณของสัญญา...
อะไรเป็นคุณของสังขาร... อะไรเป็นคุณของวิญญาน อะไรเป็นโทษ
อะไรเป็นเครื่องสลัดออก คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้ปริวิตกต่อไปว่า
สุขโสมนัสอันใด อาศัยรูปเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของรูป รูปใดไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของรูป การกำจัด
ฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปเสียได้ นี่เป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป
สุขโสมนัสอันใดอาศัยเวทนาเกิดขึ้น... สุขโสมนัสอันใด อาศัยสัญญา
เกิดขึ้น... สุขโสมนัสอันใด อาศัยสังขารเกิดขึ้น... สุขโสมนัสอันใด
อาศัยวิญญานเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งวิญญาน วิญญานใดไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวิญญาน
การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในวิญญานเสียได้ นี่เป็น
เครื่องสลัดออกแห่งวิญญาน.

[๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ยิ่งซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ
โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก
แห่งอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เพียงใด เราก็มอง
ไม่ปัญญาว่า เป็นผู้ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น เมื่อใด เรารู้ยิ่งซึ่งคุณโดย
ความเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความ
เป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริง
อย่างนี้ เมื่อนั้น เราจึงปัญญาว่า เป็นผู้ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้ง

สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็เลื่อมใสศรัทธาได้เกิดขึ้นแล้ว
แก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี

จบ อัสสาทสูตรที่ ๕

๖. อัสสาทสูตรที่ ๒

ว่าด้วยสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ

[๖๑] กรุงสาวัตถีฯ ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่งรูป เราได้พบคุณแห่งรูปแล้ว เราได้เห็นคุณ
แห่งรูปเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว เราได้เที่ยวค้นหาโทษแห่งรูป เราได้
พบโทษแห่งรูปแล้ว เราได้เห็นโทษแห่งรูปเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว
เราได้เที่ยวค้นหาเครื่องสลัดออกแห่งรูป เราได้พบเครื่องสลัดออก
แห่งรูปแล้ว เราได้เห็นเครื่องสลัดออกแห่งรูปเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว
เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่งเวทนา ฯลฯ เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่งสัญญา
ฯลฯ เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่งสังขาร ฯลฯ เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่ง
วิญญาน เราได้พบคุณแห่งวิญญานแล้ว เราได้เห็นคุณแห่งวิญญาน
เท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว เราได้เที่ยวค้นหาโทษแห่งวิญญาน เราได้
พบโทษแห่งวิญญานแล้ว เราได้เห็นโทษแห่งวิญญานเท่าที่มีอยู่ด้วย
ปัญญาดีแล้ว เราได้เที่ยวค้นหาเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาน เราได้พบ
เครื่องสลัดออกแห่งวิญญานแล้ว เราได้เห็นเครื่องสลัดออกแห่ง
วิญญานเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ยิ่ง
ซึ่งคุณ โดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ เครื่องสลัดออก
โดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ตามความ

เป็นจริง เพียงใด เรา ก็ยังไม่ปฏิญาณ ฯลฯ เพียงนั้น ก็แลญาณทัสสนะ
ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด บัดนี้
ภพใหม่ไม่มี.

จบ อัสสาทสูตรที่ ๖

๗. อัสสาทสูตรที่ ๓

ว่าด้วยคุณโทษและเครื่องสลัดออกแห่งขันธ ๕

[๖๒] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ถ้าคุณแห่งรูปจักไม่มีไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนดในรูป แต่
เพราะคุณแห่งรูปมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนดในรูป ถ้าโทษ
แห่งรูปจักไม่มีไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในรูป แต่เพราะ
โทษแห่งรูปมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในรูป ถ้าเครื่อง
สลัดออกแห่งรูปจักไม่มีไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงออกไปจากรูปได้
แต่เพราะเครื่องสลัดออกแห่งรูปมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงออกไป
จากรูปได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าคุณแห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา
ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญานจักไม่มีไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึง
กำหนดในวิญญาน แต่เพราะคุณแห่งวิญญานมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลาย
จึงกำหนดในวิญญาน ถ้าโทษแห่งวิญญานจักไม่มีไซ้ สัตว์ทั้งหลาย
ก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในวิญญาน แต่เพราะโทษแห่งวิญญานมีอยู่
ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในวิญญาน ถ้าเครื่องสลัดออกแห่ง
วิญญานจักไม่มีไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงออกไปจากวิญญานได้
แต่เพราะเครื่องสลัดออกแห่งวิญญานมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงออก

ไปจากวิญญานได้.

๑. ตรงนี้ บาลีไม่มีคำว่า "เอว" เหมือนข้อ ๖๐

[๖๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้อย่างซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริงเพียงใด สัตว์ทั้งหลายก็ยังไม่เป็นผู้ออกไป พრაโกไป หลุดพ้นไป มีใจอันหาขอบเขตมิได้อยู่ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายรู้อย่างซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเป็นผู้ออกไป พრაโกไป หลุดพ้นไป มีใจอันหาขอบเขตมิได้อยู่ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์.

จบ อัสสาทสูตรที่ ๗

๘. อภินันทนสูตร

ว่าด้วยผลแห่งความผลิตเพลินและไม่ผลิตเพลินในขันธ ๕

[๖๔] กรุงสาวัดถิ. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผลิตเพลินรูป ผู้นั้นชื่อว่าผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใดผลิตเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่พ้นไปจากทุกข์ ผู้ใดผลิตเพลินเวทนา ฯลฯ ตัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ผู้นั้นชื่อว่าผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใดผลิตเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่พ้นไปจากทุกข์.

[๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดแลไม่ผลิตเพลินรูป ผู้นั้นชื่อว่าไม่ผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่ผลิตเพลินทุกข์ เรากล่าวว่าผู้นั้นพ้นไป

จากทุกข์ ผู้ใดไม่เพลิดเพลिनเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ
วิญญูณ ผู้นั้นชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่เพลิดเพลินทุกข์ เรา
กล่าววว่า ผู้นั้นพ้นไปจากทุกข์ได้.

จบ อภินันทนสูตรที่ ๘

๕. อุปปาตสูตร

ว่าด้วยความเกิดและความดับทุกข์

[๖๖] กรุงสาวตฺถิ. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูป นี้เป็นความ
เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชรา
และมรณะ ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่ง
เวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญูณ นี้เป็น
ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่ง
ชราและมรณะ.

[๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความดับ ความเข้าไปประจับ ความ
ตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูป นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความเข้าไปประจับแห่ง
โรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ ความดับ ความเข้าไป
ประจับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา ฯลฯ แห่งสังขาร
ฯลฯ แห่งวิญญูณ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความเข้าไปประจับแห่ง
โรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ.

จบ อุปปาตสูตรที่ ๕

อรรถกถาฉันทราดสูตรที่ ๔-๕

สูตรที่ ๔ เป็นต้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในชาตสังยุต
นั้นแล. แต่ในที่นี้ท่านกล่าวสัจจะ ๔ ไว้ในสูตรที่ ๕ ที่ ๖ และที่ ๗ ใน
ชาตสังยุตนั้น ตามลำดับ. ในสูตรที่ ๕ ท่านกล่าววิภูฏะและนิพพานไว้.

จบ อรรถกถาฉันทราดสูตรที่ ๔-๕

๑๐. อมมูลสูตร

ว่าด้วยทุกข์และมูลเหตุแห่งทุกข์

[๖๘] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราจักแสดงทุกข์และมูลเหตุแห่งทุกข์แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์เป็นไฉน ทุกข์คือรูป ทุกข์คือเวทนา ทุกข์คือ
สังขยา ทุกข์คือสังขาร ทุกข์คือวิญญาณ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าทุกข์.

[๖๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มูลเหตุแห่งทุกข์เป็นไฉน ตัณหา^๑นี้
ทำให้เกิดในภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความ
เพติดเพลิน มีปกติเพติดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่กามตัณหา
ภวตัณหา วิภวตัณหา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่ามูลเหตุแห่งทุกข์.

จบ อมมูลสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาอมมูลสูตรที่ ๑๐

ในอมมูลสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อม^๑ ได้แก่ ทุกข์. ในที่นี้ท่านกล่าวทุกข์ลักษณะเท่านั้น

ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาอวมุตตสูตรที่ ๑๐

๑๑. ปกังกุสูตร

ว่าด้วยความสลายและไม่สลายแห่งทุกข์

[๗๐] กรุงสาวัตถิ. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภาวะสลาย และภาวะไม่สลาย เธอทั้งหลายจงฟัง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นภาวะสลาย อะไรเป็นภาวะไม่สลาย รูป เป็นภาวะสลาย ความดับ ความเข้าไปประจับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูปนั้น เป็นภาวะไม่สลาย เวทนาเป็นภาวะสลาย ฯลฯ สัญญาเป็นภาวะสลาย ฯลฯ สังขารเป็นภาวะสลาย ฯลฯ วิญญาณเป็นภาวะสลาย ความดับ ความเข้าไปประจับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งวิญญาณนั้น เป็นภาวะไม่สลาย.

จบ ปกังกุสูตรที่ ๑๑

จบภารวรรคที่ ๓

อรรถกถापกังกุสูตรที่ ๑๑

ในปกังกุสูตรที่ ๑๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปกังกุ ได้แก่ มีอันแตกไปเป็นสภาวะ. ในที่นี้ท่านกล่าว อนิจจลักษณะเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ อรรถกถापกังกุสูตรที่ ๑๑

จบภารวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. การสูตร ๒. ปริญาสูตร ๓. ปริชานสูตร ๔. นันทราคสูตร
๕. อัสดาทสูตรที่ ๑ ๖. อัสดาทสูตรที่ ๒ ๗. อัสดาทสูตรที่ ๓

๘. อภินันทสูตร ๙. อุปปาทสูตร ๑๐. อหมูลสูตร ๑๑. ปกังกุสูตร.

นตุมหากวรรคที่ ๔

๑. นตุมหากสูตรที่ ๑

ว่าด้วยขันธ ๕ ไม่ใช่ของใคร

[๑๑] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสีย วิญญาณนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข.

[๑๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนชนพึงนำไป พึงเผา หรือกระทำตามปัจฉัย ซึ่งหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ในเขตวันวิหารนี้ ก็เธอทั้งหลายพึงคิดอย่างนี้หรือว่า ชนย่อมนำไป ย่อมเผา หรือย่อมกระทำตามปัจฉัยซึ่งเราทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ใช่ อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร ?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะสิ่งนั้นไม่ใช่ตนหรือสิ่งที่นับเนื่องในตนของข้าพระองค์ทั้งหลาย.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว

จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ
สังขาร ฯลฯ วิญญาณไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละวิญญาณ
นั้นเสีย วิญญาณนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์
เกื้อกูล เพื่อสุข.

จบ นตุมหากสูตรที่ ๑

นตุมหากวรรคที่ ๔

อรรถกถานตุมหากสูตรที่ ๑

นตุมหากวรรค นตุมหากสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปชหต ได้แก่งละด้วยการละฉันทราคะ. ในวัตถุมิหลฐ้า
เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ต้นตาลและมะพร้าวเป็นต้น มีกระพี้ภายใน
มีแก่น (แข็ง) ภายนอก ชื่อว่า หลฐ้า ต้นตะเคียน ต้นสาละ และต้นมะหาด
เป็นต้น มีแก่นภายใน มีกระพี้ภายนอก ชื่อว่า ไม้ กิ่งไม้ที่ยื่นออกไป
เหมือนแขนต้นไม้ ชื่อว่า สาขา ใบตาลและใบมะพร้าวเป็นต้น ชื่อว่า
ปลาสะ.

จบ อรรถกถานตุมหากสูตรที่ ๑

๒. นตุมหากสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละฉันธ์ ๕ มิใช่ของใคร

[๑๓] กรุงสาวตถิ. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันเธอ

ทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข คุณก่อนนิกม

ทั้งหลาย ก็อะไรไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่
ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันเธอทั้งหลาย
ละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข เวทนา ฯลฯ สัญญา
 ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละ
วิญญาณนั้นเสีย วิญญาณนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข ก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันเธอทั้งหลายละได้
แล้วจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข.

จบ นคฺมหากสูตรที่ ๒

อรรถกถานคฺมหากสูตรที่ ๒

นคฺมหากสูตรที่ ๒ เว้นผู้ทำการตรัสรู้ด้วยอุปมา ก็ตรัสตามอชยาศัย.

จบ อรรถกถานคฺมหากสูตรที่ ๒

๓. ภิกษุสูตรที่ ๑

ว่าด้วยเหตุได้ชื่อว่าเป็นผู้กำหนดขัดเคืองและลุ่มหลง

[๗๔] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ขอประทานวโรกาส พระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม
แก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ฟังแล้ว ฟังเป็นผู้ผู้เดียวหลีกเลี่ยง
จากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่เกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลย่อมครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมถึงการนับเพราะสิ่งนั้น บุคคลย่อมไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะสิ่งนั้น.

ภ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อได้โดยพิสดารอย่างไร.

ภ. ข้าแต่**พระองค์ผู้เจริญ** ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงรูป ย่อมถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงวิญญานย่อมถึงการนับเพราะวิญญานนั้น ข้าแต่**พระองค์ผู้เจริญ** ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงรูป ก็ไม่ถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงวิญญาน ก็ไม่ถึงการนับเพราะวิญญานนั้น ข้าแต่**พระองค์ผู้เจริญ** ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วโดยย่อได้โดยพิสดารอย่างนี้แล.

[๗๕] พ. ถูกแล้ว ถูกแล้ว ภิกษุ เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อได้โดยพิสดารดีนักแล ดูก่อนภิกษุ ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงรูป ก็ย่อมถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงวิญญาน ก็ย่อมถึงการนับเพราะวิญญานนั้น ดูก่อนภิกษุ ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงรูป ก็ย่อมไม่ถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสังขาร

ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงวิญญาณ ก็ย่อมไม่ถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น
 ดูก่อนภิกษุ เธอพึงเห็นเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อ โดยพิสดาร
 อย่างนี้แล.

[๗๖] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปนั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาพระภายิต
 ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะ ถวายบังคม กระทำประทักษิณ
 แล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล เธอได้เป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ไม่ประมาณ
 มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่ ไม่นานเท่าไร ก็กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่ง
 พรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็น
 บรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบัน
 เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
 ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ภิกษุนั้นได้เป็น
 พระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ ภิกษุสูตรที่ ๑

อรรถกถาภิกษุสูตรที่ ๑

ในภิกษุสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **รูปญเจ ภนฺเต อนฺุเสติ** ความว่า ครุ่นคิดถึงรูปอย่างใด
 อย่างหนึ่ง. บทว่า **เตน สงฺขํ คจฺจติ** ความว่า ครุ่นคิดถึงรูปนั้นด้วย
 ความครุ่นคิดอันใดในกามราคะเป็นต้น ด้วยความครุ่นคิดนั้นนั้นแล
 ย่อมถึงการนับคือบัญญัติว่า รักแล้ว โกรธแล้ว หลงแล้ว. บทว่า
 น เตน สงฺขํ คจฺจติ ความว่า ด้วยความครุ่นคิดอันไม่เป็นจริงนั้น ย่อม
 ไม่ถึงการนับว่า รักแล้ว โกรธแล้ว หลงแล้ว.

จบ อรรถกถาภิกษุสูตรที่ ๑

๔. ภิกขุสูตรที่ ๒

ว่าด้วยเหตุได้ชื่อว่าเป็นผู้กำหนดขัดเคืองและดุ่มหลง

[๗๗] กรุงสาวัตถี. ฯลฯ ครั้งนั้นแล ภิกขุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอประทานวโรกาส พระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ฟังแล้วพึงเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกขุ บุคคลครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมหมกมุ่นสิ่งนั้น หมกมุ่นสิ่งใด ย่อมถึงการนับเพราะสิ่งนั้น ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมไม่หมกมุ่นสิ่งนั้น ไม่หมกมุ่นสิ่งใด ย่อมไม่ถึงการนับ เพราะสิ่งนั้น.

ภ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว ข้าแต่ พระสุตต ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกขุ ก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อ ได้โดยพิสดารอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงรูป ย่อมหมกมุ่น รูปใด ย่อมถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงวิญญาณ ย่อมหมกมุ่นวิญญาณนั้น หมกมุ่นวิญญาณใด ย่อมถึงการนับเพราะ วิญญาณนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงรูป ย่อม ไม่หมกมุ่นรูปนั้น ไม่หมกมุ่นรูปใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิด

ถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงวิญญาณย่อมไม่หมกมุ่นวิญญาณนั้น ไม่หมกมุ่นวิญญาณใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภายิต ที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วโดยย่อได้โดยพิสดารอย่างนี้แล.

[๗๘] พ. ถูกแล้ว ถูกแล้ว ภิกษุ เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำ ที่เรากล่าวโดยย่อได้โดยพิสดารดีนักแล คู่ก่อนภิกษุ ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึง รูป ย่อมหมกมุ่นรูปนั้น หมกมุ่นรูปใด ย่อมถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึง สังขาร ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงวิญญาณ ย่อมหมกมุ่นวิญญาณนั้น หมกมุ่น วิญญาณใด ย่อมถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น คู่ก่อนภิกษุ ถ้าบุคคล ไม่ครุ่นคิดถึงรูป ย่อมไม่หมกมุ่นรูปนั้น ไม่หมกมุ่นรูปใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึง สัญญา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงวิญญาณ ย่อมไม่หมกมุ่นวิญญาณนั้น ไม่หมกมุ่นวิญญาณใด ย่อมไม่ถึงการนับ เพราะวิญญาณนั้น คู่ก่อนภิกษุ เธอพึงเข้าใจเนื้อความแห่งคำนี้ที่เรา กล่าวแล้วโดยย่อโดยพิสดารอย่างนี้ ฯลฯ ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็น พระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ ภิกษุสูตรที่ ๒

อรรถกถาภิกษุสูตรที่ ๒

ในภิกษุสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตํ อนุมียติ ความว่า รูปที่เขาครุ่นคิดนั้น ย่อมตายไป ตามความครุ่นคิดที่กำลังตายไป ด้วยว่าเมื่ออารมณ์แตกไป ธรรมที่

มีรูปนั้นเป็นอารมณ์ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้. บทว่า ยัม อหุมิยติ ความว่า รูปใด
ตายไปตามความครุ่นคิดใด. บทว่า เตน สุขัม คจฺจติ ความว่า ด้วย
ความครุ่นคิดนั้น บุคคลย่อมถึงการนับว่า รัก โกรธ หลง อีกอย่างหนึ่ง
คำว่า ยัม เป็นตติยวิภคติ ความว่า บุคคลย่อมถึงการนับว่า รัก โกรธ
หลง ด้วยความครุ่นคิดถึงรูปที่ตายไปนั้น.

จบ อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๒

๕. อานันทสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งชั้น ๕

[๗๕] กรุงสาวัตถี ฯลฯ ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ออกจาก
ที่พักผ่อนในเวลาเย็น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ ถ้า
ภิกษุทั้งหลายฟังถามเธออย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ ความเกิดขึ้นแห่งธรรม
เหล่าไหนย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่าไหนย่อมปรากฏ
ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมเหล่าไหนที่ตั้งอยู่แล้วย่อมปรากฏ ดังนี้ไซ้
เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว จะพึงพยากรณ์ว่าอย่างไร.

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฯลฯ
ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย
ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปแลย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งรูปย่อมปรากฏ
ความเป็นอย่างอื่นแห่งรูปที่ตั้งอยู่แล้วย่อมปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่ง
เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณย่อมปรากฏ ความเสื่อม
แห่งวิญญาณย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่แล้ว

ข้อมปรากฏ

คู่ก่อนอาวุธทั้งหลาย ความบังเกิดขึ้นแห่งกรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ
ความเสื่อมแห่งกรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่ง
กรรมที่ตั้งอยู่แลย่อมปรากฏ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ถูกถาม
อย่างนี้แล้วพึงพยากรณ์อย่างนี้แล.

[๘๐] พ. ถูกแล้ว ถูกแล้ว อานนท์ ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปแล
ย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งรูปแลย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่ง
รูปที่ตั้งอยู่แลย่อมปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งเวทนา ฯลฯ สัญญา
ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งวิญญาณย่อม
ปรากฏ ความเป็นไปอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่แลย่อมปรากฏ
คู่ก่อนอานนท์ ความบังเกิดขึ้นแห่งกรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ
ความเสื่อมแห่งกรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่ง
กรรมเหล่านี้ที่ตั้งอยู่แลย่อมปรากฏ คู่ก่อนอานนท์ เธอถูกถามอย่างนี้
แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้.

จบ อานันทสูตรที่ ๑

อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑

ในอานันทสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า จิตตส อณฺณตตฺตํ ปญฺญาติ ความว่า เมื่อรูปยังดำรงอยู่
คือเป็นอยู่ ชราย่อมปรากฏ. ก็คำว่า จิตฺติ เป็นชื่อของการหล่อเลี้ยง
กล่าวคือ ชีวิตินทรีย์. คำว่า อณฺณตตฺตํ เป็นชื่อของชรา. ด้วยเหตุนี้
โบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

อุปฺปาโท ชาติ อกฺขาโต   ภงฺโก วุฑฺโตะ วโยติ จ
อณฺณตตฺตํ ชรา วุฑฺตา   จิตฺติ จ อณฺุपालนา.

ความเกิดขึ้นเรียกว่าชาติ

ความดับเรียกว่าวยะ

ความแปรปรวน เรียกว่าชรา

ความหล่อเลี้ยง เรียกว่าฐิติ

ขั้นแต่ละขั้นมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ อุปปาทะ ชรา และ กังคะ ด้วยประการฉะนี้ ที่พระองค์หมายถึงตรัสไว้ว่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย สังขตลักษณะแห่งสังขตะเหล่านี้มี ๓ อย่าง ดังนี้. ในคำนั้น ที่ชื่อว่าสังขตะ ได้แก่สังขารชนิดใดชนิดหนึ่งที่เกิดแต่ปัจจัย. แต่สังขารไม่ชื่อว่าลักษณะ และไม่ชื่อว่าสังขาร ด้วยว่าเว้นลักษณะเสีย ใครๆ ไม่อาจจะบัญญัติสังขารได้ ทั้งเว้นลักษณะเสีย ก็ชื่อว่าสังขารไม่ได้. แต่สังขารก็ย่อมปรากฏด้วยลักษณะ.

เหมือนอย่างว่า แม่โคนันแหละไม่จัดเป็นลักษณะ. ลักษณะนั้นแหละเป็นแม่โค. แม้ละลักษณะเสีย ก็ไม่อาจบัญญัติแม่โคได้ แม้ละแม่โคเสีย ก็ไม่อาจบัญญัติลักษณะได้ แต่แม่โคย่อมปรากฏด้วยลักษณะจันใด ชื่ออุปไมยนี้ก็พึงทราบจันนั้น.

บรรดาขณะทั้ง ๓ นั้น ในอุปาทขณะแห่งสังขารทั้งหลาย สังขารก็ดี อุปาทลักษณะก็ดี ขณะแห่งสังขารนั้น กล่าวคือกาละก็ดี ย่อมปรากฏ. เมื่อกล่าวว่อุปปาเทติ ย่อมเกิดขึ้น สังขารก็ดี ชราลักษณะก็ดี ขณะแห่งสังขารนั้นกล่าวคือกาสะก็ดี ย่อมปรากฏ. ในภังคขณะ สังขารก็ดี สังขารลักษณะก็ดี ขณะแห่งสังขารนั้นกล่าวคือกาละก็ดี ย่อมปรากฏ. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่าชราขณะแห่งอรุปรธรรมทั้งหลาย ใครๆ ไม่อาจบัญญัติได้ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อตรัสว่า ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งเวทนา

ย่อมปรากฏ เมื่อเวทนาตั้งอยู่ ความแปรปรวนย่อมปรากฏ ทรงบัญญัติ
ลักษณะ ๓ แม่แห่งรูปธรรม ย่อมได้ลักษณะ ๓ เหล่านั้น เพราะอาศัย
ขณะปัจจุบัน ครั้นกล่าวดังนี้แล้วสำเร็จความนั้นตามอาจารย์คาถานี้ว่า

อตุลิตา สพุพชฺชมานัน จิตินาม ปวฺจจติ

ตสฺสเสว เกโท มรณัง สพุพทา สพุพปาณินัน

ความที่ธรรมทั้งปวงเป็นปัจจุบัน ท่าน

เรียกว่าฐิติขณะ ความแตกดับแห่งรูปนั้นแล

ของสรรพสัตว์ในกาลทุกเมื่อ เรียกว่า มรณะ ดังนี้

อนึ่ง ท่านยังกล่าวว่า พึงทราบวาปณะปราณด้วยอำนาจ
สันตติ. ก็เพราะเหตุที่ในพระสูตรไม่มีความแปลกกัน ฉะนั้น ตามมติของ
อาจารย์ก็ไม่พึงเพิกถอนพระสูตร พึงกระทำพระสูตรเท่านั้นเป็นสำคัญ.

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑

๖. อานันทสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งชั้น ๕ ในสามกาล

[๕๑] กรุงสาวัตถี. ฯลฯ ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะ
ท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ ถ้าภิกษุทั้งหลายพึงถามเธออย่างนี้ว่า
ท่านอานนท์ ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏแล้ว ความเสื่อม
แห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏแล้ว ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมเหล่าไหน
ที่ตั้งอยู่ปรากฏแล้ว ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าไหนจักปรากฏ

ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่าไหนจักปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรม
ที่ตั้งอยู่แล้วเหล่าไหนจักปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าไหน
ย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่าไหนย่อมปรากฏ ความเป็น
อย่างอื่นแห่งธรรมที่ตั้งอยู่แล้วเหล่าไหนย่อมปรากฏ ก่อนอนันท์
เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างไร.

ท่านพระอนันท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฯลฯ
ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุก่อนอาวุโส
ทั้งหลาย รูปใดเลที่ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว แปรไปแล้ว ความบังเกิดขึ้นแห่ง
รูปนั้นปรากฏแล้ว ความเสื่อมแห่งรูปนั้นปรากฏแล้ว ความเป็นอย่างอื่น
แห่งรูปที่ตั้งอยู่แล้วนั้นปรากฏแล้ว เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร
ฯลฯ วิญญาณใดที่ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว แปรไปแล้ว ความบังเกิดขึ้น
แห่งวิญญาณนั้นปรากฏแล้ว ความเสื่อมแห่งวิญญาณนั้นปรากฏแล้ว
ความเป็นอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่แล้วนั้นปรากฏแล้ว คุก่อนอาวุโส
ทั้งหลาย ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้แลปรากฏแล้ว ความเสื่อม
แห่งธรรมเหล่านี้แลปรากฏแล้ว ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมที่ตั้งอยู่
แล้วเหล่านี้แลปรากฏแล้ว คุก่อนอาวุโสทั้งหลาย รูปใดแลยังไม่เกิด
ยังไม่ปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นจักปรากฏ ความเสื่อมแห่งรูป
นั้นจักปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งรูปที่ตั้งอยู่แล้วนั้นจักปรากฏ
เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณใดยังไม่เกิด ยังไม่
ปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งวิญญาณนั้นจักปรากฏ ความเสื่อมแห่ง
วิญญาณนั้นจักปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่แล้วนั้น
จักปรากฏ ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้
แลจักปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่านี้แลจักปรากฏ ความเป็น

อย่างอื่นแห่งกรรมเหล่านี้ที่ตั้งอยู่แล้วแลจักปรากฏ คู่ก่อนอาวโโสทั้งหลาย
รูปใดแลที่เกิด ที่ปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นย่อมปรากฏ
ความเสื่อมแห่งรูปนั้นย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งรูปที่ตั้งอยู่แล้ว
นั้นย่อมปรากฏ เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณใดที่เกิด
ที่ปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งวิญญาณนั้นย่อมปรากฏ ความเสื่อม
แห่งวิญญาณนั้นย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่
แล้วนั้นย่อมปรากฏ คู่ก่อนอาวโโสทั้งหลาย ความบังเกิดขึ้นแห่งกรรม
เหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งกรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ
ความเป็นอย่างอื่นแห่งกรรมที่ตั้งอยู่แล้วเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้แล.

[๘๒] พ. ถูกแล้ว ถูกแล้ว อานนท รูปใดที่ล่วงไปแล้ว คับแล้ว
แปรไปแล้ว ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นปรากฏแล้ว ฯลฯ คู่ก่อนอานนท
ความบังเกิดขึ้นแห่งกรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งกรรม
เหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งกรรมที่ตั้งอยู่เหล่านี้แล
ย่อมปรากฏ คู่ก่อนอานนท เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้.

จบอานันทสูตรที่ ๒

อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๒

ในอานันทสูตรที่ ๒ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๒

๑. แยกเป็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๔ กาล เหมือนข้อ ๘๑

๗. อนุธรรมสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความหน่ายในขั้น ๕

[๘๓] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในรูปอยู่ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในเวทนาอยู่ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในสัญญาอยู่ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในสังขารอยู่ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในวิญญาณอยู่ ภิกษุนั้น .เมื่อเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ ย่อมกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อกำหนดรู้รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากรูป ย่อมหลุดพ้นจากเวทนา ย่อมหลุดพ้นจากสัญญา ย่อมหลุดพ้นจากสังขาร ย่อมหลุดพ้นจากวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากชาติชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ อนุธรรมสูตรที่ ๑

อรรถกถาอนุธรรมสูตรที่ ๑

ในอนุธรรมสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **ธมฺมานุชฺชมฺมปฏิปนฺนสฺส** ความว่า ผู้ปฏิบัติบุพพภาคปฏิบัติท้าวอันเป็นธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๕. บทว่า **อฺยมนุชฺชโม** ความว่า ธรรมนี้เป็นอนุโลมธรรม. บทว่า **นิพฺพุทฺทาพฺหุโล** ได้แก่เป็น

ผู้ไม่มากไปด้วยความกระสัน. บทว่า **ปริชานาติ** ได้แก่กำหนดรู้ด้วย
ปริยญา ๓. บทว่า **ปริมุจฺจติ** ได้แก่หลุดพ้นด้วยปหานปริยญาที่เกิดขึ้น
ในมรรคขณะ.

ในพระสูตรนี้เป็นอันตรัสเฉพาะมรรคเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.
ในปริยญา ๓ นอกจากนี้ก็เหมือนกัน. แต่ในที่นี้ ท่านไม่กำหนดเอา
อนุปัสสนา กำหนดเอาในปริยญา ๓ เหล่านั้น เพราะฉะนั้น แม้ในที่นี้
อนุปัสสนานั้น พึงกำหนดตามที่ท่านกำหนดไว้แล้วในปริยญา ๓ นั้นแล.
จริงอยู่ ในปริยญา ๓ เหล่านั้น เว้นอนุปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งเสีย
ใครๆไม่อาจจะเบือนหายหรือกำหนดรู้ได้.

จบ อรรถกถาอนุธรรมสูตรที่ ๑

๘. อนุธรรมสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นอนิจจังในชั้น ๕

[๘๔] **กรุงสวัตถิ.** คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือ พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นความ
ไม่เที่ยงในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ เมื่อเธอ
พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร
ในวิญญาณอยู่ ย่อมกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อ
เธอกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากรูป
ย่อมหลุดพ้นจากเวทนา ย่อมหลุดพ้นจากสัญญา ย่อมหลุดพ้นจากสังขาร
ย่อมหลุดพ้นจากวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ
ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์.

จบ อนุธรรมสูตรที่ ๒

๘. อนุธรรมสูตรที่ ๓

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นทุกข์ในชั้นที่ ๕

[๘๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอัน
เหมาะสม คือพึงเป็นผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในรูป ในเวทนา ในสัญญา
ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นทุกข์ในรูป ในเวทนา
ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ ย่อมกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ เมื่อกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ย่อมหลุดพ้นจากรูป ย่อมหลุดพ้นจากเวทนา ย่อมหลุดพ้นจากสัญญา
ย่อมหลุดพ้นจากสังขาร ย่อมหลุดพ้นจากวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากชาติ
ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่า
ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์.

จบ อนุธรรมสูตรที่ ๓

๑๐. อนุธรรมสูตรที่ ๔

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นอนัตตาในชั้นที่ ๕

[๘๖] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอัน
เหมาะสม คือพึงเป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในรูป ในเวทนา ในสัญญา
ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นอนัตตาในรูป ในเวทนา
ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ ย่อมกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร

วิญญาน เมื่อเธอกำหนดรูปร่าง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ย่อม

หลุดพ้นจากรูป ย่อมหลุดพ้นจากเวทนา ย่อมหลุดพ้นจากสัญญา ย่อม
หลุดพ้นจากสังขาร ย่อมหลุดพ้นจากวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากชาติ
ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่า
ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์.

จบ อนุธรรมสูตรที่ ๔

จบ นคุมหากวรรคที่ ๔

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑-๗

จบ อรรถกถานคุมหากวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. นคุมหากสูตรที่ ๑ ๒. นคุมหากสูตรที่ ๒ ๓. ภิกขุสูตรที่ ๑
๔. ภิกขุสูตรที่ ๒ ๕. อานันทสูตรที่ ๑ ๖. อานันทสูตรที่ ๒ ๗. อนุ-
- ธรรมสูตรที่ ๑ ๘. อนุธรรมสูตรที่ ๒ ๙. อนุธรรมสูตรที่ ๓ ๑๐.
- อนุธรรมสูตรที่ ๔
๑. สูตรที่ ๘-๑๐ ไม่มีอรรถกถา

อรรถที่ปวรรคที่ ๕

๑. อรรถที่ปสูตร

ว่าด้วยการฟังตนฟังธรรม

[๘๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีตนเป็นที่ฟัง มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ จงเป็นผู้มีธรรมเป็นที่ฟัง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ อยู่เกิด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายจะมีตนเป็นที่ฟัง มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ มีธรรมเป็นที่ฟัง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่ จะต้องพิจารณาโดยแยกกายว่า โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส มีกำเนิดมาอย่างไร เกิดมาจากอะไร คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส มีกำเนิดมาอย่างไร เกิดมาจากอะไร คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับแนะนำในอริยธรรม ไม่ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในสัปปริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมเห็นรูปในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ รูปนั้นของเขาย่อมแปรไป ย่อมเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมเกิดขึ้น

แก่เขา เพราะรูปแปรไปและเป็นอื่นไป ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็น
ตน ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารโดย
ความเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตน
มีวิญญาณ ๑ ย่อมเห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมเห็นตนในวิญญาณ ๑
วิญญาณนั้นของเขาย่อมแปรไป ย่อมเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปรีทเว
ทุกซ์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะวิญญาณแปรไป
และเป็นอย่างอื่นไป.

[๘๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุรูปร่างไม่เที่ยง
แปรปรวนไป คลายไป ดับไป เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอัน
ชอบอย่างนี้ว่า รูปในกาลก่อน และรูปทั้งหมดในบัดนี้ ล้วนไม่เที่ยง
เป็นทุกซ์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังนี้ ย่อมละโสกะ ปรีทเว
ทุกซ์ โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้ จึงไม่
สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้มีปรกติอยู่เป็นสุข เรากล่าวว่า
ผู้ดับแล้วด้วยองค์นั้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุรูปร่างไม่เที่ยง
แปรปรวนไป คลายไป ดับไป เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอัน
ชอบอย่างนี้ว่า วิญญาณในกาลก่อน และวิญญาณทั้งหมดในบัดนี้ ล้วน
ไม่เที่ยง เป็นทุกซ์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังนี้ ย่อมละโสกะ
ปรีทเว ทุกซ์ โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้น
ได้ ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้มีปรกติอยู่เป็นสุข
เรากล่าวว่าผู้ดับแล้วด้วยองค์นั้น.

จบ อตตทีปสูตรที่ ๑

อรรถที่ปวรรคที่ ๕

อรรถกถาอรรถที่ปสูตรที่ ๑

อรรถที่ปวรรค สูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า อตฺตทปฺปา ความว่า ท่านทั้งหลายจงทำตนให้เป็นเกาะ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้น เป็นคคิ ที่ไปในเบื้องหน้า เป็นที่พึ่งอยู่เถิด. บทว่า อตฺตสฺสณฺนา นี้เป็นไวพจน์ของบทว่า อตฺตทปฺปา นั้นแล. บทว่า อนนฺยสฺสณฺนา นี้ เป็นคำห้ามพึ่งผู้อื่น ด้วยว่าผู้อื่นเป็นที่พึ่งไม่ได้ เพราะคนหนึ่งจะพยายามทำอีกคนหนึ่งให้บริสุทธฺิหาได้ไม่ สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า

ตนนั้นแลเป็นที่พึ่งของตน

คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อนนฺยสฺสณฺนา ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ.

ถามว่า กิในทึนี้ อะไรชื่อว่าตน ?

แก้ว่า ธรรมที่เป็นโลกียะและเป็นโลกุตระ (ชื่อว่าตน).

ด้วยเหตุนี้แล พระองค์จึงตรัสว่า ฌมฺมทปฺปา ฌมฺมสฺสณฺนา อนนฺยสฺสณฺนา มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ ดังนี้. บทว่า โยนิ ได้แก่ เหตุ จุจในประโยคมีอาทิว่า โยนิ เหา ภูมิขผลสฺส อธิคฺมาย นี้แลเป็นเหตุให้บรรลุผลอันเกิดแต่ภูมิ. บทว่า กิปโหติกา ได้แก่ มีอะไรเป็นแดนเกิด อธิบายว่า เกิดจากอะไร บทว่า รูปสฺส เตว

นี้ ท่านปรารถนาเพื่อแสดงการละความโศกเป็นต้น เหล่านั้นนั่นแล.
บทว่า น ปริตสูติ ได้แก่ ไม่คืนรน คือไม่สะดุ้ง. บทว่า ตทฺถกนิพฺพุโต ได้แก่
ดับสนิทด้วยองค์นั้นๆ เพราะดับกิเลสทั้งหลายด้วยองค์คือวิปัสสนานั้น.
ในพระสูตรนี้ท่านกล่าวเฉพาะวิปัสสนาเท่านั้น.

จบ อรรถกถาอรรถที่ปสูตรที่ ๑

๒. ปฏิปทาสูตร

ว่าด้วยข้อปฏิบัติเพื่อความเกิดและความดับสัkkายทิฏฐิ

[๘๕] กรุงสาวัตถี. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง
ปฏิบัติอันจะยังสัตว์ให้ถึงสัkkายสมุทัย (ความเกิดขึ้นแห่งกายตน)
และปฏิบัติอันจะยังสัตว์ให้ถึงสัkkายนิโรธ (ความดับแห่งกายตน)
เธอทั้งหลายจงฟังปฏิบัติทั้ง ๒ นั้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิบัติอัน
จะยังสัตว์ให้ถึงสัkkายสมุทัยเป็นไฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺชนผู้มีได้
สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมแห่ง
พระอริยะ มิได้รับการแนะนำในอริยธรรม ไม่ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย
ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในสัปปริสธรรม
ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมเห็นรูป
ในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ฯลฯ
ย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นตน
ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีวิญญาณ ๑
ย่อมเห็นวิญญาณในตน. ย่อมเห็นตนในวิญญาณ ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย

นี้เรียกว่าปฏิบัติอันจะยังสัตว์ให้ถึงสักกายสมุทัย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย คำที่กล่าวแล้วนี้ เรียกว่าการตามเห็นอันจะยังสัตว์ให้ถึงทุกขสมุทัย (ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์) นี้แลเป็นใจความข้อนี้.

[๕๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิบัติอันจะยังสัตว์ให้ถึงสักกายนิโรธเป็นไฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในศาสนา นี้ ผู้ได้สดับแล้ว ได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำดีแล้วในอริยธรรม ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำดีแล้วในสัพปุริสธรรม ย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่ตามเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมไม่ตามเห็นรูปในตน ๑ ย่อมไม่ตามเห็นตนในรูป ๑ ไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ไม่ตามเห็นตนมีวิญญาณ ๑ ไม่ตามเห็นวิญญาณในตน ๑ ไม่ตามเห็นตนในวิญญาณ ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าปฏิบัติอันจะยังสัตว์ให้ถึงสักกายนิโรธ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย คำที่กล่าวแล้วนี้ เรียกว่าการพิจารณาเห็นอันจะยังสัตว์ให้ถึงทุกขนิโรธ นี้แลเป็นใจความในข้อนี้.

จบ ปฏิปทาสูตรที่ ๒

อรรถกถาปฏิบัติปทาสูตรที่ ๒

ในปฏิบัติปทาสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ในบทว่า ทุกขสมุทยคามินี ธานุสสุตนา นี้ มีอธิบายดังนี้ว่า เพราะชื่อว่าปฏิบัติเครื่องให้ถึงเหตุเกิดขึ้นแห่งสักกายะอันเป็นตัวทุกข์

ที่ท่านตรัสว่า **ทิวฐิสมนุสฺส** หมายความว่า พิจารณาเห็นรูปโดยเป็นตน
ฉะนั้นจึงชื่อว่า **ทุกขสมุทฺยคามินี สมนุสฺส**. มรรคญาณ ๔ พร้อม
ด้วยวิปัสสนา ตรัสว่า **สมนุสฺส** ในคำนี้ว่า **ทุกขนิโรธคามินี**
สมนุสฺส ดังนี้. ในสูตรนี้ท่านกล่าววิภูฏะและพระนิพพานไว้
ด้วยประการฉะนี้

จบ อรรถกถาปฏิปทาสูตรที่ ๒

๓. อนิจจสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นไตรลักษณ์แห่งขันธ์ ๕

[๕๑] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใด
ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็น
อนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง
อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา
เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด
ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น เวทนาไม่เที่ยง...
สัญญาไม่เที่ยง... สังขารไม่เที่ยง... วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง
สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา
เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า
นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อม
หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น.

[๘๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดแล้ว จากรูปธาตุหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดแล้วจากเวทนาธาตุ... จากสัญญาธาตุ... จากสังขารธาตุ... จากวิญญานธาตุ หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้นแล้ว จิตจึงดำรงอยู่ เพราะดำรงอยู่ จึงยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมค้ำครอบเฉพาตนเท่านั้น ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตรที่ ๑

อรรถกถาอนิจจสูตรที่ ๑

ในอนิจจสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า สมมุပ္ปถุณาย ทฎฐพพิ ความว่า พึงเห็นด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรค พร้อมด้วยวิปัสสนา. บทว่า วิรชชติ วิมูจติ ได้แก่ ย่อมคลายกำหนดในขณะที่แห่งมรรค ย่อมหลุดพ้นในขณะที่แห่งผล. บทว่า อนุปาทาย อาสเวหิ ความว่า เพราะไม่ยึดถือ จึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายที่ค้ำสนิทด้วยการค้ำสนิทโดยไม่เกิดขึ้น. บทว่า รูปธาตุยา เป็นต้น ตรัสไว้เพื่อแสดงปัจเจกขณญาณ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพื่อแสดงปัจเจกขณญาณพร้อมด้วยผล ดังนี้ก็มี. บทว่า จิตํ ได้แก่ ตั้งอยู่โดยความเป็นกิจที่จะพึงกระทำให้สูงขึ้นไป บทว่า จิตตฺตา สนฺตุสฺสิตํ ได้แก่ ยินดีโดยภาวะที่เที่ยงแท้ที่จะพึงบรรลุ. บทว่า ปจฺจตุตฺเตยว ปรินิพฺพายติ ได้แก่ ย่อมปรินิพพานด้วยตนเองที่เดียว.

จบ อรรถกถาอนิจจสูตรที่ ๑

๔. อนิจจสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นไตรลักษณ์แห่งขั้น ๕

[๕๓] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง
สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใด
เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความ
เป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตน
ของเรา เวทนาไม่เที่ยง... สัญญาไม่เที่ยง... สังขารไม่เที่ยง... วิญญาณ
ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา
สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตาม
ความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่
ตัวตนของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้
ทิฐฐิเป็นไปตามส่วนเบื้องต้น (อดีต) ย่อมไม่มี เมื่อทิฐฐิเป็นไปตาม
ส่วนเบื้องต้นไม่มี ทิฐฐิเป็นไปตามส่วนเบื้องปลาย (อนาคต) ย่อมไม่มี
เมื่อทิฐฐิเป็นไปตามส่วนเบื้องปลายไม่มีความยึดมั่นอย่างแรงกล้า
ย่อมไม่มี เมื่อความยึดมั่นอย่างแรงกล้าไม่มี จิตย่อมคลายกำหนดในรูป
เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย
เพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้น จิตจึงดำรงอยู่ เพราะดำรงอยู่ จึงยินดี
พร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับรอบเฉพาะตน
เท่านั้น ภิกษุเหล่านั้นย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่
ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตรที่ ๒

อรรถกถาอินิจสูตรที่ ๒

ในอินิจสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า ปุพฺพทฺธานุทฺติจฺจโย ความว่า ทิฏฐิ ๑๘ ที่ไปตามที่สุด เบื้องต้นไม่มี. บทว่า อปรนุทฺธานุทฺติจฺจโย ความว่า ทิฏฐิ ๔๔ ที่ไปตามที่สุด เบื้องปลายไม่มี. บทว่า ฅามโส ปรามาสฺ ความว่า ความแรงของทิฏฐิ และความยึดมั่นของทิฏฐิไม่มี. ด้วยอันดับคำเพียงเท่านี้ เป็นอันทรง แสดงปฐมมรรคแล้ว.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงมรรค ๓ และผล ๓ พร้อมด้วยวิปัสสนา จึงเริ่มคำมีอาทิว่า รูปสุมิ ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง ขึ้นชื่อว่าทิฏฐิทั้งหลาย ละได้ด้วยวิปัสสนานั้นเอง แต่คำนี้ ท่านเริ่มเพื่อแสดงมรรค ๔ พร้อมด้วยวิปัสสนาชั้นสูง

จบ อรรถกถาอินิจสูตรที่ ๒

๕. สมณุปัสสนาสูตฺร

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นอุปาทานชั้น ๕

[๕๔] กรุงสาวตฺถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือ พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อพิจารณาเห็น ย่อมพิจารณาเห็นตน เป็นหลายวิธี สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมพิจารณาเห็น อุปาทานชั้นทั้ง ๕ หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง อุปาทานชั้น ๕ เป็นใจน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺชนมิได้สดับแล้วในโลกนี้ มิได้เห็น

พระอริยเจ้าทั้งหลาย ฯลฯ ไม่ได้รับการแนะนำในสัปปริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมตามเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมตามเห็นรูปในตน ๑ ย่อมตามเห็นตนในรูป ๑ ย่อมตามเห็นเวทนาโดยความเป็นตน... ย่อมตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน... ย่อมตามเห็นสังขารโดยความเป็นตน... ย่อมตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมตามเห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมตามเห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมตามเห็นตนในวิญญาณ ๑ การตามเห็นด้วยประการดังนี้แล เป็นอันผู้นั้นยึดมั่นถึมั่นว่า เราเป็น เมื่อผู้นั้นยึดมั่นถึมั่นว่า เราเป็น ในกาลนั้น อินทริย์ ๕ คือ จักขุนทริย์ โสดินทริย์ ฆานินทริย์ ชิวหินทริย์ กายินทริย์ ย่อมหยั่งลงคู่ออนภิกษุทั้งหลาย มนะมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่ อวิชาชาตุมิอยู่ คู่ออนภิกษุทั้งหลาย เมื่อปลุชนผู้ไม่ได้สติแล้ว อันความเสวยอารมณ์ซึ่งเกิดจากอวิชาตัมผัสถูกต้องแล้ว เขาย่อมมีความยึดมั่นถึมั่นว่า เราเป็นดังนี้บ้าง เราเป็นอย่างนี้ ดังนี้บ้าง เราจักเป็นดังนี้บ้าง จักไม่เป็นดังนี้บ้าง จักมีรูปดังนี้บ้าง จักไม่มีรูปดังนี้บ้าง จักมีสัญญาดังนี้บ้าง จักไม่มีสัญญาดังนี้บ้าง จักมีสัญญาที่ห้ามมิได้ ไม่มีสัญญาที่ห้ามมิได้ดังนี้บ้าง คู่ออนภิกษุทั้งหลาย ก็อินทริย์ ๕ ย่อมตั้งอยู่ในเพราะการตามเห็นนั้นที่เดียวเมื่อเป็นเช่นนี้ อริยสาวกผู้ได้สติแล้ว ย่อมละอวิชาเสียได้ วิชาย่อมเกิดขึ้น เพราะความคลายไปแห่งอวิชา เพราะความเกิดขึ้นแห่งวิชา อริยสาวกนั้นย่อมไม่มีความยึดมั่นถึมั่นในอินทริย์เหล่านั้นว่า เราเป็นดังนี้บ้าง เราเป็นอย่างนี้ดังนี้บ้าง เราจักเป็นดังนี้บ้าง จักไม่เป็นดังนี้บ้าง จักมีรูปดังนี้บ้าง จักไม่มีรูปดังนี้บ้าง จักมีสัญญาดังนี้บ้าง จักไม่มีสัญญาดังนี้บ้าง จักมีสัญญาที่ห้ามมิได้ ไม่มีสัญญาที่ห้ามมิได้ดังนี้บ้าง.

จบ สมณุปัสสนาสูตที่ ๕

อรรถกถาสมนุสฺสนาสูตรที่ ๕

ในสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปญฺจุปาทานกฺขนฺธ** สมฺนุสฺสนฺติ **เอเต** ลั วา **อญฺญตฺริ** ความว่า สมณะหรือพราหมณ์พิจารณาเห็นเบญจขันธ์ด้วยอำนาจยึดถือขันธ์ที่บริบูรณ์ พิจารณาเห็นบรรดาขันธ์เหล่านั้นด้วยอำนาจยึดถือขันธ์ที่ไม่บริบูรณ์ขันธ์ได้ขันธ์หนึ่ง. บทว่า **อิติ อญฺญเจว** สมฺนุสฺสนา ความว่า ก็อนุสฺสนานี้ ชื่อว่าทวิภูตสมฺนุสฺสนา ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อสุมีติ จสฺส อธิคตํ โหติ** ความว่า ธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ ๓ อย่าง คือ ตัณหา มานะ และทวิภูตว่า เราได้เป็นแล้วในธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ ๓ อย่างนั้น ซึ่งมีตัวสมฺนุสฺสนาอยู่ เป็นอันเราบรรลุแล้ว. บทว่า **ปญฺจนุํ อินฺทฺริยานํ อวกฺกนฺติ โหติ** ความว่า เมื่อกิเลสชาตนั้นมียู่ อินทริย์ ๕ ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งกรรมกิเลส ย่อมบังเกิด.

คำว่า **อตุลฺลิกฺขเว มโน** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาใจซึ่งมีธรรมเป็นอารมณ์. บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ อารมณ์. บทว่า **อวิชฺชาชาตุ** ได้แก่ อวิชา ในขณะที่แห่งชวนจิต. บทว่า **อวิชฺชาสมฺผลฺสเซน** ได้แก่ เกิดจากผัสสะ อันสัมปยุตด้วยอวิชา. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **มโน** ได้แก่ ใจที่มีวิบากเป็นอารมณ์ในขณะที่แห่งภวังคจิต มโนชาตุฝ่ายกิริยาในขณะที่แห่งอวิชชาจิต และธรรมเป็นต้น ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว. บทว่า **อสุมีติปิสุตํ โหติ** ความว่า เขาได้ยึดมั่นอย่างนี้ว่า เราได้เป็นแล้วด้วยอำนาจตัณหามานะ ทวิภูต. นอกจากนี้ คำว่า **อยมหฺมสฺมิ** ท่านยึดถือธรรมในอารมณ์มีรูป เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวด้วยอำนาจอตตทวิภูต ถือว่าเป็นตน ว่า

เราเป็นนี้. คำว่า ภวิสฺสํ ท่านกล่าวด้วยอำนาจสัตตทิกฺขุณี ถือว่าทุกสิ่ง
เที่ยง คำว่า น ภวิสฺสํ ท่านกล่าวด้วยอำนาจอุจฺเจททิกฺขุณี ถือว่าทุกสิ่ง
ขาดสูญ. คำทั้งหมดยุคมี รูปิ ภวิสฺสํ เป็นต้น หมายถึงสัตตทิกฺขุณีเท่านั้น.
บทว่า อเถตฺต ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น คือเมื่ออินทรีย์เหล่านั้นดำรงอยู่
โดยประการนั้นนั่นแล. บทว่า อวิชฺชา ปหฺยติ ความว่า เราละอวิชชา
อันเป็นตัวไม่รู้ในสังขะ ๔. บทว่า วิชฺชา อุปฺปชฺชติ ความว่า วิชชาใน
อรหัตตมรรคย่อมเกิดขึ้น.

ในที่นี้พึงทราบวินิจฉัยอย่างนี้ บทว่า อสมิ ได้แก่แก้ตณฺหมานะและ
ทิกฺขุณี. อธิบายว่า ระหว่างกรรมกับอินทรีย์ ๕ เป็นสนธิหนึ่ง ระหว่าง
อินทรีย์ ๕ นับใจที่มีวิบากเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นฝ่ายอินทรีย์ ๕ กับใจที่มี
กรรมเป็นอารมณ์เป็นสนธิหนึ่ง. ธรรมเครื่องเน้นซ้ำ ๓ อย่าง จัดเป็น
อดีตอัทธา อินทรีย์เป็นต้น จัดเป็นปัจจุบันอัทธา ในอัทธา ๒ อย่างนั้น
ท่านแสดงปัจจัยแห่งอนาคตอัทธา เริ่มต้นแต่ใจที่มีกรรมเป็นอารมณ์
ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาสมนุสฺสสนาสูตรที่ ๕

๖. ปัญจขันธสูตร

ว่าด้วยขันธและอุปาทานขันธ ๕

[๕๕] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงขันธ ๕
และอุปาทานขันธ ๕ เธอทั้งหลายจงฟัง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ขันธ ๕
เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต
และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือ

ประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่ารูปชั้น เวทนาอย่างใด
อย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
 ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน
เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ใน
ที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่าวิญญาณชั้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้
เรียกว่าชั้น ๕.

[๕๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทานชั้น ๕ เป็นไฉน คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย รูปร่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็น
ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกล
หรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า
อุปาทานชั้นคือรูป เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใด
อย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง
เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด
เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็น
ปัจจัยแก่อุปาทาน นี้เรียกว่าอุปาทานชั้นคือวิญญาณ คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าอุปาทานชั้น ๕.

จบ ปัญจขันธ์สูตรที่ ๖

อรรถกถาปัญจขันธ์สูตรที่ ๖

ในปัญจขันธ์สูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

รูปชั้นเป็นกามาพจร ชั้น ๔ เป็นไปในภูมิ ๔ (กามาจรภูมิ
รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ). บทว่า สาสว ได้แก่เป็นปัจจัย
แห่งอาสวะโดยเป็นอารมณ์. บทว่า อุปาทานีย ได้แก่และเป็นปัจจัย
แก่อุปาทานอย่างนั้นเหมือนกัน. ก็ในข้อนี้มีอรรถแห่งคำดังต่อไปนี้

รูปชื่อว่า **สาสวะ** เพราะเป็นไปกับด้วยอาสวะทั้งหลายที่ทำอารมณ์เป็นไป ชื่อว่า **อุปาทานียะ** เพราะพึงยึดมั่น. ในที่นี้ รูปชั้นที่ท่านกล่าวว่าเป็นกามาพจร ธรรมที่เป็นไปในกัมมิ ๓ ที่เหลือ ท่านกล่าวด้วยอำนาจการประพตติวิปัสสนา. ในที่นี้พึงทราบวินิจฉัยอย่างนี้ รูปจัดเข้าในชั้นด้วยอรรถว่าเป็นกอง เวทนาเป็นต้นทั้งที่มีอาสวะทั้งที่ไม่มีอาสวะ จัดเข้าในอุปาทานชั้น ด้วยอรรถว่าเป็นกองธรรมที่มีอาสวะ ทั้งหมดจัดเข้าในชั้นด้วยอรรถว่าเป็นกอง. แต่ในที่นี้ธรรมที่เป็นไปในกัมมิ ๓ จัดเข้าในอุปาทานชั้น ด้วยอรรถว่าเป็นกองธรรมมีอาสวะ.

จบ อรรถกถาปัญญาขันธสูตรที่ ๖

๗. โสณสูตรที่ ๑

ว่าด้วยชั้น ๕ มิใช่ของเรา

[๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล คฤหบดีบุตรชื่อโสณะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะคฤหบดีบุตรชื่อโสณะว่า คุณก่อนโสณะ ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมพิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือพิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยรูปอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดังนี้ มิใช่อื่นไกล นอกจากการไม่เห็นธรรมตามความเป็นจริง ย่อมพิจารณา

เห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือพิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยเวทนาอันไม่เที่ยง... ด้วยสัญญาอันไม่เที่ยง... ด้วยสังขารอันไม่เที่ยง... ด้วยวิญญาณอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดังนี้มิใช่อื่นใด นอกจากการไม่เห็นธรรมตามความเป็นจริง.

[๔๘] **คูก่อนโธณะ** ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยรูปอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดังนี้มิใช่อื่นใด นอกจากการเห็นธรรมตามความเป็นจริง ย่อมไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยเวทนาอันไม่เที่ยง... ด้วยสัญญาอันไม่เที่ยง... ด้วยสังขารอันไม่เที่ยง... ด้วยวิญญาณอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดังนี้มิใช่อื่นใด นอกจากการเห็นธรรมตามความเป็นจริง.

[๔๙] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า **คูก่อนโธณะ** ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

คฤหบดีบุตรชื่อ **โธณะ** ทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ส. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตัวตนของเรา ?

ส. ซ้อนั้นไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

พ. เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ส. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

พ. สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ส. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

พ. สังขารเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ส. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

พ. วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ส. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ส. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น
นั่นตัวตนของเรา ?

ส. ซ้อนั้นไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

[๑๐๐] คู่ก่อนโสณะ เพราะเหตุนั้นแล ท่านพึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า รูปร่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต
อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละอียด
เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ รูปทั้งหมด นั่นไม่ใช่ของเรา
เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง...
สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง... วิญญาณ

อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก
หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ วิญญาณ
ทั้งหมดนั้นไม่ใช่ของเราเราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา.

ดูก่อนโศณะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ใน
วิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อม
หลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ย่อมทราบ
ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ โสณสูตรที่ ๗

๘. โสณสูตรที่ ๒

ว่าด้วยผู้ควรยกย่องและไม่ควรยกย่องเป็นสมณพราหมณ์

[๑๐๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน
กัณฐกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล คฤหบดีบุตรชื่อโศณะ
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะ
คฤหบดีบุตรชื่อโศณะว่า ดูก่อนโศณะ ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง ไม่ทราบชัดรูป ไม่ทราบชัดเหตุเกิดแห่งรูป ไม่ทราบชัด
ความดับแห่งรูป ไม่ทราบชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป ไม่ทราบ
ชัดเวทนา... ไม่ทราบชัดสัญญา... ไม่ทราบชัดสังขาร... ไม่ทราบชัด
วิญญาณ ไม่ทราบชัดเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ไม่ทราบชัดความดับแห่ง

วิญญาณ ไม่ทราบชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ คุณก่อน
โสมณะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้ เราไม่ยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่
สมณะ หรือว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นหาทำ
ให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็น
พราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้อย่างในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ไม่.

[๑๐๒] คุณก่อนโสมณะ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ทราบชัดรูป ทราบชัดเหตุเกิดแห่งรูป ทราบชัดความดับแห่งรูป
ทราบชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป ทราบชัดเวทนา... ทราบชัด
สัญญา... ทราบชัดสังขาร... ทราบชัดวิญญาณ ทราบชัดเหตุเกิดแห่ง
วิญญาณ ทราบชัดความดับแห่งวิญญาณ ทราบชัดข้อปฏิบัติให้ถึง
ความดับแห่งวิญญาณ คุณก่อนโสมณะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้แล
เรายกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่
พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็น
สมณะและประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้อย่างใน
ปัจจุบันเข้าถึงอยู่

จบ โสณสูตรที่ ๒

อรรถกถาโสณสูตรที่ ๑-๒

ในโสณสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เสโยหมสมฺมิ ความว่า เราได้เป็นผู้ประเสริฐสูงสุด.
บทว่า กิมลฺลตฺตฺร ยถาลฺลตฺตฺร อทฺตฺตนา ความว่า อะไรจะพึงเป็นอย่างอื่น
นอกจากการไม่เห็นธรรมตามความเป็นจริง. อธิบายว่า การไม่รู้การ
ไม่เห็นนั้นแลจะพึงมี. บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะเริ่มแสดงประเภท

แห่งวชิระอันจะหมุนเวียน ๓ รอบ แก่ท่านพระโศณะนั้น จึงตรัส
มีอาทิว่า คุณก่อนโศณะ เธอสำคัญข้อนั้นเป็นอย่างไร ? โสณสูตรที่ ๒
มีอรรถขึ้นที่นั่น.

จบ อรรถกถาโสณสูตรที่ ๗-๘

๕. นันทิขยสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการสิ้นความยินดีเป็นเหตุหลุดพ้นจากทุกข์

[๑๐๓] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นรูปอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ความเห็น
ของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเธอเห็นโดยชอบ ย่อมเบื่อหน่าย เพราะ
สิ้นความยินดี จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี
เพราะสิ้นความยินดีและความกำหนัด จิตหลุดพ้นแล้ว เรียกว่าหลุดพ้น
ดีแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นเวทนาอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่า
ไม่เที่ยง ฯลฯ เห็นสัญญาอันไม่เที่ยงนั้นแหละว่าไม่เที่ยง ฯลฯ เห็นสังขาร
อันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ฯลฯ เห็นวิญญาณอันไม่เที่ยงนั้นแหละ
ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเธอเห็นโดยชอบ
ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความยินดี จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้น
ความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี เพราะสิ้นความยินดีและความกำหนัด
จิตหลุดพ้นแล้ว เรียกว่าหลุดพ้นดีแล้ว.

จบ นันทิขยสูตรที่ ๑

๑๐. นันทิขยสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการสิ้นความยินดีเป็นเหตุหลุดพ้นจากทุกข์

[๑๐๔] กรุงดาวัตถิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทำไว้ในใจซึ่งรูปโดยอุบายอันแยบคาย
และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูป ตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุ
ทำไว้ในใจซึ่งรูปโดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
แห่งรูป ตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เพราะสิ้นความยินดี
จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี เพราะ
สิ้นความยินดีและความกำหนัด จิตหลุดพ้นแล้ว เรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทำไว้ในใจซึ่งเวทนาโดยอุบายอัน
แยบคาย ฯลฯ ซึ่งสัญญาโดยอุบายอันแยบคาย ฯลฯ ซึ่งสังขารโดยอุบาย
อันแยบคาย ฯลฯ ซึ่งวิญญาณโดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็น
ความไม่เที่ยงแห่งวิญญาณ ตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุทำไว้ในใจซึ่ง
วิญญาณโดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่ง
วิญญาณตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในวิญญาณ เพราะสิ้น
ความยินดี จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี
เพราะสิ้นความยินดีและความกำหนัด จิตหลุดพ้นแล้ว เรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว.

จบ นันทิขยสูตรที่ ๒

จบ อัคคทีปวรรคที่ ๕

อรรถกถานันทิขยสูตรที่ ๑ - ๒

ในสูตรที่ ๑-๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำว่า นนฺทิกุขยา รากุขโย, รากุขยา นนฺทิกุขโย เพราะ
ความเปลิดเปล็นสิ้นไป รากะก็สิ้นไป. เพราะรากะสิ้นไป ความเปลิดเปล็น
ก็สิ้นไปนี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อกระทำให้ต่างจากอรรถแห่งคำเหล่านี้ว่า
นนฺทิกุ หรือว่า ราโก. อนึ่ง บุคคลเมื่อเบียดหน้าด้วยนิพพิทานุปัสสนา
ชื่อว่า ย่อมละนันทิ ความเปลิดเปล็น เมื่อคลายความกำหนัดด้วย
วิราทานุปัสสนา ชื่อว่าย่อมละรากะ.

ด้วยอันดับคำเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้วิปัสสนา
จบลงแล้ว ทรงแสดงมรรคจิตในที่นี้ว่า เพราะรากะสิ้นไป นันทิกก็สิ้นไป
ดังนี้แล้วแสดงผลจิตว่า เพราะนันทิ-รากะสิ้น จิตหลุดพ้นแล้วแล.

จบ อรรถกถานันทิขยสูตรที่ ๑ ๒

จบ อรรถที่ปวรรค

จบ อรรถกถามูลปัณณาสก

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อตฺตทีปสูตร ๒. ปฏิปทาสูตร ๓. อนิจจสูตรที่ ๑ ๔. อนิจจ-
สูตรที่ ๒ ๕. สมฺมุปัสสนาสูตร ๖. ปัญจขันธ์สูตร ๗. โสณสูตรที่ ๑
๘. โสณสูตรที่ ๒ ๙. นันทิขยสูตรที่ ๑ ๑๐. นันทิขยสูตรที่ ๒.

จบ มูลปัณณาสก

รวมวรรคที่มีในมูลปัณณาสกนี้ คือ

๑. นกุลปีตวรรค ๒. อนิจจวรรค ๓. ภาววรรค ๔. นตุมหากวรรค

๕. อัดตที่ปวรรค.

มัชฌิมปิณฑาสกั

อุบายวรรคที่ ๑

๑. อุบายสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นความหลุดพ้นและไม่หลุดพ้น

[๑๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเข้าถึง ด้วยอำนาจ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นความไม่หลุดพ้น ความไม่เข้าถึง เป็น ความหลุดพ้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงรูปก็ดี เมื่อตั้งอยู่ ฟังตั้งอยู่ วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่ เข้าไปช่องเสฟ ฟังถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ ฯลฯ วิญญาณที่มี สังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปช่องเสฟ ฟังถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดฟังกล่าว อย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป จุติ อุปบัติ หรือความเจริญ งอกงามไพบุลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนดใน รูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นอันภิกษุละได้แล้วไซ้ เพราะละความกำหนดเสียได้ อารมณ์ ย่อมขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณย่อมไม่มี วิญญาณอันไม่มีที่ตั้ง ไม่งอกงาม ไม่แต่งปฏิสนธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นไป จึงดำรงอยู่

เพราะดำรงอยู่ จึงยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับรอบเฉพาะตนเท่านั้น ภิกษุผู้นั้นย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อุปายสูตรที่ ๑

อรรถกถาอุปายสูตรที่ ๑

ในอุปายสูตรที่ ๑ แห่งอุปายวรรคมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อุปาโย ได้แก่ เข้าถึงขั้น ๕ ด้วยอำนาจ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ บทว่า วิญญาณ ได้แก่ กรรมวิญญาณ (วิญญาณที่เกิดแต่กรรม). บทว่า อาปชฺเชย ได้แก่ พึงให้กรรมย่อยยับไปแล้วถึงความเจริญเป็นต้น โดยความเป็นธรรมชาติสามารถรังปฏิสนธิมาได้. เหตุในการไม่ถือเอาบทว่า วิญญาณูปายี ท่านได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล. บทว่า โวจนฺนิตฺตารมฺมณํ ความว่า อารมณ์ย่อมขาดลง เพราะความไม่สามารถรังปฏิสนธิมา. บทว่า ปติฏฺฐา วิญญาณสุต ความว่า กรรมวิญญาณย่อมไม่มีที่ตั้งอาศัย. บทว่า ตทปฺปติฏฺฐิตํ ตตฺตบทเป็นคำอุปปฏิสนธิ. บทว่า อนภิตฺตจฺจ วิมุตฺตํ ความว่า ไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิหลุดพ้นไป.

จบ อรรถกถาอุปายสูตรที่ ๑

๒. พีชสูตร

ว่าด้วยอุปมาวิญญาณด้วยพีช

[๑๐๖] กรุงศวัดดี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พืช ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ พืชงอกจากเหง้า ๑

พืงอกจากลำต้น ๑ พืงอกจากข้อ ๑ พืงอกจากยอด ๑ พืงอกจาก
เมล็ด ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พืช ๕ อย่างนี้ มิได้ถูกทำลาย ไม่น้ำ
ไม่ถูกลมแดดทำให้เสีย ยังเพาะขึ้น อันบุคคลเก็บไว้ดี แต่ไม่มีดิน
ไม่มีน้ำ พืช ๕ อย่าง พืงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้หรือ ?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้อนั้นไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พืช ๕ อย่างนี้ มิได้ถูกทำลาย ฯลฯ
อันบุคคลเก็บไว้ดี และมีดิน มีน้ำ พืช ๕ อย่างนี้ พืงถึงความเจริญ
งอกงามไพบูลย์ได้หรือ ?

ภ. ได้ พระพุทธเจ้าข้า.

[๑๐๗] พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพืงเห็นวิญญาณ
ฐิติ ๔ เหมือนปฐวีธาตุ พืงเห็นความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน
เหมือนอาโปธาตุ พืงเห็นวิญญาณพร้อมด้วยอาหาร เหมือนพืช ๕ อย่าง
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงรูปกัถิ เมื่อตั้งอยู่ พืงตั้งอยู่
วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไป
ช่องเสพ พืงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
วิญญาณที่เข้าถึงเวทนากัถิ ฯลฯ วิญญาณที่เข้าถึงสัญญา กัถิ ฯลฯ
วิญญาณที่เข้าถึงสังขาร กัถิ เมื่อตั้งอยู่ พืงตั้งอยู่ วิญญาณที่มีสังขาร
เป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปช่องเสพ
พืงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพืงกล่าว
อย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป จุติ อุปบัติ หรือความเจริญ
งอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร
ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนดใน
รูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ

เป็นอันภิกษุละได้แล้วไซ้ เพราะละความกำหนัดเสียได้ อารมณ์ยอม
ขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณยอมไม่มี วิญญาณอันไม่มีที่ตั้งนั้น ไม่องงาม
ไม่แต่งปฏิสนธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นไป จึงดำรงอยู่ เพราะดำรงอยู่
จึงยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับรอบ
เฉพาะตนเท่านั้น เธอยอมเธอทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ พิชสูตฺรที ๒

อรรถกถาพิชสูตฺรที ๒

ในพิชสูตฺรที ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า พิชชาตานิ ได้แก่ พิชทั้งหลาย. บทว่า มุลพิช ได้แก่
พิชเกิดแต่ราก มีว่านน้ำ ว่านเปราะ ขมิ้น จึง เป็นต้น. บทว่า ขนุพิช
ได้แก่ พิชเกิดแต่ลำต้น มีต้นโพธิ ต้นไทร เป็นต้น. บทว่า ผลพิช ได้แก่
พิชเกิดแต่ข้อ มี อ้อย ไม้ไผ่ ไม้้อ เป็นต้น. บทว่า อคฺคพิช ได้แก่ พิช
เกิดแต่ยอด มีผักบุง แมงลัก เป็นต้น. บทว่า พิชพิช ได้แก่ พิชเกิดแต่เมล็ด
คือพุพพัฒน์ชาติมีสาลีและข้าวเจ้า เป็นต้น และอปรณฺณชาติมี
ถั่วเขียวและถั่วราชมาศ เป็นต้น. บทว่า อกฺขณฺุทานิ ได้แก่ ไม่แตก
ตั้งแต่เวลาที่พิชแตกแล้ว ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่พิช. บทว่า
อปุติกานิ ได้แก่ ไม่น่าเพราะชุ่มด้วยน้ำ. จริงอยู่ พิชที่เนา ย่อมไม่สำเร็จ
ประโยชน์แก่พิช. บทว่า อวตาดปฺปุตานิ ความว่า ไม่ถูกลมและ
แดดกราด ปราศจากฐลี ไม่เปียกชุ่ม จริงอยู่ พิชที่เป็นกากไม่มีฐลี
ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่พิช. บทว่า สาราทานิ ได้แก่ พิชที่มีสาระ
คือที่มีแก่นอยู่แล้ว จริงอยู่พิชที่ไม่มีแก่น ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่พิช.

บทว่า สุขสยิตานิ ได้แก่ อยู่อย่างสบาย ตลอดสี่เดือน โดยทำนองที่
เขาใส่ไว้ในฉางนั้นแล. บทว่า ปจฺวิ ได้แก่ แผ่นดินที่ตั้งอยู่ภายใต้
บทว่า อาโป ได้แก่ น้ำที่กำหนดแต่เบื้องบน. บทว่า จตฺสุโส วิญญาณญฺจิติโย
ความว่า ชั้น ๔ มีรูปชั้น เป็นต้น อันเป็นอารมณ์แห่งกรรมวิญญาณ
จริงอยู่ ชั้นเหล่านั้นเสมือนกับปฐฺวิชาติ เพราะเป็นธรรมชาติ ตั้งอยู่
ได้ด้วยอำนาจของอารมณ์ นันทิและระคะ เป็นเสมือนกับอาโปชาติ
เพราะอรรถว่าเป็นโยยาง. บทว่า วิญญาณํ สาหาริ ได้แก่ กรรมวิญญาณ
พร้อมด้วยปัจจัย, จริงอยู่ กรรมวิญญาณนั้น งอกขึ้นบนแผ่นดินคือ
อารมณ์ เหมือนพืชงอกขึ้นบนแผ่นดิน ฉะนั้น.

จบ อรรถกถาพิชฺฐุตรที่ ๒

๓. อุทานสูตร

ว่าด้วยการตัดสังโยชน์และความสิ้นอาสวะ

[๑๐๘] กรุงสวัดถิ. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงเปล่งอุทานว่า ภิกษุผู้มีใจไปอย่างนี้ว่า ถ้าว่าเราไม่พึงมี
ชั้นปัญจกของเราที่ไม่พึงมี กรรมสังขารจักไม่มี การปฏิสนธิก็จักไม่มี
แก่เรา ดังนี้ พึงตัดโอรัมภากิยสังโยชน์ได้.

[๑๐๙] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสทานอย่างนี้แล้ว ภิกษุ
รูปหนึ่งได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ภิกษุผู้มีใจไปอย่างนี้ว่า
ถ้าว่าเราไม่พึงมี ชั้นปัญจกของเราที่ไม่พึงมี กรรมสังขารจักไม่มี
ปฏิสนธิก็จักไม่มีแก่เรา ดังนี้ พึงตัดโอรัมภากิยสังโยชน์ได้อย่างไร
พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ได้
ลำดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ฯลฯ ไม่ได้รับการแนะนำใน
สัปปริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีรูป ๑
ย่อมเห็นรูปในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ ตามเห็นเวทนาโดยความ
เป็นต้น ฯลฯ ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ตามเห็นสังขาร
โดยความเป็นตน ฯลฯ ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็น
ตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมเห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมเห็นตนในวิญญาณ ๑
เขาย่อมไม่ทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันไม่เที่ยง
ตามความเป็นจริงว่า เป็นของไม่เที่ยง ไม่ทราบชัดรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ อันเป็นทุกข์ ตามความเป็นจริงว่า เป็นทุกข์
ไม่ทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นอนัตตา
ตามความเป็นจริงว่า เป็นอนัตตา ไม่ทราบชัดรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ อันปัจจัยปรุงแต่ง ตามความเป็นจริงว่า อันปัจจัย
ปรุงแต่ง ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า แม้รูป แม้เวทนา แม้สัญญา
แม้สังขาร แม้วิญญาณ จักมี.

[๑๑๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้ได้ลำดับแล้วแล
ผู้ได้เห็นพระอริยเจ้า ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำดี
ในอริยธรรม ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการ
แนะนำดีในสัปปริสธรรม ย่อมไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน
 ฯลฯ ไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่พิจารณาเห็น
สัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นตน
 ฯลฯ ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ฯลฯ เธอย่อมทราบชัด
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันไม่เที่ยง ตามความเป็นจริงว่า

ไม่เที่ยง ย่อมทราบชักรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นทุกข์
ตามความเป็นจริงว่า เป็นทุกข์ ย่อมทราบชักรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ อันเป็นอนัตตา ตามความเป็นจริงว่า เป็นอนัตตา ย่อมทราบชัค
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันปัจจยปรุ่่งแต่ง ตามความ
เป็นจริงว่า อันปัจจยปรุ่่งแต่ง ย่อมทราบชัคตามความเป็นจริงว่า
แม้รูป แม้เวทนา แม้สัญญา แม้สังขาร แม้วิญญาณ จักมี ย่อมทราบชัค
ตามความเป็นจริงเช่นนั้น เพราะเห็นความเป็นต่างๆ แห่งรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุน้อมใจไป
อย่างนี้แล้ว ถ้าว่าเราไม่พึงมี ชันธปัญจกของเราก็ไม่พึงมี กรรมสังขาร
จักไม่มี ปฏิสนธิก็จักไม่มีแก่เรา ดังนี้ พึงตัดโอรัมภากิยสังโยชนได้
ด้วยอาการอย่างนี้แล.

[๑๑๑] กิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุน้อมใจไปอยู่อย่างนี้
พึงตัดโอรัมภากิยสังโยชนเสียได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อภิกษุรู้เห็น
อย่างไร อาสวะทั้งหลายจึงจะสิ้นไปในกาลเป็นลำดับ.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุ่่งชนผู้มีได้สดับแล้วในโลกนี้ ฯลฯ
ยอมถึงความสะคั่งในฐานะอันไม่ควรสะคั่ง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็ปุ่่งชนผู้มีได้สดับแล้ว ย่อมมีความสะคั่งดังนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี
แม้ชันธปัญจกของเราก็ไม่พึงมี กรรมสังขารจักไม่มี ปฏิสนธิของเรา
ก็จักไม่มี ดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้มีได้สดับแล้วแล
ฯลฯ ย่อมไม่ถึงความสะคั่งในฐานะอันไม่ควรสะคั่ง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
อริยสาวกผู้มีได้สดับแล้ว ไม่มีความสะคั่งดังนี้ว่า ถ้าว่าเราไม่พึงมี
ชันธปัญจกของเราก็ไม่พึงมี กรรมสังขารจักไม่มี ปฏิสนธิของเรา
ก็จักไม่มี ดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงรูปก็ดี เมื่อตั้งอยู่

พึงตั้งอยู่ วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปช่องเสฟ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ วิญญาณที่เข้าถึงเวทนาก็ดี ฯลฯ วิญญาณที่เข้าถึงสัญญาาก็ดี ฯลฯ วิญญาณที่เข้าถึงสังขารก็ดี เมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ วิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปช่องเสฟ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ ภิกษุหนึ่งพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป จุติ อุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบุลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร ดังนี้ ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนดในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นอันภิกษุละได้แล้วไซ้ เพราะละความกำหนดเสียได้ อารมณ์ย่อมขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณย่อมไม่มี วิญญาณอันไม่มีที่ตั้งนั้น ไม่งอกงาม ไม่แต่งปฏิสนธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นไป จึงดำรงอยู่ เพราะดำรงอยู่จึงยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมค้ำครอบเฉพาตนเท่านั้น เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างนี้แล อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไป ในกาลเป็นลำดับ.

จบ อุทานสูตรที่ ๓

อรรถกถาอุทานสูตรที่ ๓

ในอุทานสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อุทาน อุทานนติ ความว่า ทรงเปล่งอุทาน ซึ่งมีโสมนัส มีกำลังแรงเป็นสมุฏฐาน. ถาว่า ก็โสมนัสนั้นเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า

เพราะอาศัยอะไร ? แก้วว่า เพราะอาศัยภาวะที่ศาสนาเป็นเหตุนำสัตว์
ออกจากทุกข์. อย่างไร ? ได้ยินว่า พระองค์ทรงพระดำริว่า อุปนิสสัย
ของเรามีอยู่ ๓ อย่าง คือ ทานูปนิสสัย สีลูปนิสสัย ภาวนูปนิสสัย ใน
อุปนิสสัย ๓ อย่างนั้น ทานูปนิสสัย และสีลูปนิสสัย มีกำลังเพลา
ภาวนูปนิสสัย มีกำลังกล้า จริงอยู่ ทานูปนิสสัยและสีลูปนิสสัย ย่อม
ยังสัตว์ให้บรรลุมรรค ๓ และ ผล ๓ ภาวนูปนิสสัย ให้บรรลु
พระอรหัต ภิภุคฺคํารงอยู่ในอุปนิสสัยที่มีกำลังเพลา เพียร พยายาม
ตัดเครื่องผูก คือโอรัมภากิยสังโยชน์ ๕ ได้แล้ว ย่อมทำมรรค ๓ และ
ผล ๓ ให้เกิด ด้วยประการฉะนี้ เมื่อพระองค์ทรงรำพึงอยู่ว่า
นำอัสจรรย์จริง พระศาสนา เป็นนิยานิกะ นำสัตว์ออกจากทุกข์
โสมนัสนี้ย่อมเกิดขึ้น.

ใน ๒ อย่างนั้น ภิภุคฺคํตั้งอยู่ในอุปนิสสัยที่มีกำลังเพลา เพียร
พยายาม ย่อมบรรลุมรรค ๓ ผล ๓ ดังนั้น เมื่อจะเผยแผ่เรื่องนี้
พึงทราบเรื่องพระมิลกเถระ ดังต่อไปนี้.

เล่ากันมาว่า ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ พระเถระนั้นเลี้ยงชีพด้วย
การกระทำปาณาติบาต ประกอบบ่วงไว้อย่างหนึ่ง ฟ้าทับแห้วย้อยหนึ่ง
ในป่า. ภายหลังวันหนึ่ง เธอเคี้ยวกินเนื้อที่ปิ้งไว้บนถ่านเพลิง แล้ว
เที่ยวไปในที่ใกล้บ่วง ถูกความกระหายครอบงำ จึงไปสู่วิหารของ
พระเถระผู้อยู่ป่ารูปหนึ่ง เปิดหม้อน้ำดื่มที่ตั้งอยู่ในที่ไม่ไกลของ
พระเถระผู้กำลังจงกรมอยู่. ไม่ได้เห็นน้ำแม่เพียงมือเปียก. เธอโกรธ
กล่าวว่า ภิภุคฺคํ ภิภุคฺคํ พวกท่านฉันโภชนะที่คฤหบดีให้แล้วก็กลับไป
ไม่จัดตั้งน้ำไว้แม่เพียงนิ้วมือหนึ่งในหม้อน้ำ นั่นเป็นสิ่งไม่ถูกต้อง.
พระเถระกล่าวว่า ผมได้ตั้งหม้อน้ำดื่มไว้เต็มแล้ว นี่เหตุอะไรหนอ
ดังนี้แล้วจึงไปตรวจดู เห็นหม้อน้ำยังเต็ม จึงบรรจุสังข์สำหรับใส่น้ำดื่ม

จนเต็มได้ให้แล้ว. เธอคั้นน้ำที่เต็มสังข์ที่สอง คิดว่า ขึ้นชื่อว่าหม้อเต็มน้ำ
อย่างนี้ อาศัยการกระทำของเรา เกิดเป็นราวกะว่ากระเบื้องร้อน
ในอนาคต อรรถภาพของเราจักเป็นอย่างไรหนอ มีจิตสลด ทิ้งธุณแล้ว
กล่าวว่า ขอท่านโปรดบวชให้กระผมเถิดขอรับ. พระเถระบอก
ตจปัญจกัมมัฏฐานแล้วให้เธอบรรพชา.

เมื่อเธอทำสมณธรรมอยู่ สถานที่ที่ฆ่าเนื้อและสุกรเป็นอันมาก
และสถานที่ดักบ่วงและฟ้าทับแหว ย่อมปรากฏ เมื่อเธอกำลังระลึกถึง
สถานที่นั้นอยู่ เกิดความร่ำร้อนในร่างกาย เธอไม่ดำเนินไปตามแนว
พระกัมมัฏฐาน เป็นเหมือนโคโกงฉะนั้น. เธอคิดว่า โดยภาวะเป็นภิกษุ
เราจะทำอย่างไร ถูกความไม่ยินดียิ่งบีบคั้น ไปหาพระเถระ ให้อภัยแล้ว
กล่าวว่า ท่านขอรับ ผมไม่อาจทำสมณธรรมได้. ลำดับนั้น พระเถระ
กล่าวกะเธอว่า เธอจงทำการฝีมือ. เธอรับว่า ดิละ ขอรับ แล้วตัดไม้สด
มีไม้มะเดื่อเป็นต้น ทำเป็นกองใหญ่ แล้วถามว่า บัดนี้ผมจะทำอย่างไร.
จงเผามัน. เธอก่อไฟในทิศทั้ง ๔ ก็ไม่อาจจะเผาได้ จึงกล่าวว่า
ผมไม่อาจ ขอรับ. พระเถระกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น จงหลีกไป แล้วขุดหลุม
เอาไฟประมาณเท่าหิ้งห้อยจากเปลวไฟใส่เข้าไปในหลุมนั้น. เธอเผา
กองไม้ใหญ่เพียงนั้นให้ไหม้โดยจับพลันเหมือนเผาใบไม้แห้ง ลำดับนั้น
พระเถระแสดงเปลวไฟแก่เธอแล้วกล่าวว่า ถ้าเธอจักสีก เธอจักไหม้
ในที่นี้ ดังนี้แล้วให้เธอเกิดความสังเวช. จำเดิมแต่เธอได้เห็นเปลวไฟ
เธอตัวสั่นถามว่า ท่านขอรับ พระพุทธศาสนาเป็นเหตุนำออกจากทุกข์
หรือ. อย่างนั้น อาวุโส. ท่านขอรับ เมื่อพระพุทธศาสนาเป็นเหตุนำออก
จากทุกข์ มลลภิกษุจักทำตนให้พ้นทุกข์ ท่านอย่าคิดไปเลย. จำเดิม
แต่นั้นมา เธอเพียรพยายามทำสมณธรรม บำเพ็ญวัตรปฏิบัติต่อท่าน

เมื่อถูกความหลับบิบบิ้น วางฟางที่ชุ่มน้ำไว้บนศีรษะ นั่งหย่อนเท้า ทั้งสองลงในแอ่งน้ำ. วันหนึ่งเธอกรองน้ำดื่ม วางหม้อน้ำไว้ที่ขา ได้ยื่นคอยจนน้ำในหม้อหมด. ครั้งนั้นแล พระเถระได้บอกอุทเทศแก่ สามเณรดังนี้ว่า

อุฏฐานวัต สติมโต   สัจจิมุสสุ นิสम्मการิโน
สยตสสุ จ ชมฺมชีวโน   อปฺปมตฺตสสุ ยโสภิวฑฺฒติ
ยศยอมเจริญยิ่งแก่บุคคลผู้มีความหมั่น มีสติ
มีการงานสะอาด ใคร่ครวญก่อนจึงทำ ผู้สำรวจ
ผู้เป็นอยู่โดยธรรม และเป็นผู้ไม่ประมาท.

เธอน้อมคาถาแม่ที่ประกอบด้วยบท ๔ เข้ามาในตนทีเดียว ขึ้นชื่อว่าผู้มีความหมั่น ต้องเป็นเช่นกับเรา แม้ผู้มีสติก็เป็นเช่นกับเรา เหมือน ฯลฯ ทั้งผู้ไม่ประมาทเล่า ก็พึงเป็นเช่นกับเราเหมือนกัน รวมความว่าเธอน้อมคาถานั้นเข้าไปในตนเข้ามาในตนอย่างนั้นแล้ว ตั้งอยู่ในวาระอย่างทำนั้นนั่นเอง ตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่างแล้ว ดำรงอยู่ในอนาคามีผล หารัษฎาเริง กล่าวคาถานี้ว่า

เราตินกลุ่มก้อนฟางสดจกรม บรรลุผลที่ ๓ (อนาคามีผล)
ดูก่อนท่านผู้ nirvuddha เป็นลาภของเราหนอ.

เธอตั้งอยู่ในอุปนิสัยมีกำลังเพลา เพียรพยายามอยู่อย่างนี้ ตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง และทำมรรค ๓ ผล ๓ ให้เกิดได้ ด้วยประการฉะนี้

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โน จสุตฺโต โน จ เม ลียา, น ภวิสฺสุ น เม ภวิสฺสุติ ดังนี้ เมื่อภิกษุหลุดพ้นอย่างนี้แล้ว ชื่อว่าพึง ตัดสังโยชน์เบื้องต่ำเสียได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โน จสุลฺ โน จ เม ลียา ความว่า ก็เราไม่พึงเป็น แม้ปริชารของเราก็ไม่พึงมี ก็หรือว่าถ้าการปรุงแต่งกรรมในอดีตของเราจักไม่ได้มีแล้วไซ้ บัดนี้ชั้น ๕ หมวดของเรานี้ไม่พึงมี. บทว่า น ภวิสฺส น เม ภวิสฺสตี ความว่า ก็บัดนี้เราจักพยายามโดยประการที่การปรุงแต่งกรรมอันให้ชั้นบังเกิดแก่เราในอนาคตจักไม่มี เมื่อการปรุงแต่งกรรมไม่มี ชื่อว่าปฏิสนธิในอนาคตก็จักไม่มีแก่เรา. บทว่า เอว วิมุจฺจมาโน ความว่า ภิกษุเมื่อน้อมใจไปอย่างนี้ ตั้งอยู่ในอุปนิสัยมีกำลังอ่อน พึงตัดโอรัมภากิยสังโยชน์ ๕ ได้. บทว่า เอว วุตฺเต ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงถึงความที่พระศาสนาเป็นเหตุนำออกจากทุกข์ ตรัสสุทธานนี้อย่างนี้. บทว่า รูปปี ภวิสฺสตี ความว่า รูปจักมี. บทว่า รูปสฺส วิภา ได้แก่เพราะเห็นไม่เป็นไปของรูป. จริงอยู่ มรรค ๔ ที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนา ชื่อว่าเห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งรูปเป็นต้นซึ่งท่านหมายกล่าวไว้เช่นนั้น. บทว่า เอว วิมุจฺจมาโน ภาเนเต ภิกฺขุ จินฺนุเทยฺย ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุเมื่อน้อมใจไปอย่างนี้ พึงตัดโอรัมภากิยสังโยชน์ ๕ ได้ เหตุไรจักไม่ตัด.

บัดนี้ เมื่อจะทูลถามถึงมรรคผลสูงๆขึ้นไป ภิกษุนั้นจึงกราบทูลคำเป็นต้นว่า ถอ ปน ภาเนเต ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น. บทว่า อนนุตฺรา ได้แก่กาลอันเป็นลำดับ ซึ่งมีอยู่ ๒ อย่าง คือ กาลเป็นลำดับใกล้ ๑ กาลเป็นลำดับไกล ๑ วิปัสสนาชื่อว่า กาลเป็นลำดับใกล้ต่อมรรคไกลต่อผล ภิกษุหมายเอากาลเป็นลำดับนั้น จึงทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อภิกษุรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร อรหัตผลที่นับว่าความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมมีในลำดับแห่งวิปัสสนา. บทว่า

อติตถาย ได้แก่ ในฐานะอันไม่ควรสะดุ้งคือไม่ควรกลัว. บทว่า ตาส อปชฺชติ แปลว่า ย่อมถึงความกลัว. บทว่า ตาโส हेโส ความว่า เพราะวิปัสสนาอย่างอ่อนที่เป็นไปอย่างนี้ว่า โน จสุตฺตฺ โน จ เม สฺยา นั้นนั้นไม่สามารถจะยึดครองความรักในตนได้ ฉะนั้นบุคคลผู้ไม่ได้สติบ จึงชื่อว่า มีความสะดุ้ง เพราะเขาคิดว่า บัดนี้เราจักขาดสูญ เราจักไม่มีอะไรๆ จึงเห็นตนเสมือนตกไปในเหว เหมือนพราหมณ์คนหนึ่ง.

เล่ากันมาว่า พระอุพพาคเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก สวดพระธรรมเนื่องด้วยไตรลักษณ์อยู่ใต้โถหะปราสาท. ครั้งนั้น พราหมณ์คนหนึ่ง กำลังยืนฟังธรรมอยู่ในที่แห่งหนึ่ง สังขารได้ปรากฏเป็นของว่างเปล่า. เขาเป็นเสมือนตกไปในเหว หนีออกจากที่นั่นทางประตูที่เปิดไว้ เข้าเรือนแล้วให้ลูกนอนบนอก กล่าวว่า พ่อ เมื่อเรานึกถึงลักษณะของตนเป็นอันฉิบหายแล้ว. บทว่า น हेโส ภิกฺขุ ตาโส ความว่า วิปัสสนาที่มีกำลังนั้นคือที่เป็นไปอย่างนั้น ย่อมไม่ชื่อว่าเป็นความสะดุ้งสำหรับพระอริยสาวกผู้ได้สติบ ความจริงเขามีได้คิดอย่างนี้ว่า เราจักขาดสูญหรือจักพินาศ แต่เขามีความคิดอย่างนี้ว่า สังขารทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นและย่อมดับไป.

จบ อรรถกถาอุทานสูตรที่ ๓

๔. ปริวัฏฏสูตร

ว่าด้วยการรู้อุปาทานขันธโดยเวียนรอบ ๔

[๑๑๒] กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน ?

คือ อุปาทานชั้นคือรูป อุปาทานชั้นคือเวทนา อุปาทานชั้นคือสัญญา
อุปาทานชั้นคือสังขาร อุปาทานชั้นคือวิญญาณ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
เรายังไม่รู้ซึ่งซึ่งอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ โดยเวียนรอบ ๔ ตาม
ความเป็นจริง เพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบยิ่งซึ่ง
สัมมาสัมโพธิญาณ อย่างยอดเยี่ยม ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์
เพียงนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล เรารู้อย่างซึ่งอุปาทานชั้น ๕
เหล่านี้ โดยเวียนรอบ ๔ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่า
เป็นผู้ตรัสรู้ชอบยิ่งซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณ อย่างยอดเยี่ยม ในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์ เวียนรอบ ๔ อย่างไร คือ เรารู้ซึ่งซึ่งรูป ความเกิด
แห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิบัติทานให้ถึงความดับแห่งรูป รู้อย่างซึ่ง
เวทนา ฯลฯ รู้อย่างซึ่งสัญญา ฯลฯ รู้อย่างซึ่งสังขาร ฯลฯ รู้อย่างซึ่งวิญญาณ
ความเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ ปฏิบัติทานให้ถึงความดับ
แห่งวิญญาณ.

[๑๑๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็รูปเป็นไฉน. คือ มหาภูตรูป ๔
และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป
ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปย่อมมีเพราะ
ความดับแห่งอาหาร อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ
สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิบัติทานให้ถึงความดับแห่งรูป
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้อย่างซึ่งรูป
อย่างนี้ รู้อย่างซึ่งความเกิดแห่งรูปอย่างนี้ รู้อย่างซึ่งความดับแห่งรูปอย่างนี้
รู้อย่างซึ่งปฏิบัติทานให้ถึงความดับแห่งรูปอย่างนี้ ปฏิบัติแล้วเพื่อ

ความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับรูป สมณะหรือ
พรหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว จนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว
จนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็สมณะหรือพรหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยั้งซึ่งรูปร่างนี้ รู้ยั้งซึ่ง
ความเกิดแห่งรูปร่างนี้ รู้ยั้งซึ่งความดับแห่งรูปร่างนี้ รู้ยั้งซึ่ง
ข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งรูปร่างนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะ
เบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป
สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพรหมณ์
เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีกำลัง
สามารถเป็นของตน สมณะหรือพรหมณ์เหล่าใดเป็นผู้มีกำลังสามารถ
เป็นของตน ความเวียนวนเพื่อปรากฏ ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพรหมณ์
เหล่านั้น.

[๑๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นไฉน เวทนา ๖
หมวดนี้ คือ เวทนาเกิดแต่จักขุสัมผัส เวทนาเกิดแต่โสตสัมผัส เวทนา
เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เวทนาเกิดแต่กายสัมผัส เวทนาเกิดแต่มนโสัมผัส
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าเวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา ย่อมมี
เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะ
ความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ
สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่ง
เวทนา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพรหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
รู้ยั้งซึ่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยั้งซึ่งความเกิดแห่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยั้งซึ่ง
ความดับแห่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยั้งซึ่งปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่ง
เวทนาอย่างนี้ ปฏิบัติดีแล้วเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด

เพื่อความดับเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว
ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่า ย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้
คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยังซึ่ง
เวทนาอย่างนี้ รู้ยังซึ่งความเกิดแห่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยังซึ่งความดับแห่ง
เวทนาอย่างนี้ รู้ยังซึ่งข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งเวทนาอย่างนี้
เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ
เพราะไม่ถือมั่นเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้น
ดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นเป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน ความเวียนวนเพื่อความปรากฏ
ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

[๑๑๕] คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัญญาเป็นไฉน. คู่อ่อน
ภิกษุทั้งหลาย สัญญา ๖ หมวดนี้ คือ ความสำคัญในรูป ความสำคัญ
ในเสียง ความสำคัญในกลิ่น ความสำคัญในรส ความสำคัญในโผฏฐัพพะ
ความสำคัญในธรรมารมณ์ คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสัญญา
ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับ
แห่งสัญญาย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคประกอบด้วย
องค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิบัติ
อันให้ถึงความดับแห่งสัญญา คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยังซึ่งสัญญาอย่างนี้ ฯลฯ ความวนเวียน
เพื่อความปรากฏ ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

[๑๑๖] คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารเป็นไฉน. คู่อ่อน
ภิกษุทั้งหลาย เจตนา ๖ หมวดนี้ คือ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา

คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา
คู่อ่อนภิกขุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขารย่อมมี
เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารย่อมมีเพราะ
ความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ
สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่ง
สังขาร คู่อ่อนภิกขุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
รู้อย่างสังขารอย่างนี้ ฯลฯ ความวนเวียนเพื่อความปราภว ย่อมไม่มีแก่
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

[๑๑๗] คู่อ่อนภิกขุทั้งหลาย ก็วิญญาณเป็นไฉน ? คู่อ่อน
ภิกขุทั้งหลาย วิญญาณ ๖ หมวดนี้ คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ
ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ คู่อ่อน
ภิกขุทั้งหลาย นี้เรียกว่าวิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณย่อมมี
เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญาณย่อมมีเพราะ
ความดับแห่งนามรูป อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ
สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่ง
วิญญาณ คู่อ่อนภิกขุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
รู้อย่างวิญญาณอย่างนี้ รู้อย่างเหตุเกิดแห่งวิญญาณอย่างนี้ รู้อย่าง
ความดับแห่งวิญญาณอย่างนี้ รู้อย่างข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่ง
วิญญาณอย่างนี้ ปฏิบัติแล้วเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด
เพื่อความดับวิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว
ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้
คู่อ่อนภิกขุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้อย่าง
วิญญาณอย่างนี้ รู้อย่างความเกิดแห่งวิญญาณอย่างนี้ รู้อย่าง

ความคับแค้นวิญญานอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งข้อปฏิบัติอันให้ถึงความคับแค้น
วิญญานอย่างนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด
เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นวิญญาน สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน
สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน
ความวนเวียนเพื่อความปรากฏ ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

จบ ปรีวัฏฐสูตรที่ ๔

อรรถกถาอุปาทานปรีวัฏฐสูตรที่ ๔

ในอุปาทานปรีวัฏฐสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า จตุปรีวัฏฐุ ได้แก่ความหมุนเวียน ๔ อย่าง ในขั้นแต่ขั้น.
บทว่า รูป อพฺภุณฺณาสี ความว่า ได้รู้ยิ่งว่า รูปเป็นทุกขสัจ. ฟิงฺทราบ
ความด้วยอำนาจสัจจะ ๔ ในบททั้งปวง ด้วยประการฉะนี้. กพฺฟิง-
การาหารที่เป็นไปกับฉันทราคะ ชื่อว่า อาหาร ในคำว่า อาหารสมุทฺทยา
นี้. บทว่า ปฏิปนฺนา ได้แก่เป็นผู้ปฏิบัติตั้งต้นแต่ศีลจนถึงอรหัตตมรรค.
บทว่า คาธนฺติ แปลว่า ตั้งอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเสขภูมิด้วย
พระดำรัสมีประมาณเท่านี้ บัดนี้เมื่อจะตรัสเสขภูมิจึงตรัสคำมี
อาทิว่า เย จ โข เกจิ ภิกฺขเว ดังนี้. บทว่า สุวิมฺุตฺตา ได้แก่พ้นด้วยดีด้วย
อรหัตตมรรค. บทว่า เกพลินฺโน ได้แก่มีกำลังเป็นของตน คือมีกิจที่จะ
พึงทำ. บทว่า วฏฺฐุ เตสํ นตฺถิ ปญฺญาปนาย ความว่า สมณพราหมณ์
ความปรากฏย่อมไม่มีแก่เขาเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า วฏฺฐุ

ได้แก่เหตุ ความว่า เหตุเพื่อความปรากฏย่อมไม่มี ด้วยพระดำรัสเพียง
เท่านั้น เป็นอันทรงแสดงวาระแห่งอเสขภูมิแล้ว.

จบ อรรถกถาอุปาทานปริวัฏฐสูตรที่ ๔

๕. สัตตัญฐานสูตร

ว่าด้วยการรู้ขั้น ๕ โดยฐานะ

[๑๑๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั่นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ
๗ ประการ ผู้ฟังพินิจโดยวิธี ๓ ประการ เราเรียกว่ายอดบุรุษผู้เสร็จกิจ
อยู่จบพรหมจรรย์ ในธรรมวินัยนี้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ฉลาด
ในฐานะ ๗ ประการ เป็นอย่างไร ? คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ รู้ชัดซึ่งรูป เหตุเกิดแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาอันให้
ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และอุปายเครื่องสลัดออก
แห่งรูป รู้ชัดเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ เหตุเกิด
แห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่ง
วิญญาณ คุณแห่งวิญญาณ โทษแห่งวิญญาณ และอุปายเครื่องสลัดออก
แห่งวิญญาณ.

[๑๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็รูปเป็นไฉน ? มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เราเรียกว่ารูป ความเกิดขึ้นแห่งรูปย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปย่อมมีเพราะความดับแห่งอาหาร อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป ความสุข โสมนัสอาศัยรูปนี้เกิดขึ้น นี้เป็นคุณแห่งรูป รูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งรูป การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปเสียได้ นี้เป็นอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยังซึ่งรูป เหตุเกิดแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป อย่างนี้ๆแล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยังซึ่งรูป เหตุเกิดแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป อย่างนี้ๆแล้ว หลุดพ้นไป เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ความดับ (และ) เพราะไม่ถือมั่นรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นอันเสร็จกิจ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเสร็จกิจ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่มีวิภูฏะเพื่อความปรากฏอีก.

[๑๒๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นไฉน ? เวทนา ๖ หมวดนี้ คือ เวทนาเกิดเพราะจักษุสัมผัส ฯลฯ เวทนาเกิดเพราะมโนสัมผัส

นี้เรียกว่าเวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่ง
ผัสสะ ความดับแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็น
ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งเวทนา ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ย่อมไม่มีวิภูฏะเพื่อความปรากฏอีก.

[๑๒๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัญญาเป็นไฉน ? สัญญา ๖
หมวดนี้ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โภภัญญา
ธรรมสัญญา นี้เรียกว่าสัญญา ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ย่อมมีเพราะ
ความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญาย่อมมีเพราะความดับ
แห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ
สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสัญญา ฯลฯ
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่มีวิภูฏะเพื่อความปรากฏอีก.

[๑๒๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารเป็นไฉน ? เจตนา ๖ หมวด
นี้ คือ รูปสัญญาเจตนา ฯลฯ ธรรมสัญญาเจตนา นี้เรียกว่าสังขาร ความ
เกิดขึ้นแห่งสังขาร ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่ง
สังขารย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิบัติอันให้ถึง
ความดับแห่งสังขาร ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่มีวิภูฏะ
เพื่อความปรากฏอีก.

[๑๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณเป็นไฉน ? วิญญาณ ๖
หมวดนี้ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ
กายวิญญาณ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่ง
วิญญาณ ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญาณ

ย่อมมีเพราะความดับแห่งนามรูป อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี่แลเป็นปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ สุขโสมนัสสาक्षวิญญาณเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งวิญญาณ วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวิญญาณ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในวิญญาณ นี่เป็นความสลัดออกแห่งวิญญาณ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยั้งซึ่งวิญญาณ เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ คุณแห่งวิญญาณ โทษแห่งวิญญาณ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณ อย่างนี้ๆแล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยั้งซึ่งวิญญาณ เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ คุณแห่งวิญญาณ โทษแห่งวิญญาณ อุบายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณ อย่างนี้ๆแล้ว หลุดพ้นไปเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นวิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น หลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นอันเสร็จกิจแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเสร็จกิจแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุย่อมเป็นผู้ฉลาดในฐานะ ๓ ประการ.

[๑๒๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ ประการ เป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเพ่งพินิจโดยความ

เป็นธาตุประการหนึ่ง โดยความเป็นอายตนะประการหนึ่ง โดยเป็น
ปฏิจสมุปบาทประการหนึ่ง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุยอม
เป็นผู้ฟังพินิจโดยวิธี ๓ ประการ ภิกษุฉลาดในฐานะ ๓ ประการ
ผู้ฟังพินิจโดยวิธี ๓ ประการ เราเรียกว่า ยอดบุรุษ ผู้เสร็จกิจอยู่
จบพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้.

จบ สัตตัญฐานสูตรที่ ๕

อรรถกถาสัตตัญฐานสูตรที่ ๕

ในสัตตัญฐานสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สตตัญฐานกุสโล ได้แก่ผู้ฉลาดในโอกาส ๓ ประการ.
บทว่า วุสิตวา ได้แก่ผู้อยู่จบพรหมจรรย์. บทว่า อตุตมปริโส ได้แก่
บุรุษผู้ประเสริฐที่สุด. คำที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในที่นี้
นั่นแล. แต่พระสูตรนี้พึงทราบว่า ประกอบด้วยความเพิลิตเพลินมาก
และเป็นที่ตั้งแห่งความยั่วชวน เหมือนพระราชานะสงครามแล้ว
สถาปนาเหล่าทหารที่ชนะสงครามไว้ในตำแหน่งสูง แล้วพระราชทาน
สักการะแก่ทหารเหล่านั้น เพราะเหตุไร ? เพราะพวกคนที่เหลือ
เห็นสักการะของทหารเหล่านั้น จักสำคัญเพื่อเป็นคนกล้าบ้าง ฉันท
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญพระบารมีตลอดกาลหาประมาณมิได้
ทรงชนะกิเลสमार ณ มหาโพธิมณฑล ทรงบรรลुพระสัมพัญญตญาณ
ประทับ ณั้ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี เมื่อจะแสดงพระสูตรนี้
จึงยกพระฉินาสพจันชฌยสรเรสิริญ เพราะเหตุไร ? เพราะ
เสขบุคคลที่เหลือ จักสำคัญพระอรหัตตผลว่า ควรบรรลु ด้วยประการ
ฉะนี้. พระสูตรนี้ พึงทราบว่า ประกอบด้วยความเพิลิตเพลินมาก

เพราะพระองค์ทรงยกพระจีณาสพขึ้นสรรเสริญ ฟังทราบว่าเป็นที่ตั้งแห่งความยั่วยวน เพราะพระเสขะทั้งหลายก็อยากได้.

ก็ในคำนี้ว่า เอวโฆ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สตุตฺถฐานุสโถ โหติ นี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลงด้วยการพิจารณามรรคจิต และผลจิตด้วยพระคำรัสเพียงเท่านั้น พระองค์ได้ตรัสพระคำรัสนี้ว่า กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ทิวฐูปปริกฺขี โหติ อีกก็เพื่อทรงแสดงเหตุเป็นเครื่องอยู่ ๗ ประการของพระจีณาสพ อย่างนี้ว่า พระจีณาสพยอมอยู่ด้วยเหตุเป็นเครื่องอยู่ ๗ ประการ ในอารมณ์ใด อารมณ์นั้นไม่ใช่เป็นสัตว์หรือบุคคล แต่เป็นเพียงธาตุเป็นต้นเท่านั้น และแสดงถึงอาคมนีย-ปฏิบัติว่า ในธรรมเหล่านี้ ธรรมนี้มาเพราะทำกรรม. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ธาตุโส อุปปริกฺขติ ความว่า เห็น คือตรวจดูโดยความเป็นธาตุ. แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็นัยนี้แหละ.

จบ อรรถกถาสัตตัญฐานสูตรที่ ๕

๖. พุทธสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าต่างกับภิกษุหลุดพ้นด้วยปัญญา

[๑๒๕] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เทวตาและมนุษย์ต่างพากันเรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา หลุดพ้นแล้วเพราะเบื่อหน่าย เพราะ

คล้ายกำหนด เพราะดับ เพราะไม่ถือนันรูป... เวทนา... สัญญา...

สังขาร.... วิญญาณ เราเรียกว่า ผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

[๑๒๖] ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้นจะมีอะไรเป็นข้อแปลกกัน จะมีอะไรเป็นข้อประสงค์ที่ยิ่งกว่ากัน จะมีอะไรเป็นเหตุทำให้ต่างกัน ระหว่างพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า กับภิกษุผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน เป็นแบบฉบับเป็นที่อิงอาศัย ขอประทานพระวโรกาส ขออรรถแห่งภาษิตนี้จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าทีเดียวเถิด ภิกษุทั้งหลายได้สดับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักทรงจำไว้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอทั้งหลายจงฟังจงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังทางที่ยังไม่เกิดให้เกิด ยังประชุมชนให้รู้จักมรรคที่ใครๆไม่รู้จัก บอกทางที่ยังไม่มีใครบอก เป็นผู้รู้จักทางประกาศทางให้ปรากฏ ฉลาดในทาง ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สาวกทั้งหลาย ในบัดนี้ เป็นผู้ที่ดีำเนินไปตามทาง เป็นผู้ตามมาในภายหลัง อันนี้แลเป็นข้อแปลกกัน อันนี้เป็นข้อประสงค์ยิ่งกว่ากัน อันนี้เป็นเหตุทำให้ต่างกัน ระหว่างพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า กับภิกษุผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

จบ พุทธสูตรที่ ๖

อรรถกถาพุทธสูตรที่ ๖

ในพุทธสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า โภ อธิปายโส ความว่า อะไรเป็นความประสงค์ที่ยิ่งกว่ากัน. บทว่า อนุปฺปนฺนสฺส ความว่า จริงอยู่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปทรงให้มรรคจิตนี้เกิดขึ้น ถัดจากนั้น ศาสคาอื่นไม่อาจให้เกิดขึ้นได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเชื่อว่าทำมรรคจิตที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ ในนคโรปมมสูตร ทางเก่าเกิดในที่ที่ไม่มีร่องรอย ในที่นี้เชื่อว่ามรรคที่ยังไม่เกิดขึ้น เพราะอรรถว่ายังไม่เป็นไป. บทว่า อสฺสชาติสฺส เป็นไวพจน์ของบทว่า อนุปฺปนฺนสฺส นั้นเอง. บทว่า อนกฺขชาติสฺส ได้แก่มิได้ตรัสไว้. ชื่อว่า มัคคฺคญฺญ เพราะรู้มรรคจิต. ชื่อว่า มัคคฺควิฑู เพราะทำมรรคจิตให้แจ่มแจ้งคือให้ปรากฏ. ชื่อว่า มัคคคามัคคโกวิทฺถะ เพราะฉลาดในมรรคจิตและธรรมชาติมิใช่มรรคจิต. บทว่า มคฺคานุกา แปลว่า ไปตามมรรคจิต. บทว่า ปจฺจมา สมฺนุหนาคตา ความว่า เราถึงก่อน สาวกถึงภายหลัง.

จบ อรรถกถาพุทธสูตรที่ ๖

๗. ปัญจวัคคียสูตร

ว่าด้วยอนัตตลักษณะ

[๑๒๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุเบญจวัคคีย์ ๕๗ แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปมิใช่ตัวตน ก็หากว่ารูปนี้จักเป็นตัวตนแล้วไซ้ รูปนี้ก็คงไม่เป็นไปเพื่อ

อาพาธ ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาในรูปว่า ขอรูปของเราจงเป็น
อย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุที่รูปมิใช่ตัวตน
ฉะนั้นรูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตามความปรารถนาในรูปว่า
ขอรูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เวทนามิใช่ตัวตน ก็หากเวทนานี้จักเป็นตัวตนแล้วไซ้ร้ ก็คง
ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาว่า ขอเวทนา
ของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุที่เวทนา
มิใช่ตัวตน ฉะนั้น เวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตามความ
ปรารถนาในเวทนาว่า ขอเวทนาของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้
เป็นอย่างนั้นเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัญญามิใช่ตัวตน ก็หากสัญญานี้
จักเป็นตัวตนแล้วไซ้ร้ ก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะได้ตาม
ความปรารถนาในสัญญาว่า ขอสัญญาของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด
อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุที่สัญญามิใช่ตัวตน ฉะนั้น สัญญา
จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตามความปรารถนาในสัญญาว่า
ขอสัญญาของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สังขารมิใช่ตัวตน ก็หากสังขารนี้จักเป็นตัวตนแล้วไซ้ร้
ก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาในสังขารว่า
ขอสังขารของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุ
ที่สังขารมิใช่ตัวตน ฉะนั้น สังขารจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตาม
ความปรารถนาในสังขารว่า ขอสังขารของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด
อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณมิใช่ตัวตน
ก็หากวิญญาณนี้จักเป็นตัวตนแล้วไซ้ร้ ก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ
ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาในวิญญาณว่า ขอวิญญาณของเรา
จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุที่วิญญาณมิใช่

ตัวตน ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตามความปรารถนาในวิญญาณว่า ขอวิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย.

[๑๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตัวตนของเรา ?

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตัวตนของเรา ?

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๑๒๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่นั่นแหละ รูปร่างใด
อย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก
หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ รูปทั้งหมดนั้น
เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า
นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เวทนาอย่างใด
อย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้
เวทนาทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความ
เป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตน
ของเรา สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน
 ฯลฯ ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ สัญญาทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา
เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ สังขาร
ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง
อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา
วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือ
ภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้
วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น ตามความเป็นจริง
อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

[๑๓๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอย่างนี้
ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ใน
วิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด
จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า

ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอนัตตลักษณะสูตรนี้จบลงแล้ว

ภิกษุเบญจวัคคีย์ต่างมีใจยินดี ชื่นชมพระภิกษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็แหละเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังตรัสไวยากรณภิกษิตนี้อยู่ ภิกษุเบญจวัคคีย์ ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่น.

จบ ปัญจวัคคีย์สูตรที่ ๗

อรรถกถापัญจวัคคีย์สูตรที่ ๗

ในปัญจวัคคีย์สูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปญจวคฺคิเย ได้แก่แก่นักบวช ๕ รูป มีพระอัญญาโกณฑัญญเถระเป็นต้น ซึ่งเป็นอุปัฏฐากเดิม. บทว่า อามนฺเตติ ความว่า วันแรม ๕ ค่ำ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผลตามลำดับ ตั้งแต่ทรงประกาศธรรมจักรในวันอาสาฬหปุณณมีว่า บัดนี้เราจักแสดงธรรมเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะแก่เธอทั้งหลาย. บทว่า เอตทโวจ ความว่า ได้ตรัสคำนี้ คือ อนัตตลักษณะสูตร ซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนตฺตา ความว่า ชื่อว่าอนัตตา ด้วยเหตุ ๔ อย่างที่กล่าวแล้วในก่อน. เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน. เพราะโดยฐานะเพียงเท่านี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนัตตลักษณะเท่านั้น มิได้ตรัสอนิจจลักษณะและทุกขลักษณะ บัดนี้ ทรงแสดงลักษณะเหล่านั้น เพื่อรวมแสดงลักษณะทั้ง ๓ จึงทรงเริ่มคำนี้.

ฟังทราบดังนี้. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะชั้น ๕ เหล่านี้ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. คำอธิบายอย่างพิสดารในคำว่า **ยงฺกิลฺล จิ** รูป เป็นต้น กล่าวไว้แล้วในชั้นนิกาย ตอนว่าด้วยปัญญาภาวนา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค. คำที่เหลือในที่ทุกแห่ง ฟังทราบตามทำนองที่ กล่าวแล้วนั้นและ ก็ในพระสูตรนี้ ท่านกล่าวอนัตตลักษณะเท่านั้นแล.

จบ อรรถกถาปัญจวัคคียสูตรที่ ๗

๘. มหาติสูตร

ว่าด้วยเหตุปัจจัยแห่งความบริสุทธิ์

[๑๓๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้นแล เจ้ามหาสิลิจฉวีได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านปรุณกัศสปพูดอย่างนี้ว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ย่อมเศร้าหมองเอง เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ย่อมบริสุทธิ์เอง ในข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมหาสิลิจฉวี เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย ย่อมเศร้าหมอง เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย ย่อมบริสุทธิ์.

ม. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เหตุปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์เป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย ย่อมเศร้าหมองอย่างไร.

พ. คุณก่อนมหาเถร ก็หากรูปนี้จะเป็นทุกข์ถ่ายเดียว รังแต่ทุกข์ ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ มิได้ประกอบด้วยสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่พึงกำหนดในรูป ก็เพราะรูปเป็นสุข สุขตามสนอง หยั่งลงสู่ ความสุข มิได้ประกอบด้วยทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึง กำหนดในรูป เพราะกำหนดจึงถูกประกอบเข้าไว้ เพราะถูกประกอบ จึงเศร้าหมอง คุณก่อนมหาเถร แม้ข้อนี้ก็เหตุนั้น เป็นปัจจัย เพื่อความ เศร้าหมองของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงเศร้าหมอง แม้ด้วย อาการอย่างนี้ คุณก่อนมหาเถร ก็หากเวทนานี้เป็นทุกข์ถ่ายเดียว ฯลฯ ก็หากสัญญาเป็นทุกข์ถ่ายเดียว ฯลฯ ก็หากสังขารเป็นทุกข์ถ่ายเดียว ฯลฯ ก็หากวิญญาณเป็นทุกข์ถ่ายเดียว รังแต่ทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ มิได้ประกอบด้วยสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่พึงกำหนดในวิญญาณ ก็เพราะวิญญาณเป็นสุข สุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความ สุข มิได้ประกอบด้วยทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนดในวิญญาณ เพราะกำหนด จึงถูกประกอบเข้าไว้ เพราะ ถูกประกอบ จึงเศร้าหมอง คุณก่อนมหาเถร แม้ข้อนี้แลก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงเศร้าหมอง แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

[๑๓๒] ม. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ส่วนเหตุปัจจัยเพื่อความ บริสุทธิ์ของสัตว์เป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย ย่อมบริสุทธิ์ได้ อย่างไร.

พ. คุณก่อนมหาเถร ก็หากว่ารูปนี้จักเป็นสุขถ่ายเดียว สุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข มิได้ประกอบด้วยทุกข์บ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็จะ ไม่พึงเบื่อหน่ายในรูป ก็เพราะรูปเป็นทุกข์ ทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่

ความทุกข์ มิได้ประกอบด้วยสุขเสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึง
เบื่อหน่ายในรูป เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด
จึงบริสุทธฺิ แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความบริสุทธฺิของสัตว์
สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงบริสุทธฺิ แม้ด้วยอาการอย่างนี้ คู่ก่อน
มหาลิ ก็หากว่าเวทนาเป็นสุขถ่ายเดียว ฯลฯ สัญญาเป็นสุขถ่ายเดียว
ฯลฯ สังขารเป็นสุขถ่ายเดียว ฯลฯ วิญญาณเป็นสุขถ่ายเดียว สุขตาม
สนอง หยั่งลงสู่ความสุข มิได้ประกอบด้วยทุกข์บ้างแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลาย
ก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในวิญญาณ ก็เพราะวิญญาณเป็นทุกข์ ทุกข์ตาม
สนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ มิได้ประกอบด้วยสุขเสมอไป ฉะนั้น
สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด
เพราะคลายกำหนัดจึงบริสุทธฺิ แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย
เพื่อความบริสุทธฺิของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงบริสุทธฺิ
แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

จบ มหาลิสฺุตฺรที่ ๘

อรรคถถามหาลิสฺุตฺรที่ ๘

ในมหาลิสฺุตฺรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำว่า เอกนฺตทุกฺข์ เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วในธาตุสังยุตฺนนแล.

จบ อรรคถถามหาลิสฺุตฺรที่ ๘

๕. อาทิตตสูตร

ว่าด้วยความเป็นของร้อนแห่งขันธ ๕

[๑๓๓] กรุงสาวตฺถิ. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณร้อนนัก
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ใน
วิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด
ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่น
เพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อาทิตตสูตรที่ ๕

อรรถกถาอาทิตตสูตรที่ ๕

ในอาทิตตสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อาทิตฺตํ ความว่า ร้อนนัก คือลูกโพลงด้วยไฟ ๑๑ อย่าง
ในพระสูตรทั้งสองนี้ ตรัสทุกขลักษณะเท่านั้น

จบ อรรถกถาอาทิตตสูตรที่ ๕

๑๐. นินฺรุตติปถสูตร

ว่าด้วยวิถีทางแห่งนินฺรุตติ ๓ ประการ

[๑๓๔] กรุงสาวตฺถิ. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิถีทาง ๓ ประการ คือ หลักภาษา ชื่อ และบัญญัติ นี้ไม่ถูกทอดทิ้ง และยังไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง อันสมณพราหมณ์ผู้วิญญูชนไม่คัดค้านแล้ว ๓ ประการเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การนับรูปที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ว่าได้มีแล้ว การให้ชื่อรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว รูปนั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมีการนับเวทนาที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ได้มีแล้ว การให้ชื่อเวทนานั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติเวทนานั้นว่า ได้มีแล้ว เวทนานั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมีการนับสัญญาที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ได้มีแล้ว การให้ชื่อสัญญานั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติสัญญานั้นว่า ได้มีแล้ว สัญญานั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมีการนับสังขารที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ได้มีแล้ว การให้ชื่อสังขารนั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติสังขารนั้นว่า ได้มีแล้ว สังขารเหล่านั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมีการนับวิญญาณที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ได้มีแล้ว การให้ชื่อวิญญาณนั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติวิญญาณนั้นว่า ได้มีแล้ว วิญญาณนั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมี.

[๑๓๕] การนับรูปที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่า จักมีการให้ชื่อรูปเช่นนี้ว่า จักมี และการบัญญัติรูปเช่นนั้นว่า จักมี รูปนั้นไม่นับว่า

มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว การนับเวทนาที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่า จักมี การให้ชื่อเวทนาเช่นนั้นว่า จักมี และการบัญญัติเวทนาเช่นนั้นว่า จักมี เวทนานั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว การนับสัญญาที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่า จักมี การให้ชื่อสัญญาเช่นนั้นว่า จักมี และการบัญญัติสัญญาเช่นนั้นว่า จักมี สัญญานั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว การนับสังขารที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่า จักมี การให้ชื่อสังขารเช่นนั้นว่า จักมี และการบัญญัติสังขารเช่นนั้นว่า จักมี สังขารเหล่านั้น ไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว การนับวิญญาณที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่า จักมี การให้ชื่อวิญญาณเช่นนั้นว่า จักมี และการบัญญัติวิญญาณเช่นนั้นว่า จักมี วิญญาณนั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว.

[๑๓๖] การนับรูปที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อรูปนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติรูปเช่นนั้นว่า มีอยู่ รูปนั้นไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่า จักมี การนับเวทนาที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อเวทนาเช่นนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติเวทนาเช่นนั้นว่า มีอยู่ เวทนานั้นไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่า จักมี การนับสัญญาที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อสัญญาเช่นนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติสัญญาเช่นนั้นว่า มีอยู่ สัญญานั้นไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่า จักมี การนับสังขารที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อสังขารเช่นนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติสังขารเช่นนั้นว่า มีอยู่ สังขารเหล่านั้น ไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่า จักมี การนับวิญญาณที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อวิญญาณเช่นนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติวิญญาณเช่นนั้นว่า มีอยู่ วิญญาณนั้นไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่า จักมี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิถีทาง ๓ ประการ คือ หลักภาษา การตั้งชื่อ และ

บัญญัติ เหล่านี้แล ไม่ถูกทอดทิ้งแล้ว ยังไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง อันสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนไม่คัดค้านแล้ว.

[๑๓๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ชนชาวอุกกถชนบท กับชนชาววัสโลตตรภัญญโคตรทั้งสองนั้น ล้วนพูดว่าไม่มีเหตุ บุญบาปที่ทำไปแล้วไม่เป็นอันทำ ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล ก็ได้สำคัญวิถีทาง ๓ ประการนี้ คือ หลักภาษา การตั้งชื่อ และข้อบัญญัติว่า ไม่ควรติ ไม่ควรคัดค้าน ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะกลัวถูกนินทา กลัวกระทบกระทั่ง กลัวใส่โทษ และกลัวจะต่อความยาว.

จบ นිරุตติปถสูตรที่ ๑๐

จบ อุปายวรรคที่ ๑

อรรถกถานิรุตติปถสูตรที่ ๑๐

ในนิรุตติปถสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ภาษานั้นแหละ ชื่อว่า **ทางภาษา** อีกอย่างหนึ่ง ภาษานั้น ๆ ด้วย ชื่อว่า **ปละ** เพราะเป็นทางแห่งเนื้อความที่พึงรู้แจ้งด้วยอำนาจภาษาด้วย เหตุนี้จึงชื่อว่า **นิรุตติปละ**. แม้ในสองบทที่เหลือก็เช่นนี้แหละ. อนึ่ง บททั้งสามเหล่านี้ พึงทราบว่าเป็นไวพจน์ของกันและกันทั้งนั้น.

บทว่า **อสงฺกิญฺจมา** ความว่า ไม่ถูกทอดทิ้ง คือไม่ถูกกล่าวว่าจะ เป็นประโยชน์อะไรด้วยทางเหล่านี้ แล้วทิ้งเสีย. บทว่า **อสงฺกิญฺจปฺพุทฺธา** ความว่า ไม่เคยถูกทอดทิ้งแม้ในอดีต. บทว่า **น สงฺกิญฺจติ** ความว่า แม้ในบัดนี้ก็ไม่ได้ถูกทอดทิ้งว่า ประโยชน์อะไรด้วยทางเหล่านี้. บทว่า **น สงฺกิญฺจิสฺสนฺติ** ความว่า แม้ในอนาคตก็จักไม่ถูกทอดทิ้ง. บทว่า **อปฺปฏิกุฏฺฐา** ได้แก่ไม่ห้ามแล้ว. บทว่า **อติตฺ** ได้แก่ก้าวล่วงสภาวะของตน

หรือภวังคจิตนั้นแหละ. บทว่า **นิรุทฺธ** ความว่า ไม่ล่วงเลยส่วนอื่น
ดับคือเข้าไปสงบในที่นั่นเอง. บทว่า **วิปริณต** ได้แก่ถึงความแปรปรวน
คือพินาศไป. บทว่า **อชาติ** แปลว่า ไม่เกิดขึ้น. บทว่า **อปาตุญฺห** ได้แก่
ไม่ตั้งอยู่โดยปรกติ.

บทว่า **อุกฺกถา** ได้แก่ผู้อยู่ในอุกถชนบท. บทว่า **วสุสภณฺญา**
ได้แก่วัสสโกตรและภัญญโกตร. ชนทั้งสองพวกนั้นยึดถือทิฏฐิเป็นมูล.
ในบทว่า **อเหตุกฺวาทา** เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า **อเหตุกฺวาทา**
เพราะถือว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี ชื่อว่า **อกริยาทา** เพราะถือว่า
เมื่อบุคคลทำ บาปชื่อว่าไม่เป็นอันทำ เป็นต้น ชื่อว่า **นัตถิกฺวาทา**
เพราะถือว่า ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล เป็นต้น. ในข้อนี้ มีชนอยู่ ๒ พวก
มีทิฏฐิอยู่ ๓ อย่าง แต่มีใช่พวกหนึ่ง ๆ มีทิฏฐิ พวกละทิฏฐิครึ่ง ในข้อนี้
พวกหนึ่ง ๆ พึงทราบว่ ทำทิฏฐิทั้งสามให้เกิด เหมือนภิกษุรูปหนึ่ง
ทำทานทั้ง ๔ ให้เกิดขึ้นตามลำดับ. เมื่อบุคคลรำพึงยินดีเพลิดเพลินอยู่
บ่อย ๆ ว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี ความเห็นของเขาย่อมเป็นเหมือนยินดี
ในทาน เหมือนมรรคทัสสนะ เขาหยังลงสู่ความกำหนดว่าเป็น
มิจฉาทิฏฐิ. เขาถูกเรียกว่าเป็นผู้มีธรรมฝ่ายดำอย่างแท้จริง. ในฐานะ
แม้เหล่านี้ คือเมื่อบุคคลทำ บาปไม่ชื่อว่าเป็นอันทำ ทานที่ให้แล้ว
ย่อมไม่มีผล มิจฉาทิฏฐิกบุคคลย่อมหยังลงสู่ความกำหนดว่าเป็น
มิจฉาทิฏฐิ เหมือนหยังลงในอเหตุกทิฏฐิ ฉะนั้น.

ในคำว่า **น ครหิตพฺพ** น **ปฏิกโกสิตพฺพ** **อมณฺเฐสิสุ** นี้มีวินิจฉัย
ดังต่อไปนี้ เมื่อบุคคลกล่าวว่สิ่งที่ชื่อว่าอดีตก็คงเป็นอดีต สิ่งที่เป็
นอดีตนี้เป็นอนาคตก็ได้ เป็นปัจจุบันก็ได้ ชื่อว่ายอมติเตียน. ครั้นเห็นโทษ
ในทิฏฐินั้นแล้ว เมื่อจะกล่าวว่ ประโยชน์อะไรด้วยสิ่งที่เราติเตียนนี้

ชื่อว่ายอมคัดค้าน. ก็พวกยึดถือทิฏฐิผู้ถูกเรียกว่าเป็นผู้มีธรรมฝ่ายดำ
อย่างแท้จริง แม้เหล่านั้นสำคัญทางภาษาเหล่านี้ว่าไม่ควรติเตียน
ไม่ควรคัดค้าน แต่กล่าวสิ่งที่เป็นอดีตว่าคงเป็นอดีต สิ่งที่เป็นอนาคตว่า
คงเป็นอนาคต สิ่งที่เป็นปัจจุบันว่าคงเป็นปัจจุบันอยู่นั่นเอง. บทว่า
นินทาพยาโรสอุปารมภยา ความว่า เพราะกลัวแต่การนินทา เพราะ
กลัวแต่การเสียดสี เพราะกลัวแต่การใส่โทษ และเพราะกลัวแต่การ
ติเตียน จากสำนักของวิญญูชนทั้งหลาย. ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสบัญญัติขั้นที่ขึ้นไปในภูมิ ๔ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ อรรถกถานิรุตติปถสูตรที่ ๑๐

จบ อุปายวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อุปายสูตร ๒. พีชสูตร ๓. อุทานสูตร ๔. ปรีวัฏฐสูตร
๕. สัตตัญฐานสูตร ๖. พุทธสูตร ๗. ปัญจวัคคิยสูตร ๘. มหาลิสสูตร
๙. อาทิตตสูตร ๑๐. นิรุตติปถสูตร.

อรหันตวรรคที่ ๒

๑. อุปาทิยสูตร

ว่าด้วยการถูกมารผูกมัดเพราะถือมั่น

[๑๓๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาสแสดงพระธรรมเทศนา โดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว เป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลยัง ถูกคณามานะทิฏฐิยึดไว้ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่ถูกยึด จึงหลุดพ้น จากมาร.

ภ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่ พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็เรารู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่กล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลยังยึดรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมั่นอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นจึง หลุดพ้นจากมาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ซึ่งถึงอรรถ

แห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดาร
อย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว คุณก่อนภิกษุ บุคคลยังยึดรูป เวทนา
สัญญา สังขาร และวิญญาณมันอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่ถูกยึด
จึงหลุดพ้นจากมาร เธอพึงทราบอรรถแห่งคำนี้ที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ
โดยพิสดารอย่างนี้เถิด.

[๑๓๕] ครั้งนั้นแล. ภิกษุรูปนั้นเปลือคน อนุมโฆทนาพระภิกษิต
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะ ถวายบังคม กระทำประทักษิณ
แล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล เธอเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท
มีความเพียร มีใจมันคงอยู่ ไม่นานเท่าไร ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่ง
พรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิต
โดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่
รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์
องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ อุปาทิยสูตรที่ ๑

อรหันตวรรคที่ ๒

อรรถกถาอุปาทิยสูตรที่ ๑

ในอุปาทิยสูตรที่ ๑ อรหันตวรรค มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-
บทว่า อุปาทิยมาโน ได้แก่ ถูกคณหามานะและทัญญิยิต. บทว่า

พหูโธ มารุตส ได้แก่ ชื่อว่าจกบ่วงมารมัดไว้. บทว่า มุตโต ปาปีมโต
ได้แก่ เป็นอันชื่อว่าพ้นแล้วจากบ่วงแห่งมารผู้มีบาป.

จบ อรรถกถาอุปทิสสูตรที่ ๑

๒. มัญญมานสูตร

ว่าด้วยการถูกมารผูกมัดเพราะสำคัญในชั้น ๕

[๑๔๐] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดง
พระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว
เป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคง
อยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลยังมัว
สำคัญอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่สำคัญ จึงหลุดพ้นจากบ่วงมาร.

ภ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่
พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็เรารู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลสำคัญรูป เวทนา สัญญา
สังขาร และวิญญาณอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่สำคัญ จึงหลุดพ้นจาก
บ่วงมาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ซึ่งถึงอรรถแห่งพระดำรัส
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว คู่ก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลสำคัญ
รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้
เมื่อไม่สำคัญ จึงหลุดพ้นจากบ่วงมาร เธอพึงทราบอรรถแห่งคำนี้ที่เรา
กล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้เถิด.

ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปนั้นเปลิดเพลิน อนุโมทนาพระภิกษุของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าลุกจากอาสนะ ถวายบังคม กระทำประทักษิณแล้ว
หลีกไป ครั้งนั้นแล เธอเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท
มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่ ไม่นานเท่าไร ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่ง
พรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิต
โดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่
รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์
องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ มัญญมานสูตรที่ ๒

อรรถกถามัญญมานสูตรที่ ๒

ในมัญญมานสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มลฺลมาโน ได้แก่ สำคัญด้วยตัณหามานะและทิฏฐิ.

จบ อรรถกถามัญญมานสูตรที่ ๒

๓. อภินันทมานสูตร

ว่าด้วยการถูกมารผูกมัดเพราะมัวเพลิดเพลิน

[๑๔๑] กรุงดาวัตถิ. ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดง
พระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว
 ฯลฯ มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ บุคคลเมื่อมัว
เพลิดเพลินอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่เพลิดเพลิน จึงพ้นจากบ่วงมารได้.

ภิ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่
พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็เรารู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ
โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเมื่อมัวเพลิดเพลินรูป
เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่
เพลิดเพลิน จึงพ้นจากบ่วงมารได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์
รู้ซึ่งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างย่อ
โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เรารู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว คุณก่อนภิกษุ บุคคลเมื่อเพลิดเพลิน
รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอยู่ ก็ต้องถูกมารมัด

ไว้ เมื่อไม่เปลิดเพลิน จึงหลุดพ้นจากบ่วงมาร เธอพึงทราบอรรถแห่งคำ
ที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้เถิด.

ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปนั้นเปลิดเพลิน อนุโมทนาพระภายิตของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าลุดจากอาสนะ ถวายบังคม กระทำประทักษิณแล้ว
หลีกไป ครั้งนั้นแล เธอเป็นผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท
มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่ ไม่นานเท่าไร ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่ง
พรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิต
โดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่น
เพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง
ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ อภินันทมานสูตรที่ ๓

อรรถกถาอภินันทมานสูตรที่ ๓

ในอภินันทมานสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อภินนุทมาโน ได้แก่ เปลิดเพลินด้วยตัณหา มานะและ
ทิฏฐินั้นแหละ.

จบ อรรถกถาอภินันทมานสูตรที่ ๓

๔. อนิจจสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งเป็นอนิจจัง

[๑๔๒] กรุงดาวตติ. ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-

พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล่นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดง
พระธรรมเทศนา โดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว
 ฯลฯ มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พ. คุณก่อนภิกษุ สิ่งใดแลเป็นของไม่เที่ยง ควรละความ
พอใจในสิ่งนั้นเสีย.

ภ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่
พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ
วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ
เสีย ข้าพระองค์รู้ซึ่งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว คุณก่อนภิกษุ รูป เวทนา สัญญา
สังขาร และวิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ
เสีย เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดาร
อย่างนี้เถิด ฯลฯ ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวน
พระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ อนิจจสูตรที่ ๔

อรรถกถาอินิจสูตรที่ ๔

ในอินิจสูตรที่ ๔ มีวินัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ฉนฺโท** ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจค้นหา.

จบ อรรถกถาอินิจสูตรที่ ๔

๕. ทุกขสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งที่เป็นทุกข์

[๑๔๓] กรุงสาวัตถี ฯลฯ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดงพระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฯลฯ มีใจมันคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ สิ่งใดแลเป็นทุกข์ เธอควรละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

ภ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว อย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า ?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ เป็นทุกข์ ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ เสีย

ข้าพระองค์รู้ซึ่งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว คุณก่อนภิกษุ รูป เวทนา สัญญา
สังขาร และวิญญาณ เป็นทุกข์ ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ เสีย
เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้
เถิด ฯลฯ ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์
ทั้งหลาย.

จบ ทุกขสูตรที่ ๕

๖. อนัตตสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งเป็นอนัตตา

[๑๔๔] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้งแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดง
พระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว
 ฯลฯ มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ธรรมใดแลเป็นอนัตตา
เธอควรละความพอใจในธรรมนั้นเสีย.

ภ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่
พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็เรารู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ
วิญญาณ เป็นอนัตตา ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ เสีย
ข้าพระองค์รู้ซึ่งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เรารู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวอย่างย่อ
โดยพิสดารอย่างดีแล้ว คุณก่อนภิกษุ รูป เวทนา สัญญา สังขาร
และวิญญาณ เป็นอนัตตา ควรละความพอใจในธรรมนั้น ๆ เสีย
เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดาร
อย่างนี้เถิด ฯลฯ ภิกษุนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวน
พระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ อนัตตสูตรที่ ๖

อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๕ - อนัตตสูตรที่ ๖

แม้ในทุกขสูตรที่ ๕ และอนัตตสูตรที่ ๖ ก็นัยนี้เหมือนกัน.

จบ อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๕ - อนัตตสูตรที่ ๖

๗. อนัตตนิยสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งมิใช่ของตน

[๑๔๕] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดง
พระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว
 ฯลฯ มิใจมั่นคงอยู่เกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ สิ่งใดแลมิใช่เป็นของตน
เธอควรละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

ภ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่
พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ
วิญญาณ มิใช่เป็นของตน ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสภาวะนั้นๆ
เสีย ข้าพระองค์รู้ซึ่งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้วๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวอย่างย่อ
โดยพิสดารอย่างดีแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร
และวิญญาณ มิใช่เป็นของตน ควรละความพอใจในสภาวะนั้นๆ เสีย
เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้
เกิด ฯลฯ ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์
ทั้งหลาย.

จบ อนัตตนิยสูตรที่ ๗

อรรถกถาอนัตตนियสูตรที่ ๗

ในอนัตตนियสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อนัตตนिय ได้แก่ มิใช่ของของตน อธิบายว่า สูญจากความ เป็นบริหารของตน.

จบ อรรถกถาอนัตตนियสูตรที่ ๗

๗. รขนิยัสถิตสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งจูงใจให้กำหนด

[๑๔๖] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาสโปรดแสดงพระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฯลฯ มิใจมันคงอยู่เกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ สิ่งใดแลจูงใจให้กำหนด เธอควรละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย

ภ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว อย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ล้วนจูงใจให้กำหนด ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ฯ

เสียบ ข้าพระองค์ผู้ซึ่งถึงอรรถแห่งพระคำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
แล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เชอรู้ซึ่งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
อย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว คู่ก่อนภิกษุ รูป เวทนา สัญญา
สังขาร และวิญญาณแล้ว ถ้วนจงใจให้กำหนด ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ
เสียบ เชอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดาร
อย่างนี้เถิด ฯลฯ ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวน
พระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ รขนิยสังฆจิตตสูตรที่ ๘

อรรถถกถารขนิยสังฆจิตตสูตรที่ ๘

ในรขนิยสังฆจิตตสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า รขนิยสังฆจิตต ได้แก่ ตั้งอยู่โดยอาการอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความยินดี อธิบายว่า ตั้งอยู่โดยความเป็นปัจจัยแห่งราคะ.

จบ อรรถถกถารขนิยสังฆจิตตสูตรที่ ๘

๕. ราชสูตร

ว่าด้วยการไม่มีมือหังการมมังการและมานานุสัย

[๑๔๗] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ท่านพระราชาได้เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลรู้เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีมือหังการ
มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิमितภายนอก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนนารชะ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือ ละเอียด เถวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ อริยสาวกย่อมพิจารณา เห็นรูปทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใด อย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ อยู่ในที่ไกล หรือใกล้ อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้นด้วยปัญญา อันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดูก่อนนารชะ บุคคลรู้เห็นอย่างนี้แล จึงไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิमितภายนอก ฯลฯ ท่านพระราชาได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ ทั้งหลาย.

จบ ราชสูตรที่ ๕

๑๐. สุรราชสูตร

ว่าด้วยการมีใจปราศจากอหังการมมังการและมานานุสัย

[๑๔๘] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล ท่านพระสุรราชะได้ทูลถาม พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างไร จึงจะมีใจปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิमितภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ พันวิเศษแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนสุรราชะ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ อริยสาวก

พิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง
อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา
ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง
สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญาณอย่างใด
อย่างหนึ่ง อริยสาวกพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญา
อันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น คู่ก่อน
สุราชะ บุคคลเมื่อรู้เห็นอย่างนี้แล จึงจะมีใจปราศจากอหังการ มมังการ
และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิमितภายนอก
ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ พันวิเศษแล้ว ฯลฯ ท่านพระสุราชะได้
เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ สุราชสูตรที่ ๑๐

จบ อรหันตวรรคที่ ๒

อรรถกถาราชสูตรที่ ๕ และสุราชสูตรที่ ๑๐

ราชสูตรที่ ๕ และสุราชสูตรที่ ๑๐ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้ว
ในราหุลสังยุตแล.

จบ อรรถกถาอรหันตวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อุปาทิยสูตร ๒. มัญญมานสูตร ๓. อภินันทมานสูตร
๔. อนิจจสูตร ๕. ทุกขสูตร ๖. อนัตตสูตร ๗. อนัตตนิยสูตร ๘. รชนิย-
- สัจฉิตสูตร ๙. ราชสูตร ๑๐. สุราชสูตร.

ขันธนิยวรรคที่ ๓

๑. อัสดาทสูตร

ว่าด้วยคุณโทษของขันธ ๕ และอุปายสลัดออก

[๑๔๕] กรุงสวัตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺชนผู้
ไม่ได้สดับแล้ว จะไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ โทษ ของรูป,
เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ และอุปายเครื่องสลัดออกซึ่งรูป,
เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวก
ผู้ได้สดับแล้ว จะรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ โทษ ของรูป, เวทนา,
สัญญา, สังขาร, วิญญาณ และอุปายเครื่องสลัดออกซึ่งรูป, เวทนา,
สัญญา, สังขาร, วิญญาณ.

จบ อัสดาทสูตร

๒. สมุทยสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการเกิดดับแห่งขันธ ๕

[๑๕๐] กรุงสวัตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺชนผู้
ไม่ได้สดับแล้ว จะไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ
คุณ โทษ ของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ. และอุปาย
เครื่องสลัดออกซึ่งรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ. คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว จะรู้ชัดตามความเป็นจริง
ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ ของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร,

วิญญาณ. และอุบายเครื่องสลัดออกซึ่งรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร,
วิญญาณ.

จบ สมุทฺยสูตรที่ ๑

๓. สมุทยสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการรู้ ความเกิดดับแห่งจันท์ ๕

[๑๕๑] กรุงสาวัตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้
ได้สดับแล้ว จะรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ
ของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ. และอุปายเครื่องสลัดออก
ซึ่งรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ.

จบ สมุทยสูตรที่ ๒

อรรถกถาขันขนิยวรรค

ใน ๓ สูตรแรกของขันขนิยวรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
อริยสัจ ๔ ไว้ทั้งนั้น.

๔. อรหันตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยพระอรหันต์เป็นผู้เลิศในโลก

[๑๕๒] กรุงสาวัตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง
ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ
วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น
เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นควรเห็นตามความเป็นจริง ด้วย
ปัญญาอันชอบ อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่มัน นั่นไม่ใช่อัตตา
ของเรา. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้

จะเบื้อหน่ายทั้งในรูป ทั้งในเวทนา ทั้งในสัญญา ทั้งในสังขาร ทั้งใน
วิญญาณ เมื่อเบื้อหน่าย จะคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จิตจะ
หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว จะมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว จะรู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น

เพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก กว่าสัตว์ชั้นสัตตาวาสและภวัคคพรหม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้ จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๑๕๓] พระอรหันต์ทั้งหลาย มีความ

สุขหนอ เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด
ทำลายขายคือโสมพะได้แล้ว. พระอรหันต์เหล่านั้น
ถึงซึ่งความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ท่านเหล่านั้น
ไม่แปดเปื้อนแล้ว ด้วยเครื่องแปดเปื้อนคือตัณหาและ
ทิฏฐิในโลก เป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีอาสวะ เป็นสัต-
บุรุษ เป็นพุทธชินอรส กำหนดรู้เบญจขันธ์ มี
สังกรรม ๗ เป็นโคจร ควรสรรเสริญ เป็นมหาวิรุฬ
สมบุรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ศึกษาแล้วในไตร-
สิกขา ละความกลัวและความขลาดได้เด็ดขาด
แล้ว ย่อมท่องเที่ยวไป โดยลำดับ. ท่านมหานาคผู้
สมบุรณ์ด้วยองค์ ๑๐ ประการเหล่านี้แล มีจิตตั้งมั่น
ประเสริฐสุดในโลก. ท่านเหล่านั้นไม่มีตัณหา. อเสขญาณ
ได้เกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน. ท่านมีร่างกายนี้เป็นครั้ง
สุดท้าย ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ในคุณที่เป็นแก่นสารแห่ง
พรหมจรรย์. ท่านเหล่านั้นไม่หวั่นไหว เพราะมานะ
หลุดพ้นจากภพใหม่ ถึงอรหัตตภูมิแล้ว ชนะเด็ดขาด
แล้วในโลก. ท่านเหล่านั้นไม่มีความเพลิดเพลिनอยู่ใน
ส่วนเบื้องบน ท่ามกลางและเบื้องล่าง เป็นพุทธผู้ยอด
เยี่ยมในโลก บันลือสีหนาทอยู่.

๔. อรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในอรหันตสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ยาวตา ภิกขเว สุตตาวาสา ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ชื่อว่า สัตตาวาส มีอยู่ประมาณเท่าใด. บทว่า ยาวตา ภวคฺคิ ความว่า
ชื่อว่า ภวคคพรหม (พรหมสถิตยอยู่ในภพสูงสุด) มีอยู่ประมาณเท่าใด.
บทว่า เอเต อคฺคา เอเต เสฏฺฐา ความว่า พระอรหันต์ทั้งหลายเหล่านั้น
นับว่า เป็นเลิศ และประเสริฐที่สุด บทว่า ยทิทํ อรหฺนุโต คือ เยเมว
อรหฺนุโต นาม (แปลว่า ชื่อว่า พระอรหันต์เหล่านี้ใดแล) แม้พระสูตรนี้
ก็พึงทราบว่าเป็นที่เพิ่มพูนความยินดีและเร้าใจโดยนัยก่อนนั้นแล. บทว่า
อถาปรี เอตทโวจ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสนั้น
คือพระดำรัสมีอาทิว่า สุจิโน วต อรหฺนุโต (พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นสุข
เท่านั้น) ด้วยคาถาทั้งหลายที่กำหนดแสดงความหมายนั้น และที่กำหนด
แสดงความหมายพิเศษ.

คุณสมบัติพิเศษของพระอรหันต์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุจิโน คือ (พระอรหันต์ทั้งหลาย)
เป็นสุขด้วยความสุขอันเกิดจากการเข้าฌาน ด้วยความสุขอันเกิดจาก
การบรรลุมรรค และด้วยความสุขอันเกิดจากการบรรลุผล.

บทว่า ตณฺหา เตสํ น วิชฺชติ ความว่า พระอรหันต์เหล่านั้น
ไม่มีตัณหาที่เป็นตัวการให้เกิดทุกข์ (ที่จะต้องได้รับ) ในอบาย.
พระอรหันต์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นสุขแท้ทีเดียว เพราะไม่มีทุกข์ที่มีตัณหา
เป็นมูลแม้ด้วยประการฉะนี้.

๑. ปาฐะว่า เยเมว จ บัณฑิตา เป็น เย อิม

บทว่า อสุมิมาโน สมุจฺฉินฺโน ความว่า อัสมิमानะ (ความสำคัญว่าเรามีอยู่) ๕ อย่าง (พระอรหันต์) ตัดได้ขาดแล้ว ด้วยอรหัตตมรรค.

บทว่า โมหขาลํ ปทาลิตํ ความว่า ข่ายคือกิเลส (พระอรหันต์) ทำลายแล้วด้วยญาณ.

บทว่า อนนฺหํ ได้แก่ พระอรหัตต์เป็นเครื่องละค้นหา กล่าวคือ เอชา.

บทว่า อนุปฺลิตฺตา ได้แก่ (พระอรหันต์) ไม่ถูกฉาบไล่ ด้วยเครื่องฉาบไล่ คือ ตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า พุรฺหมฺภูตา แปลว่า ประเสริฐที่สุด. บทว่า ปริญฺญา ได้แก่ กำหนดรู้แล้วด้วยปริญญา ๓. ในบทว่า สตุตฺตทฺธมฺมโจจฺรา มีวิเคราะห์ว่า สัทธรรม ๗ ประการเหล่านี้ คือ สรัทธา ๑ หิริ ๑ โอตตปฺปะ ๑ พาหุสัจจะ ๑ ความเป็นผู้ปรารถนาความเพียร ๑ ความเป็นผู้มีสติตั้งมั่น ๑ ปัญญา ๑ เป็นอารมณ์ของพระอรหันต์เหล่านั้น เหตุฉะนั้นพระอรหันต์เหล่านั้นจึงชื่อว่า มีสัทธรรม ๗ เป็นอารมณ์.

บทว่า สตุตฺตรตนสมฺบุพฺพนา ได้แก่ ประกอบด้วยรัตนะคือ โโพชนงค์ ๗ ประการ.

บทว่า อนฺนุวิจฺจนฺนุติ ความว่า แม้เหล่าโลกิยมหาชนก็เที่ยวถามอยู่รำไป.

ก็ในสูตรนี้ ท่านมุ่งถึง อาจารย์ที่ปราศจากข้อระแวงสงสัยของพระชินาสพทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ปหีนภยเกรวา (ผู้ละความกลัวธรรมดาและความกลัวขั้นรุนแรงได้แล้ว).

๑. ปาฐะว่า อเนชาสงฺขาทาย แต่ฉบับพม่าเป็น เอชาสงฺขาทาย แปลตามฉบับพม่า

ในบทว่า ปหิณภยเถรวา นั้น มีอธิบายว่า ความกลัวชั้นธรรมดา
ชื่อว่า ภย ความกลัวขั้นรุนแรงชื่อว่า เถรวะ.

บทว่า ทสหนุเคหิ สมุปนุนา ได้แก่ ประกอบด้วยองค์ที่เป็นอเสขะ.

บทว่า มหานาคา ได้แก่ เป็นมหานาคด้วยเหตุ ๔ ประการ.

บทว่า สมาหิตา ได้แก่ (มีใจมั่นคง) ด้วยอุปจารสมาธิและ
อัปปนาสมาธิ

บทว่า ตณฺหา เตลฺลํ น วิชฺชติ ความว่า พระอรหันต์เหล่านั้น ไม่มีแม้
ตัณหาที่ทำ (สัตว์โลก) ให้เป็นทาสซึ่งพระรัฐบาลเถระกล่าวไว้อย่างนี้
ว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้
แล้วว่า สัตว์โลกพร่องอยู่ (เป็นนิตย์) ไม่รู้จักอ้อม เป็นทาสแห่งตัณหา
ดังนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า แสดงภาวะที่พระจิณาสพทั้งหลายเป็นไท
ด้วยบทว่า ตณฺหา เตลฺลํ น วิชฺชติ นี้.

บทว่า อเสกฺขชลลณฺณํ ได้แก่ ญาณในอรหัตตผล.

บทว่า อนฺตฺติมโย สมฺมุสฺสโย แปลว่า อตตภาพนี้มีเป็นครั้งสุดท้าย.

บทว่า โย สาโร พุรฺหมจฺริยสุส ความว่า ผลชื่อว่า เป็นสาระแห่ง
พรหมจรรย์คือมรรค.

บทว่า ตสฺมี อปรปฺจฺยา ความว่า ดำรงอยู่ในอริยผลนั้น
แทงตลอดโดยประจักษ์ (ด้วยตนเอง) ที่เดียวว่า สมบัตินี้ไม่ใช่สมบัติ
ของผู้อื่น.

บทว่า วิชฺชาสุ น วิกมฺปนฺติ คือ ไม่หวั่นไหวในส่วนแห่งมานะ ๓.

บทว่า ทนฺตญฺมี ได้แก่ อรหัตตผล.

บทว่า วิชิตาวิน ได้แก่ ชานะกิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น
อย่างเด็ดขาด.

ในบทว่า อุกุหฺ เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

(ในร่างกาย) ปลายผม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า
เบื้องบน (อุกุหฺ) ฝ่าเท้า ตรัสเรียกว่า เบื้องล่าง (อปาจี) กลางลำตัว
ตรัสเรียกว่า เบื้องขวาง (ติริย)

(ในอารมณ์) อารมณ์ที่เป็นอดีตตรัสเรียกว่า เบื้องบน อารมณ์
ที่เป็นอนาคตตรัสเรียกว่า เบื้องล่าง อารมณ์ที่เป็นปัจจุบันตรัสเรียกว่า
เบื้องขวาง.

อีกอย่างหนึ่ง (ในโลก) เทวโลกตรัสเรียกว่า เบื้องบน อบายโลก
ตรัสเรียกว่า เบื้องล่าง มนุสสโลก ตรัสเรียกว่า เบื้องขวาง.

บทว่า นนฺทึ เตสํ น วิชฺชติ ความว่า พระอรหันต์เหล่านั้น
ไม่มีค้นหาในฐานะเหล่านั้น หรือเมื่อว่าโดยย่อ (ก็คือ) ไม่มีค้นหาใน
ชั้นทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน.

ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถึงว่า พระอรหันต์
ทั้งหลาย ไม่มีค้นหาที่เป็นมูลรากของวิภูฏะ

บทว่า พุทฺธา ได้แก่ ผู้รู้สัจจะ ๔.

ในพระคาถานี้ มีการประมวลสีหนาทดังต่อไปนี้ :-

พระจินาสพทั้งหลายสถิตย์อยู่เบื้องหลังภพ (ผู้ข้ามภพได้แล้ว)
ย่อมบันลือสีหนาท กล่าวคือ บันลืออย่างไม่หวาดกลัวว่าเราทั้งหลาย

๑. ปาฐะว่า นทฺนตฺติณาสวานํ โหติ จบฺบพฺมาเปณ สีหนาทํ นทฺนติ จิณาสวา
แปลตามฉบับพม่า

อยู่เป็นสุขด้วยวิมุตติสุข ตัณหาที่ทำให้อยู่เป็นทุกข์เราทั้งหลายละได้แล้ว
ชั้น ๕ เราทั้งหลายกำหนดรู้แล้ว ตัณหาที่ทำให้สัตว์โลกเป็นทาส
และตัณหาที่เป็นมูลของวิภูฏะ นับว่า เราทั้งหลายละได้แล้ว เราทั้งหลาย
เป็นผู้ที่ไม่มีใครยิ่งไปกว่า (และ) ไม่เหมือนใคร ชื่อว่า พุทธะ (สาวกพุทธ)
เพราะรู้สัจจะ ๔.

จบ อรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๑

๕. อรหันตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยพระอรหันต์เป็นผู้เลิศในโลก

[๑๕๔] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง
ขลข เวทนาไม่เที่ยง ขลข สัญญาไม่เที่ยง ขลข สังขารไม่เที่ยง ขลข
วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น
เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นควรเห็นตามความเป็นจริง ด้วย
ปัญญาอันชอบ อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่มัน นั่นไม่ใช่
อัตตาของเรา. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่
อย่างนี้ จะเบื่อหน่ายทั้งในรูป ทั้งในเวทนา ทั้งในสัญญา ทั้งในสังขาร
ทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด
จิตจะหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว จะมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว จะรู้ชัด
ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว
กิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันต์
ทั้งหลายเป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก กว่าสัตตาวาสและ
ภวักคพรหม.

จบ อรหันตสูตรที่ ๒

อรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๒

สูตรที่ ๕ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้เป็นร้อยแก้วล้วน ๆ
ไม่มีคาถา ก็ตรัสตามอัธยาศัยของผู้ฟังผู้จะตรัสรู้.

จบ อรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๒

๖. สีสสูตร

ว่าด้วยอุปมาพระพุทธเจ้ากับพญาราชสีห์

[๑๕๕] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พญาสีห์มฤคราช
เวลาเย็นออกจากที่อาศัย แล้วก็เหยียดกาย ครั้นแล้วก็เหยียดแลดูทิศ
ทั้ง ๔ โดยรอบ แล้วก็ได้บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง จึงออกเดินไปเพื่อหากิน.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกสัตว์ดิรัจฉานทุกหมู่เหล่าได้ยินเสียงพญาสีห์-
มฤคราชบันลือสีหนาทอยู่ โดยมากจะถึงความกลัว ความตกใจ และ
ความสะดุ้ง จำพวกที่อาศัยอยู่ในรู จะเข้รู จำพวกที่อาศัยอยู่ในน้ำ
จะดำน้ำ จำพวกที่อาศัยอยู่ในป่าจะเข้าป่า จำพวกปีกมีจะบินขึ้นสู่
อากาศ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายถึงพระยาช่างทั้งหลายของพระมหากษัตริย์
ซึ่งล่ามไว้ด้วยเครื่องผูก คือ เชือกหนังที่เหนียว ในคามนิคมและราชธานี
ก็จะสลัดทำลายเครื่องผูกเหล่านั้นจนขาด กลัวจนมูตรคูดไหล
หนีเตลิดไป. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พญาสีห์มฤคราชมีฤทธิ์ศักดิ์ดานุภาพ
ยิ่งใหญ่กว่าสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายเช่นนี้แล.

[๑๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน เมื่อพระตถาคต-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปได้
แล้ว ทรงรู้แจ้งซึ่งโลก ทรงเป็นสารถิฝักบุรุษที่ควรฝัก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า

ทรงเป็นศาสดาองเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเบิกบานแล้ว

เป็นผู้จำแนกธรรม เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ทรงแสดงธรรมว่า
รูปเป็นดังนี้ เหตุเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นดังนี้ ความดับแห่งรูปเป็นดังนี้
เวทนาเป็นดังนี้ ฯลฯ สัญญาเป็นดังนี้ ฯลฯ สังขารเป็นดังนี้ ฯลฯ
วิญญานเป็นดังนี้ เหตุเกิดขึ้นแห่งวิญญานเป็นดังนี้ ความดับแห่ง
วิญญานเป็นดังนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เทวดาทั้งหลายที่มีอายุยืน
มีวรรณะงาม มากด้วยความสุข ซึ่งดำรงอยู่ได้นานในวิมานสูง
ได้สดับธรรมเทศนาของพระตถาคตแล้ว โดยมากต่างก็ถึงความกลัว
ความสังเวช ความสะดุ้ง ว่าพอมหาจำเริญทั้งหลายเอ๋ย นัยว่า
เราทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ แต่ได้เข้าใจว่าเที่ยง เราทั้งหลายเป็น
ผู้ไม่ยั่งยืนเลย แต่ได้เข้าใจว่ายั่งยืน เราทั้งหลายเป็นผู้ไม่แน่นอนเลย
แต่ได้เข้าใจว่าแน่นอน พอมหาจำเริญทั้งหลาย ได้ทราบ ว่า ถึงพวกเราก็
เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่แน่นอน นับเนื่องแล้วในกายตน. คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีฤทธิ์ศักดิ์คานาภาพยิ่งใหญ่มากกว่าโลก กับทั้งเทวโลก
เช่นนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้
จบแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๑๕๗] เมื่อใด พระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดา

หาบุคคลเปรียบมิได้ ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว
ทรงประกาศธรรมจักร คือ ความเกิดพร้อมแห่ง
กายตน ความดับแห่งกายตน และอัญจกัมมรรค
อันประเสริฐ อันให้ถึงความสงบทุกข์ แก่สัตว์โลก
กับทั้งเทวโลก. เมื่อนั้น แม้ถึงเทวดาทั้งหลาย
ผู้มีอายุยืน มีวรรณะงาม มียศ ก็กลัว ถึงความ

สะดุ้งว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า พวกเรา
ไม่เที่ยง ไม่ล่วงพ้นกายตนไปได้ ดังนี้ เพราะได้
สถับถ้อยคำของพระอรหันต์ผู้หลุดพ้น ผู้คงที่
เหมือนหม่อมฤคสะดุ้งต่อพญาสีหมฤคราช ฉะนั้น.

จบ สีหสูตร

อรรถกถาสีหสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสีหสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

ราชสีห์ ๔ จำพวก

บทว่า สีโห ได้แก่ ราชสีห์ ๔ จำพวก คือ ติณราชสีห์ จำพวก ๑.

กาพรราชสีห์ จำพวก ๑ ปันฑุราชสีห์ จำพวก ๑ ไกรสรราชสีห์ จำพวก ๑.

บรรดราชสีห์ ๔ จำพวกนั้น ติณราชสีห์ (มีรูปร่าง) เป็นเหมือน
แม่โค สีคล้ายนกพิราบ และกินหญ้าเป็นอาหาร.

กาพรราชสีห์ (มีรูปร่าง) เป็นเหมือนแม่โคดำ กินหญ้าเป็น
อาหารเหมือนกัน.

ปันฑุราชสีห์ (มีรูปร่าง) เป็นเหมือนแม่โคสีคล้ายใบไม้เหลือง
กินเนื้อเป็นอาหาร.

ไกรสรราชสีห์ ประกอบด้วย (ลักษณะคือ) ดวงหน้า (ที่สวยงาม)
เป็นเหมือนมีโครเอาน้ำครั้งมาแต่งเต็มไว้ หางที่มีปลาย (สวยงาม)
และปลายเท้าทั้ง ๔ ตั้งแต่ศีรษะของราชสีห์นั้นลงไป มีแนวปรากฏอยู่
๓ แนว ซึ่งเป็นเหมือนมีโครมาเต็มไว้ ด้วยสีน้ำครั้ง สีชาด และ

สีหิงคุ (แนวทั้ง ๓ นั้น) ผ่านหลังไป สุดที่ภายในขาอ่อน เป็นวงทักษิณาวรรต.

ก็ที่ต้นคอของไกรสรราชสีห์นั้น มีขนขึ้นเป็นพวง เหมือนวงไว้ด้วย
ฝ้ายกัมพล รากดั่งแสน (ส่วน) ที่ที่เหลือ (ภายในร่างกาย) มีสีขาวบริสุทธิ์
เหมือนแป้งข้าวสาลี และผงจूर्ณแห่งสังข์.

บรรดาราชสีห์ทั้ง ๔ จำพวกนี้ ไกรสรราชสีห์นี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงประสงค์เอาแล้วในสูตรนี้.

บทว่า มิคราชา ได้แก่ ราชาแห่งหมู่เนื้อ.

บทว่า อาสยา แปลว่า จากที่อยู่ อธิบายว่า ไกรสรราชสีห์
ย่อมออกไปจากถ้ำทอง หรือจากถ้ำเงิน ถ้ำแก้วมณี ถ้ำแก้วผลึก
และถ้ำมโนลีลา.

ก็ไกรสรราชสีห์นี้ เมื่อจะออกไป (จากที่อยู่) ย่อมออกไปด้วยเหตุ
๔ ประการ คือ ถูกความมืดเบียดเบียนออกไปเพื่อต้องการแสงสว่าง
ปวดอุจจาระปัสสาวะออกไปเพื่อต้องการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ถูก
ความหิวบีบคั้นออกไปเพื่อต้องการล่าเหยื่อ หรือถูกน้ำสมภพ (อสุจิ)
บีบคั้น (เกิดความกำหนัด) ออกไปเพื่อต้องการเสพสัทธรรม (ร่วม-
ประเวณี) แต่ในสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาว่า
ไกรสรราชสีห์ออกไปเพื่อต้องการหาเหยื่อ.

บทว่า วิชมฤติ ความว่า ไกรสรราชสีห์วางเท้าหลังสองเท้า
ไว้เสมอกันบนแผ่นดินทอง แผ่นเงิน แผ่นแก้วมณี แผ่นแก้วผลึก และ
มโนลีลา อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเหยียดเท้าหน้าออก หดส่วนหลังของ
ร่างกายเข้าแล้ว ยึดส่วนหน้าออกไปโค้งหลังชูคอ คล้ายจะส่งเสียง
เหมือนฟ้าร้อง พลังสลัดฝุ่นที่ติดอยู่ตามร่างกายออกไปชื่อว่า
เยื้องกราย.

ก็และไกรสรราชสีห์จะวิ่งกลับไปกลับมาอยู่บนพื้นดินที่เชิงกราย (นั่นเอง) เหมือนลูกวัวรุ่นตะกอ ฉะนั้น ก็เมื่อมันวิ่งอยู่ ร่างกายจะปรากฏอยู่ในที่มีคเหมือนท่อนฟืน (ถูกขว้าง) หมุนคว้างอยู่ฉนั้น.

ในบทว่า **อนุวิโลเกติ** มีอธิบายว่า :-

ถามว่า เพราะเหตุไร **ไกรสรราชสีห์**จึงฆ่าเลี้ยงดูซ้ายขวา.

ตอบว่า เพราะมีความเอ็นดูในสัตว์อื่น.

ว่ากันว่า เมื่อ**ไกรสรราชสีห์**นั้นบันลือสีหนาท สัตว์ทั้งหลาย เช่น ช้าง กวาง และกระบือ ซึ่งกำลังเที่ยว (หากิน) ไกลที่ซึ่งไม่ราบเรียบทั้งหลายมีขอบปากเหวเป็นคัน ก็จะ (ตกใจแล้ว) พลัดตกลงไปในเหว ก็ได้**ไกรสรราชสีห์**ฆ่าเลี้ยงดูซ้ายขวาก็เพราะเอ็นดูต่อสัตว์เหล่านั้น.

ถามว่า ก็**ไกรสรราชสีห์**นั้น ทำหน้าที่อย่างนายพรานกินเนื้อ สัตว์อื่นอยู่เป็นประจำ ยังจะมีความเอ็นดูด้วยหรือ ?

ตอบว่า ใช่แล้ว ยังมีอยู่.

เป็นความจริง **ไกรสรราชสีห์**นั้น ไม่ยอมจับสัตว์เล็กสัตว์น้อย เป็นอาหารของตน เพราะคิดว่า เรื่องอะไรจะต้องให้สัตว์จำนวนมาก ถูกฆ่าตาย อย่างนี้ชื่อว่าทำความเอ็นดู.

สมด้วยคำที่กล่าวไว้ดังนี้ว่า ขออย่าทำให้สัตว์เล็กสัตว์น้อยที่อยู่ตามสถานที่ที่ขรุขระ (ไม่ราบเรียบ) ต้องได้รับความกระทบกระเทือนด้วยเลย.

บทว่า **สีหนาท นทติ** ความว่า อันดับแรก **ไกรสรราชสีห์**จะบันลือ (สีหนาท) ที่ไม่ก่อให้เกิดความน่ากลัว ๒ ครั้ง ก็แลเมื่อมันยืนบันลือ (สีหนาท) บนพื้นดินที่เชิงกรายอยู่อย่างนั้น เสียง (บันลือ) ก็จะก้อง

กระหึ่มเป็นเสียงเดียวกันไปรอบทิศตลอดพื้นที่ ๓ โยชน์ หมู่สัตว์ ๒ เท้า และ ๔ เท้า ที่อยู่ภายในพื้นที่ ๓ โยชน์ ได้ยินเสียงบันลืออย่างก้อง กระหึ่มนั้นของไกรสรราชสีห์นั้นแล้วก็จะไม่สามารถจะยืนอยู่ในที่เดิมได้. บทว่า โจราย ปกุกมติ ความว่า ไปล่าเหยื่อ.

ไกรสรราชสีห์ไปล่าเหยื่อด้วยวิธีอย่างไร ?

อธิบายว่า ไกรสรราชสีห์นั้นยืนอยู่บนพื้นดินที่ตนเหยียดกราย เมื่อกระโจนไปทางด้านขวา ด้านซ้าย หรือด้านหลัง ก็จะ (กระโจน) ไปถึงพื้นที่ได้ประมาณอุสกะหนึ่ง เมื่อกระโจนขึ้นข้างบน ก็จะ กระโจนขึ้นไปได้ ๔ อุสกะบ้าง ๘ อุสกะบ้าง เมื่อจะโลดเล่นตรง ๆ หน้าบนพื้นที่ที่เรียบเสมอ ก็จะโลดเล่นไปได้ตลอดพื้นที่ประมาณ ๑๖ อุสกะบ้าง ประมาณ ๒๐ อุสกะบ้าง เมื่อจะโลดเล่นจากฝั่งแม่น้ำ หรือจากภูเขา ก็จะโลดเล่นไปได้ตลอดพื้นที่ประมาณ ๖๐ อุสกะบ้าง ประมาณ ๘๐ อุสกะบ้าง. (เมื่อวิ่งไป) ในระหว่างทางเห็นต้นไม้หรือ ภูเขาเข้าแล้ว เมื่อจะเลี้ยวต้นไม้หรือภูเขานั้น ก็จะเลี้ยวไปทางข้างซ้าย ข้างขวาหรือข้างบนได้ประมาณอุสกะหนึ่ง. แต่พอบันลือสีหนาท ครั้งที่ ๓ พร้อมกับการบันลือนั้นแล ก็จะปรากฏในที่ ๓ โยชน์ ครั้นไปได้ ๓ โยชน์แล้ว ก็จะกลับมาหยุดยืนฟังเสียงสะท้อนเสียงบันลือ ของตนเอง. ไกรสรราชสีห์ หลีกออกไป (จากที่อยู่) ด้วยความเร็วอย่างนี้.

บทว่า เยภุญเยน ได้แก่ ปาเยน (แปลว่า โดยมาก). บทว่า ภยํ สวคํ สนฺตลํ ทั้งหมดเป็นชื่อของความหวาดสะดุ้งกลัวแห่งจิต นั้นเอง. เพราะว่า สัตว์จำนวนมากได้ฟังเสียงราชสีห์แล้วย่อม (ตกใจ) กลัว. ที่ไม่กลัวมีจำนวนน้อย.

ถามว่า ก็สัตว์จำนวนน้อยพวกนั้น คือ พวกไหนบ้าง ?

ตอบว่า สัตว์พวกนั้นคือ ราชสีห์ด้วยกัน ๑ ช้างอาชาไนย ๑
ม้าอาชาไนย ๑ โคอุสกะอาชาไนย ๑ บรูษอาชาไนย ๑ พระชีณาสพ ๑

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร สัตว์พวกนั้นจึงไม่กลัว ?

ตอบว่า ราชสีห์ด้วยกันที่ไม่กลัวก็เพราะคิดว่า เราเสมอ
เหมือนกันด้วยชาติ โศทร ตระกูล และความกล้าหาญ. ช้างอาชาไนย
เป็นต้นที่ไม่กลัว ก็เพราะตนเองมีสักกายทิฏฐิรุนแรง.(ส่วน) พระชีณาสพ
ไม่กลัวเพราะท่านละสักกายทิฏฐิได้แล้ว.

บทว่า พิลาสยา ได้แก่ สัตว์ที่อยู่ในรู คือ อยู่รูเป็นประจำ
มีงู พังพอน และเหี้ย เป็นต้น. บทว่า ทกาสยา ได้แก่ สัตว์ที่อยู่ในน้ำ
(สัตว์น้ำ) มีปลาและเต่า เป็นต้น. บทว่า วนาสยา ได้แก่ สัตว์ที่อยู่ในป่า
(สัตว์ป่า) มีช้าง ม้า กวาง และเนื้อ เป็นต้น. บทว่า ปวิสนุติ ความว่า
เข้าไปพลงมองดูทางด้วยคิดว่า จักมาจับเอาในบัดนี้. บทว่า ทพุเหหิ
แปลว่า มันคง. บทว่า วรรตเตหิ แปลว่า เชือกหนัง. ในบทว่า มหิทฺธิโก
เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

พึงทราบว่ ไกรสรราชสีห์มีฤทธิ์มาก ด้วยการยืนอยู่บนพื้นดิน
ที่ตนเหยียงกรายแล้วกระโจนไปข้างขวาเป็นต้นได้ประมาณอุสกะหนึ่ง
กระโจนไปตรงด้านหน้าได้ประมาณ ๒๐ อุสกะหนึ่ง เป็นต้น. พึงทราบ
ว่า ไกรสรราชสีห์มีศักดิ์มาก ด้วยการเป็นเจ้าแห่งมฤคที่เหลือทั้งหลาย.
พึงทราบว่ ไกรสรราชสีห์มีอานุภาพมาก เพราะเหล่าสัตว์ที่เหลือได้ฟัง
เสียงในที่ประมาณ ๓ โยชน์ รอบทิศแล้วจะพากันหนีไป.

บทว่า เอวมวโห มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง
พระองค์ว่าเป็นเหมือนอย่างนั้น ๆ ในสูตรนั้น ๆ (คือ)

อันดับแรก ในสูตรนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า สีหะ นี้แล เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงพระองค์ว่าเป็นเหมือนราชสีห์.

ในสูตรนี้ว่า คุณก่อนสุณักขัตตะ คำว่า นายแพทย์ผู้ผ่าตัดนี้แล เป็นชื่อของตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่า เป็นเหมือน นายแพทย์.

ในสูตรนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่าพราหมณ์นี้แลเป็นชื่อ ของตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่าเป็นเหมือนพราหมณ์.

ในสูตรนี้ว่า คุณก่อนคิสสะ คำว่า บุรุษผู้ฉลาดในหนทางนี้แล เป็นชื่อของตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่า เป็นเหมือน มัคคุเทศก์.

ในสูตรนี้ว่า คุณก่อนเสละ เราตถาคตเป็นพระราชา พระผู้มี- พระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่าเป็นเหมือนพระราชา.

แต่ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสถึงพระองค์ว่า เป็นเหมือนราชสีห์แล จึงได้ตรัสไว้ดังนี้.

ในพระดำรัสนั้นมี (ข้อเปรียบเทียบ) เหมือนกันดังต่อไปนี้ :-

เวลาที่พระตถาคตเจ้าทรงกระทำอภิหาร (ปรารภนาพุทธภูมิ) แทนบาทมูลของพระที่ปึงกรพุทธเจ้าแล้วทรงบำเพ็ญบารมีมาสิ้นเวลา นับไม่ถ้วน ในภพสุดท้ายทรงทำหมื่นโลกธาตุให้หวั่นไหวด้วยการถือ ปฏิสนธิ และด้วยการประสูติออกจากพระครรภ์ของพระมารดา (ต่อมา) ทรงเจริญวัยได้เสวยสมบัติเช่นทิพยสมบัติประทับอยู่ใน ปราสาท ๓ หลัง พึงเห็นว่าเหมือนกับเวลาที่ราชสีห์อยู่ในถ้ำที่อยู่มี ถ้ำทองเป็นต้น ฉะนั้น.

เวลาที่พระตถาคตเจ้าทรงมั่งกัณฐกะมีนายฉันทะเป็นพระสหาย
เสด็จออกทางพระทวาร (นคร) ที่เทวคาเปิดถวายเป็นเฉลย (ไม่สน-
พระทัย) ราชสมบัติทั้ง ๓ ทรงครองผ้ากาสาว่าที่พรหมน้อมเกล้าถวาย
แล้ว (อธิษฐานพระทัย) ถือบวช ฌ ริมฝั่งแม่น้ำอนมานที เมื่อมี
พระชนมายุได้ ๒๕ พระพรรษา (ต่อจากนั้น) ในวันที่ ๗ เสด็จไปยัง
เมืองราชคฤห์ เสด็จเที่ยววิณฑชบาตในเมืองราชคฤห์นั้นแล้ว (มาประทับ)
เสวยพระกระยาหารที่เงื่อมเขาชื่อปัญทวะ จนกระทั่งถึง (เวลา) ที่
ทรงประทานปฏิญญาแก่พระราชา (พิมพิสาร) เพื่อว่าครั้นตรัสรู้
พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จะได้เสด็จมายังแคว้นมคธก่อนเพื่อน
พึงเห็นว่าเหมือนเวลาที่ราชสีห์ออกจากถ้ำที่อยู่มีถ้ำทองเป็นคั่น ฉะนั้น.

เวลาเริ่มตั้งแต่ที่พระตถาคตเจ้าทรงประทานปฏิญญา (แก่-
พระราชา) แล้ว เข้าไปหา อาฬารดาบสกาลามโคตร กระทั่งถึงเวลา
เสวยข้าว (มธุ) ปายาสที่นางสุชาดาถวายโดย (ป็นเป็น) ก้อน ๔๕ ก้อน
พึงทราบว่าเป็นเวลาที่ราชสีห์ปิดกาย ฉะนั้น.

การที่พระตถาคตเจ้าทรงรับหญ้า ๘ กำมือที่โสถถียพราหมณ์
(ถวาย) ในเวลาเย็น อันเทวคาในหมื่นจักรวาลทรงสดุดี (พระเกียรติคุณ)
(และ) บูชาด้วยเครื่องบูชาที่มีหอมเป็นคั่น ทรงทำประทักษิณ
(เสด็จเวียนขวา) โภธิพลุกษ์ ๓ รอบ แล้วทรงก้าวขึ้นสู่โพธิบัลลังก์
ทรงลาดหญ้าเป็นเครื่องลาด (รองนั่ง) บนที่สูง ๑๔ ศอก แล้วประทับ
นั่งอธิษฐาน จาคูรงคปธาน (ความเพียรมีองค์ ๔) ทนใดนั้นเอง
ทรงกำจัดมาร และพลพรรคของมารได้แล้วทรงชำระวิชา ๓ ให้
บริสุทธิ์ ในยามทั้ง ๓ ทรงพิจารณาทั้งอนุโลมและปฏิโลม ด้วยการ

พิจารณาญาณคู่ (ยมกญาณ) คือปหานญาณ และสมุทธานุญาณ แห่ง
ปฏิจฺจนูปบาท เมื่อทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณแล้วทำหมั้น
โลกธาตุให้หวั่นไหว . ด้วยอานุภาพแห่งพระสัพพัญญุตญาณนั้น พึง
ทราบว่าเป็นเหมือนการที่ราชสีห์สะบัดสร้อยคอ ฉะนั้น.

การที่พระตถาคตเจ้าทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณแล้ว
ประทับอยู่ที่ควงโพธิ์ ต้น ๗ สัปดาห์ เสวยพระกระยาหาร คือก่อนข้าว
มธุปายาส ๔๕ ก่อน วันละก่อนหมดแล้ว (จากนั้นเสด็จประทับ)
ณ ควงไม้ชบาลนิโครธ ทรงรับคำอาราธนาของท้าวมหาพรหมที่ทูล
ขอให้ทรงแสดงธรรม แล้วประทับอยู่ ณ ควงไม้ชบาลนิโครธนั้น
(เอง) ในวันที่ ๑๑ (จากวันที่ประทับอยู่ ณ ควงไม้ชบาลนิโครธ)
ทรงดำริว่า วันพรุ่งนี้จะเป็นวันเพ็ญอาสาฬหะแล้ว เวลาเช้ามีดวง
รั่าพียงว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อน (พอ) ทรงทราบว่า อาหารดาบส
และอุททกดาบสมรณภาพแล้ว จึงได้ตรวจดูท่านเบญจวัคคีย์เพื่อ
ต้องการจะ (เสด็จไป) แสดงธรรมโปรด พึงเห็นว่าเหมือนเวลาที่ราชสีห์
ตรวจดูทิศทั้ง ๔ ฉะนั้น.

เวลาที่พระตถาคตเจ้าทรงอุ้มบาตรและจีวรของพระองค์เสด็จ
ออกไปจากต้นชบาลนิโครธ ภายหลังเสวยพระกระยาหารแล้วด้วย
ทรงดำริว่า จักหมั่นล้อธรรมโปรดเบญจวัคคีย์ ดังนี้ แล้วเสด็จพุทธดำเนิน
เป็นระยะทาง ๑๘ โยชน์ พึงเห็นว่าเหมือนเวลาที่ราชสีห์เดินทางไป
ล่าเหยื่อเป็นระยะทาง ๓ โยชน์ ฉะนั้น.

๑. ปาฐะว่า ปฏิจฺจนูปบาทปหานสมุททยมกญาณปฏิเจเน ปฏิเจนตสฺส จบับพมาเป็น
ปฏิจฺจนูปบาทมหาสมุทฺทํ ยมกถาณมนุถเนน มนฺเถนตสฺส แปลว่า ทรงข้ามมหาสมุทร คือ
ปฏิจฺจนูปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลม โดยการข้ามด้วยญาณทั้งคู่

เวลาที่พระตถาคตเจ้าเสด็จพุทธดำเนินไปเป็นระยะทาง

๑๘ โยชน์ แล้วประทับนั่งขัดสมาธิอย่างสง่าผ่าเผยเกลี้ยกล่อม
พระปัญจวัคคีย์ อันหมู่เทวดาที่ (มา) ประชุมกันจากหมื่นจักรวาล
ห้อมล้อม ทรงหมุนล้อธรรมโดยนัยเป็นต้นว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ส่วนสุคติทั้งสองเหล่านี้อันบรรพชิตไม่ควรเสพ" ฟังทราบว่าเป็น
เหมือนเวลาที่ราชสีห์บันลือสีหนาท ฉะนั้น.

ก็แล เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงแสดงธรรมจักรนี้อยู่ พระสุรเสียง
แสดงธรรมของราชสีห์คือพระตถาคต ดังได้ยินไปทั่วหมื่นโลกธาตุ
เบื้องล่าง ดังไปถึง อเวจี เบื้องบนดังไปถึงภวคคพรหม.

เวลาที่พระตถาคตเจ้าตรัสสอนธรรมแสดงลักษณะ ๓ จำแนก
ลักษณะ ๔ พร้อมทั้งอาการ ๖ จนกระทั่งถึง พันนัย เหล่าเทวดาที่มี
อายุยืน เกิดความสะดุ้งกลัวด้วยญาณ ฟังทราบว่าเป็นเหมือนเวลาที่
สัตว์เล็กสัตว์น้อยต้องสะดุ้งกลัวเพราะเสียงราชสีห์ ฉะนั้น.

บทว่า ยथा คือ ยสุมี กาล (ในกาลใด). บทว่า ตถาคต
ฟังทราบอธิบายดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ :-

(๑) ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะหมายความว่า เสด็จมา
แล้วอย่างนั้น

(๒) ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะหมายความว่า เสด็จไป
แล้วอย่างนั้น

(๓) ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะหมายความว่า เสด็จมาถึง
ลักษณะที่จริงแท้.

(๔) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะหมายความว่า **ตรัสรู้**
ธรรมที่จริงแท้ ตามความเป็นจริง.

(๕) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะ**ทรงมีปกติเห็นจริง.**

(๖) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะ**ทรงมีปกติตรัสจริง.**

(๗) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะ**ทรงมีปกติทำจริง.**

(๘) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะหมายความว่า **ครอบงำ.**

ความพิสดารของพระนามเหล่านั้นได้กล่าวไว้หมดแล้ว
ทั้งในอรรถกถา**พรหมชาลสูตร** ทั้งในอรรถกถา**มูลปริยายสูตร.**

บทว่า **โลก** ได้แก่ ในสัตว์โลก. บทว่า **อุปุชฺชติ** ความว่า
พระตถาคตเจ้าชื่อว่า กำลังเสด็จอุบัติขึ้นอยู่ เริ่มตั้งแต่ตั้งความปรารถนา
(พุทฺธภูมิ) จนกระทั่งถึง (ประทับนั่ง ณ) โพธิบัลลังก์ หรือ (บรรลु)
อรหัตตมรรคญาณ แต่เมื่อบรรลุอรหัตตผลแล้ว ชื่อว่าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว

บททั้งหลายมีบทว่า **อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ** เป็นต้น ข้าพเจ้า
(พระพุทธโฆษาจารย์) ได้อธิบายไว้แล้วอย่างพิสดารในพุทธธานุสสติ-
นิตเทศ ในปกรณ์พิเศษชื่อว่า **วิสุทฺธิมรรค.**

บทว่า **อิติ รุปํ** ความว่า นี่คือรูป รูปมีเท่านี้ ไม่มีรูปนอกเหนือ
ไปจากนี้.

ด้วยพระคำรัสเพียงเท่านี้ ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงถึงมหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป)
ทั้งหมด ทั้งโดยสภาวะ ทั้งโดยความเป็นจริง ทั้งโดยที่สุด ทั้งโดยการ
กำหนด ทั้งโดยการเปลี่ยนแปลง.

บทว่า **อิติ รูปสฺส สมุทโย** ความว่า นี่ชื่อว่า การเกิดขึ้นแห่งรูป. ก็ด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้ ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงคำทั้งหมดมีอาทิว่า เพราะอาหารเกิด รูปจึงเกิด. บทว่า **อิติ รูปสฺส อฏฺฐงฺกโม** ความว่า นี่ชื่อว่า ความดับแห่งรูป. แม้ด้วยพระดำรัสนี้ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงคำทั้งหมดมีอาทิว่า เพราะอาหารดับ รูปจึงดับ. แม้ในบทว่า **อิติ เวทนา** เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **วณฺณวนฺโตะ** แปลว่า มี (ผิว) พรรณ (ผุดผ่อง) ด้วยผิวพรรณของร่างกาย. บทว่า **ธมฺมเทสนํ สุตฺวา** ความว่า สดับพระธรรมเทศนาของพระตถาคต ที่ประดับด้วยลักษณะ ๕๐ ในชั้น ๕ นี้.

บทว่า **เยภฺยเยน** ได้แก่ ในโลกนี้ เว้นเทวดาที่เป็นพระอริยสาวก. อธิบายว่า เทวดาที่เป็นพระอริยสาวกเหล่านั้น ไม่เกิดแม้ความกลัว คือความสะดุ้งแห่งจิต เพราะท่านเป็นพระจिณาสพ ทั้งไม่เกิดความตั้งเวชด้วยญาณ เพราะบุคคลผู้ตั้งเวชได้บรรลุผลที่จะพึงบรรลุได้ด้วย ความเพียรแล้ว โดยอุบายอันแยบคาย แต่เทวดานอกนี้ใส่ใจถึงภาวะที่ไม่เที่ยง ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า "ดูก่อนภิกษุ ก็ความหวาดสะดุ้ง นั้นมีอยู่" จึงเกิด แม้ความกลัว คือความหวาดสะดุ้งแห่งจิต ทั้งเกิด ความกลัวเพราะญาณในเวลาทีวิปัสสนาแก่กล้า.

คำว่า **โถ** นั้น เป็นเพียงการเรียกร้องกันตามธรรมดาเท่านั้น.

บทว่า **สกุทายปริยาปนฺนา** แปลว่า เนื่องด้วยเบญจขันธ์. เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงชี้โทษแห่งวิภวาทแล้วทรงแสดงพระธรรม-

๑. ฉบับพม่าเป็น **อุปปุชฺชติ** ไม่มี **น** แปลตามฉบับพม่า

๒. ปาฐะว่า **ปตฺตโทถ** ฉบับพม่าเป็น **วณฺณโทถ** แปลตามฉบับพม่า

เทศนา กระทบไตรลักษณ์แก่เวทดาเหล่านั้นอยู่ ญาณภัย จึงก้าวลง
ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อภิญญา แปลว่า รู้แล้ว.

บทว่า ฆมฺมจกฺกํ หมายถึง ปฏิวรญาณบ้าง เทศนาญาณบ้าง.

พระญาณที่เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่ง ณ
โพธิบัลลังก์ ได้แทงตลอด (อริย) สัจจะ ๔ พร้อมทั้งอาการ ๖
ได้ครบ ๑,๐๐๐ นัย ชื่อว่า ปฏิวรญาณ.

พระญาณที่เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศ
ธรรมจักร ที่มีปริวัต ๓ (และ) มีอาการ ๑๒ ชื่อว่า เทศนาญาณ.

พระญาณทั้งสองนั้น เป็นญาณที่เกิด (ภายใน) ในพระทัยของ
พระทศพลเท่านั้น บรรดาพระญาณทั้งสองนั้น เทศนาญาณ ควร
(กำหนด) ถือเอาในที่นี้.

ก็แล เทศนาญาณนี้ ฟังทราบที่โสคาปตติผล
ยังไม่เกิดแก่พระอัญญาโกณฑัญญเถระ พร้อมทั้งพรหม ๑๘ โภคิ
ทราบนั้นยังไม่ชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศ ต่อเมื่อ
โสคาปตติผลเกิดแล้ว (นั่นแล) จึงชื่อว่าทรงประกาศแล้ว.

บทว่า อปฺปฏฺฐคฺคโธ แปลว่า ปราศจากบุคคลที่จะแม่นยำเหมือน.

บทว่า ยสฺสฺสฺสโน ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยบริวาร.

บทว่า ตาทิโน ได้แก่ ผู้เป็นเช่นเดียวกันด้วยโลกธรรม มีลาภ
และเสื่อมลาภเป็นต้น.

จบ อรรถกถาสีหสูตร

๗. ขัชนียสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่ถูกขันธ ๕ เกี่ยวกิน

[๑๕๘] กรุงสาวตถิ. ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จริงอยู่ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อตามระลึกถึงนพเพนิวาส (ชาติก่อน) เป็นจำนวนมาก ก็จะระลึกได้ตามลำดับ สมณะหรือพราหมณ์ ทั้งปวงนั้น ก็จะตามระลึกถึงอุปาทานขันธ ๕ หรือขันธใดขันธหนึ่ง บรรดาขันธเหล่านี้. อุปาทานขันธ ๕ เป็นไฉน? คือ จะตามระลึกถึงรูป ดังนี้ว่า ในอดีตกาล เราเป็นผู้มีรูปอย่างนี้ จะตามระลึกถึงเวทนาดังนี้ว่า ในอดีตกาลเราเป็นผู้มีเวทนาอย่างนี้ จะตามระลึกถึงสัญญา ดังนี้ว่า ในอดีตกาล เราเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ จะตามระลึกถึงสังขาร ดังนี้ว่า ในอดีตกาล เราเป็นผู้มีสังขารอย่างนี้ จะตามระลึกถึงวิญญาณ ดังนี้ว่า ในอดีตกาล เราเป็นผู้มีวิญญาณอย่างนี้.

[๑๕๙] ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป? เพราะ สลายไปจึงเรียกว่ารูป สลายไปเพราะอะไร? สลายไปเพราะหนาวบ้าง เพราะร้อนบ้าง เพราะหิวบ้าง เพราะระหายบ้าง เพราะสัมผัสแห่ง เหลือบ ฝุ่น ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าเวทนา? เพราะเสวยจึงเรียกว่าเวทนา เสวย อะไร? เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่า สัญญา? เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่าสัญญา จำได้หมายรู้อะไร? จำได้หมายรู้สี่เขี้ยวบ้าง สี่เหลี่ยมบ้าง สี่แดงบ้าง สี่ขาวบ้าง. คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร? เพราะปรุงแต่งสังขตธรรม

จึงเรียกว่าสังขาร ปรูณแต่งสังขตธรรมอะไร? ปรูณแต่งสังขตธรรม คือ รูป โดยความเป็นรูป ปรูณแต่งสังขตธรรม คือ เวทนา โดยความเป็นเวทนา ปรูณแต่งสังขตธรรม คือ สัญญา โดยความเป็นสัญญา ปรูณแต่งสังขตธรรม คือ สังขาร โดยความเป็นสังขาร ปรูณแต่งสังขตธรรม คือ วิญญาณ โดยความเป็นวิญญาณ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาณ? เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่าวิญญาณ รู้แจ้งอะไร? รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสจืดบ้าง.

[๑๖๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บัดนี้เราถูกรูปกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกรูปกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกรูปปัจจุบันกินอยู่ในบัดนี้ ก็เรานี้แล พึงชื่นชมรูปอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็คงจะถูกรูปกิน เหมือนกับที่ถูกรูปปัจจุบันกินอยู่ในบัดนี้ เธอพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมไม่มีความอาลัยในรูปอดีต ย่อมไม่ชื่นชมรูปอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับรูปปัจจุบัน. อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บัดนี้เราถูกเวทนากินอยู่... บัดนี้เราถูกสัญญา กินอยู่... บัดนี้เราถูกสังขารกินอยู่... บัดนี้เราถูกวิญญาณกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกวิญญาณกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกวิญญาณปัจจุบันกินอยู่ในบัดนี้ ก็เรานี้แล พึงชื่นชมวิญญาณอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็คงจะถูกวิญญาณกินอยู่ เหมือนกับที่ถูกวิญญาณปัจจุบันกินอยู่ในบัดนี้ เธอพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมไม่มีความอาลัยในวิญญาณ แม้ที่เป็นอดีต ย่อมไม่ชื่นชมวิญญาณอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื้อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับวิญญาณปัจจุบัน.

[๑๖๑] ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๑๖๒] ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่
เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือ
ละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ รูปทั้งหมดนั้น
เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า

นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. เวทนาอย่างใด
อย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง วิญญาณ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ อยู่ในที่ไกล
หรือใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ
ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกนี้เราตถาคต
เรียกว่า จะปราศจากสังสม สังสม (วิภว) จะละทิ้ง ไม่ถือมั่น
จะกระจาย ไม่รวบรวมเข้าไว้ จะทำให้หมดไม่ก่อให้เกิดลูกโพล่งขึ้น.

[๑๖๓] อริยสาวกจะปราศจากสังสม ไม่สังสมอะไร? จะ
ปราศจากสังสมรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่สังสมรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะละทิ้งอะไร? ไม่ถือมั่นอะไร?
จะละทิ้งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ถือมั่นรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ จะกระจายอะไร? ไม่รวบรวมอะไรไว้?
จะกระจายรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่รวบรวมรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณเข้าไว้ จะทำอะไรให้หมด? ไม่ก่ออะไรให้
ลูกโพล่งขึ้น? จะทำรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้หมด ไม่ก่อ
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้ลูกโพล่งขึ้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ จะเบื่อหน่ายทั้งในรูป ทั้งใน
เวทนา ทั้งในสัญญา ทั้งในสังขาร ทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อม
คลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จะหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
จะมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า จะไม่สังสม (และ) ไม่ปราศจาก

ตั้งสม แต่เป็นปราศจากตั้งสมแล้วดำรงอยู่ จะไม่ละ (และ) ไม่ถื้อมัน แต่เป็นผู้ละได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่ขยาย (และ) ไม่รวบรวมไว้ แต่เป็นผู้ขยายแล้วตั้งอยู่ จะไม่ทำให้หมอด (และ) ไม่ก่อให้เกิดลูกโพลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้หมอดได้แล้วตั้งอยู่.

[๑๖๔] อริยสาวกจะไม่ก่อ ไม่ปราศจากตั้งสม แต่ปราศจากตั้งสมอะไรแล้วตั้งอยู่? จะไม่ปราศจากตั้งสมรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่เป็นผู้ปราศจากตั้งสมแล้วตั้งอยู่ จะไม่ละอะไร ไม่ถื้อมันอะไร แต่เป็นผู้ละได้แล้วตั้งอยู่? จะไม่ละรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ถื้อมันรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่เป็นผู้ละได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่กระจายอะไร ย่อมไม่รวบรวมอะไรไว้ แต่เป็นผู้กระจายได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่กระจายรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่รวบรวมรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่เป็นผู้กระจายได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่ทำอะไรให้หมอด ไม่ก่ออะไรให้ลูกโพลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้หมอดได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่ทำรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้หมอด ไม่ก่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้ลูกโพลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้หมอดได้แล้วตั้งอยู่. คุณอนภิกษุทั้งหลาย เทวดาพร้อมด้วย อินทรี พรหม และท้าวปชาบดี ย่อมนมัสการภิกษุผู้มีจิตพ้นแล้วอย่างนี้แล แต่ที่ไกลทีเดียวว่า

ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ข้าพเจ้าทั้งหลาย

ขอนอบน้อมต่อท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นอุดมบุรุษ

ข้าพเจ้าทั้งหลายขอนอบน้อมต่อท่าน ผู้ซึ่งข้าพเจ้า

ทั้งหลายมิได้รู้จักโดยเฉพาะ และผู้ซึ่งได้อาศัย

เพ่งพินิจอยู่ ดังนี้.

จบ ขัชนนียสูตร

อรรถกถาัชชนิยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในัชชนิยสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปุพฺพเพนิวาลิ ความว่า ปุพฺพเพนิวาसानุสสติญาณนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะตรัสหมายเอาการระลึกถึงด้วยอำนาจอภิญญา ก็หาไม่ แต่ตรัสหมายเอาสมณพราหมณ์ผู้ระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในภพก่อนด้วยอำนาจวิปัสสนา.

ด้วยเหตุนี้แล พระองค์จึงตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์ ย่อมระลึกถึงขั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ๕ เหล่านี้ทั้งหมด หรือ ขั้นใดขั้นหนึ่ง บรรดาขั้นซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ๕ เหล่านี้.

อธิบายว่า ขั้นก็ดี อุปาทานขั้นก็ดี สิ่งที่เกิดด้วยขั้นก็ดี ปัญญาก็ดี จัดเป็นอารมณ์แห่งการระลึกถึงด้วยอำนาจอภิญญาทั้งนั้น.

บทว่า รูปญฺเอย อนุสฺสรติ ความว่า ภิกษุผู้ระลึกถึงอยู่อย่างนี้ ไม่ใช่ระลึกถึงสัตว์หรือบุคคลอะไร ๆ อื่น แต่ว่าได้ระลึกถึงเฉพาะ รูปขั้นที่ดับแล้วในอดีต.

แม้ในขั้นอื่นมีเวทนาเป็นต้น ก็มีนัย (ความหมาย) อย่าง (เดียวกัน) นี้ เหมือนกันแล.

บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงลักษณะแห่งสุญญตา พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ภิกฺขุ ภิกฺขเว รูปํ วเทถ ดังนี้ เป็นต้น.

อธิบายว่า เปรียบเหมือนเมื่อโคฝูง (หนึ่ง) กำลังเที่ยวหากินอยู่ ชาย (คนหนึ่ง) กำลังตามหาโค (ของตน) ที่หายไป พอเห็นโคพลีพัท ตัวสีขาว สีแดง หรือสีดำเข้า ก็ยังไม่อาจตกลงใจได้ด้วยเหตุที่เห็นเพียง

เท่านั้นว่า นี่คือฝูงโคของเรา เพราะเหตุไร? เพราะโคตัวอื่น ๆ ที่มีลักษณะเช่นนั้นก็ยังมิได้อยู่ แต่ครั้งได้เห็นรอยหอกและรอยหลาวเป็นต้นตามร่างกาย (ของโค) แล้ว เขาจึงตกใจได้ว่า นี่คือฝูงโคของเรา ฉนโค (เรื่องสุญญาตา) ก็ฉนนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่จะได้ตรัสสุญญาตาไว้แล้ว (แต่) ตราบใดที่ยังมิได้ตรัสถึงลักษณะของสุญญาตาไว้ด้วย ตราบนั้นสุญญาดานั้นก็ยังไม่เป็นอันตรัสไว้เสร็จสิ้นแล้ว ต่อเมื่อได้ตรัสถึงลักษณะของสุญญาตาไว้ด้วย (นั่นแล) จึงนับว่าได้ตรัสสุญญาตาไว้เสร็จสิ้นแล้ว.

เพราะว่า **สุญญาตา** เปรียบเหมือนโค ลักษณะของสุญญาตาเปรียบเหมือนลักษณะของโค เมื่อยังมีได้สังเกตถึงลักษณะของโค โคก็ยังไม่นับว่าได้ถูกสังเกตไว้ดี ต่อเมื่อได้สังเกตถึงลักษณะของโคนั้นแล้ว โคนั้นจึงนับว่าได้ถูกสังเกตไว้ดีแล้ว ฉนโค (ลักษณะของสุญญาตา) ก็ฉนนั้นเหมือนกัน เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมีได้ตรัสถึงลักษณะของสุญญาตาไว้ด้วย สุญญาดาก็ยังไม่นับว่าได้ตรัสไว้เสร็จสิ้นแล้ว แต่เมื่อได้ตรัสถึงลักษณะของสุญญาดานั้นไว้ด้วย สุญญาดานั้นจึงเป็นอันตรัสไว้เสร็จสิ้นแล้ว เพื่อจะทรงแสดงลักษณะแห่งสุญญาตาดังว่ามานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **กิญจ ภิกฺขเว รูปํ วเทถ** ดังนี้ เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิญจ** เป็นคำถามถึงเหตุ. อธิบายว่า ด้วยเหตุไร เธอทั้งหลายจึงเรียกรูป คือด้วยเหตุไร รูปนั้นจึงชื่อว่ารูป

บทว่า **อิติ** ในคำว่า **รูปปตฺติ โข** นี้ เป็นบทแสดงถึงเหตุ อธิบายว่า ก็เพราะเหตุที่รูปนั้นย่อยับ ฉนนั้นจึงเรียกว่า รูป.

๑. ปาฐะว่า **ตสุมา** จบบพมาเป็น **กสุมา** แปลตามจบบพมา

บทว่า **รูปปติ** ความว่า กำเริบ คือถูกกระทบกระทั่ง อธิบายว่า ถูกบีบคั้น คือ แตกสลาย.

ในคำว่า **สีเตนปิ รูปปติ** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :
ก่อนอื่น ความย่อยับเพราะความหนาวปรากฏ. (ชัด) ในโลกันตริยนรก. อธิบายว่า ในระหว่างจักรวาล ๓ จักรวาล แต่ละจักรวาลมีโลกันตริยนรก อยู่จักรวาลละหนึ่งแห่ง ซึ่ง (แต่ละแห่งกว้างใหญ่) ประมาณ ๘,๐๐๐ โยชน์ (และ) เบื้องล่างก็ไม่มีแผ่นดิน เบื้องบนก็ไม่มีแสงเดือน แสงตะวัน (ไม่มี) แสงประทีป (ไม่มี) แสงแก้วมณี มีดมืดตลอดกาล บรรดาสัตว์ที่บังเกิดในโลกันตริยนรกนั้น มีอัตรภาพประมาณ ๓ กาตุ สัตว์เหล่านั้นใช้เล็บที่ยาวและหนา เกาะห้อยหัวอยู่ที่เชิงเขา กล้ายค้ำควา เมื่อใดห้อยโหน*ไปถึงกัน ชั่วช่วงแขน เมื่อนั้น สำคัญอยู่ว่า เราได้อาหารแล้ว จะทะยาน*เข้าไปในที่นั้น ก็จะหมุนม้วนตกลงไปในน้ำที่ธารโลกไว้ ถูกลมปะทะขาดเป็นท่อน เหมือนผลมะขางตกลงไปในน้ำ พอตกลงไปเท่านั้น ก็จะเดือดพล่าน แผลกเหลวอยู่ในน้ำกรด เหมือนก้อนแป้ง ตกลงในน้ำมันที่เดือด ฉะนั้น.

ความย่อยับ เพราะถูกความหนาวปรากฏ (ชัด) ในโลกันตนิรก ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

แม้ในบรรดาประเทศที่หนาวเย็น เพราะหิมะตก มีมहिรัฐ เป็นต้น ความย่อยับ (แบบ) นั้นก็ปรากฏ (ชัด) แล้วเหมือนกัน จริงอยู่สัตว์ทั้งหลายในประเทศเหล่านั้น ถึงความสิ้นชีวิตไป เพราะมีสิริระแตกสลายไป เพราะความหนาว.

๑. ปาฐะว่า **สมุสสุตสุตา** ฉบบพมาเป็น **ถัสปฺปนฺตา** แปลตามฉบบพมา

๒. ปาฐะว่า **ชาวฺนฺตา** ฉบบพมาเป็น **พฺยวฺภา** แปลตามฉบบพมา

ความย่อยยับเพราะถูกความร้อน ปราภฏ (ซัด) ในอเวจีมหานรก.
ความย่อยยับเพราะความหิว ปราภฏ. (ซัด) ในเปรตวิสัย และในเวลา
เกิดข้าวยากหมากแพง. ความย่อยยับเพราะความระหาย ปราภฏ (ซัด)
ในอบายภูมิมีกาพัญชิกอบายภูมิเป็นต้น.

กาพัญชิกอสูร

เล่ากันว่า กาพัญชิกอสูรตนหนึ่ง ไม่สามารถจะทนความ
ระหายได้ จึงลงมายังแม่น้ำมหาคงคา ซึ่งลึกและกว้างประมาณ
๑ โยชน์ (ปราภฏว่า) ในที่ที่อสูรตนนั้นไปถึงน้ำแห่งหมด (มีแต่) ควัน
พลุ่งขึ้น เวลานั้นคล้ายกับว่าอสูรได้เดินกลับไปกลับมาอยู่บนหินคาค
ที่ร้อนระอุ. เมื่ออสูรนั้นได้ฟังเสียงน้ำแล้ว วิ่งไปวิ่งมาอยู่ (อย่างนั้น)
นั้นแล ราตรีก็สว่าง (พอดี). เวลานั้น พระผู้ถือการเทียวบิณฑบาต
เป็นวัตรประมาณ ๓๐ รูป กำลังเดินจะไปบิณฑบาตแต่เช้าตรู่ เห็น
เปรตนั้นเข้าจึงถามว่า "โอม โอมเป็นใคร ?"

"กระผมเป็นเปรต ขอรับ " เปรตตอบ

"โอมกำลังหาอะไรอยู่เล่า?" พระถาม

" น้ำดื่ม ขอรับ"

"แม่น้ำคงคานี้ (มีน้ำ) เต็มเปี่ยม โอมมองไม่เห็นหรือ?"

"แม่น้ำไม่สำเร็จ (ประ โยชน์) เลย พระคุณเจ้า"

"ถ้าอย่างนั้น ขอให้โอมนอนลงบนพื้นแม่น้ำคงคาเถิด ปวงอาตมา
จะตักน้ำดื่มเทลงไปในปากของโอม"

เปรตนั้นได้นอนหงายลงบนหาดทราย. พระได้นำบาตรทั้ง ๓๐ ใบ ออกมา (ผลัดกัน) ตักน้ำเทลงไปในปากของเปรตนั้น. เมื่อพระเหล่านั้นทำอยู่อย่างนั้น เวลา (บิณฑบาต) ก็ใกล้เข้ามา. ครั้งนั้น พระทั้งหลายจึงพูดว่า 'ได้เวลาบิณฑบาตของปวงอาตมาแล้วโยม โยมพอได้ความสบายใจแล้วใช่ไหม ?

เปรตเรียนว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ถ้าน้ำประมาน ครึ่งพายมือจากน้ำที่พระคุณเจ้าประมาน ๓๐ รูป เอาบาตรทั้ง ๓๐ ใบ ตักเทให้โยมไหลเข้าไปในคอของโยมเหมือนอยู่ในคอของคนอื่นไซ้ร้ ขอให้โยมจงอย่าได้พ้นไปจากอรรถภาพเปรตเลย.

ความย่อยยับเพราะความระหยาบปรากฏ (ชัด) ในเปรตวิสัย ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้.

ความย่อยยับเพราะเหลือบเป็นต้น ปรากฏ (ชัด) ในประเทศทั้งหลายที่มากด้วยเหลือบและแมลงเป็นต้น. ก็ในบทเหล่านี้พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ทสฺสา ได้แก่ เหลือบ.

บทว่า มกฺสา ได้แก่ ยุงนั่นเอง.

แม้มทั้งหลายนี่พึงทราบว่ามีลมในท้อง และลมที่สันหลังเป็นต้น. เพราะว่าโรคลมเกิดขึ้นในร่างกายแล้ว ย่อมทำลายมือเท้า และหลังเป็นต้น ย่อมทำให้เป็นคนตาบอด ทำให้เป็นคนค่อม ทำให้เป็นคนง่อยเปลี้ย.

บทว่า อาตโป แปลว่า แสงแดด. ความย่อยยับเพราะแสงแดดนั้น ปรากฏ (ชัด) ในทางกันดารทั้งหลายมีทางกันดารทะเลทรายเป็นต้น.

มีเรื่องเล่าว่า หญิงคนหนึ่งเหนื่อยล้าจากการเดินทางด้วย
กองเกวียนในทางกันดารทะเลทรายตลอดทั้งคืน ครั้นถึงเวลากลางวัน
เมื่อพระอาทิตย์อุทัยทรายร้อนระอุ นางไม่สามารถจะวางเท้าลงไปได้
จึงเอาตะกร้า (ที่เทินมา) ลงจากศีรษะแล้วเหยียบไว้ เมื่อตะกร้า
ร้อนมากเข้าๆ โดยลำดับ นางก็ไม่สามารถ (เหยียบ) ยืนอยู่ได้ จึง
วางฝ่าลงบนตะกร้านั้นแล้วเหยียบ เมื่อฝ่าเมื่อนั้นร้อน นางจึงจับลูกน้อยที่
อุ้มมาให้นอนคว่ำหน้าลงแล้ว (ยืน) เหยียบลูกน้อยซึ่งส่งเสียงร้องให้
จ้าอยู่ (นาง) ถูกความร้อนแผดเผา (ไม่ช้า) ก็ขาดใจตายในที่นั้นเอง
พร้อมกับลูกน้อย (ของนาง) นั้น.

บทว่า **ลิริสปา** ได้แก่ สัตว์ตัวยาวทุกชนิดที่เลื้อยคลานไป
ความย่อยยับเพราะสัมผัสของสัตว์ตัวยาวเหล่านั้น ฟิงทราบด้วย
อำนาจแห่งเหตุมีถูกอ.. .พิษขบกัดเป็นต้น.

ลักษณะ ๒

ธรรมทั้งหลายมีลักษณะอยู่ ๒ ลักษณะ คือ **สามัญญลักษณะ**
(ลักษณะทั่วไป) ๑ ปัจจัตตลักษณะ (ลักษณะเฉพาะตัว) ๑ บรรดา
ลักษณะทั้งสองนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปัจจัตตลักษณะของ
รูปขั้นไว้เป็นอันดับแรกด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้. ก็
ปัจจัตตลักษณะนี้มีแก่รูปขั้นเหล่านั้น หามีแก่ขั้นทั้งหลาย (นอกนี้)
มิเวทนาขั้นเป็นต้นไม่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ปัจจัตตลักษณะ.
ส่วนอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ย่อมมีแก่ขั้น
ทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นด้วย เพราะฉะนั้น ลักษณะทั้ง ๓ นั้นจึงเรียกว่า
สามัญญลักษณะ

เวทนา

คำเป็นต้นว่า กิณฺจ ภิกฺขเว เวทนํ วทสฺส เป็นเหมือนกับคำที่กล่าวมาก่อน จึงควรทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั้นและ ส่วนคำใดที่ไม่เหมือนกับคำที่กล่าวมาก่อน คำนั้นมีการขยายความให้แจ่มแจ้งดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สุขํปิ เวทยติ ความ ย่อมรู้ คือ เสวยอารมณ์ที่เป็นสุข. แม้ในสองบทต่อมาก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้.

ถามว่า ก็อารมณ์นี้ ชื่อว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ได้อย่างไร?

ตอบว่า เป็นได้เพราะเป็นปัจจัยแห่งสุขเป็นต้น เนื้อความนี้ขึ้นมาแล้วแลในมหาลิสสูตรนี้ว่า คู่ก่อนมหาลิส ก็เพราะเหตุที่รูปเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข เป็นเหตุให้ก้าวลงสู่ความสุข.

ในบทว่า เวทยติ นี้ ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :

เวทนานั้นเองเสวยสุข ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคลอื่น เพราะว่า เวทนา มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ เพราะฉะนั้น เวทนาเสวยได้ก็เพราะอาศัยวัตถุกับอารมณ์ รวมความว่า ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงจำแนกปัจจัยตัดลักษณะเท่านั้น แม้อของเวทนา ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้.

สัจฺญญา

บทว่า นิลฺลปี สลฺยขานาติ ความว่า จำได้หมายรู้โดยทำบริกรรมในดอกไม้สีเขียวหรือในผ้า จนถึงขั้นอุปปจาร หรืออัปปนา. ก็ชื่อว่า

สัญญานี้ควรเป็นทั้งบริกัมมสัญญา ทั้งอุปะจารสัญญา ทั้งอัปปนาสัญญา, แม้สัญญาที่เกิดว่า "สีเขียว สีเขียว" ก็ควรเหมือนกัน. แม้ในสิ่งทั้งหลาย มีสีเหลืองเป็นต้น ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้เหมือนกัน. แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกแสดงเฉพาะปัจฉัจตลักษณะของสัญญา ซึ่งมีการจำได้หมายรู้เป็นลักษณะ.

สังขาร

บทว่า รูป รุปตตตาย สงขต อภิสงฺขโรนฺติ ความว่า แม่ครัว หุงต้มขายสุ ก็เพื่อให้เป็นยาสุ ประงขนมก็เพื่อให้เป็นขนมนั่นเอง ฉนใด สังขารทั้งหลายก็ฉนนั้น ประงแต่ง คือประมวลมา ได้แก่รวบรวมไว้. อธิบายว่า ให้สำเร็จซึ่งรูปนั่นเอง ที่ได้นามว่าสังขตะ เพราะปัจจัยทั้งหลายมาประชุมกันประงแต่ง เพื่อความเป็นรูป คือเพื่อความเป็นรูป นั้น โดยประการที่สิ่งที่ถูกประงแต่ง จะชื่อว่าเป็นรูปได้. แม้ในเวทนาทั้งหลาย ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แล. ก็ในตอนที่ว่าด้วยสังขารนี้ มีความย่อดังนี้ :-

สังขารทั้งหลาย ย่อมประงแต่ง คือ ยังรูปที่เกิดพร้อมกับตน หรือธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น ที่สัมปยุตกันให้บังเกิด. แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงจำแนกแสดงเฉพาะปัจฉัจตลักษณะของสังขารซึ่งมีความตั้งใจเป็นลักษณะด้วยประการฉนนี้.

วิญญาน

บทว่า อมฺพิลฺมฺปิ วิชานาติ ความว่า ย่อมรู้รสเปรี้ยวของ ผลมะม่วง ผลมะกอก และผลมะนาว เป็นต้น ว่าเป็นรสเปรี้ยว.

ในบททั้งปวงก็นัยนี้. อีกประการหนึ่ง ในบทเหล่านี้ ฟังทราบ
วินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ติตุตถิ** ได้แก่ รสขมนานัปการ มีรสขมของสะเดา และ
กระดอม เป็นต้น.

บทว่า **กฏิกิ** ได้แก่ รสเผ็ดน่านัปการ มีรสเผ็ดของคิปาลีและ
พริก เป็นต้น

บทว่า **มธุริ** ได้แก่ รสหวานน่านัปการ มีรสหวานของเนยใส
และน้ำอ้อย เป็นต้น.

บทว่า **ขาริกิ** ได้แก่ รสเฟื่อนน่านัปการ มีรสเฟื่อนของมะเขือ,
ของตาล, ของการะเกด, ของหน่อไม้, ของมะพร้าว, ของปอ,
และของหน่อหวาย เป็นต้น.

บทว่า **อขาริกิ** ได้แก่ ผลไม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง (และ) ใบไม้ที่มี
รสระคนกัน มีใบหมากเม่า เป็นต้น

บทว่า **โลณิกิ** ได้แก่ รสเค็มประการต่าง ๆ มีรสเค็มของยา
ไล่เกลือ ปลาไล่เกลือ และข้าวสวยไล่เกลือ เป็นต้น.

บทว่า **อโลณิกิ** ได้แก่ รสจืดประการต่าง ๆ มีรสข้าวยาที่ไม่ไล่
เกลือ ปลาไม่ไล่เกลือ และข้าวสวยไม่ไล่เกลือ เป็นต้น.

บทว่า **ตสุมา วิญญานนฺติ วุจฺจติ** ความว่า เพราะเหตุที่
วิญญานรู้จักรส แยกประเภทเป็นรสเปรี้ยวเป็นต้นนี้ โดยแตกต่างกัน
ออกไป คือ โดยความเป็นของเปรี้ยวเป็นต้น. ฉะนั้นจึงเรียกว่าวิญญาน.

แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกแสดงเฉพาะปัจจัยต-
ลักษณะของวิญญานซึ่งมีการรู้แจ้ง (อารมณ์) เป็นลักษณะด้วย

ประการดังพรรณนามาจะนี้แล.

สัญญา วิญญาณ ปัญญา

ก็เพราะเหตุที่สัญญาปรากฏ โดยกำหนดถึงอาการและสัจฐานของอารมณ์ ฉะนั้น สัญญานั้น จึงทรงจำแนกไว้ในจักขุทวาร. (แต่) เพราะเหตุที่วิญญาณปรากฏโดยกำหนดความแตกต่างเฉพาะอย่างของอารมณ์ เว้น (การกำหนด) อาการและสัจฐาน ฉะนั้น วิญญาณนั้นจึงทรงจำแนกไว้ในชีวหาทวาร.

อนึ่ง เพื่อกำหนดถึงสถานะของสัญญาและวิญญาณเหล่านี้โดยไม่มงาย จึงควรทราบถึงความแปลกกันในบทเหล่านี้ว่า สยขานาติ (จำได้) วิชานาติ (รู้แจ้ง) ปชานาติ (รู้ชัด).

ในบททั้ง ๓ นั้น เพียงแต่อุปสรรค (ส, วิ, ป) เท่านั้นที่แปลกกัน ส่วนบทว่า ชานาติ ไม่แปลกกันเลย. อนึ่ง เพราะบทว่า ชานาติ นั้น มีความหมายว่า รู้ จึงควรทราบความแปลกกันดังต่อไปนี้ :-

อธิบายว่า สัญญาเป็นเพียงการจำได้หมายรู้อารมณ์โดยเป็นสีเขียวเป็นต้นเท่านั้น (แต่) ไม่สามารถให้ถึงการแทงตลอด (สามัญญ) ลักษณะคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้.

วิญญาณ ย่อมรู้อารมณ์โดยเป็นสีเขียวเป็นต้น และให้ถึงการแทงตลอด (สามัญญ) ลักษณะมีไม่เที่ยงเป็นต้น แต่ไม่สามารถให้ก้าวไปถึงมรรคปรากฏ (รู้แจ้งมรรค) ได้.

ปัญญา ย่อมรู้แจ้งอารมณ์โดยเป็นสีเขียวเป็นต้นด้วย ย่อมให้ถึงการแทงตลอด (สามัญญ) ลักษณะ โดยเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นด้วย ทั้งให้ก้าวไปถึงความปรากฏแห่งมรรค (รู้แจ้งมรรค) ด้วย.

เปรียบเทียบ

เปรียบเทียบ เมื่อเหรียญกษาปณ์มาทำเป็นกงไวยวน
แผ่นกระดานของเหรียญ เมื่อคน ๓ คน คือ เด็กไร้เดียงสา ชาวบ้าน
ธรรมดา (และ) เหรียญผู้เชี่ยวชาญ ยืนมองดู เด็กไร้เดียงสา รู้แต่
เพียงว่า กษาปณ์ทั้งหลายสวยงาม วิจิตร (มีลักษณะ) สีสัน และ
กลมเป็นต้น (แต่) หาไม่รู้ว่าเป็นรัตนสมมติ ที่ใช้เป็นเครื่องอุปโภค
บริโภค ของมนุษย์ทั้งหลาย.

ชาวบ้านธรรมดา รู้ว่า กษาปณ์ทั้งหลายสวยงามเป็นต้น
เป็นรัตนสมมติ ที่เป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคของมนุษย์ทั้งหลาย
และรู้ว่า เป็นรัตนสมมติ ที่เป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคของมนุษย์
ทั้งหลาย. แต่หาไม่รู้ว่าเป็นของปลอม เป็นของแท้ เนื้อไม่ดี
เนื้อดี.

เหรียญผู้เชี่ยวชาญ ย่อมรู้ว่า กษาปณ์ทั้งหลายสวยงาม
เป็นต้น ย่อมรู้ว่า กษาปณ์ทั้งหลายเรียกว่า รัตนะ ทั้งย่อมรู้ว่า
เป็นของปลอมเป็นต้นด้วย

ก็แลเมื่อรู้ พอได้เห็นรูปบ้าง ได้ยินเสียง (เคาะ) บ้าง ได้ดมกลิ่น
บ้าง ได้ลิ้มรสบ้าง ใช้มือชั่งดูถึงความหนักเบาบ้าง ก็ทราบได้ (ทันที)
ว่า ทำที่หมู่บ้านโน้นบ้าง ทราบว่า ทำที่นิคมโน้น ที่เมืองโน้น ที่ริมเงา
ภูเขาโน้น (และ) ที่ริมฝั่งแม่น้ำโน้นบ้าง ทราบว่า อาจารย์โน้นทำบ้าง
ฉันใด (สัญญา วิญญาณ และปัญญา) ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (คือ) สัญญา
ย่อมจำได้หมายรู้แต่เพียงอารมณ์ว่าเป็นสีเขียวเป็นต้นเท่านั้น เปรียบ
เหมือนเด็กน้อยไร้เดียงสาเห็นกษาปณ์ฉะนั้น.

วิญญาณ ย่อมรู้อารมณ์ว่าเป็นสีเขียวเป็นต้น ทั้งให้ถึงการแทงตลอดลักษณะว่าไม่เที่ยงเป็นต้น เปรียบเหมือนชาวบ้านธรรมดาเห็นกหาปณะฉะนั้น.

(ส่วน) **ปัญญา** ย่อมรู้อารมณ์ว่า เป็นสีเขียวเป็นต้นด้วย ให้ถึงการแทงตลอดลักษณะว่าไม่เที่ยงเป็นต้นด้วย ทั้งสามารถให้ก้าวไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย เปรียบเหมือนเหรียญผู้ชำนาญเห็นกหาปณะฉะนั้น.

ก็ความแตกต่างกัน (ดังกล่าวมา) นั้นของ สัญญา วิญญาณ และ **ปัญญา** เหล่านี้ แแทงตลอด (เข้าใจ) ได้ยาก เพราะเหตุนี้ ท่านพระนาคเสนจึงถวายพระพร (พระยามิลินท์) ว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก.

พระยามิลินท์ตรัสถามว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ อะไรคือสิ่งที่ทำได้ยาก ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำไว้แล้ว ?

ท่านพระนาคเสนถวายพระพรว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร สิ่งที่ได้ยากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำไว้คือ ตรัสบอกถึงการกำหนดคอรูปธรรมทั้งหลายคือจิตและเจตสิกที่เป็นไปในอารมณ์เดียวกันว่า นี้คือ **ผัสสะ** นี้คือ **เวทนา** นี้คือ **สัญญา** นี้คือ **เจตนา** นี้คือ **จิต**.

เปรียบเหมือน น้ำมัน ๕ ชนิดนี้คือ น้ำมันงา น้ำมันผักกาด น้ำมันมะขาง น้ำมันละหุ่ง น้ำมันเปลว ที่ใส่รวมกันไว้ในถาดเดียวกัน การที่ตักน้ำมันแต่ละชนิดแยกออกจากถาดใบเดียวกันนั้นทีละอย่าง (แล้วบอก) ว่า นี่น้ำมันงานะ นี่น้ำมันผักกาดนะ นับว่าทำได้ยาก (อยู่แล้ว) การกำหนดคอรูปธรรมคือจิตและเจตสิก ที่เป็นไปในอารมณ์เดียวกัน (ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกไว้) นี้ทำได้ยากกว่านั้น.

แต่เพราะทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณมาดีแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นธรรมิสสรธรรมราช จึงทรง (สามารถ) ทำการกำหนดอรูปธรรมเหล่านี้ที่เป็นไปในอารมณ์เดียวกันได้.

แม้ด้วยการตักน้ำตรงที่ที่แม่น้ำใหญ่ ๕ สาย ไหลเข้าสู่ทะเลแล้ว แยกออก (บอก) อย่างนี้ว่า นี่เป็นน้ำจากแม่น้ำคงคา นี่เป็นน้ำจากแม่น้ำยูมนา ก็พึงทราบความหมาย (ดังว่ามา) นี้.

ลักษณะของทุกข์

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสถึงลักษณะของอนัตตาคด้วย หัวข้อ ๒ หัวข้อ คือ หัวข้อที่หนึ่งตรัสถึง**สุญญตา** หัวข้อที่สองตรัสถึงลักษณะของ**สุญญตา** อย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงถึงลักษณะของ**ทุกข์** จึงตรัสคำว่า **ตตฺร ภิกฺขเว** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขขฺขามิ** ความว่า รูปหาได้ปะทะเนื้อคนเรากินเหมือนสุนัขไม่ แต่พึงทราบว่า เปรียบเหมือนคนนุ่งผ้าเนื้อหยาบ . พุดว่า ผ้ากัด (เนื้อ) เรา ดังนี้ ก็โดยมุ่งหมายเอาการเสียดสีที่เกิดจากการนุ่งผ้าเนื้อหยาบนั้นฉันใด แม้รูปนี้ก็ฉันนั้น (คือ) ให้เกิดการบีบคั้น จึงจึงชื่อว่า กิน.

บทว่า **ปฺปฺปนฺโน โหติ** ความว่า เป็นผู้ปฏิบัติเริ่มต้นตั้งแต่ (รักษา) สีล (ให้บริสุทธิ์) จนกระทั่งถึง (บรรลุ) อรหัตตมรรค.

ก็ในบทนี้พึงทราบอธิบาย (เพิ่มเติม) ว่า พระโยคาวจรรูปใด มีญาณเป็นกำลัง ยอดเยี่ยมด้วยพุทธญาณอันแก่กล้า บำเพ็ญเพียรอยู่ในภูมิธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญเพียร ถูกต่อไม้ดำ หรือหนามเกี่ยว ถูกอาวุธประหาร หรือถูกสัตว์ร้ายทั้งหลายมีเสือโคร่ง

เป็นต้นจับกิน ก็ทำเวทนานั้นให้เป็นอัปโพहारิก (ไม่ให้เวทนาปรากฏ) พิจารณามูลกัมมัฏฐานย่อมยึดพระอรหัตต์ไว้ได้ทีเดียว พระโยคาวจรนี้ เรียกว่า ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับเวทนา เหมือนพระมิกขิณเถระ เหมือนพระมหาตีสเถระบุตรของกุกุมพี เหมือนพระรูปหนึ่งในจำนวนพระประมาณ ๓๐ รูป (จำพรรษาอยู่ใน คงวัตตนิ) ที่ (ถูกเสือโคร่งกัด) นอน (พิจารณากัมมัฏฐานอยู่) ใน ปากเสือโคร่ง และเปรียบเหมือนพระเถระรูปที่ถูกหนามแทง ฉะนั้น.

พระถูกหนามแทงพิจารณากัมมัฏฐาน

เล่ากันว่า เมื่อพระ ๑๒ รูป เคาะระฆังแล้วบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า พระรูปหนึ่ง พอเมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตเท่านั้นก็เคาะระฆังลงสู่ที่ จงกรม (ท่าน) จงกรมไปปลางเร่งความเพียรไปปลาง (พลาด) ไป เหยียบหนามที่หญาตกลงไว้. หนามทะลุออกหลังเท้า เวทนาเป็นไป เหมือนเวลาถูกกระเบื้องคมบาดฉนั้น. พระเถระคิดว่า เราจะถอน หนามนี้ออก หรือจะปล่อยหนามให้แทงคาอยู่อย่างเดิม. ท่านได้มี ความคิดดังนี้ว่า ชื่อว่าการไปในทุกคติมีนรกเป็นต้น (การตกนรก) เพราะถูกหนามนี้แทง ไม่มีดอก (เราจะปล่อยให้) หนามแทงอยู่ อย่างเดิม. ท่านทำเวทนานั้นให้เป็นอัปโพहारิก (ไม่ให้เวทนาปรากฏ) แล้วเดินจงกรมตลอดทั้งคืน เมื่อราตรีสว่าง ได้ส่งสัญญาณให้แก่พระ อีกรูปหนึ่ง พระรูปนั้นจึงมา (หาท่าน) แล้วถามว่า "เป็นอะไรไป ขอรับ?"

"ผมถูกหนามแทง ผู้มีอายุ".

"เมื่อไร ขอรับ?"

"ตั้งแต่ตอนเย็นแล้ว ผู้มีอายุ."

"ก็แล้วทำไม ท่านจึงไม่ร้องเรียกพวกผม พวกผมจะได้มาถอน
หนามออก แล้วเอาน้ำมันร้อนๆ หยอด (แผล) ให้?"

"หนามแทงคาอยู่ ผมพยายามถอนแล้วคุณ"

"ท่านถอนออกแล้ว หรือยังขอรับ?"

"คุณ ผมถอนออกได้เพียงบางส่วน"

เรื่องที่เหลือ ได้อธิบายไว้อย่างพิสดารแล้ว ในนิเทศแห่ง
สติปัญญาสูตร ในอรุทธกถาทิมนิกาย และมัชฌิมนิกาย นั้นแล.

ลักษณะของอนิจจัง

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเริ่มว่า **ตํ ก็ มลฺยถล
ภิกฺขเว** (ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน?)

ตอบว่า เมื่อก่อนนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเฉพาะลักษณะของ
ทุกข์ไว้ หากได้ตรัสลักษณะของอนิจจังไว้ไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงเริ่มคำว่า **ตํ ก็ มลฺยถล ภิกฺขเว** นี้ไว้ ก็เพื่อแสดงถึงลักษณะของ
อนิจจังนั้น อนึ่ง เพื่อจะทรงประมวลลักษณะทั้ง ๓ (อนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา) มาแสดงไว้ (พร้อมกัน) จึงทรงเริ่มคำนี้ไว้.

บทว่า **อปจินาติ โน อาจินาติ** ความว่า ทำวิภูฏะให้พินาศ
ไม่สั่งสมวิภูฏะไว้. บทว่า **ปชหติ น อุปาทิยติ** ความว่า ย่อมปล่อย
วิภูฏะนั้นนั้นแล คือไม่ยึดถือไว้. บทว่า **วิสิเนติ น อุตฺตฺสเนติ** ความว่า
ย่อมคลาย (วิภูฏะ) ไม่รวบรวมไว้. บทว่า **วิฐุเปติ น สนฺนุฐเปติ** ความว่า
ย่อมทำวิภูฏะให้ดับ ไม่ให้ลุกลอง.

ถามว่า เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำนี้ไว้ว่า
เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว (ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเห็นอยู่อย่างนี้) ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มไว้ เพราะทรงประสงค์ว่า
เราตถาคตจักแสดงมหาปัญญาที่ท้าวภูถะให้พินาศแล้วยังดำรงอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิปัสสนาไว้ด้วยฐานะ (เหตุ) เพียงเท่านั้น
แล บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงมรรค ๔ พร้อมทั้งวิปัสสนาจึงทรงเริ่มคำนี้
(เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว) ไว้.

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมรรคที่ ๑ (โสดา-
ปัตติมรรค) ด้วยฐานะ (เหตุ) เพียงเท่านั้น บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดง
มรรค ๓ (สกิทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) พร้อมทั้ง
วิปัสสนา จึงทรงเริ่มคำนี้ (เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว) ไว้.

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมรรค ๓ ด้วยฐานะ
เพียงเท่านั้น บัดนี้ ทรงเริ่มคำนี้ (เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว) ไว้ แม้เพื่อจะทรง
แสดงอรหัตตมรรค พร้อมทั้งวิปัสสนา นั้นแล

บทว่า สปฺชาปตฺติกา ได้แก่ พร้อมทั้งท้าวเทวราชผู้เป็นปชาบดี.

บทว่า อารกาว นมฺสฺสนฺติ แปลว่า (เทวดาทั้งหลาย) นมัสการแต่
ที่ไกลทีเดียว คือ นมัสการภิกษุผู้อยู่แม้ในที่ไกลนั้นแล เหมือนนมัสการ
ท่านพระนิฎเฑระ ฉะนั้น.

พระนิฎเฑระ

มีเรื่องเล่าว่า พระเถระออกบวชจากตระกูลคนเทวดาไม้ ได้
บรรลุพระอรหัตผลในเวลาปลงผมเสร็จนั่นเองแล้วคิดว่า เราเพิ่งบวช
วันนี้เอง กิจบรรพชิตของเราก็จึงที่สุด (สำเร็จ) วันนี้เหมือนกัน

เราจักบำเพ็ญมหาจริยวังสปฏิปาทาของบัณฑิตที่มีการเจริญความ
สันโดษในปัจจุบัน ๔ เป็นที่มายินดี.

ท่านเข้าไปในกรุงสาวัตถี ต้องการ (แสวงหา) ฟ้าบังสุกุล
แล้วเที่ยวแสวงหาที่นอนผ้าอยู่. ขณะนั้น ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่งออกจาก
สมาบัติแล้วตรวจดูถิ่นมนุษย์อยู่เห็นพระเถระ คิดว่า พระเถระเพ็งบวช
ในวันนี้เอง แล้วก็ได้รับรตุพระอรหัตตผลในเวลาปลงผมเสร็จในวันนี้
เช่นกัน (บัดนี้) กำลังแสวงหาที่นอนผ้าอยู่เพื่อบำเพ็ญมหาจริยวังสปฏิปา
ทาครั้งนี้แล้ว ได้ยื่นประคองอัชฌิณมัสการอยู่.

ต่อมา ท้าวมหาพรหมอีกท่านหนึ่ง เห็นท้าวมหาพรหมองค์แรก
ยื่นประคองอัชฌิณมัสการอยู่อย่างนั้นจึงถามว่า "ท่านนมัสการใคร?"

"นมัสการพระนิกฎเถระ"

"เพราะเหตุไร?"

"พระนิกฎเถระเพ็งบวชในวันนี้เอง แล้วก็ได้รับรตุพระอรหัตตผล
ในเวลาปลงผมเสร็จในวันนี้เช่นกัน (บัดนี้) กำลังแสวงหาที่นอนผ้าอยู่
เพื่อบำเพ็ญมหาจริยวังสปฏิปาทา"

ท้าวมหาพรหมแม้นั้นก็ได้ยื่นนมัสการพระเถระนั้น (เช่นกัน)
ขณะนั้น ท้าวมหาพรหมอื่น ๆ (ก็ทยอยกันมา) รวมเป็นท้าวมหาพรหม
๗๐๐ ได้ยื่นนมัสการ (พระนิกฎเถระ).

ด้วยเหตุนี้ พระโหราจารย์จึงกล่าววาทประพันธ์เป็นคาถาไว้ว่า

เทวดาเหล่านั้น จำนวนมากถึง ๗๐๐

ออกจากพรหมวิมาน มีจิตเลื่อมใส

นมัสการพระนิฎเณระอยู่ พระเถระ
เป็นพระจีณาสพ รับผ้าบังสุกุล.

๑๗๑

เป็นพระจีณาสพทำผ้าบังสุกุล

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยึดยอดพระอรหัตต์
โดยทรงขยายเทศนาออกไป ด้วยภพทั้ง ๓ ด้วยประการฉะนี้.

เวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕๐๐ รูป ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์.

จบอรรถกถาัชชชนียสูตร

๘. ปิณโฑลยสูตร

ว่าด้วยเหตุที่ต้องดำรงชีพด้วยบิณฑบาต

[๑๖๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม
ใกล้พระนครกบิลพัสดุ์ สักกชนบท ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงขับไล่ภิกษุสงฆ์ในเพราะเหตุเรื่องหนึ่งแล้ว เวลาเช้า ทรงผ้า
อันตราวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนคร
กบิลพัสดุ์. ครั้นแล้ว ในเวลาปัจฉิมกัต เสด็จกลับจากบิณฑบาต
เสด็จไปยังป่ามหาวัน เพื่อประทับพักในกลางวัน ครั้นเสด็จถึงป่า-
มหาวันแล้ว ได้ประทับนั่งพักกลางวัน ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม. ครั้งนั้นแล
พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกออกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดพระปริวิตกขึ้น
ว่า เราแลได้ขับไล่ภิกษุสงฆ์ให้ไปแล้ว ในภิกษุสงฆ์เหล่านี้ พวกภิกษุ
ใหม่ บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้มีอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่เห็น
เรา ต้องว่าเหวใจ คงเปลี่ยนแปลงจิตใจ เหมือนลูกโคน้อยๆ เมื่อ
ไม่เห็นแม่ ต้องว่าเหวใจ คงเปลี่ยนแปลงจิตใจจะนั้น (และ) เหมือนกับพืชที่

ยังอ่อน ๆ ไม่ได้ น้ำ ฟึ่งมีความผันแปรเปลี่ยนแปลงไปฉะนั้น ถ้ากระไร

เราฟังอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ เหมือนกับที่ได้อนุเคราะห์มาแล้ว
ในก่อน ๆ ฉะนั้นเกิด.

[๑๖๖] ครั้งนั้นแล ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทราบพระปริวิตกของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยใจของตนแล้ว ได้หายไปจากพรหมโลก มา
ปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนกับบุรุษมีกำลัง
เหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ลำดับนั้นแล ท้าวสหัมบดีพรหม
ทำผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วประนมมือกราบทูลพระผู้มี-
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่
พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
จับไล่ภิกษุสงฆ์ไปแล้ว ในภิกษุสงฆ์เหล่านี้ พวกภิกษุที่ยังใหม่
บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้มีอยู่ เมื่อภิกษุสงฆ์เหล่านั้นไม่เห็น
พระผู้มีพระภาคเจ้า ต้องว่าเหวใจ คงเปลี่ยนแปลงจิตใจ เหมือนกับ
ลูกโคน้อยๆ เมื่อไม่เห็นแม่ ต้องว่าเหวใจ คงเปลี่ยนแปลงจิตใจ ฉะนั้น
เหมือนกับพืชที่ยังอ่อนๆ เมื่อไม่ได้น้ำ พืชมีความผันแปรเปลี่ยนแปลง
ไป ฉะนั้น พระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงชื่นชมกะภิกษุสงฆ์
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงปราสาสนภิกษุสงฆ์ จงทรงอนุเคราะห์
ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ เหมือนกับที่ได้ทรงอนุเคราะห์มาแล้วแต่ก่อน ๆ
ฉะนั้นเกิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับอาราธนาโดยคุษณียภาพ
ลำดับนั้นแล ท้าวสหัมบดีพรหมทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ
อาราธนาแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำประทักษิณ
แล้ว อंतरธานไปจากสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล.

[๑๖๗] ลำดับนั้นแล เป็นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
ออกจากที่พักผ่อนแล้ว เสด็จไปยังนิโครธาราม แล้วประทับนั่งบนอาสนะ

ที่เขาปุไ้ ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันดาลด้วยอิทธิทธิสังขาร ให้ภิกษุเหล่านั้นเกรงกลัว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงที่ประทับ ที่ละรูปบ้าง สองรูปบ้าง ครั้นแล้วต่างก็ถวายบังคมแล้วนั่งลง ณ สถานที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งลงเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสพระพุทธรวณะว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อเลวทรามของการเลียงชีพทั้งหลาย ก็คือการแสวงหาภินทบาท ภิกษุทั้งหลายย่อมได้รับคำแข่งด่าในโลกว่า เป็นผู้มืมือถือบาตรเที่ยวแสวงหาภินทบาท ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กุกุบุตรทั้งหลายเป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งเหตุอาศัยอำนาจแห่งเหตุ จึงเข้าถึงความเป็นผู้แสวงหาภินทบาทนี้แล ไม่ใช่เป็นคนหนีราชทัณฑ์ ไม่ใช่เป็นคนขอให้โจรปล่อยตัวไปบวช ไม่ใช่เป็นคนมีหนี้ ไม่ใช่เป็นคนมีภัย ไม่ใช่เป็นคนมีอาชีพเร้นแค้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อีกอย่างหนึ่ง กุกุบุตรนี้บวชแล้ว โดยที่คิดเช่นนี้ว่า เราทั้งหลายเป็นผู้อันชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้มีทุกข์ครอบงำแล้ว มีทุกข์ประจำแล้ว ไฉนหนอ? การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้จะพึงปรากฏ แต่ว่ากุกุบุตรนั้น เป็นผู้มากด้วยอกิษณา มีราคะกล้าในกามทั้งหลาย มีจิตพยายาม มีความดำริแห่งใจอันโทสะประทุษร้ายแล้ว มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ มีใจไม่เป็นสมาธิ มีจิตหมุนไปผิด ไม่ตำรวมอินทรีย์. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวบุคคลผู้เสื่อมแล้วจากโภคะแห่งคฤหัสถ์ด้วย ไม่ทำประโยชน์ คือ ความเป็นสมณะให้บริบูรณ์ด้วย ว่ามีอุปมาเหมือนกับคุ่นพินในที่เผาศพ ซึ่งไฟติดทั้งสองข้าง ตรงกลางก็เปื้อนคูด จะใช้เป็นพินในบ้าน ก็ไม่ได้ จะใช้เป็นพินในป่าก็ไม่ได้ ฉะนั้น.

[๑๖๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลวิตก ๓ อย่างนี้ คือ กามวิตก ๑ พยาบาทวิตก ๑ วิหิงสาวิตก ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีจิต

ตั้งมั่นดีแล้วในสติปัญญา ๔ หรือเจริญอนิมิตตสมาธิอยู่ อกุศลวิตก ๓
อย่างนี้แล ย่อมดับโดยไม่เหลือ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิมิตตสมาธิ
ควรแท้ที่จะเจริญจนกว่าจะละอกุศลวิตกนี้ได้ อนิมิตตสมาธิที่บุคคล
เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทิฏฐิ ๒ อย่างนี้ คือ ภวทิฏฐิ ๑
วิภวทิฏฐิ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมพิจารณา
เห็นในทิฏฐิ ๒ อย่างนั้น ดังนี้ว่า เรายึดถือสิ่งใดในโลกอยู่ จะพึงเป็น
ผู้ไม่มีโทษ สิ่งนั้นมีอยู่บ้างไหม? เธอย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า เรายึดถือ
สิ่งใดในโลกอยู่ พึงเป็นผู้ไม่มีโทษ สิ่งนั้นไม่มีเลย เธอย่อมทราบชัด
อย่างนี้ ก็เราเมื่อยึดถือ พึงยึดถือรูปนั่นเอง เมื่อยึดถือ พึงยึดถือเวทนา
นั่นเอง เมื่อยึดถือ พึงยึดถือสัญญา นั่นเอง เมื่อยึดถือ พึงยึดถือสังขาร
นั่นเอง เมื่อยึดถือ พึงยึดถือวิญญาณ นั่นเอง ภพพึงมีแก่เรา เพราะ
อุปาทานเป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ
ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ความ
เกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ พึงมีได้ด้วยประการอย่างนี้ คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูป ฯลฯ
เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ เทียงหรือไม่เที่ยง?
ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับ
แล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ปิณโทลยสูตรที่ ๘

อรรถกถापिณโทลยสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในปิณโทลยสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กิสมิณฺหิจิเทว ปกรณํ ได้แก่ ในเพราะเหตุบางอย่างนั่นเอง.

บทว่า ปณฺาเมตฺวา แปลว่า ไล่ออกไป.

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับไล่ภิกษุเหล่านั้นไปใน
เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า ความจริงมีอยู่ว่า ภายในพรรษาหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับจำพรรษาอยู่ในเมืองสาวัตถี ออกพรรษาปวารณาแล้ว
แวดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จออกจากเมืองสาวัตถีเที่ยวจาริกไป
ในชนบท เสด็จถึงเมืองกบิลพัสดุ์ แล้วเสด็จเข้าไปยังนิโครธาราม.
เจ้าศากยะทั้งหลายได้สดับ (ข่าว) ว่า พระศาสดาเสด็จมาถึงแล้ว
หลังเสวยพระกระยาหารเสร็จทรงรับสั่งให้ราชบุรุษทั้งหลายหาบ
เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเป็นต้น และน้ำปานะที่เป็นกบปียะ
หลายร้อยหาบ เสด็จไปสู่วิหารมอถวายพระสงฆ์ ถวายบังคม
พระศาสดาแล้วประทับนั่งทำปฏิสันถาร (กับพระศาสดา) ณ ที่สมควร
ส่วนข้างหนึ่ง. (ฝ่าย) พระศาสดาประทับนั่งตรัสธรรมกถาอันไพเราะ
ถวายเจ้าศากยะเหล่านั้น.

ขณะนั้น ภิกษุบางพวกกำลังเช็ดธุเสนาสนะ บางพวกกำลัง
จัดตั้งเตียงและตั้งเป็นต้น (ส่วน) สามเณรทั้งหลายกำลังตากหญ้า.

ในสถานที่แจกสิ่งของ ภิกษุที่มาถึงแล้วก็มี ภิกษุที่ยังมาไม่ถึงก็มี
ภิกษุที่มาถึงแล้วจะรับลากแทนภิกษุที่ยังมาไม่ถึง ก็พูดเสียงดังขึ้นว่า
จงให้แก่พวกข้าพเจ้า จงให้แก่อาจารย์ของพวกข้าพเจ้า จงให้แก่
อุปัชฌาย์ของพวกข้าพเจ้า.

พระศาสดาทรงสดับแล้วได้ตรัสถามพระอานนทเถระว่า
อานนท ก็พวกที่ส่งเสียงดังเอ็ดอึงนั้นเป็นใคร คล้ายจะเป็นชาวประมง
แย่งปลากัน. พระเถระกราบทูล (ให้ทรงทราบ) เนื้อความนั้น.
พระศาสดาทรงสดับแล้วตรัสว่า อานนท ภิกษุทั้งหลายส่งเสียงดัง
เพราะอามิสเป็นเหตุ. พระเถระกราบทูลว่า ใช่ พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า อานนท ไม่สมควรเลย ไม่เหมาะสมเลย
เพราะเราตถาคตบำเพ็ญบารมีมาตั้ง ๔ อสงไขย กำไรแสนกัลป์
เพราะจิวรเป็นต้น เป็นเหตุก็ห้ามมิได้ ทั้งภิกษุเหล่านี้ออกจากเรือนบวช
เป็นอนาคาริก เพราะจิวรเป็นต้น เป็นเหตุก็ห้ามมิได้. พวกเขอบวชเพราะ
ความเป็นพระอรหันต์เป็นเหตุ (แต่) กลับมาทำสิ่งที่ไม่ดีมีประโยชน์
ให้เป็นเหมือนกับสิ่งที่มีประโยชน์ ทำสิ่งที่ไม่ดีมีสาระให้เป็นเหมือนสิ่งมี
สาระไปเถิดอานนท จง (ไป) ขับไล่ภิกษุเหล่านั้น (ให้ออกไป).

บทว่า **ปุพฺพพญฺหสมยฺ** คือในเวลาเช้า ในวันรุ่งขึ้น. บทว่า
เวลูวณฺณจิกาย มูเล คือ ที่โคนต้นมะตูมอ่อน. บทว่า **ปพาพฺโห** แปลว่า
(ภิกษุสงฆ์อันเรา) ขับไล่แล้ว. ปาฐะว่า **ปพาโพ** ก็มี ความหมาย
(ก็เท่ากับ) ปพาหิโต (ขับไล่แล้ว).

ทั้งสองบท ย่อมแสดงถึงภาวะที่ถูกนำ (ขับไล่) ออกแล้วนั่นเอง.

บทว่า **ลिया อญฺญตฺตํ** ความว่า พึงมีความเลื่อมใสเป็นอย่างอื่น หรือพึงมีภาระเป็นอย่างอื่น.

ถามว่า พึงมีอย่างไร?

ตอบว่า ก็เมื่อภิกษุลดความเลื่อมใส (ในพระผู้มีพระภาคเจ้า) ลงด้วยคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงขับไล่พวกเรา ในเพราะเหตุเล็กน้อย ซึ่งว่ามีความเลื่อมใสเป็นอย่างอื่น. เมื่อพวกเธอหลีกเลี่ยงไปเข้ารีตเดียรถีย์พร้อมทั้งเพศทีเดียว ซึ่งว่า มีเพศเป็นอย่างอื่น.

ส่วนการที่กุลบุตรผู้บวชแล้วทั้งหลายมั่นใจว่า พวกเราจักสามารถกำหนด (ทราบ) พระอริยาศัยของพระศาสดาให้ได้ แล้วไม่สามารถกำหนด (ทราบ) ได้ จึงคิดว่าเราจะบวชไปทำไม แล้วบอกลาสิกขาหวนกลับมาเป็นคนเลว (ลึกลับ) พึงทราบว่า ความเปลี่ยนแปลงในคำว่า **ลिया วิปริณาม** นี้.

บทว่า **วจฺจสฺส** ได้แก่ ลูกวัวที่ยังค่อมนม.

บทว่า **อญฺญตฺตํ** ได้แก่ ความเป็นอย่างอื่นคือความชบเซา. อธิบายว่า ลูกวัวที่ยังค่อมนม เมื่อไม่ได้ (ค่อม) นำนม หาแม่ไม่เจอ ย่อมชบเซา สะทกสะท้าน หวันไหว.

บทว่า **วิปริณาม** ได้แก่ ความตาย. อธิบายว่า ลูกวัวนั้นเมื่อไม่ได้นำนม ก็จะชบพอมลงเพราะความระหาย (ไม่ซำ) ก็จะล้มลงขาดใจตาย.

บทว่า **พีชานํ ตฺรณานํ** ได้แก่ พืชที่งอกแล้วต้องได้น้ำช่วย.

บทว่า **อญฺญตฺตํ** ได้แก่ ความเป็นอย่างอื่นคือความเหี่ยวแห้งนั่นเอง อธิบายว่า พืชเหล่านั้นเมื่อไม่ได้น้ำก็จะเหี่ยวแห้ง.

บทว่า วิปริณามิ ได้แก่ ความเสียหาย. อธิบายว่า ฟิชเหล่านั้น
ไม่ได้น้ำก็จะเหี่ยวแห้งเสียหายไป จะมีเหลืออยู่ก็แต่ซากเท่านั้น.

บทว่า อนุคฺคทิตฺ ความว่า ได้รับอนุเคราะห์แล้วด้วยการ
อนุเคราะห์ด้วยอามิส และการอนุเคราะห์ด้วยธรรม.

บทว่า อนุคฺคณฺฑุทยํ ความว่า เราตถาคตพึงอนุเคราะห์ด้วย
การอนุเคราะห์ด้วยอามิส และการอนุเคราะห์ด้วยธรรมทั้งสองอย่างนั้น.

เพราะว่า สามเณรและภิกษุหนุ่มผู้บวชใหม่ เมื่อมีความขาดแคลน
ด้วยปัจจัยมีวิจรเป็นต้น หรือเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้น พระศาสดาหรือ
อุปัชฌาย์อาจารย์ยังมีได้อนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ด้วยอามิส
ก็จะลำบาก ไม่สามารถทำการสาธยายหรือใส่ใจ (ถึงธรรมได้)
(เธอเหล่านั้น) อันพระศาสดาหรืออุปัชฌาย์อาจารย์ยังมีได้อนุเคราะห์
ด้วยการอนุเคราะห์ด้วยธรรม ก็จะเสื่อมจากอุเทศและจากโอวาทานุสาสนี
(การแนะนำพร่ำสอน) ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงอกุศลมาเจริญกุศลได้.
แต่ (เธอเหล่านั้น) ได้รับอนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ทั้งสองนี้แล้ว
ก็จะไม่ลำบากกาย ประพฤติในการสาธยายและใส่ใจ (ถึงธรรม)
ปฏิบัติตามที่พระศาสดาหรืออุปัชฌาย์อาจารย์พร่ำสอนอยู่ ต่อมา
แม้ไม่ได้รับการอนุเคราะห์นั้น (แต่) ก็ยังได้กำลัง เพราะการอนุเคราะห์
ครั้งแรกนั้นนั่นแล (จึงทำให้) มั่นคงอยู่ในศาสนาได้ เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเกิดปริวิตกอย่างนี้ขึ้น.

พรหมมาเฝ้าพระพุทธเจ้า

บทว่า ภควโต ปุโรโต ปาตุโรหฺลิตฺ ความว่า ท้าวมหาพรหม
ได้ทราบพระดำริของพระศาสดาแล้วได้ (มา) ปราบกฏ เฉพาะพระพักตร์

(พระผู้มีพระภาคเจ้า) ด้วยคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับไล่ภิกษุเหล่านี้ออกไป บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์จะทำการอนุเคราะห์ภิกษุเหล่านั้นจึงทรงคิดถึงเหตุอย่างนี้ และเราก็จักทำให้ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) เกิดพระอุตสาหะนั้น (ต่อไป).

พ่อครัวผู้ฉลาด (ทราบว่) บรรดาอาหารมีรสเปรี้ยวเป็นต้น รสอย่างใดถูกพระทัยพระราชาก็จะปรุงรสอย่างนั้นให้อร่อยขึ้น ด้วยเครื่องปรุง แล้ววันรุ่งขึ้นก็น้อมนำเข้าไปถวายพระราชานั่นใด ทำมหาพรหมนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะความที่ตนเองเป็นผู้ฉลาด จึงได้ทูลดำทบบอุปมาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำมาแล้ว นั้นแลด้วยคำมีอาทิว่า เอวมมตฺ ภควา แล้วกล่าวคำนี้ว่า สนุเตตฺถ ภิกขุ เพื่อทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทำการอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภินนุตฺ ความว่า (ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า) จงทรงยินดีให้ภิกษุสงฆ์นั้นมาอย่างนี้ว่า ขอภิกษุสงฆ์จงมาสู่สำนักของเราตถาคตเถิด.

บทว่า อภิวตฺ ความว่า (ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า) จงตรัสสอนประทานโอวาทานุสาสนีแก่ภิกษุสงฆ์ผู้มาถึงแล้วเถิด.

พระพุทฺธเจ้าทรงแสดงฤทธิ์

บทว่า ปฏิสลุตานา ได้แก่ จากความเป็นผู้เดียว.

บทว่า อิทฺฐาภิสฺขาริ อภิสฺขวาเรสิ ได้แก่ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ได้ทรงทำฤทธิ์. บทว่า เอกทฺวิหิกาย ได้แก่ (ภิกษุ) มาทีละรูปบ้างทีละ ๒ รูปบ้าง. บทว่า สารชฺชมานรูปา ได้แก่ กลัวเพราะมีความเกรงเป็นประมาณ.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงแสดงฤทธิ์ ให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปเฝ้าโดยวิธีนั้น ?

ตอบว่า เพราะทรงปรารถนาประโยชน์เกื้อกูล. อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ถ้าภิกษุเหล่านั้นจะพึงมา (เฝ้า) เป็นกลุ่ม ๆ ไซ้ พวกเธอก็จะพากันเยาะเย้ยถากถางว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจับไล่ภิกษุแล้วเสด็จเข้าสู่ป่า (แต่) ก็ไม่สามารถจะประทับอยู่ในป่านั้นให้ครบวันได้ จึงเสด็จกลับมาหาภิกษุอีกเหมือนเดิม. ครานั้นพวกเธอจะไม่พึงตั้งความเคารพในพระพุทธเจ้า (และ) จะไม่พึงสามารถรับพระธรรมเทศนาได้. แต่เมื่อภิกษุเหล่านั้นมีความกลัว หวาดหวั่นมาเฝ้าทีละรูปสองรูป ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าก็จักปรากฏชัด และพวกเธอก็จักสามารถรับพระธรรมเทศนาได้ ดังนี้แล้ว จึงได้ทรงแสดงฤทธิ์แบบนั้น เพราะทรงปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลแก่ภิกษุเหล่านั้น.

บทว่า นิสิตีสุ ความว่า เพราะเมื่อภิกษุเหล่านั้นกลัวมา (เฝ้าพระพุทธเจ้า) ภิกษุแต่ละรูปก็จะคิดว่า พระศาสดาทรงจ้องมองดูเราเท่านั้น เห็นจะทรงมีพระประสงค์ลงโทษเราเป็นแน่แท้ ดังนี้แล้ว ค่อย ๆ มาถวายบังคมนั่งลง ครานั้น ภิกษุรูปอื่น ๆ ก็จัก (เป็นทำนองเดียวกัน) ภิกษุ ๕๐๐ รูป พากันมานั่งด้วยอาการอย่างนี้แล.

ฝ่ายพระศาสดาทอดพระเนตรเห็นภิกษุสงฆ์นั่งอยู่อย่างนั้น ไม่ไหวกาย คล้ายกระแสน้ำในมหาสมุทร (ไหลไปสงบนิ่งอยู่) ในทะเลสีทันดร และเหมือน (เปลว) ประทีปสงบนิ่งอยู่ในที่สงบดลมนั้น จึงทรงดำริว่า ธรรมเทศนาแบบไหนจึงจะเหมาะแก่ภิกษุเหล่านี้.

ลำดับนั้น พระองค์จึงทรงมีพระดำริดังนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้ เราจับไล่เพราะอาหารเป็นเหตุ ธรรมเนียมเรื่องคำข้าวที่ทำเป็นก้อน เท่านั้นเป็นสัปปายะแก่ภิกษุเหล่านั้น เราแสดงธรรมเนียมแล้วจัก แสดงเทศนามีปริวัฏ ๓ (๓ รอบ) ในตอนท้ายเวลาจบเทศนา ภิกษุ ทั้งหมดก็จักบรรลุดุริหัตตผล.

ครั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมเทศนานั้นแก่ภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสคำว่า อนุตมัท ภิกษุเว ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุต ได้แก่ คำซ้ำ คือ เลวทราม.

บทว่า ยทิท ปิณโฑลย ความว่า ความเป็นอยู่ของบุคคล ผู้เลี้ยงชีวิตด้วยการแสวงหาก่อนข้าวนั้นใด.

ความหมายของคำว่า ปิณโฑลย

ก็ในบทว่า ปิณโฑลย นี้มีความหมายเฉพาะบท ดังนี้ :- ภิกษุ ชื่อว่า ปิณโฑลย เพราะหมายความว่า เทียวแสวงหาก่อนข้าว การทำงานของภิกษุผู้เทียวแสวงหาก่อนข้าว ชื่อว่า ปิณโฑลย อธิบายว่า ความเป็นอยู่ที่ให้สำเร็จด้วยการแสวงหาก่อนข้าว.

บทว่า อภิสาโป แปลว่า การดำ อธิบายว่า ผู้คนทั้งหลาย โกรธแล้วข่มดำ ว่า ท่านห่มจีวรที่ไม่เข้ากับตัวแล้วถือกระเบื้องเทียว แสวงหาก่อนข้าว. ก็หรือว่า ข่มดำแม้อย่างนี้ที่เดี๋ยวว่า ท่านไม่มีอะไร จะทำหรือ? ท่านขนาดมีกำลังวังชาสมบูรณ์ด้วยวิริยะเห็นปานนี้ ยัง ละทิ้งหิริโอตตปปะถือบารตเทียวแสวงหาก่อนข้าวไม่ต่างอะไรกับคนกำพริ้ว

บทว่า ตยจ โข เอต ความว่า การเทียวแสวงหาก่อนข้าว ทั้ง ๆ ที่ถูกแข่งดำนั้น.

บทว่า **กฺลฺบุตรฺตา อุเปฺนฺติ อตฺถวสฺสิกา อตฺถวสฺสํ ปฏฺิจฺจ** ความว่า
กฺลฺบุตรฺโดยชาติ และกฺลฺบุตรฺโดยอาจารย์ในศาสนาของเราเป็น
ผู้อยู่ในอำนาจแห่งผล อยู่ในอำนาจแห่งเหตุ คืออาศัยอำนาจแห่งผล
อำนาจแห่งเหตุจึงประกอบ (การเที่ยวแสวงหาคำข้าว).

อธิบายศัพท์ ราชานินิตะ เป็นต้น

ในบทว่า ราชานินิตา เป็นต้น พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ :-

กฺลฺบุตรฺเหล่านี้ใด กิณของพระราชาแล้วถูกจองจำในเรือนจำหลวง
(ต่อมา) หนีได้จึง (ไป) บวช กฺลฺบุตรฺเหล่านั้นชื่อว่า ราชานินิตะ.
ก็กฺลฺบุตรฺเหล่านั้นชื่อว่า ราชานินิตะ เพราะถูกนำไปเครื่องจองจำ
ของพระราชา.

ส่วนกฺลฺบุตรฺเหล่านี้ใด ถูกโจรจับได้ในป่าทึบ เมื่อบางพวกถูกโจร
นำไป บางพวกก็พูดว่า นาย เราทั้งหลายอันพวกท่านปล่อยแล้วก็
จักไม่อยู่ครองเรือนหรือ (แต่) จักบวช ในการบวชนั้น เราจักให้
ส่วนบุญแก่พวกท่านจากบุญมีการบูชาพระพุทธเจ้า เป็นต้น ที่พวกเรา
จักทำ กฺลฺบุตรฺเหล่านั้นอันโจรเหล่านั้นปล่อยแล้วจึง (ไป) บวช
กฺลฺบุตรฺเหล่านั้นชื่อว่า โจรานินิตะ.

ก็กฺลฺบุตรฺเหล่านั้นชื่อว่า โจรานินิตะ เพราะหมายความว่า
ถูกพวกโจรนำไปให้ถูกฆ่าตาย.

ส่วนกฺลฺบุตรฺเหล่านี้ใดติดหนี้แล้วไม่สามารถใช้คืนให้ได้จึงหนี
ไปบวช กฺลฺบุตรฺเหล่านั้นชื่อว่า อธิฏฺฐะ (ติดหนี้) หมายความว่า
ถูกหนีบีบบังคับ บาลีเป็น อธิฏฺฐา ก็มี หมายความว่า ตั้งอยู่ในหนี้ (ติดหนี้)

กุลบุตรเหล่านี้ใด กุลราชภัย โจรภัย ฉาคภัย และโรคภัยอย่างใด อย่างหนึ่งครอบงำประทุษร้ายแล้วบวช กุลบุตรเหล่านั้นชื่อว่า **ภยัญญา** (ลี้ภัย) อธิบายว่า ถูกภัยเบียดเบียน บาลีเป็น **ภยัญญา** ก็มีหมายความว่า ตั้งอยู่ในภัย.

บทว่า **อาชีวิกาปกตา** ได้แก่ กุลบุตรผู้ถูกการเลี้ยงชีพ ประทุษร้าย คือ ครอบงำ อธิบายว่า ไม่สามารถเลี้ยงบุตรและ ภรรยาได้. บทว่า **โอดิตมฺหา** ได้แก่ แทรกซ้อนอยู่ภายใน. กุลบุตรนั้น เกิดความคิดขึ้นโดยนัยเป็นต้นว่า จักทำที่สุดทุกข์ให้ได้จึงบวช ต่อมาไม่สามารถทำการบวชนั้นให้ (ได้ผล) อย่างนั้นได้ เพื่อทรงชี้ กุลบุตรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำนี้ว่า **โส จ โหติ อภิชฺฌาตุ**. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิชฺฌาตุ** ได้แก่ เป็นผู้มีปกติเพ่งเฉพาะ (อยากได้) สิ่งของของผู้อื่น (มาเป็นของตน) บทว่า **ติพฺพสาราโค** ได้แก่ มีราคะหนาแน่น.

บทว่า **พฺยาปนฺนจิตฺโต** ได้แก่ มีจิตวิบัติเพราะเป็นจิตเสีย.

บทว่า **ปทฺฐมฺมฺนสงฺกปโป** ได้แก่ มีจิตดุร้าย เหมือนโคเขาคม.

บทว่า **มฺภูฏฺฐสฺสติ** ได้แก่ หลงลืมสติ คือ ระลึกลืมไม่ได้ว่า สิ่งที่ทำแล้วในที่นี้ย่อมหายไปในที่นี้ เหมือนกาวาง (ก้อน) ข้าวไว้แล้ว (ก็ลืมนั้น).

บทว่า **อสมฺปชาโน** ได้แก่ ไม่มีปัญญา คือ เว้นจากการ กำหนดขั้นเป็นต้น.

บทว่า **อสมฺมาหิต** ได้แก่ ไม่มั่นคง เพราะไม่มีอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ เหมือนเรือที่ผูกไว้แล้ว (ก็ยั้งโคลง) เพราะกระแสน้ำ เขียวฉะนั้น.

บทว่า วิพฺภนฺตจฺจิตฺโต ได้แก่ มีใจหมุนไป (ฟุ้งซ่าน)-เหมือน
เข้าศึกถูกล้อมกลางทางฉะนั้น.

บทว่า ปกฺกตฺติฯ ได้แก่ ไม่สำรวจอินทรีย์ เหมือนคนหงุดหงิด
มองดูลูกชายลูกสาว ชื่อว่า เป็นผู้ไม่สำรวจอินทรีย์ฉะนั้น.

บทว่า จฺวาลตํ ได้แก่ คุ่นพินในที่ที่เผาศพ.

บทว่า อุกฺโขตํ ปทิตฺตํ มชฺเชนฺนํ กฺกคฺคํ ได้แก่ คุ่นพินเผาศพ
ยาวประมาณ ๘ นิ้ว ถูกไฟไหม้ในที่ทั้งสอง (ปลายทั้งสองข้าง)
(ส่วน) ตรงกลางเปื้อนคูด.

บทว่า เหนว คามเม ความว่า ก็ถ้าว่า คุ่นพินเผาศพนั้นจะพึง
สามารถนำไปใช้ประโยชน์เป็นแอก คันไถ กลอนเรือก เรือ และ
ห้วงคุม เป็นต้นได้ไซ้ ก็พึงใช้ประโยชน์เป็นพินในบ้านได้ ถ้าจะพึง
สามารถนำไปใช้ประโยชน์เป็นพิน เครื่องลาดและเตียงน้อย เป็นต้น
ในกระท่อมนาได้ไซ้ ก็พึงใช้ประโยชน์เป็นพินในป่าได้ แต่เพราะเหตุที่
ไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองทาง ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสไว้ดังนี้.

บทว่า คิหิโกคา ปริหิโน ความว่า เมื่อเหล่าคนหงุดหงิดผู้อยู่ใน
(บ้าน) เรือก แบ่งไทยธรรม (ถวาย) โภคะส่วนใดเป็นส่วนที่เธอจะ
พึงได้ ก็เสื่อมแล้วจากโภคะส่วนนั้นนั่นแล.

บทว่า สามณฺณตฺตณฺจ ความว่า และ (ไม่ทำ) ประโยชน์
คือคุณเครื่องความเป็นสมณะที่กุลบุตรดำรงอยู่ในโอวาทของอุปัชฌาย์
และอาจารย์แล้วพึงบรรลุได้ด้วยอำนาจปริยัติและปฏิเวธ (ให้ปริบูรณ์).

ก็แลอุปมา (ว่าด้วยค้อนฟันเศษศพ) นี้ พระศาสดาทรงนำมามิใช่ ด้วยอำนาจของภิกษุผู้ทุศีล แต่ทรงนำมาด้วยอำนาจบุคคลผู้มีศีล บริสุทธิ์ (แต่) เกียจคร้านถูกโทษ ทั้งหลายมีอภิชฌาเป็นต้นครอบงำแล้ว.

อกุศลวิตกทำให้คนเป็นเหมือนค้อนฟันเศษศพ

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มว่า ตโยเม ภิกขเว ไว้?

ตอบว่า ทรงเริ่มไว้เพื่อแสดงว่า สภาพของบุคคลนี้ที่เปรียบ เหมือนค้อนฟันเศษศพ มารดาบิดามีได้ทำให้ อุปัชฌาย์อาจารย์มิได้ทำให้ แต่อกุศลวิตกเหล่านี้ (ต่างหาก) ทำให้.

บทว่า อนิมิตตํ วา สมารี ได้แก่ สมารีในวิปัสสนา อธิบายว่า สมารีในวิปัสสนานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า อนิมิตตะ (ไม่มีนิमित) เพราะถอนนิमितทั้งหลายมีนิमितว่าเที่ยงเป็นต้นได้.

อนึ่ง ในพระบาลีตอนนี้พึงทราบความว่า สติปัญญา ๔ ระคนกัน (ส่วน) อนิมิตตสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีนิमित) เป็นบุรพภาค (ส่วนเบื้องต้น) อีกอย่างหนึ่ง อนิมิตตสมาธิ ระคนกัน (ส่วน) สติปัญญา เป็นบุรพภาค.

อนิมิตตสมาธิอนทิกุญฺญิ ๒ อย่าง

คำนี้ว่า เทวมา ภิกขเว ทิฏฺฐิโย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เพื่อ แสดงว่า อนิมิตตสมาธิภาวนา ย่อมเป็นไปเพื่อละมหาวิตกทั้ง ๓ เหล่านี้ อย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ แต่ยังถอนสัสสตทิกุญฺญิและอุจฺเจททิกุญฺญิได้อีกด้วย. บทว่า น วชฺชวา อสุตฺติ ได้แก่ เราพึงเป็นผู้ไม่มีโทษ.

บทที่เหลือในพระบาลีนี้ทั้งนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงเทศนาในสูตรนี้ให้วนเวียนอยู่กับ
ภพ ๓ แล้ว จดขอด (ให้จบลง) ด้วยอรรถเหตุผลด้วยประการดังพรรณนา
มาฉะนั้น.

เวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕๐๐ รูป ได้บรรลุมรรคผลพร้อมด้วย
ปฏิสัมภิทาทั้งหลาย.

จบอรรถกถาปิณฑโทลยสูตรที่ ๘

๘. ปาลีเลยยสูตร

ว่าด้วยการรู้เห็นที่ทำให้สิ้นอาสวะ

[๑๗๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม
ใกล้พระนครโกสัมพี. ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงผ้าอันตราวาสก ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังพระนคร
โกสัมพีเพื่อบิณฑบาต. ครั้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในพระนครโกสัมพี
แล้ว. ในเวลาปัจฉิมภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงเก็บงำ
เสนาสนะด้วยพระองค์เอง ทรงถือบาตรและจีวร มิได้รับสั่งเรียก
พวกภิกษุที่เป็นอุปัฏฐาก มิได้ตรัสอำลาพระภิกษุสงฆ์ พระองค์เดียว
ไม่มีเพื่อนเสด็จหลีกไปสู่ที่จาริก.

[๑๗๑] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จไปแล้วไม่นาน ได้เข้าไปหาท่านพระอานนทจินถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว
ได้กล่าวกะท่านพระอานนทว่า มาเถอะท่านพระอานนท พระผู้มี-

พระภาคเจ้าทรงเก็บงำเสนาสนะด้วยพระองค์เอง ทรงถือบาตรและจีวร มิได้ทรงรับสั่งเรียกพวกภิกษุที่เป็นอุปัฏฐาก มิได้ตรัสอำลาภิกษุสงฆ์ พระองค์เดียว ไม่มีเพื่อน เสด็จหลีกไปสู่ที่จาริก. ท่านพระอานนท์ ได้ตอบว่า อวุโส สมัยใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเก็บงำเสนาสนะด้วยพระองค์เอง ทรงถือบาตรและจีวร มิได้ทรงรับสั่งเรียกพวกภิกษุที่เป็นอุปัฏฐาก มิได้ตรัสอำลาภิกษุสงฆ์ พระองค์เดียว ไม่มีเพื่อน เสด็จหลีกไปสู่ที่จาริก สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมทรงพระประสงค์ที่จะประทับแต่พระองค์เดียว สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมเป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงติดตาม.

[๑๗๒] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ เสด็จถึงป่าปาฬิเลยยกะ ข่าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โคนไม้รังอันเจริญ ในป่าปาฬิเลยยกะนั้น ครั้งนั้นแล ภิกษุมารูปด้วยกัน ได้เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วต่างก็สนทนาปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้พากันกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ นานแล้วที่พวกผมได้สดับธรรมิกถาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านอานนท์ พวกผมปรารถนาที่จะสดับธรรมิกถาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้นแล ท่านพระอานนท์พร้อมกับภิกษุเหล่านั้น พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ณ โคนไม้รังอันเจริญ ในป่าปาฬิเลยยกะ ครั้นแล้วต่างถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังภิกษุเหล่านั้นให้เห็นแจ้งให้สมาทานให้อาจหาญ ใ้ร่าเริงด้วยธรรมิกถา.

[๑๗๓] ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งได้เกิดความปริวิตก
แห่งใจขึ้นว่า เมื่อบุคคลรู้อย่างไร เห็นอย่างไรหนอ อาสวะทั้งหลายจึง
สิ้นไปโดยลำดับ? พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกแห่งใจ
ของภิกษุนั้นด้วยพระทัย จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมด้วยการเลือกเฟ้น แสดงสติปัฏฐาน ๔
ด้วยการเลือกเฟ้น แสดงสัมมัปปธาน ๔ ด้วยการเลือกเฟ้น แสดง
อิทธิบาท ๔ ด้วยการเลือกเฟ้น แสดงอินทรีย์ ๕ ด้วยการเลือกเฟ้น
แสดงพละ ๕ ด้วยการเลือกเฟ้น แสดงโพชฌงค์ ๗ ด้วยการเลือกเฟ้น
แสดงอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยการเลือกเฟ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราได้แสดงธรรมด้วยการเลือกเฟ้นเช่นนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมอันเราแสดงด้วยการเลือกเฟ้นเช่นนี้ เออก็มีภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ ยังเกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นว่า เมื่อบุคคลรู้อย่างไร
เห็นอย่างไรหนอ อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไปโดยลำดับ?

[๑๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลรู้อย่างไร เห็นอย่างไร
อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไปโดยลำดับ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณใน
โลกนี้ ผู้มิได้สดับแล้ว ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดใน
อริยธรรม มิได้รับแนะนำในอริยธรรม ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดใน
สัพปริสธรรม มิได้รับแนะนำในสัพปริสธรรม ย่อมตามเห็นรูป
โดยความเป็นอัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การตามเห็นดั่งนั้นแลเป็น
สังขาร. ก็สังขารนั้น มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุก่อให้เกิดขึ้น
มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นต้นกำเนิด? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุณฺณผู้มิได้สดับแล้ว ผู้อันความ
เสวยอารมณ์ที่เกิดแต่่อวิชาสัมผัสถูกต้องแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง ปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุ

เกิดขึ้น แม่ตัณหานั้น แม่เวทนานั้น แม่ผัสสะนั้น แม่วิชชานั้น ก็ไม่เที่ยง
อันปัจฉัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่
เมื่อดังนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๕] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย
แต่ว่าตามเห็นอัตตามิรูป คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การตามเห็นดังนั้นเป็น
สังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้น มีอะไร
เป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นต้นกำเนิด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนั้นเกิด
จากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้มีได้สติ ผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิด
แต่อวิชาสัมผัสถูกต้องแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล
แม้สังขารนั้น ก็ไม่เที่ยง อันปัจฉัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้นแม่
แม่ตัณหานั้น แม่เวทนานั้น แม่ผัสสะนั้น แม่วิชชานั้นก็ไม่เที่ยง
อันปัจฉัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่
เมื่อดังนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๖] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย
ย่อมไม่ตามเห็นอัตตามิรูป แต่ว่าตามเห็นรูปในอัตตา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็การตามเห็นดังนั้นแลเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ
มีอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ?
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้มีได้
สติ ผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อวิชาสัมผัสถูกต้องแล้ว.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง
อันปัจฉัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น แม่ตัณหานั้น แม่เวทนานั้น
แม่ผัสสะนั้น แม่วิชชานั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจฉัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่เมื่อดังนี้ เห็นอยู่อย่างนี้
อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๗] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอตฺตาเลย ย่อมไม่ตามเห็นอตฺตามิรูป ย่อมไม่ตามเห็นรูปในอตฺตา แต่ว่าตามเห็นอตฺตาในรูป. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การตามเห็นดั่งนั้นแลเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นต้นกำเนิด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้มีได้สติบ ผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ อวิชาสัมผัสถูกต้องแล้ว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น แม้ตัณหานั้น แม้เวทนานั้น แม้ผัสสะนั้น แม้อวิชชานั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลรู้อยู่แม้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๘] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอตฺตาเลย ย่อมไม่ตามเห็นอตฺตามิรูป ย่อมไม่ตามเห็นรูปในอตฺตา ย่อมไม่ตามเห็นอตฺตาในรูป แต่ว่าตามเห็นเวทนาโดยความเป็นอตฺตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอตฺตามิเวทนา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นเวทนาในอตฺตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอตฺตาในเวทนา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสัญญาโดยความเป็นอตฺตา แต่ว่าตามเห็นอตฺตามิสัญญา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสัญญาในอตฺตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอตฺตาในสัญญา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสังขารโดยความเป็นอตฺตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอตฺตามิในสัญญา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสังขารโดยความเป็นอตฺตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอตฺตามิสังขาร ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสังขารในอตฺตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอตฺตาในสังขาร ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นอตฺตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอตฺตามิวิญญาณ ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นวิญญาณในอตฺตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอตฺตาในวิญญาณ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การตามเห็นดั่งนั้นแลเป็นสังขาร ก็สังขารนั้น

มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุก่อให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นต้นกำเนิด สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชน มิได้สดับ ผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อวิชาสัมผัสถูกต้องแล้ว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ้งแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น แม้ตัณหานั้น แม้เวทนานั้น แม้ผัสสะนั้น แม้อวิชชานั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ้งแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่เมื่ออย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๕] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอตตาเลย ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นอตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นอตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นอตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นอตตา ฯลฯ แต่ว่าเป็นผู้มีทิฏฐินี้ ว่าอตตาก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคงมีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทิฏฐิความเห็นว่ายั่งยืนนั้นเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่เมื่ออย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๖] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอตตาเลย ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นอตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นอตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นอตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นอตตา ฯลฯ เป็นผู้ไม่มีทิฏฐิ เช่นนี้ว่า อตตาก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา แต่ว่าเป็น

ผู้มีทิวฏฐิเช่นนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริวารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี
บริวารของเรา จักไม่มี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทิวฏฐิความเห็นว่าคุณาดสูญ
เช่นนั้นเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เมื่อบุคคลไม่รู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไป
โดยลำดับ.

[๑๘๑] ปุณฺชนยอมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย ฯลฯ
ยอมไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ยอมไม่ตามเห็นสัญญา
โดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ยอมไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา
ฯลฯ ยอมไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ เป็นผู้ไม่มีทิวฏฐิ
เช่นนี้ว่า อัตตาก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้วจักเป็น
ผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา และเป็น
ผู้ไม่มีทิวฏฐิเช่นนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริวารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี
บริวารของเราจักไม่มี แต่ว่ายังเป็นผู้มีความสงสัย เคลือบแคลง
ไม่แน่ใจในสัทธรรม. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความเป็นผู้มีความสงสัย
เคลือบแคลง ไม่แน่ใจในสัทธรรมเช่นนั้นเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไร
เป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไร
เป็นต้นกำเนิด. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้น
แก่ปุณฺชนผู้มีได้สดับผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อวิชชาสัมผัส
ถูกต้อง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็
ไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ้งแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น แม้ตัณหานั้น แม้เวทนานั้น
แม้ผัสสะนั้น แม้วิชชานั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ้งแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลไม่รู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ อาสวะ
ทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

จบ ปาลีเลยยสูตรที่ ๘

อรรถกถาปาติลลยสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในปาติลลยสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกัน

บทว่า จาริก ปกฺกามิ ความว่า ในคราวที่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกัน วันหนึ่ง พระศาสดาจึงทรงนำเรื่องของพระเจ้าที่มิติโกศลมาแล้วตรัสสอนด้วยพระคาถาทิ้งหลายมีอาทิว่า

ไม่ว่าในกาลไหนๆ ในโลกนี้ เวรทั้งหลาย

ไม่ (เคย) ระวังด้วยเวรเลย.

วันนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นกำลังทะเลาะกันอยู่ ราตรีก็สว่างแล้ว แม้วันที่สองพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสเรื่องนั้นซ้ำอีก. แม้วันนั้นเมื่อภิกษุเหล่านั้นยังคงทะเลาะกันอยู่เหมือนเดิม ราตรีก็สว่างแล้ว ถึงวันที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ยังตรัสเรื่องนั้นซ้ำอีกแล.

พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปองค์เดียว

ครั้นแล้ว ภิกษุรูปหนึ่ง จึงได้กราบทูลกะพระองค์อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงชวนขวายน้อยหมั่นประกอบการประทับอยู่เป็นสุขในปัจจุบันอยู่เถิด ข้าพระองค์ทั้งหลายจักปราภฏ เพราะความบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันครั้งนี้เอง พระศาสดาทรงดำริว่า โมฆบุรุษเหล่านี้มีจิตถูกโทสะครอบงำแล้วแล เราตถาคตไม่สามารถจะไกล่เกลี่ยโมฆบุรุษพวกนี้ให้ยอมกันได้เลย ดังนี้แล้วทรงดำริ (อีก) ว่า ประโยชน์อะไรของเราตถาคตกับโมฆบุรุษเหล่านี้ เราตถาคตจักอยู่ด้วยการเที่ยวจาริกไปคนเดียว.

พระศาสดาทรงดำริอย่างนี้แล้ว รุ่งเช้าครั้งทรงชำระพระวรกายเรียบร้อยแล้ว จึงได้เสด็จ (ออก) เทียวบิณฑบาตในเมืองโกสัมพีมิได้ตรัสเรียกใคร ๆ (ให้ตามเสด็จไปด้วย) พระองค์เดียวเท่านั้นเสด็จหลีกจาริกไปไม่มีเพื่อนสอง.

พระเถระกล่าวคำนี้ว่า ยสุมี อาวุโส สมเเย ก็เพราะท่านได้ทราบการเสด็จเที่ยวไปของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหมดว่า วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จหลีกไปกับภิกษุรูปเดียว วันนี้จักเสด็จหลีกไปกับภิกษุสองรูป วันนี้จักเสด็จหลีกไปกับภิกษุ ๑๐๐ รูป วันนี้จักเสด็จหลีกไปกับภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป และวันนี้จักเสด็จหลีกไปเพียงลำพังพระองค์เดียว คือ การเสด็จเที่ยวไปของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหมดปรากฏคือ แจ่มแจ้งแก่พระเถระนั้น.

เสด็จสู่ป่าปาลิเลยยกะ

บทว่า อนุพุพฺพน ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับคามนิคม พลังประสงค์จะโปรดภิกษุผู้ช่วยด้วยการเที่ยวจาริกไปแต่ลำพัง จึงได้เสด็จไปยังพาลกโลณการคาม.

ณ พาลกโลณการคามนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอานิสงส์ในการอยู่ด้วยการเที่ยว (จาริก) ไปตามลำพัง แก่พระภิกษุเถระตลอดเวลาหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จ (ในเวลากลางวัน) และตลอดทั้ง ๓ ยามในเวลากลางคืน รุ่งขึ้นทรงมีพระเถระนั้นเป็นปัจฉาสมณะเสด็จเที่ยวบิณฑบาตแล้วทรงให้พระเถระนั้นกลับในที่นั้นนั่นเอง ทรงดำริว่า เราตถาคตจักโปรดกุลบุตร ๓ คน (ภิกษุ ๓ รูป) ผู้อยู่ด้วยกันด้วย

ความสมัครสมาน จึงได้เสด็จพุทธดำเนิน (ต่อไป) ยังป่าปาจิณวังสะ.
พระองค์ได้ตรัสอานิสงส์ในการอยู่ด้วยกันด้วยความสมัครสมานแก่
ภิกษุทั้ง ๓ รูปนั้นตลอดคืน (แล้วรุ่งเช้าเสด็จออกบิณฑบาต) ทรงให้
ภิกษุทั้ง ๓ รูปนั้นกลับในที่นั้นนั่นเอง แล้วเสด็จหลีกมุ่งสู่เมืองปาติเลยยะ
ตามลำพังพระองค์เดียว เสด็จถึงเมืองปาติเลยยะตามลำดับ ด้วยเหตุนี้
พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะเสด็จจาริกไป
ตามลำดับ ก็ได้เสด็จไปทางเมืองปาติเลยยะ.

ช้างอุปฐากพระพุทธเจ้า

บทว่า ภัททสาลมุเล ความว่า ชาวเมืองปาติเลยยะถวายทาน
แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้พากันสร้างบรรณศาลาถวาย
พระผู้มีพระภาคเจ้าในราวป่าชื่อรักจิตะ. ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากป่า
ปาติเลยยะ ทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประทับบอกว่า
ขอนิมิตต์พระองค์ประทับอยู่ในบรรณศาลานี้เถิด.

ก็แล ต้นสาละข้างต้นในราวป่านั้นนั้นแล เป็นต้นไม้ใหญ่
ประเสริฐ จึงเรียกว่า ภัททสาละ พระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าไปอาศัยเมือง
นั้นประทับอยู่ที่โคนต้นไม้ นั้น (ซึ่งอยู่) ใกล้บรรณศาลาในราวป่านั้น
ด้วยเหตุนี้พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า ภัททสาลมุเล.

ก็เมื่อพระภาคประทับอยู่ในราวป่านั้นอย่างนั้น ช้างพลาย
ตัวหนึ่ง ถูกพวกช้างพังและลูกช้างเป็นต้น เบียดเสียดในสถานที่
ทั้งหลายมีสถานที่ที่ออกหากินและสถานที่ลงทำน้ำเป็นต้น เมื่อหน่าย
(ที่จะอยู่) ในโขลง คิดว่า เราจะอยู่กับช้างพวกนี้ไปทำไม จึงละโขลง
(ออก) ไปยังถิ่นมนุษย์ เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าในราวป่าปาติเลยยะ

(ทันทีที่เห็น) ใจก็สงบเยือกเย็นประหนึ่งความร้อนที่ ถูกดับด้วยน้ำพันหม้อ.
ได้ยืนอยู่ใกล้พระศาสดา.

นับแต่นั้นมา ช้างนั้นก็ทำวัตรปฏิบัติถวายพระศาสดา ถวายน้ำ
บัววันพระโอษฐ์ นำน้ำสรงมาถวาย ถวายไม้สีฟัน กวาดบริเวณ
นำผลไม้มีรสอร่อยจากป่ามาถวายพระศาสดา. พระศาสดาก็ทรงเสวย.
คืนวันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจกรมแล้วประทับนั่งบนแผ่นดิน.
ฝ่ายช้างพลายก็ยืนอยู่ในที่ใกล้ๆ. พระศาสดาทรงเหลียวมองด้าน
พระปฤษฎางค์แล้ว มองไม่เห็นใคร ๆ เลย เหลียวมองด้านหน้าและ
ด้านพระปรีศว์ทั้งสอง ก็มองไม่เห็นใคร ๆ เลยอย่างนั้น (เหมือนกัน).

ขณะนั้นพระองค์เกิดพระดำริขึ้นว่า สุขแท้หนอ ที่เรตถาคต
อยู่แยกจากภิกษุผู้ก่อความบาดหมางกันเหล่านั้น. ฝ่ายช้างพลายก็คิดถึง
เหตุเป็นต้นว่า ไม่มีช้างเหล่าอื่นคอยเกี่ยวกินกึ่งไม้ที่เราโน้มลง แล้ว
เกิดความคิดขึ้นว่า สุขแท้หนอที่เราอยู่ช้างเดียว เราได้ทำวัตรถวาย
พระศาสดา.

พระศาสดาตรวดูพระดำริของพระองค์แล้วทรงดำริว่า จิต
ของเรตถาคตเป็นเช่นนี้ก่อน จิตของช้างเป็นเช่นไรหนอแล ทรงเห็น
จิตของช้างนั้นเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน จึงทรงดำริว่า จิตของเราทั้งสอง
เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ว่า

**จิตของช้างตัวประเสริฐผู้มีางอน กับจิต
อันประเสริฐ (ของเรตถาคต) นี้ ย่อมเข้ากันได้
(และ) ไม่ว่าจะเป็ใคร ถ้ายืนดีอยู่ในป่า (จิต
ของเขา กับจิตของเรตถาคตย่อมเข้ากันได้ทั้งนั้น)**

บทว่า อธิโข สมุพหุลา ภิกขุ ความว่า ครั้งนั้น เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในป่าปาลิเลยยกะนั้น ดังพรรณนามานี้ ภิกขุ ๕๐๐ รูปที่จำพรรษาอยู่ในทิศทั้งหลาย.

บทว่า เยนายสุมา อานนุโท ความว่า (ภิกขุเหล่านั้น) ไม่สามารถจะไปสำนักพระศาสดาตามธรรมดาของตนได้ จึงเข้าไปหาพระอานนที่จนถึงที่อยู่.

ศาสนาธรรม

บทว่า อนนุตรา อาสวานัน ขโย ความว่า อรหัตตผลต่อจากมรรค.

บทว่า วิจยโส แปลว่า ด้วยการวิจย อธิบายว่า กำหนดด้วยญาณซึ่งสามารถวิจยถึงสภาวะของธรรมเหล่านั้น ๆ.

บทว่า ธมฺโม หมายถึง ศาสนธรรม. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมกำหนดส่วนเหล่าใดมีอาทิว่า สติปัฏฐาน ๔ ไว้ เพื่อต้องการประกาศส่วนเหล่านั้น พระองค์จึงตรัส (พระพุทธพจน์นี้ไว้).

ปฏิจจนูปบาทย่อ

บทว่า สมนุปลสุสนา ได้แก่ การพิจารณาเห็นด้วยทิวัจฉิ.

บทว่า ตฺฆาโร โส ได้แก่ สังขารคือทิวัจฉินั้น.

บทว่า ตโตโข โส สงฺฆาโร ความว่า สังขารนั้นเกิดจากตัณหานั้น อธิบายว่า ในบรรดาจิตที่สัมปยุตด้วยตัณหา สังขารนั้นย่อมเกิดในจิต ๔ ดวง.

บทว่า สปิ ตณฺหา ได้แก่ ตัณหาซึ่งเป็นปัจจัยของสังขาร
คือทกฺกณฺฐินั้น.

บทว่า สปิ เวทนา ได้แก่ เวทนาซึ่งเป็นปัจจัยของตัณหานั้น.

บทว่า สปิ ผสฺโส ได้แก่ สัมผัสอันเกิดจากอวิชาซึ่งเป็น
ปัจจัยของเวทนานั้น.

บทว่า สปิ อวิชา ได้แก่ อวิชาอันสัมปยุตด้วยผัสสนั้น.

ถ้ามีเรา บริหารของเราก็มี

บทว่า โน จตุตฺถํ โน จ เม ทิยา ความว่า ถ้าเราไม่พึงมีไชรี
แม้บริหารของเราก็ไม่พึงมีด้วย.

บทว่า น ภวิสฺสามิ น เม ภวิสฺสติ ความว่า ก็ถ้าแม้ในอนาคต
เราจักไม่มีไชรี เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้บริหารของเราก็จักไม่มีด้วย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาให้ภิกษุณฺณํ สลัดทิ้งทกฺกณฺฐิที่ยึดถือไว้
แล้ว ๆ ตามอัธยาศัยบุคคลบ้าง ตามการยกย้ายเทศนาบ้าง.

ในบทว่า ตโตโซ โส สงฺขารो พิงฺทราบอธิบายว่า :-

ถามว่า ในจิตที่สัมปยุตด้วยตัณหาไม่มีวิจิกิจจาละเลย (แล้ว)

สังขารคือวิจิกิจจาละเลยจะเกิดจากตัณหาได้อย่างไร ?

ตอบว่า สังขารคือวิจิกิจจาละเลยเกิดจากตัณหาที่เพระยังละตัณหา
ไม่ได้. อธิบายว่า เมื่อตัณหาใดยังละไม่ได้ สังขารคือวิจิกิจจาละเลยนั้นก็
เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาตัณหานั้น จึงตรัสคำนี้ว่า
ตโตโซ โส สงฺขารो.

แม้ในทฤษฎีก็ได้แนบ (ความหมาย) อย่างเดียวกันนี้. เพราะธรรมดา
ว่า สัมปยุตตทฤษฎี ย่อมไม่มีในจิตตูปบาท ๔ ดวง.

อนึ่ง สัมปยุตตทฤษฎีนั้นเกิดขึ้น เพราะละค้นหาไม่ได้
หมายเอาคัตถหานัน ความหมายนี้จึงใช้ได้แม้ในทฤษฎีนั้น รวมความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิปัสสนาจนถึงอรหัตตผลไว้ในฐานะ ๒๓ ในสูตรนี้.

จบ อรรถกถาปาติลลยสูตรที่ ๕

๑๐. ปุณณมสูตร

ว่าด้วยอุปาทานขันธ ๕

[๑๘๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ มิครมาตุ-
ปราสาท ในพระวิหารบุพพาราม ใกล้พระนครสาวัตถี พร้อมด้วย
ภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ก็ในสมัยนั้นแล ในคืนวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็น
วันเพ็ญ มีพระจันทร์เต็มดวง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์ห้อมล้อม
แล้ว ประทับนั่งอยู่ในที่แจ้ง.

[๑๘๓] ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งลุกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียงบ่า
ข้างหนึ่ง แล้วประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะพึงทูล
ถามเหตุประการหนึ่งกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประทานโอกาสที่จะพยากรณ์ปัญหาแก่ข้าพระองค์ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้นเธอจงนั่ง ณ อาสนะ
ของตน แล้วถามปัญหาที่เธอมุ่งจำนงเถิด ภิกษุนั้นรับพระดำรัสของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ อาสนะของตน ทูลถามปัญหาพระผู้มี-
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานขันธ ๕ ได้แก่อุปาทาน-

ชั้นคือรูป ๑ อุปาทานชั้นคือเวทนา ๑ อุปาทานชั้นคือสัญญา ๑
อุปาทานชั้นคือสังขาร ๑ อุปาทานชั้นคือวิญญาณ ๑ เหล่านี้ใช้ใหม่
พระเจ้าข้า ?

พ. คุณก่อนภิกษุ อุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ อุปาทานชั้น คือ รูป,
เวทนา สัญญา, สังขาร, วิญญาณ เหล่านี้แหละภิกษุ.

ว่าด้วยมูลแห่งอุปาทานชั้น ๕

[๑๘๔] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า อุปาทานชั้น ๕
เหล่านี้แล มีอะไรเป็นมูลเหตุ พระเจ้าข้า ?

ภ. คุณก่อนภิกษุ อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้แล มีฉันทะเป็น
มูลเหตุ ฯลฯ

ภ. อุปาทานก็อันนั้น และอุปาทานชั้น ๕ ก็อันนั้น หรือว่า
อุปาทานอื่นจากอุปาทานชั้น ๕ พระเจ้าข้า ?

ภ. คุณก่อนภิกษุ อุปาทานก็อันนั้น และอุปาทานชั้น ๕ ก็อันนั้น
หามิได้ และอุปาทานชั้นอื่นจากอุปาทานชั้น ๕ ก็หามิได้ แต่ฉันทระ
ในอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้เป็นตัวอุปาทาน.

ว่าด้วยฉันทระในอุปาทานชั้น ๕

[๑๘๕] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ก็ฉันทระในอุปาทานชั้น ๕ แตกต่างกันหรือ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ต่างกันภิกษุ ดังนี้แล้วได้ตรัสต่อไปว่า คุณก่อน

ภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาล
ขอเราพึงมีรูปเช่นนั้น พึงมีเวทนาเช่นนั้น พึงมีสัญญาเช่นนั้น พึงมีสังขาร
เช่นนั้น พึงมีวิญญาณเช่นนั้น. คู่ก่อนภิกษุ ฉันทราคะในอุปาทานชั้น ๕
ต่างกันด้วยประการฉะนี้แล.

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่าชั้น ๕

[๑๘๖] ภิกษุนั้น ขึ้นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ชั้นจึงชื่อว่าชั้น?

ภ. คู่ก่อนภิกษุรูปใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ
ปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี
ประณีตก็ดี มีในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี นี้เรียกว่ารูปชั้น เวทนาอย่างใด
อย่างหนึ่ง ฯลฯ นี้เรียกว่าเวทนาชั้น สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ
นี้เรียกว่าสัญญาชั้น สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ นี้เรียกว่า
สังขารชั้น วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ
ปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี
ประณีตก็ดี มีในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี นี้เรียกว่าวิญญาณชั้น
คู่ก่อนภิกษุ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล ชั้นจึงชื่อว่าชั้น.

ว่าด้วยเหตุปัจจัยแห่งชั้น ๕

[๑๘๗] ภิกษุนั้น ขึ้นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปชั้น, เวทนาชั้น,
สัญญาชั้น, สังขารชั้น, วิญญาณชั้น, ปรากฏ?

ภ. คู่ก่อนภิกษุ มหาภูตรูป ๔ แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้
รูปชั้นรูปราภฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาชั้นรูปราภฏ ผัสสะ
เป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำให้สัญญาชั้นรูปราภฏ ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย
ทำให้สังขารชั้นรูปราภฏ นามรูป เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณชั้น
รูปราภฏ.

ว่าด้วยเหตุเกิดสักกายทิฏฐิ

[๑๘๘] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ สักกายทิฏฐิมีได้ไยหนอ?

ภ. คู่ก่อนภิกษุ ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ยังมีได้สดับ เป็นผู้ไม่เห็น
พระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในอริยธรรม ไม่ได้รับแนะนำในอริยธรรม
เป็นผู้ไม่เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในสัปปริสธรรม ไม่ได้รับแนะนำ
ในสัปปริสธรรม ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีรูป ย่อมเห็น
รูปในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาในรูป ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา
ย่อมเห็นอัตตามีเวทนา ย่อมเห็นเวทนาในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาในเวทนา
ย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีสัญญา ย่อมเห็น
สัญญาในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาในสัญญา ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็น
อัตตา ย่อมเห็นอัตตามีสังขาร ย่อมเห็นสังขารในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาใน
สังขาร ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีวิญญาณ
ย่อมเห็นวิญญาณในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาในวิญญาณ คู่ก่อนภิกษุ
สักกายทิฏฐิมีได้ด้วยอาการเช่นนี้แล.

ว่าด้วยเหตุที่ไม่มีสักกายทิฏฐิ

[๑๘๕] ภิกษุหนึ่ง ชื่นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สักกายทิฏฐิย่อมไม่มีได้อย่างไร?

ภ. คู่ก่อนภิกษุ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับแล้วเป็นผู้ได้เห็นพระอริยเจ้า ฉลาดในอริยธรรม ได้รับแนะนำแล้วเป็นอย่างดีในอริยธรรม เป็นผู้ได้เห็นสัทบุรุษ ฉลาดในสัพปุริสธรรม ได้รับแนะนำแล้วเป็นอย่างดีในสัพปุริสธรรม ย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นอตตา ไม่เห็นอตตามีรูป ไม่เห็นรูปในอตตา หรือไม่เห็นอตตาในรูป ย่อมไม่เห็นเวทนาโดยความเป็นอตตา ไม่เห็นอตตามีเวทนา ไม่เห็นเวทนาในอตตา หรือไม่เห็นอตตาในเวทนา ย่อมไม่เห็นสัญญาโดยความเป็นอตตา ไม่เห็นอตตามีสัญญา ไม่เห็นสัญญาในอตตา หรือไม่เห็นอตตาในสัญญา ย่อมไม่เห็นสังขารโดยความเป็นอตตา ไม่เห็นอตตามีสังขาร ไม่เห็นสังขารมีในอตตา หรือไม่เห็นอตตาในสังขาร ย่อมไม่เห็นวิญญูณโดยความเป็นอตตา ไม่เห็นอตตามีวิญญูณ ไม่เห็นวิญญูณในอตตา หรือไม่เห็นอตตาในวิญญูณ คู่ก่อนภิกษุ สักกายทิฏฐิย่อมไม่มีด้วยอาการเช่นนี้แล.

ว่าด้วยคุณโทษและอุบายสลัดออกซึ่งอุปาทานจันท์

[๑๘๖] ภิกษุหนึ่ง ชื่นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นคุณ เป็นโทษของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญูณ เป็นการสลัดออกซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญูณ?

ภ. คู่ก่อนภิกษุ สุขโสมนัส อาศักรูปเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของรูป
รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของรูป
การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปเสียได้ นี่เป็นการสลัดออก
ซึ่งรูป สุขโสมนัส อาศัยเวทนาเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยสัญญาเกิดขึ้น ฯลฯ
อาศัยสังขารเกิดขึ้น อาศัยวิญญาณเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของวิญญาณ
วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษ
ของวิญญาณ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในวิญญาณเสียได้
นี่เป็นการสลัดออกซึ่งวิญญาณ.

ว่าด้วยการไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย

[๑๕๑] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปอีกว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้้อย่างไร เห็น้อย่างไร จึงจะไม่มี
อหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และใน
สรรพนิมิตภายนอก?

ภ. คู่ก่อนภิกษุ รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต
และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี
ประณีตก็ดี มีในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็น
รูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า
นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใด
อย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง วิญญาณ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี
ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีในที่ไกลก็ดี
ในที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้น ด้วย
ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น

นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา คุณก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญานนี้และสรรพนิमितภายนอก.

ว่าด้วยการที่อนัตตากระทำจะถูกต้องอัตตา

[๑๕๒] ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ด้วยประการดังนี้แล รูปเป็นอนัตตา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน เป็นอนัตตา กรรมที่อนัตตากระทำแล้ว จักให้ผลแก่อัตตาได้อย่างไร. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของภิกษุนั้นด้วยพระทัยแล้ว ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่โมฆบุรุษบางคนในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจวิชา มีใจถูกคัมภีรครอบงำ จะพึงสำคัญสัตตภูตศาสน์ ว่าเป็นคำสอนที่ควรคิดให้ตระหนักว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ด้วยประการดังนี้แล รูปเป็นอนัตตา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน เป็นอนัตตา กรรมที่อนัตตากระทำแล้ว จักให้ผลแก่อัตตาได้อย่างไร? นี่เป็นเหตุ (ฐานะ) ที่จะมีได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอันเราได้แนะนำไว้แล้ว ด้วยการทวนถามในธรรมนั้น ๆ ในบาลีประเทศนั้น ๆ จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เรานั้นเป็น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ ย่อมทราบชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ฉะนั้นแล.

จบ ปุณณมสูตรที่ ๑๐

จบ ชีขชนียวรรคที่ ๓

อรรถกถापुณณมสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในปุณณมสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตทหุโปสเถ เป็นต้น ได้อธิบายไว้แล้วอย่างพิสดาร
ในปวารณาสูตร.

พระถามปัญหาเรื่องเบญจจันท์

บทว่า กิญจิ เทสํ ได้แก่ เหตุบางอย่าง.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้ว่า
เธอจงนั่งบนอาสนะของตนแล้วถามปัญหาที่เธอจำนงหมายเกิด.

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้เพราะทรงทราบว่า
ได้ยินว่า ภิกษุนี้มีภิกษุเป็นบริวาร ๕๐๐ รูป ก็เมื่อภิกษุรูปที่เป็น

อาจารย์ยื่น* ทูลถามปัญหาอยู่ ถ้าภิกษุ (๕๐๐ รูป) นั้นนั้ง ก็เป็นการทำความเคารพในพระศาสดา (แต่) ไม่เป็นการทำความเคารพในอาจารย์ ถ้ายืน ก็เป็นการทำความเคารพในอาจารย์ (แต่) ไม่เป็นการทำความเคารพในพระศาสดา เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตของภิกษุเหล่านั้นก็จักฟังชาน พวกเขोजักไม่สามารถรองรับพระธรรมเทศนาได้ แต่เมื่อภิกษุรูปที่เป็นอาจารย์นั้นนั่งถาม จิตของภิกษุเหล่านั้นจักแน่วแน่ (ในอารมณ์เดียว) พวกเขาก็จักสามารถรองรับพระธรรมเทศนาได้.

บทว่า อิม นุ โข ภนุเต ความว่า พระเถระนี่อันใคร ๆ ไม่ควรพูด (คำหนิ) ว่า ผู้ที่เป็นอาจารย์ของภิกษุตั้ง ๕๐๐ รูป ไม่รู้แม้เพียงเบญจขันธ์ เนื่องจากว่า การที่เธอเมื่อถามปัญหาจะถามเหมือนคนรู้อย่างนี้ว่า อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ไม่ใช่อุปาทานขันธ์เหล่านี้ไม่เหมาะเลย เพราะฉะนั้น ท่านจึงถามเหมือนคนไม่รู้.

อนึ่ง แม้อันตเวทสิกทั้งหลายของท่านนั้น จักพากันคิดว่า อาจารย์ของพวกเราไม่พูดว่าเรารู้ แต่เทียบเคียงกับพระสัพพัญญุตญาณก่อนแล้วจึงพูด ดังนี้แล้ว สำคัญคำสอนของท่านว่า ควรฟัง ควรเชื่อถือ แม้เพราะเหตุนี้ ท่านจึงถามเหมือนคนไม่รู้.

เบญจขันธ์มีฉันทะเป็นมูลเหตุ

บทว่า นนุทมูลกา คือ (เบญจขันธ์) มีฉันทะ คือ ตัณหาเป็นมูล.

บทว่า น โข ภิกษุ ตถุเลว อุปาทาน เต จ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ความว่า เพราะเหตุที่เบญจขันธ์ที่พ้นไปจากฉันทาคะไม่มี ฉะนั้น

๑. ปาฐะว่า วิตถเก ปุจฺจนฺเต ฉบฺบพฺมาเปิน วิฐิเต ปุจฺจนฺเต แปลตามฉบบพมา

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระพุทธพจน์บทนี้ไว้. แต่เพราะเหตุที่ไม่มีอุปาทานที่พ้นไปจากขั้นทั้งโดยสหชาติปัจจัยหรือโดยอาร์มมณปัจจัย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสว่า ปาทานมีนอกจากปาทานขั้น ๕. เพราะว่า เมื่อจิตที่สัมปยุตด้วยตัณหาเป็นไปอยู่ รูปที่มีจิตนั้นเป็นสมุฏฐานชื่อว่า รูปขั้น. เว้นตัณหาเสีย อรูปธรรมที่เหลือจัดเป็นขั้น ๔ รวมความว่า ไม่มีอุปาทานที่พ้นไปจากขั้นทั้งโดยสหชาติปัจจัย อนึ่ง ไม่มีอุปาทานที่พ้นไปจากเบญจขั้นทั้งโดยอาร์มมณปัจจัย เพราะอุปาทานทำขั้นใดขั้นหนึ่งในบรรดาเบญจขั้นมีรูปเป็นต้น ให้เป็นอารมณ์เกิดขึ้น.

ฉันทราคะมีต่าง ๆ กัน

บทว่า ฉนฺทราคะมตฺตตา แปลว่า ความที่ฉันทราคะมีต่าง ๆ กัน.

บทว่า เอว โข ภิกฺขุ ความว่า ความที่ฉันทราคะมีต่าง ๆ กัน พึงมีได้ เพราะฉันทราคะที่มีรูปเป็นอารมณ์อย่างนี้ ก็จะไม่ทำขั้นใดขั้นหนึ่งในบรรดาขั้นมีเวทนาขั้นเป็นต้น ให้เป็นอารมณ์.

บัญญัติ

บทว่า ขนฺธาธิวณฺโณ คือ นี่เป็นบัญญัติของขั้นทั้งหลาย.

ก็บัญญัตินี้ไม่สืบทอดอนุสนธิกันเลย ไม่สืบทอดอนุสนธิกันก็จริง ถึงกระนั้น คำถามก็มีอนุสนธิ (ต่อเนื่องกัน) คำวิสัชนาก็มีอนุสนธิ (ต่อเนื่องกัน).

ถึงพระเถระนี้ ทูลถาม (ปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า) ตามอรรถาธิบายของภิกษุเหล่านั้น ๆ ฝ่ายพระศาสดาก็ทรงแก้ (ปัญหา) ตามอรรถาธิบายของภิกษุเหล่านั้น เหมือนกัน.

๑. ปาฐะว่า ขนฺธาติ อัยฺ ปญฺญตฺติ ฉนฺตฺติหฺลเป็น ขนฺธานํ อัยฺ ปญฺญตฺติ แปลตามฉนฺตฺติหฺล

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 245
บทที่เหลือในที่ทุกแห่ง มีความหมายง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถา/ปุณณสูตรที่ ๑๐

ก็แล ในสูตรแต่ละสูตรของวรรคนี้ (มี) ภิกษุ ๕๐๐ รูป ได้สำเร็จ
เป็นพระอรหันต์แล.

จบอรรถกถาขันขณียวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัสดาสสูตร
๒. สมุทฺยสูตรที่ ๑
๓. สมุทฺยสูตรที่ ๒
๔. อรหันตสูตรที่ ๑
๕. อรหันตสูตรที่ ๒
๖. ลีหสูตร
๗. ขันขณียสูตร
๘. ปิณโทลยสูตร
๙. ปาลีเสยยกสูตร
๑๐. ปุณณสูตร.

เถรวรรคที่ ๔

๑. อานันทสูตร

ว่าด้วยปัจจัยให้มีและไม่ให้มีตัณหามานะทิฏฐิ

[๑๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ท่าน พระอานนทเถระเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้ว. ท่านพระอานนท์ จึงได้กล่าวว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย ท่านพระปุลณมณฑานีบุตรมีอุปการะมากแก่พวกเราเหล่าภิกษุใหม่ ท่านกล่าวสอนพวกเราด้วยโอวาทอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านอานนท์ เพราะถือมั่น จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่น จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะถือมั่นอะไร จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นอะไร จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา คุณก่อนท่านอานนท์ เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษรุ่นหนุ่มรุ่นสาว มีนิสัยชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตนที่กระจก หรือที่ภาชนะน้ำอันใสบริสุทธิ์ผุดผ่อง เพราะยึดถือจึงเห็น เพราะไม่ยึดถือ จึงไม่เห็น ฉนใด คุณก่อนท่านอานนท์ เพราะถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า

เป็นเรา ฉันทันเหมือนกันแต่ ดูก่อนท่านอานนท์ ท่านจะสำคัญความ

ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

อ. ไม่เที่ยง อาวุโส.

ป. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

อ. ไม่เที่ยง อาวุโส ฯลฯ.

ป. เพราะเหตุนี้แล อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี (โดยเหตุนี้แล ข้าพเจ้า
จึงกล่าวว่) คู่ก่อนอาวุโส ท่านพระปุลณมันตานีบุตร เป็นผู้มื่ออุปการะ
มากแก่พวกเราเหล่าภิกษุใหม่ ท่านสอนพวกเราด้วยโอวาทนี้ ก็เราได้
ตรัสรู้ธรรม เพราะพึงธรรมเทศนานี้ของท่านพระปุลณมันตานีบุตร.

จบอนันนทสูตรที่ ๑

เถรวรรคที่ ๔

อรรถกถาอนันนทสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัย ในอนันนทสูตรที่ ๑ แห่งเถรวรรค ดังต่อไปนี้ :-

พระปุลณมันตานีบุตร

บุตรของนางพราหมณี ชื่อ มันตานี ชื่อ มันตานีบุตร.

บทว่า อุปาทาย แปลว่า อาศัย คือ ปรารภ ได้แก่ มุ่งหมาย
คือ อิงแอบ.

บทว่า อสุมิตติ โหติ ความว่า มีธรรมเครื่องเน้นซ้ำ ๓ อย่าง
คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า อัสมิ (เรามี เราเป็น).

บพว่า ททโร แปลว่า คนหนุ่ม.

บพว่า ยูวา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยความเป็นหนุ่ม.

บพว่า มณฑุททชาติโย แปลว่า มีการแต่งตัวเป็นสภาพ คือ มีปกติชอบแต่งตัว.

บพว่า มุขนิमितฺตํ แปลว่า เงาหน้า. ก็เงาหน้านั้นอาศัยกระจกเงา ที่ใสสะอาดจึงปรากฏ.

ถามว่า ก็เมื่อบุคคลมองดูกระจกเงาใสสะอาดนั้น เงาหน้าของตน ปรากฏ หรือเงาหน้าของคนอื่นปรากฏเล่า?

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ถ้าเงาหน้าจะพึงเป็นของคนไซริ (โจน) จะต้องปรากฏเป็นหน้าอื่น (อีกหน้าหนึ่ง) และถ้าเงาหน้าเป็นของผู้อื่น (อีกหน้าหนึ่ง) ไชริ ก็จะต้องปรากฏไม่เหมือนกันโดยสีเป็นต้น เพราะฉะนั้น เงาหน้านั้น จึงไม่เป็นทั้งของตน ทั้งของคนอื่น แต่ว่า รูปที่เห็นในกระจกนั้น อาศัยกระจก จึงปรากฏ.

ถามว่า ถ้าจะมีเงาหน้าใดปรากฏในน้ำ เงาหน้านั้นปรากฏได้ เพราะเหตุไร?

ตอบว่า ปรากฏได้ เพราะมหาภูตรูป (น้ำ) เป็นของใสสะอาด.

บพว่า ฌมฺโม จ เม อภิสเมโก ความว่า พระอานนทเถระ กล่าวว่า ผมได้บรรลุธรรมคือสัจจะ ๔ ด้วยญาณ ผมจึงสำเร็จเป็น พระโสดาบัน.

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑

๒. ติสสูตร

ว่าด้วยปัจจัยให้เกิดและไม่ให้เกิดโสกะ

[๑๕๔] กรุงสาวัตถี ฯลฯ ก็สมัยนั้น ท่านพระติสสะซึ่งเป็น
โอรสของพระปิตุจฉาของพระผู้มีพระภาคเจ้าบอกแก่ภิกษุหลายรูป
อย่างนี้ว่า คุก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภายของข้าพเจ้าเป็นคุณภาระอัน
หนักโดยแท้ แม้ทิศทั้งหลายไม่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า แม้ธรรมทั้งหลาย
ไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า ถิ่นมิตระย่อมครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่
ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพตติพรหมจรรย์ และความสงสัยในธรรมทั้งหลาย
ย่อมเกิดมีแก่ข้าพเจ้า.

[๑๕๕] ครั้งนั้นแล ภิกษุหลายรูปพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านติสสะผู้เป็นโอรสของ
ปิตุจฉาของพระผู้มีพระภาคเจ้า บอกแก่ภิกษุหลายรูปว่า ออาวุโสทั้งหลาย
ภายของข้าพเจ้าเป็นคุณภาระอันหนักโดยแท้ แม้ทิศทั้งหลายย่อมไม่
ปรากฏแก่ข้าพเจ้า แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า ถิ่นมิตระ
ย่อมครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่ ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพตติพรหมจรรย์
และความสงสัยในธรรมทั้งหลาย ย่อมเกิดมีแก่ข้าพเจ้า ครั้งนั้นแล
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมาแล้วรับสั่งว่า คุก่อนภิกษุ
เธอจงไปเรียกติสสภิกษุตามคำของเราว่า ท่านติสสะ พระศาสดา
รับสั่งให้หาท่าน ภิกษุนั้นรับพระดำรัสแล้วเข้าไปหาท่านติสสะถึงที่อยู่
แล้วบอกแก่ท่านติสสะอย่างนี้ว่า ท่านติสสะ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน
ท่านพระติสสะรับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
ที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มี-

พระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระติสสะว่า คุณก่อนติสสะ ทราบว่า เธอได้บอกแก่ภิกษุหลายรูปว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย กายของข้าพเจ้า เป็นคุณภาระอันหนักโดยแท้ ฯลฯ และความสงสัยในธรรมทั้งหลาย ย่อมเกิดมีแก่ข้าพเจ้า จริงหรือ ท่านพระติสสะกราบทูลว่า จริงอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนติสสะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ย่อมบังเกิดแก่บุคคลผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะเยอทะยานในรูป เพราะความที่รูปนั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ไซ้ไหม?

ต. ไซ้ พระเจ้าข้า.

ภ. ดิละ ๆ ติสสะ ก็ข้อนี้ย่อมเป็นอย่างนี้ สำหรับบุคคลผู้ไม่ปราศจากความกำหนัดในรูป คุณก่อนติสสะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะเยอทะยาน ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาน เพราะวิญญานนั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ไซ้ไหม?

ต. ไซ้ พระเจ้าข้า.

ภ. ดิละ ๆ ติสสะ ก็ข้อนี้ย่อมเป็นอย่างนี้ สำหรับบุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในวิญญาน.

[๑๕๖] ภ. **คูก่อนติสสะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมนัสและอุปายาส ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคล
ผู้ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความกระหาย
ความเร้าร้อน ความทะเยอทะยานในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
เพราะความที่**วิญญาณ**แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ไฉน?

ค. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คีละ ๆ **ติสสะ** ก็ข้อนี้ย่อมเป็นอย่างนี้ สำหรับบุคคลผู้
ปราศจากความกำหนัดใน**วิญญาณ** **คูก่อนติสสะ** เธอจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง?

ค. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ค. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุที่นั่นแล **ติสสะ** อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่
อย่างนี้ ฯลฯ ก็จึ้นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก.

[๑๕๗] ภ. **คูก่อนติสสะ** เปรียบเหมือนมีบุรุษ ๒ คน คนหนึ่ง
ไม่ฉลาดในหนทาง คนหนึ่งฉลาดในหนทาง บุรุษคนที่ไม่ฉลาดใน
หนทางนั้น จึงถามทางบุรุษผู้ฉลาดในหนทาง บุรุษผู้ฉลาดในหนทางนั้น
จึงบอกอย่างนี้ว่า **คูก่อนบุรุษผู้เจริญ** ท่านจงไปตามทางนี้แหละ
สักครู่หนึ่ง แล้วจักพบทาง ๒ แพร่ง ในทาง ๒ แพร่งนั้น ท่านจงละ
ทางซ้ายเสีย ถือเอาทางขวา ไปตามทางนั้นสักครู่หนึ่งแล้วจักพบ
ราวป่าอันทึบ ท่านจงไปตามทางนั้นสักพักหนึ่งแล้วจักพบที่ลุ่มใหญ่มี
เปือกตม จงไปตามทางนั้นสักครู่หนึ่งแล้วจักพบหนองบึง จงไปตาม
ทางนั้นสักครู่หนึ่งแล้วจักพบภูมิภาคอันราบรื่น **คูก่อนติสสะ** เรากระทำ

อุปมานี้แล เพื่อให้เข้าใจเนื้อความ ในข้อนี้มีอธิบายอย่างนี้ คำว่าบุรุษ
ผู้ไม่ฉลาดในหนทางนี้แล เป็นชื่อแห่งปุถุชน คำว่าบุรุษผู้ฉลาดใน
หนทางนี้แล เป็นชื่อแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่าทาง
๒ แพร่งนี้แล เป็นชื่อแห่งวิจิกิจฉา คำว่าทางซ้ายนี้แล เป็นชื่อแห่งมรรค
ผิดอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ มิจฉาสมาธิ คำว่า
ทางขวานี้แล เป็นชื่อแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ
สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ คำว่าราวป่าอันที่บนนี้แล เป็นชื่อแห่ง
อวิชชา คำว่าที่ลุ่มใหญ่มีเปือกตมนี้แล เป็นชื่อแห่งกามทั้งหลาย
คำว่าหนองบึงนี้แล เป็นชื่อแห่งความโกรธและความคับแค้น คำว่า
ภูมิภาคอันราบรื่นนี้แล เป็นชื่อแห่งนิพพาน เธอจงยินดีเถิด ติสสะ
เธอจงยินดีเถิด ติสสะ ตามโอวาทของเราตามความอนุเคราะห์ของเรา
ตามคำปราศรัยของเรา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว
ท่านพระติสสะปลื้มใจชื่นชมพระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้นแล.

จบ ติสสสูตรที่

อรรถกถาติสสสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในติสสสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :

พระติสสเถระ

บทว่า มธุรชชาติ วีย ความว่า (ร่างกายของผม) ไม่เหมาะ
แก่การงาน (ไม่คล่องตัว) เหมือนเกิดมีภาระหนัก.

บทว่า ทิสปิ ความว่า ท่านพระติสสะกล่าวว่า แม้ทิศทั้งหลาย
ก็ไม่ปรากฏ คือไม่แจ่มแจ้งแก่ผมอย่างนี้ว่า นีทิศตะวันออก นีทิศใต้.

บทว่า ธมฺปาปิ มํ น ปฏิภนฺติ ความว่า ท่านพระติสสะกล่าวว่า

แม้ปรีชัธรรมทั้งหลาย ก็ไม่ปรากฏแก่ผม สิ่งที่เรียนได้แล้ว สาธยาย

ได้แล้ว ก็ไม่ปรากฏ (ลืมหมด).

บทว่า **วิกิจจนา** ความว่า ไม่ใช่ **วิกิจจนา** (ความสงสัย) อย่างสำคัญ เนื่องจากว่า ท่านไม่เกิดความสงสัยว่า "ศาสนานำสัตว์ออกจากทุกข์ได้หรือไม่หนอ" แต่ท่านมีความคิดอย่างนี้ว่า "เราจักสามารถบำเพ็ญสมณธรรมได้หรือไม่ หรือจักทำได้แต่เพียงครองบารและจิรวเท่านั้น"

กามทั้งหลายมีรสอร่อยน้อย

บทว่า **กามานเมตํ อธิวจนํ** ความว่า เมื่อบุคคลมองดูสหรน้อยที่ลาดลุ่ม มีแต่เพียงน้ำคูล น้ำร้อนรมย์ แต่ (ถ้า) บุคคลใดลงไป สหรน้อยที่ลาดลุ่มนี้ สหรนั้นก็จักถูกลากผู้นั้นให้ถึงความพินาศ เพราะสหรน้อยนั้นมีปลาชุกชุม ฉันทใด ในกามคุณ ๕ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน (คือ) ทวารทั้งหลายมีจักขุทวารเป็นต้น มีแต่เพียงความนำร้อนรมย์ ใน เพราะ (เห็น) อารมณ์ (เป็นต้น) แต่ (ถ้า) บุคคลใด ติดใจในกามคุณ ๕ นี้ มันก็จะลากจูงบุคคลนั้นไปยัดใส่ในทุกคติภูมิ มีนรกเป็นต้น นั้นแล. เพราะฉะนั้น กามทั้งหลายมีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามเหล่านี้ มีโทษยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ดังกล่าวมานี้ จึงตรัสว่า **กามานเมตํ อธิวจนํ**.

บทว่า **อหมนุคฺคเหน** ความว่า เราตถาคตจะอนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ด้วยธรรมและอามิส.

๑. ปาฐะว่า **ปตฺตจิวริ ฐรายนมตฺตเมว** เจริงอรรถเป็น **ปตฺตจิวรฐารณมตฺตเมว** แปลว่าตาม เจริงอรรถ
๒. ปาฐะว่า **ปาปนุติ** เจริงอรรถและฉบับพม่าเป็น **ปาเปติ** แปลตามนัยหลัง
๓. ปาฐะว่า **จกฺขุทวาราทินิ** ฉบับพม่าเป็น **จกฺขุทวาราทินิ** แปลตามฉบับพม่า

บทว่า **อภินนุ** ติคือรับเอา และไม่ไข่แค่รับเอาอย่างเดียว (เท่านั้น) ยังชื่นชมด้วย.

ที่ท่านพระติสสะ ด้รับการปลอบใจจากสำนักพระศาสดานี้แล้ว พากเพียรพยายามอยู่ไม่กี่วัน ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์.

จบ อรรถกถาติสสุตฺตที่ ๒

๓. ยมกสูตร

ว่าด้วยพระชีณาสพตายแล้วสูญหรือไม่

[๑๕๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตร อยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ก็โดยสมัยนั้นแล ยมกภิกษุเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เราข่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า พระชีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ข่อมขาดสูญ ข่อมพินาศ ข่อมไม่เกิดอีก ภิกษุหลายรูป ด้ฟังแล้วว่า ด้ยินว่า ยมกภิกษุเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ถึงธรรม ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า พระชีณาสพ เมื่อตายไปแล้ว ข่อมขาดสูญ ข่อมพินาศ ข่อมไม่เกิดอีก ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงพากัน เข้าไปหาท่านยมกภิกษุถึงที่อยู่ ด้สนทนาปราศรัยกับท่านยมกภิกษุ ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยชวนให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วจึงถามท่านยมกภิกษุว่า คุณก่อนท่านยมกะ ทราบว่า ท่านเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า พระชีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ข่อมขาดสูญ ข่อมพินาศ ข่อมไม่เกิดอีก จริงหรือ ท่านยมกะกล่าวว่ อย่างนั้นอาวุโส.

ภิก. คุณก่อนอาวุโสยมกะ ท่านอย่าได้พูดอย่างนั้น อย่าได้

กล่าวคู่พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะการกล่าวคู่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่พึงตรัสอย่างนี้ว่า พระชีนาสพเมื่อ
ตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก.

ท่านยมกะ เมื่อถูกภิกษุเหล่านั้นกล่าวแม้อย่างนี้ ยังขึ้นกล่าวถึง
ทิวฏฐิอันชั่วช้านั้นอย่างหนักแน่นอย่างนั้นว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า พระชีนาสพเมื่อตายไปแล้ว
ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก.

ภิกษุเหล่านั้นไม่อาจเพื่อจะทำท่านยมกะ ให้ถอนทิวฏฐิอันชั่วช้า
นั้นได้ จึงลุกจากอาสนะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว
จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ข้าแต่ท่านสารีบุตร ยมกภิกษุเกิดทิวฏฐิ
อันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงแล้วว่า พระชีนาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ
ย่อมไม่เกิดอีก ขอโอกาสนิมนต์ท่านพระสารีบุตรไปหายมกภิกษุถึงที่อยู่
เพื่ออนุเคราะห์เถิด ท่านพระสารีบุตรรับนิมนต์โดยคุษณีภาพ.

[๑๕๕] ครั้งนั้น เวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักแล้ว
เข้าไปหาท่านยมกะถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับท่านยมกะ ครั้นผ่าน
การสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านยมกะว่า คุณก่อนอาวุโสยมกะ ทราบว่า
ท่านเกิดทิวฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า พระชีนาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ
ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก ดังนี้ จริงหรือ ท่านยมกะตอบว่า อย่างนั้นแล
ท่านสารีบุตร.

สา. คุณก่อนท่านยมกะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ย. ไม่เที่ยง ท่าน ฯลฯ.

สา. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ย. ไม่เที่ยง ท่าน ฯลฯ.

สา. เพราะเหตุนี้แล ยมกะ พระอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว
เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มีอีก.

[๒๐๐] สา. คุณก่อนท่านยมกะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
ท่านเห็นรูปว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นเวทนาว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นสัญญาว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นสังขารว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นวิญญาณว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

[๒๐๑] สา. คุณก่อนท่านยมกะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในรูปหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากรูปหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในเวทนาหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากเวทนาหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในสัญญาหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากสัญญาหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในสังขารหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากสังขารหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในวิญญาณหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากวิญญาณหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

[๒๐๒] สา. คุณอนนภกะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
ท่านเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นสัตว์บุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

[๒๐๓] สว. คุณก่อนท่านยมกะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านเห็นว่า สัตว์บุคคลนี้นั้นไม่มีรูป ไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณ หรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สว. คุณก่อนท่านยมกะ ก็โดยที่จริง โดยที่แท้ ท่านจะค้นหาสัตว์บุคคลในชั้น ๕ เหล่านี้ในปัจจุบันไม่ได้เลย ควรแลหรือที่ท่านจะยืนยันว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า พระชีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก.

ย. ข้าแต่ท่านสารีบุตร เมื่อก่อนผมไม่รู้แบบนี้ จึงได้เกิดทิวฐิอันชั่วช้าอย่างนั้น แต่เดี๋ยวนี้ผมละทิวฐิอันชั่วช้านั้นได้แล้ว และผมก็ได้บรรลุธรรมแล้ว เพราะฟังธรรมเทศนาของท่านพระสารีบุตร.

[๒๐๔] สว. คุณก่อนท่านยมกะ ถ้าชนทั้งหลายฟังถามท่านอย่างนี้ว่า ท่านยมกะ ภิกษุผู้ที่เป็นพระอรหันตชีณาสพ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเป็นอะไร ท่านถูกถามอย่างนั้นจะพึงกล่าวแก้ว่าอย่างไร ?

ย. ข้าแต่ท่านสารีบุตร ถ้าเขาถามอย่างนั้น. ผมพึงกล่าวแก้ อย่างนี้ว่า รูปแลไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นดับไปแล้ว ถึงแล้วซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นดับไปแล้ว ถึงแล้วซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้. ข้าแต่ท่านสารีบุตร ผมถูกเขาถามอย่างนั้น พึงกล่าวแก้อย่างนี้.

[๒๐๕] สว. ดีละ ๆ ยมกะ ถ้าอย่างนั้น เราจักอุปมาให้ท่านฟัง เพื่อหยั่งรู้ความข้อนั้นให้ยิ่ง ๆ ขึ้น. ดูก่อนท่านยมกะ เปรียบเหมือน คฤหบดีหรือบุตรของคฤหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเขารักษาตัวกวดขัน เกิดมีบุรุษคนหนึ่งประสงค์ความพินาศ ประสงค์ความไม่เป็นประโยชน์ ประสงค์ความไม่ปลอดภัย อยากจะปลงชีวิตเขาเสีย เขาจึงมีความคิดอย่างนี้ว่า คฤหบดีและบุตรคฤหบดีนี้เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเขามีการรักษาอย่างกวดขัน การที่จะอุกอาจปลงชีวิตนี้ไม่ใช่เป็นการทำได้ง่ายเลย อย่างกระนั้นเลย เราพึงใช้อุบายปลงชีวิต บุรุษนั้นพึงเข้าไปหากฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้น แล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ผมขอเป็นคนรับใช้ท่าน คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นพึงรับบุรุษนั้นไว้ใช้ เขาพึงรับใช้เรียบร้อยดีทุกประการ คือ มีปรกติตื่นก่อน นอนทีหลัง คอยฟังคำสั่ง ประพฤติให้เป็นที่พอใจ กล่าวแต่ว่าจาเป็นที่รักใคร่ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นเชื่อเขาโดยความเป็นมิตร โดยความเป็นสหาย และถึงความไว้วางใจในเขา. เมื่อใด บุรุษนั้นพึงคิดว่า คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีไว้วางใจเราดีแล้ว เมื่อนั้น บุรุษนั้นรู้ว่า คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีอยู่ในที่ลับ พึงปลงชีวิตเสียด้วยศาสตราอันคม. ท่านยมกะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? ในกาลใด บุรุษนั้นเข้าไปหากฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้น แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ผมขอรับใช้ท่าน แม้ในกาลนั้น เขาก็เชื่อว่าเป็นผู้มาอยู่แล้ว ก็แต่คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นหารู้จักบุรุษผู้มาว่า เป็นผู้มาเราไม่ ในกาลใด บุรุษนั้นตื่นก่อน นอนทีหลัง คอยฟังคำสั่ง ประพฤติให้เป็นที่พอใจ กล่าวแต่ว่าจาเป็นที่รักใคร่ แม้ในกาลนั้น เขาก็เชื่อว่าเป็นผู้มาอยู่แล้ว ก็แต่คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นหารู้จักบุรุษผู้มานั้นว่า เป็นผู้มาเราไม่ และในกาลใด บุรุษนั้นรู้ว่า คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี

นั้นอยู่ในที่ลับ จึงปลงชีวิตเสียด้วยศาตราอันคม แม้ในกาลนั้น
เขาเป็นผู้ฆ่ามันเอง ก็แต่ฤๅหบดี หรือบุตรฤๅหบดีนั้นหา รู้จักบุรุษนั้น
ว่าเป็นผู้ฆ่าเราไม่.

ย. อย่างนั้น ท่าน.

[๒๐๖] สว. คุณก่อนท่านยมกะ ข้อมูปมานี้ฉันใด ปุณฺชนผู้มีได้สดับ
ไม่ได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในอริยธรรม ไม่ได้รับแนะนำใน
อริยธรรม ไม่ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในสัพฺปริสฺสธรรม ไม่ได้
รับแนะนำในสัพฺปริสฺสธรรม ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นรูปโดยความ
เป็นอัตตา ย่อมเห็นอตตามีรูป ย่อมเห็นรูปในอัตตา หรือย่อมเห็นอัตตา
ในรูป ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาโดย
ความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็น
วิญญาณโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอตตามีวิญญาณ ย่อมเห็น
วิญญาณในอัตตา หรือย่อมเห็นอตตาในวิญญาณ เขาย่อมไม่รู้ชัดตาม
ความเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันไม่เที่ยงว่า
ไม่เที่ยง ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ อันเป็นทุกข์ว่า เป็นทุกข์ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นอนัตตาว่า เป็นอนัตตา
ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
อันปัจฉัยปรุจแต่งว่า อันปัจฉัยปรุจแต่ง ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นผู้ฆ่า เป็นผู้ฆ่า เขาย่อม
เข้าไปถือมัน ยึดมันซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เป็นตัวตน
ของเรา อุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ อันปุณฺชนนั้นเข้าไปถือมัน ยึดมันแล้ว
ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน.

[๒๐๗] **ดูก่อนท่านยมกะ ส่วนพระอริยสาวกผู้ดับแล้ว**
ได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย นลาคนในอริยธรรม ได้รับแนะนำในอริยธรรม
ดีแล้ว ได้เห็นสัตว์บุรุษทั้งหลาย นลาคนในสัปปริสธรรม ได้รับแนะนำใน
สัปปริสธรรมดีแล้ว ย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นอตตะตา ย่อมไม่เห็น
อตตะตามีรูป ย่อมไม่เห็นรูปในอตตะตา หรือย่อมไม่เห็นอตตะตาในรูป
ย่อมไม่เห็นเวทนาโดยความเป็นอตตะตา ฯลฯ ย่อมไม่เห็นสัญญา
โดยความเป็นอตตะตา ฯลฯ ย่อมไม่เห็นสังขารโดยความเป็นอตตะตา ฯลฯ
ย่อมไม่เห็นวิญญาณโดยความเป็นอตตะตา ย่อมไม่เห็นอตตะตามีวิญญาณ
ย่อมไม่เห็นวิญญาณในอตตะตา หรือย่อมไม่เห็นอตตะตาในวิญญาณ เขา
ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
อันไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ อันเป็นทุกข์ว่า เป็นทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นอนัตตาว่า เป็นอนัตตา
ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
อันปัจจุปัจปรุงแต่ง ว่าปัจจุปัจปรุงแต่ง ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นผู้ฆ่า ว่าเป็นผู้ฆ่า เขา
ย่อมไม่เข้าไปถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า
เป็นตัวตนของเรา **อุปาทานขันธ ๕** เหล่านี้ อันอริยสาวกนั้น ไม่เข้าไป
ถือมั่น ยึดมั่นแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน.

ย. **ข้าแต่ท่านสารีบุตร** ข้อที่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายของท่าน
ผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้ชนนั้น เป็นผู้อนุเคราะห์ ใคร่ประโยชน์ เป็นผู้ว่ากล่าว
พรั่าสอน ย่อมเป็นอย่างนั้นแท้ ก็แลจิตของผมหลุดพันแล้วจากอาสวะ
ทั้งหลาย ไม่ถือมั่น เพราะได้ฟังธรรมเทศนาของท่านสารีบุตร.

อรรถกถายมกสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในยมกสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

ทิวฏฐิของพระยมกะ

บทว่า ทิวฏฐิคำ ความว่า ก็ถ้าพระยมกะนั้น จะพึงมีความคิด
อย่างนี้ว่า สังขารทั้งหลายเกิดขึ้นและดับไป ความเป็นไปแห่งสังขาร
นั้นแหละ ที่ไม่เป็นไป มีอยู่(ความคิดดังว่ามานี้) ยังไม่ควรเป็นทิวฏฐิ
(แต่) ควรเป็นญาณที่ท่องเที่ยวไปในคำสอน (ศาสนา).

แต่เพราะพระยมกะนั้น ได้มีความคิดว่า สัตว์ขาดศูนย์ สัตว์พินาศ
ฉะนั้น ความคิดนั้นจึงเป็นทิวฏฐิ.

บทว่า งามสา ปรามสา ความว่า ด้วยพลังของทิวฏฐิ และ
ด้วยการลูบคลำด้วยทิวฏฐิ.

บทว่า เยนายสุมา สาริปุตโต ความว่า เมื่อปัจฉิมตชนบท
เกิดจลาจล เจ้าหน้าที่ไม่สามารถปราบปรามให้สงบราบคาบได้
จึงไปหาเสนาบดี หรือไม่ก็ไปเฝ้าพระราชา ฉนโค เมื่อพระเถระนั้น
สับสนด้วยอำนาจทิวฏฐิ ภิกษุเหล่านั้น ไม่สามารถจะกำหราบเธอได้
จึงพากันเข้าไปหาพระสารีบุตร ผู้เป็นพระธรรมเสนาบดี ของ
พระธรรมราชาจนถึงที่อยู่.

พระสารีบุตรสอนพระยมกะ

บทว่า เอว พยาโข ความว่า พระยมกะไม่สามารถ
จะกล่าวได้เต็มปาก (พูดอ้อมอ้อม) ต่อหน้าพระ (สารีบุตร) เเถระ
เหมือนที่กล่าวในสำนักภิกษุเหล่านั้นได้ จึงกล่าวด้วยหัวใจที่ห่อหือยว่า

๑. บาลีเป็น เอวัง ขุวาหุ

เอว พุยาไซ* (เป็นอย่างนั้นแล) ดังนี้.

ในตอนนี่ พระสารีบุตรได้กล่าวอุปมาเปรียบเทียบไว้ดังนี้ว่า
คุณก่อนผู้มีอายุ ท่านสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ?

พระเถระได้ฟังคำของพระยมกะนั้น ดังนี้แล้ว คิดว่า ภิกษุนี้
ไม่เห็นโทษในลัทธิของตน เราจักทำโทษนั้นให้ปรากฏแก่เธอด้วย
การแสดงธรรมดังนี้ แล้วเริ่มแสดงเทศนามีปริวัฏ ๓ (เทศนา ๓ รอบ).

ถามว่า เพราะเหตุไร พระสารีบุตรจึงเริ่มคำนี้ไว้ว่า คุณก่อน
ยมกผู้มีอายุ ท่านสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน ? ท่านพิจารณาเห็นรูป
ว่าเป็นสัตว์หรือ ?

ตอบว่า เริ่มไว้ เพื่อให้บรรลุธรรมนิยมการชักถาม. เพราะว่า
พระเถระสำเร็จเป็นพระโสดาบัน ในเวลาจบเทศนามีปริวัฏ ๓.

เวลานั้น พระสารีบุตรกล่าวคำว่า ท่านสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
เป็นต้นไว้ ก็เพื่อให้พระยมกะนั้นได้บรรลุถึงธรรมนิยมในการชักถาม.

บทว่า ตถาคโต คือ สตุโต (แปลว่า สัตว์).

พระสารีบุตรเถระประมวล (รวบรวม) ชั้น ๕ เหล่านี้ คือ
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มาแล้วถามว่า ท่านพิจารณาเห็น
ชั้น ๕ เหล่านี้เป็นสัตว์หรือ ?

รูปประโยคว่า เหตุ จ เต อาวุโส นี้ เป็นสัตตมิมิวิภัตติแสดงถึง
การชักถามของพระเถระ มีคำอธิบายดังนี้ว่า ก็เมื่อในปัจจุบันท่านยัง
หาสัตว์ไม่ได้ ตามความเป็นจริง ตามสภาพที่ถ่องแท้ในที่นี้คือ ในฐานะ
มิประมาณเท่านี้.

๑ บาลีเป็น เอว ขวาทำ

พระสารีบุตร (เถระ) ประสงค์จะให้พระยมกะพยากรณ์ความเป็นพระอรหันต์ จึงถามคำถามนี้ว่า **สเจ ตํ อาวุโส** ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **ยํ ทุกุขํ ตํ นิรุทฺธํ** ความว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นแลดับไปแล้ว ไม่มีสัตว์ที่จะชื่อว่าดับต่างหาก ข้าพเจ้าพึงพยากรณ์อย่างนี้.

บทว่า **เอตตฺสฺสฺส อตฺตตฺสฺส** ความว่า ปฐมมรรค (โสดาปัตติมรรค) นั้น อย่างนี้.

บทว่า **ภิกฺขุโยโสมนตฺตตาย ฌาณาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่ญาณมีประมาณยิ่ง อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่การทำมรรค ๓ ชั้นสูง พร้อมทั้งวิปัสสนาให้แจ่มแจ้ง.

บทว่า **อารกฺขสมฺปนฺโน** คือ ถึงพร้อมด้วยการอารักขาภายใน และการอารักขาภายนอก.

บทว่า **อโยคกฺขเมกามิ** คือ ไม่ปรารถนาความเกษม (ปลอดภัย) จากโยคะ ๔.

บทว่า **ปสฺยห** คือ ช่มชู่ ได้แก่ ช่มจี.

บทว่า **อนฺุปชฺช** คือ ลักลอบเข้าไป.

ในบทว่า **บุพฺพุทฺฐายี** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บุรุษที่ชื่อว่า **บุพฺพุทฺฐายี** เพราะหมายความว่า เห็นคหบดี หรือ บุตรคหบดี มาแต่ไกลก็ลูกลูกจากที่นั่งก่อน.

ที่ชื่อว่า **ปจฺฉานิปาตี** เพราะหมายความว่า ให้นั่งแก่คหบดี หรือบุตรคหบดีนั้นแล้ว เมื่อท่านนั่ง (ตนเอง) จึงหย่อนตัวลง คือนั่งทีหลัง. (อีกอย่างหนึ่ง) บุรุษนั้นตื่นขึ้นแต่เช้าตรู่ แล้วจัดแจงว่า

พวกเจ้าจำนวนเท่านี้ จงไปไถนา จำนวนเท่านี้จงไปหว่าน ดังนี้ชื่อว่า
ลูกขึ้นก่อนใครหมด เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **บุพพุทฺฐายี**.

บุรุษนี้นั้น ชื่อว่า **ปจฺจณานิปาติ** เพราะเมื่อคนงานทั้งหมดกลับไป
ยังที่อยู่ของตน ๆ แล้ว (ตนเอง) ก็ยังจัดการอารักขารอบเรือน
ปิดประตูนอนที่หลังเขาหมด.

ที่ชื่อว่า **กิการปฏิสาวี** เพราะหมายความว่า มองดูหน้าคหบดี
หรือบุตรคหบดี คล้ายจะถามว่า จะให้ผมทำอะไรรับท่าน (จะให้)
ผมทำอะไรรับท่าน (จากนั้น) ก็คอยฟังคำสั่งว่า จะให้ทำอะไร.

ที่ชื่อว่า **มณาปจาริ** เพราะหมายความว่า ประพุดสิ่งทีถูกใจ.

ที่ชื่อว่า **ปิยวาที** เพราะหมายความว่า พุควาจาที่น่ารัก.

บทว่า **มิตฺตโตปิ นํ ทเหยย** ความว่า (คหบดีหรือบุตรคหบดี)
พึงเชื่อว่า บุรุษนี้เป็นมิตรของเรา.

บทว่า **วิสุตาสํ อปชฺเชย** ความว่า (คหบดีหรือบุตรคหบดี)
พึงทำกิจทั้งหลายมีดีมีกินร่วมกันเป็นต้น จึงเป็นผู้คุ้นเคยกัน.

บทว่า **ถวิสุตฺตฺนุโ** แปลว่า คุ้นเคยกันดี.

อุปมาเปรียบเทียบ

ในบทว่า **เอวมว โข** นี้ มีข้ออุปมาเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ :-

พาลปุถุชนผู้มีได้สดับ (ธรรมของพระอริยะ) ในเวลาที่อาศัย
วิภูฏะ (ยังเวียนว่ายตายเกิด) เปรียบเหมือนบุตรคหบดีผู้โง่เขลา.

๑. ปาฐะว่า **กิ การณํ** ฉบับพม่าเป็น **กิ การ์** แปลตามฉบับพม่า

เบญจขันธ์ไม่มีกำลังทุรพล (ทรุกโทรม, เกิดดับอยู่ตลอดเวลา)
เปรียบเหมือนศัตรูคอยดักสังหาร.

เบญจขันธ์ซึ่งเข้าถึงในขณะปฏิสนธิ เปรียบเหมือนเวลาที่ศัตรู
ผู้คอยดักสังหารเข้าไปหาด้วยหวังว่า จักรับใช้บุตรคหบดีผู้โง่.

เวลาที่ปุถุชนผู้อาศัยวัฏฏะ ไม่ยึดถือเบญจขันธ์ว่า เหล่านี้เป็น
ของเรา (แต่กลับแยก) ยึดถือว่า รูปของเรา เวทนาของเรา สัญญา
ของเรา สังขารของเรา วิญญาณของเรา เปรียบเหมือนเวลาที่บุตร
คหบดีผู้โง่เวลาไม่ทราบว่าเป็นผู้เป็นสหายของเรา ผู้นี้เป็นศัตรูผู้คอย
ดักสังหารของเรา.

เวลาที่ปุถุชนผู้อาศัยวัฏฏะยึดถือ (เบญจขันธ์) ว่า เหล่านี้ของเรา
แล้วทำสักการะ (ปรนนิบัติ) เบญจขันธ์ด้วยการอาบน้ำ และการกิน
เป็นต้น เปรียบเหมือนเวลาที่ศัตรูผู้คอยดักสังหารยอมรับว่า ผู้นี้เป็น
มิตรของเรา แล้วทำสักการะ (ปรนนิบัติ). การที่พาลปุถุชนผู้คุ่นเคยแล้ว
สิ้นชีวิตเพราะขันธ์แตกในขณะจุติ ฟังทราบว่าเปรียบเหมือนการที่
ศัตรูผู้คอยดักสังหาร ทราบว่า คหบดีหรือบุตรคหบดีนี้กับเราคุ่นเคยกัน
มากแล้ว ทำสักการะพลางเอาดาบตัดศีรษะ (ของคหบดีหรือบุตร
ของคหบดี).

บทว่า อูเปติ แปลว่า เข้าใกล้. บทว่า อูปาทียติ แปลว่า ยึดถือ.
บทว่า อธิฐฐาติ แปลว่า ตั้งมั่น. บทว่า อตุตา เม ความว่า นี่เป็นอตุตา
ของเรา.

บทว่า สุตวา จ โข อาวุโส อริยสาวโก ความว่า บุตรคหบดี
ผู้เป็นบัณฑิตรู้จักศัตรูผู้เข้าใกล้อย่างนี้ว่า ผู้นี้เป็นศัตรูของเรา แล้ว
ไม่ประมาท ใช้ศัตรูให้ทำงานชนิดนั้น ๆ หลบหลีกสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

ย่อมได้รับประโยชน์ จันใด แม้พระอริยสาวกผู้ได้สดับ (ธรรมของพระอริยะ) ก็จันนั้น ไม่ยึดถือเบญจขันธ์ว่าเป็นเรา หรือว่าของเรา โดยนัยเป็นต้นว่า ไม่พิจารณาเห็นรูปว่าเป็นอัตตา ทราบว่า เบญจขันธ์เหล่านี้เป็นศัตรูของเราแล้วประกอบเข้ากับวิปัสสนา โดยเป็นรูปสัตตะกะ (หมวดเจ็ดของรูป) และอรูปลัตตะกะ (หมวดเจ็ดของอรูปรูป) เป็นต้น หลีกเว้นทุกข์ซึ่งเกิดจากเบญจขันธ์นั้น ย่อมได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ อันเป็นผลที่เลิศ.

บทที่เหลือในสูตรนี้ง่ายทั้งนั้น.

จบ อนุราธสูตร

๔. อนุราธสูตร

ว่าด้วยสัตว์บุคคลไม่มีในขันธ์ ๕

[๒๐๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ก็สมัยนั้น ท่านพระอนุราธะอยู่ที่กระท่อมในป่า ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้น อัญญาเดียรติย์ปริพาชกพากันเข้าไปหาท่านพระอนุราธะจนถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับท่านพระอนุราธะ ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. แล้วจึงได้กล่าวกะท่านพระอนุราธะว่า ดูก่อนท่านอนุราธะ พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุขั้นเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติ ย่อมทรงบัญญัติในฐานะ ๔ นี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้ ๑ เมื่อพวกปริพาชกกล่าวอย่างนั้นแล้ว ท่านพระอนุราธะ

ได้กล่าวกะอัญญาเดียรติยปริพาชกเหล่านั้นว่า **ดูก่อนท่านทั้งหลาย พระตถาคตทรงเป็นอุดมบุรุษ ทรงเป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลुธรรมที่ควร บรรลुขึ้นเยี่ยม** เมื่อจะทรงบัญญัติ ย่อมทรงบัญญัติออกจากฐานะ ๔ เหล่านี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้ ๑ **เมื่อท่านพระอนุราธะกล่าวอย่างนั้นแล้ว อัญญาเดียรติยปริพาชกเหล่านั้น** ได้กล่าวกะท่านพระอนุราธะว่า **ภิกษุนี้จักเป็นภิกษุใหม่ บวชแล้วไม่นาน ก็หรือว่าเป็นภิกษุเถระ แต่โง่เขลาไม่ฉลาด**. ครั้งนั้น พวกอัญญาเดียรติยปริพาชกกล่าวรุกรานท่านพระอนุราธะด้วยวาตะว่า **เป็นภิกษุใหม่และเป็นผู้โง่เขลาแล้ว** พวกนั้นถูกจากอาสนะหลีกไป.

[๒๐๕] **เมื่ออัญญาเดียรติยปริพาชกเหล่านั้นหลีกไปแล้วไม่นาน** ท่านพระอนุราธะได้มีความคิดว่า **ถ้าอัญญาเดียรติยปริพาชกเหล่านั้น ฟังถามเราต่อไป เมื่อเราพยากรณ์อย่างไรจึงจะชื่อว่าไม่เป็นผู้กล่าวตามที่อัญญาเดียรติยปริพาชกเหล่านั้นกล่าวแล้ว และชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว** ไม่ฟังกล่าวคู่พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำอันไม่จริง และฟังพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งสหธรรมิก ไร ๆ ผู้กล่าวคล้อยตามวาตะ จะไม่ฟังถูกวิญญูชนคติเตยนได้ **ลำดับนั้น** ท่านพระอนุราธะจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงที่ประทับ ฯลฯ แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทาน พระวโรกาส ข้าพระองค์อยู่ที่กระท่อมในป่า ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้งนั้น พวกอัญญาเดียรติยปริพาชกเป็นอันมาก พวกนั้นเข้าไปหา **ข้าพระองค์ถึงที่อยู่** ฯลฯ กล่าวกะข้าพระองค์ว่า **ดูก่อนท่านพระอนุราธะ พระตถาคตทรงเป็นอุดมบุรุษ ทรงเป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลुธรรมที่ควร**

บรรลุษันเขี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติ ย่อมทรงบัญญัติในฐานะ ๔ เหล่านี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดก็ห้ามมิได้ ย่อมไม่เกิดก็ห้ามมิได้ ๑

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์จึงได้กล่าวกะพวกเขาว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย พระตถาคต ทรงเป็นอุดมบุรุษ ทรงเป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุ ชันเขี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติ ย่อมทรงบัญญัติ นอกจากฐานะ ๔ เหล่านี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดอีกก็ห้ามมิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็ห้ามมิได้ ๑

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนั้นแล้ว อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นได้กล่าวกะข้าพระองค์ว่า ภิกษุนี้จักเป็น ภิกษุใหม่ บวชไม่นาน ก็หรือว่าเป็นเถระแต่โง่เขลาไม่ฉลาด.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นรุกรานข้าพระองค์ ด้วยวาตะว่า เป็นผู้ใหม่ เป็นผู้เขลา แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป เมื่ออัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นหลีกไปแล้วไม่นาน ข้าพระองค์เกิดความคิดว่า ถ้าอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นฟังถามเราต่อไป เมื่อเราพยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าไม่เป็นผู้กล่าวตามที่อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นกล่าวแล้ว และชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ไม่ฟังกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำอันไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งสหธรรมิกไร ๆ ผู้กล่าวคล้อยตามวาตะ จะไม่ฟังถูกวิญญูชนติเตียนได้.

[๒๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนอนุราธะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

อ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอรรถา
ของเรา ?

อ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุนี้แล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

[๒๑๑] ภ. ดูก่อนอนุราธะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
เธอยอมเห็นรูปว่าเป็นสัตว์บุคคลหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอยอมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่าเป็นสัตว์
บุคคลหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๑๒] ภ. ดูก่อนอนุราธะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
เธอยอมเห็นว่าสัตว์บุคคลในรูปหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอยอมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากรูปหรือ ?

- อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.
ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลในเวทนาหรือ ?
อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.
ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากเวทนาหรือ ?
อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.
ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลในสัญญาหรือ ?
อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.
ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากสัญญาหรือ ?
อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.
ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลในสังขารหรือ ?
อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.
ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากสังขารหรือ ?
อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.
ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลในวิญญาณหรือ ?
อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.
ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากวิญญาณหรือ ?
อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๑๓] พ. คู่ก่อนราชา เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
เธอย่อมเห็นว่า สัตว์บุคคลมีรูป มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณ
อย่างนั้นหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๑๔] พ. คุณก่อนนรธา เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอยอมเห็นว่า สัตว์บุคคลนี้ไม่มีรูป ไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาน อย่างนั้นหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนนรธา ก็โดยที่จริง โดยที่แท้ เธอค้นหาสัตว์บุคคลใน ชั้น ๕ เหล่านี้ในปัจจุบันไม่ได้เลย ควรหรือที่เธอจะพยากรณ์ว่า พระตถาคตเป็นอุคตบุรุษ เป็นบรมบุรุษ บรรลุธรรมที่ควร บรรลุ ชั้นเยี่ยม เมื่อจะบัญญัติ ย่อมบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ เหล่านี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีก ก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดอีกก็ห้ามได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็ห้ามได้ ๑ ?

อ. ข้อนั้นไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ถูกละ ๆ อนนรธา ทั้งเมื่อก่อนและทั้งบัดนี้ เรายอมบัญญัติ ทุกข์ และความดับทุกข์.

จบ อนนรธาสูตรที่ ๔

อรรถกถาอนนรธาสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในอนนรธาสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อรณฺณกฺกุกายํ ได้แก่ ในบรรณศาลา (ตั้งอยู่) ทำยวิหารนั้นนั่นแล.

บทว่า ตํ ตถาคตโต คือพระตถาคตผู้เป็นศาสดา ของท่านทั้งหลาย.

บทว่า **อญฺญตฺริเมห** ความว่า ได้ยินว่า ท่านพระอนุราธะนั้น ได้มีความคิดดังนี้ว่า เจริญดีเหล่านี้เป็นปฏิปักษ์ขัดแย้งต่อพระศาสนา พระศาสดาจักไม่ทรงบัญญัติ เหมือนอย่างที่เคยเจริญดีเหล่านี้กล่าว ฉะนั้นท่านจึงกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า **เอวํ วุตฺเต เต อญฺญตฺติตฺถิยา** ความว่า เมื่อพระเถระ กล่าว (แบบ) ไม่ทราบลัทธิของตน และของบุคคลอื่นอย่างนี้ ปริพาชก ผู้เป็นอัญญุเจริญดีเหล่านั้น รู้แต่เพียงลัทธิในศาสนา (ของตน) ส่วนเดียว ประสงค์จะให้โทษ (จับผิด) ในวาทะของพระเถระ จึงได้ กล่าวคำนี้ กะท่านพระอนุราธะ.

บทว่า **กิตฺติ มลฺลฺลตี อุนฺนราธ** ความว่า พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของพระอนุราธะนั้นแล้วทรงดำริว่า ภิกษุนี้ไม่รู้จักโทษ ในลัทธิของตน แต่เธอเป็นผู้ทำ (จริง) ได้บำเพ็ญเพียรมาแล้ว เรา ตถาคคจักให้เธอทราบอย่างนี้ด้วยการแสดงธรรม.

พระศาสดาประสงค์จะทรงแสดงเทศนามีปริวัฏฏ์ ๓ จึงตรัสคำ ว่า **กิตฺติ มลฺลฺลตี อุนฺนราธ** (คู่อ่อนอนุราธะ เธอสำคัญความข้อนั้นเป็น ไฉน ?) เป็นต้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยกทางบำเพ็ญเพื่อ เป็นพระอรหันต์ขึ้น (แสดง) แก่พระอนุราธะนั้น ด้วยเทศนานั้นจึง ตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **กิตฺติ มลฺลฺลตี อุนฺนราธ รุปี ตถาคคโต** (คู่อ่อน อนุราธะ เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? เธอพิจารณาเห็นรูปว่าเป็น สัตว์หรือ ?).

๑. บาลีเป็น **อญฺญตฺริ อิมเห**

๒. ปาฐะว่า **เอวํ สตุถา จบฺบพมาเปเน น เอวํ สตุถา เปลตามจบบพมา**

บทว่า **ทุกขญฺเจว ปญฺญเปมิ ทุกขสฺส จ นิโรธํ** ความว่า เรา ตถาคตบัญญัติวิภูฏทุกข์และความดับไปแห่งวิภูฏทุกข์ คือพระนิพพาน.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำว่า **ทุกฺขํ** เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายถึงทุกขสังข เมื่อทรงหมายถึงทุกขสังขนั้นแล้วก็เป็นอันหมายถึง สมุทัยสังขด้วย เพราะสมุทัยสังขเป็นมูลเหตุแห่งทุกขสังขนั้น.

ด้วยคำว่า **นิโรธํ** เป็นอันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึง นิโรธสังข เมื่อทรงหมายถึงนิโรธสังขนั้นแล้วก็เป็นอันทรงหมายถึง มรรคสังขด้วย เพราะมรรคสังขเป็นอุบาย (ให้บรรล) นิโรธสังขนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงว่า คู่ก่อนอนุราธะ ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้เรตถาคตบัญญัติสังขจะไว้ ๔ เท่านั้น ด้วยประการ ดังกล่าวมานี้.

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ในสูตรนี้ เป็นอันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเฉพาะ (เรื่อง) วิภูฏะไว้.

จบ อรรถกถาอนุราธสูตรที่ ๔

๕. วัฏกสิสูตร

ว่าด้วยการเห็นธรรมชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า

[๒๑๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร-เวฬุวัน กลันตกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. สมัยนั้นแล ท่านพระวัฏกสิ อาพาธ มีทุกข์ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา พักอยู่ที่นิเวศน์ของ นายช่างหม้อ ครั้งนั้น ท่านพระวัฏกสิเรียกภิกษุผู้อุปฐากทั้งหลาย มาแล้ว กล่าวว่ มาเถิดอาวุโส ท่านทั้งหลาย จงเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-

พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ จงถวายบังคมพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า ตามคำของเรา แล้วทูลว่า พระเจ้าข้า วัคคลิภิกษุอาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้า และพวกท่านจงทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ได้ยินว่า ท่านขอประทานพระวโรกาสขอทูลเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหาท่านวัคคลิถึงที่อยู่เกิด. ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านวัคคลิแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ. ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า พระเจ้าข้า วัคคลิภิกษุอาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้า และทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ได้ยินว่า ท่านขอประทานพระวโรกาส ขอทูลเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหาวัคคลิภิกษุถึงที่อยู่เกิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ด้วยคุณนิภาพ.

[๒๑๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองผ้าแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปหาท่านพระวัคคลิถึงที่อยู่. ท่านพระวัคคลิได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล. ครั้นเห็นแล้วก็ลุกขึ้นจากเตียง. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระวัคคลิว่า อย่าเลย วัคคลิ เธออย่าลุกจากเตียงเลย อาสนะเหล่านี้ที่เขาปูลาดไว้มีอยู่ เราจักนั่งที่อาสนะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้. ครั้นแล้วได้ตรัสถามท่านพระวัคคลิว่า คุณก่อนวัคคลิ เธอพอทนได้หรือ พอยังอึดภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนานั้นปรากฏว่าทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ? ท่านพระวัคคลิกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทนไม่ไหว ไม่สามารถยังอึดภาพให้เป็นไปได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์แรงกล้า มีแต่

กำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย ทุกขเวทนาปรากฏว่ากำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย.

ภ. คุณก่อนวัคคิ เธอไม่มีความรำคาญ ไม่มีความเดือดร้อนอะไร บ้างหรือ ?

ว. พระเจ้าข้า แท้ที่จริง ข้าพระองค์มีความรำคาญไม่น้อย มีความเดือดร้อนอยู่ไม่น้อยเลย.

ภ. คุณก่อนวัคคิ ก็ตัวเธอเองไม่ดิเตียนตนเองได้โดยศีลบ้างหรือ ?

ว. พระเจ้าข้า ตัวข้าพระองค์เองจะดิเตียนได้โดยศีลก็หาไม่.

ภ. คุณก่อนวัคคิ ถ้าหากว่า ตัวเธอเองดิเตียนตนเองโดยศีลไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะมีความรำคาญและมีความเดือดร้อนอะไร ?

ว. พระเจ้าข้า จำเดิมแต่กาลนานมาแล้ว ข้าพระองค์ประสงค์ จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ว่าในร่างกายของข้าพระองค์ ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้.

ภ. ออย่าเลย วัคคิ ร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นนี้ จะมี ประโยชน์อะไร คุณก่อนวัคคิ ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นธรรม วัคคิ เป็นความจริง บุคคล เห็นธรรมก็ย่อมเห็นเรา บุคคลเห็นเรา ก็ย่อมเห็นธรรม วัคคิ เธอจะ สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ว. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ว. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา ?

ว. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เทียงหรือไม่เทียง ?

ว. ไม่เทียง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ว. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา ?

ว. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกเห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อม
ทราบชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนท่านพระวัคคลิด้วย
พระโอวาทนี้แล้ว ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จไปทางกุเขาคิณฑกุญ.

[๒๑๗] ครั้งนั้นแล พระวัคคลิ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน ได้เรียกภิกษุอุปัฏฐากทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า
มาเถิด อวูโส ท่านจงช่วยอุ้มเราขึ้นเตียง แล้วห้ามไปยังวิหารกาฬิสลา
ข้างกุเขาคิณฑกุญ ก็ภิกษุผู้เช่นกับเรา ไฉนเล่าจะพึงสำคัญว่าตน
พึงทำกาละ ในระแวกบ้านเล่า ? ภิกษุอุปัฏฐากเหล่านั้นรับคำท่าน
พระวัคคลิแล้ว อุ้มท่านพระวัคคลิขึ้นเตียง ห้ามไปยังวิหารกาฬิสลา
ข้างกุเขาคิณฑกุญ. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่กุเขา

คิชนกฏ ตลอดราตรีและวันที่ยังเหลืออยู่นั้น. ครั้งนั้น เมื่อปฐมยามล่วง
ไปแล้ว เทวดา ๒ องค์ มีฉวีวรรณงดงาม ทำภูเขาคิชนกฏให้สว่างทั่วไป
ทั้งหมด แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ได้ยืนอยู่
ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว เทวดาองค์หนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า พระเจ้าข้า วักกलिภิกษุ คิดเพื่อความหลุดพ้น เทวดาอีกองค์หนึ่ง
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ก็วักกलिภิกษุนั้นหลุดพ้น
ดีแล้ว จักหลุดพ้นได้แน่แท้. เทวดาเหล่านั้นได้กราบทูลอย่างนี้แล้ว
ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณ แล้วก็หายไป
ณ ที่นั่นเอง.

[๒๑๘] ครั้นพอราตรีนั้นผ่านไป พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย จงพากันเข้าไปหา
วักกलिภิกษุถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจงบอกวักกलिภิกษุอย่างนี้ว่า อาวุโส
วักกलि ท่านจงฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า และคำของเทวดา
๒ องค์ อาวุโส ณ ราตรีนี้ เมื่อปฐมยามผ่านไปแล้ว เทวดา ๒ องค์
ผู้มีฉวีวรรณงดงาม ทำภูเขาคิชนกฏให้สว่างทั่วไปทั้งหมด เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืน
อยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว เทวดาองค์หนึ่งได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ก็วักกलिภิกษุนั้นหลุดพ้นดีแล้ว
จักหลุดพ้นได้แน่แท้ อาวุโส วักกलि แต่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่าน
อย่างนี้ว่า อย่ากลัวเลย วักกलि อย่ากลัวเลย วักกलि จักมีความตายอัน
ไม่ต่ำช้าแก่เธอ จักมีกาลกิริยาอันไม่เลวทรามแก่เธอ ภิกษุเหล่านั้น
รับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาท่านพระวักกलि
ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านวักกलिว่า อาวุโส วักกलि ท่านจงฟัง
พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า และคำของเทวดา ๒ องค์.

[๒๑๕] ครั้งนั้นแล ท่าน**พระวัคคิ**เรียกภิกษุอุปัฏฐากทั้งหลาย มาแล้วกล่าวว่า มาเถิดอาวุโส ท่านจงช่วยกันอุ้มเราลงจากเตียง เพราะว่า ภิกษุผู้เช่นกับเรานั่งบนอาสนะสูงแล้ว จะพึงสำคัญว่าตน ควรพึงคำสั่งสอนของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**นั้นอย่างไรเล่า. ภิกษุเหล่านั้น รับคำของท่าน**พระวัคคิ**แล้ว ก็ช่วยกันอุ้มท่าน**พระวัคคิ**ลงจากเตียง แล้วกล่าวว่า ณ ราตรีนี้ เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดา ๒ องค์ ฯลฯ ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว เทวดาองค์หนึ่งได้กราบทูล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า **วัคคิ**ภิกษุคิดเพื่อความหลุดพ้น เทวดาอีกองค์หนึ่งได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า ก็ **วัคคิ**ภิกษุนั้นหลุดพ้นแล้ว จักหลุดพ้นได้แน่แท้ อาวุโส **วัคคิ** แต่**ว่า** **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสถึงท่านอย่างนี้ว่า อย่างถ้วนเลย **วัคคิ** อย่างถ้วนเลย **วัคคิ** จักมีความตายอันไม่ต่ำช้าแก่เธอ จักมีกาลกิริยา ไม่เลวทรามแก่เธอ. **พระวัคคิ**กล่าวว่า อาวุโส ถ้าเช่นนั้น ท่านจงช่วย ถวายบังคมพระยุคลบาทของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยเศียรเกล้า ตามคำของผมหว่า **พระเจ้าข้า** **วัคคิ**ภิกษุอาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา เธอถวายบังคมพระยุคลบาทของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ด้วยเศียรเกล้า และยังได้สั่งมากราบทูลอย่างนี้ว่า **พระเจ้าข้า** ข้าพระองค์ ไม่เคลือบแคลงว่า รูปไม่เที่ยง ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงว่า เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณไม่เที่ยง ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์ ดังนี้

ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระวัคคิแล้วหลีกไป. ครั้งนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นหลีกไปไม่นาน ท่านพระวัคคิก็นำเอาศาสดามา (เตรียมจะฆ่าตัวตาย).

[๒๒๐] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วัคคิภิกษุอาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านขอถวายบังคมพระยுகลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า และยังได้สั่งมากราบทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่เคยือบแคลงว่า รูปไม่เที่ยง ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้นมีได้มีแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ไม่เคยือบแคลงว่า เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณไม่เที่ยง ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มีได้มีแก่ข้าพระองค์ ดังนี้.

[๒๒๑] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า มาไปกันเถิด ภิกษุทั้งหลาย เราจะพากันไปยังวิหารกาศิสลาข้างภูเขาสิติลิ ซึ่งเป็นที่ที่วัคคิอุบลบุตรนำเอาศาสดามา. ภิกษุเหล่านั้นรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังวิหารกาศิสลาข้างภูเขาสิติลิ พร้อมด้วยภิกษุเป็นจำนวนมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระวัคคินอนคอบีคอยู่บนเตียงแต่ไกลเทียว. ก็สมัยนั้นแล ปราภฏเป็นกลุ่มควันกลุ่มหมอก

ลอบไปทางทิศบูรพา ทิศปัจฉิม ทิศอุดร ทิศทักษิณ ทิศเบื้องบน
ทิศเบื้องต่ำ และอนุทิศ. ลำดับนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกะภิกษุ
ทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายมองเห็นกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอย
ไปทางทิศบูรพา ฯลฯ และอนุทิศหรือไม่? ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า
เห็น พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นั้นแหละคือมารใจหยาบช้า. ค้นหา
วิญญาณของวักกलिสูตร ด้วยคิดว่าวิญญาณของวักกलिสูตร
ตั้งอยู่ ณ ที่แห่งไหนหนอ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วักกलिสูตรมีวิญญาณ
ไม่ได้ตั้งอยู่ ปรินิพพานแล้ว.

จบ วักกलिสูตรที่ ๕

อรรถกถาวักกलिสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในวักกलिสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กุมภการนิเวสเน แปลว่า ในโรงช่างหม้อ เล่ากันมาว่า
พระเถระออกพรรษาปวารณาแล้วได้เดินทางมาเพื่อเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ท่านเกิดอาพาธหนัก (ขณะที่เดินทางมาถึง) กลางพระนคร
(ราชคฤห์) เท้า (ทั้งสองข้าง) ก้าวไม่ออก. ที่นั่น พวกชาวเมืองไขว่มี
ลักษณะเป็นเตียงน้อยหามท่านไปไว้ในโรงช่างหม้อ. และโรงนั้นก็เป็นที่
โรงที่ทำงานของช่างหม้อเหล่านั้น (แต่) มิใช่เป็นโรงที่เขาพักอาศัยกัน
พระสังคีติกาจารย์หมายเอาโรงนั้นจึงกล่าวว่า กุมภการนิเวสเน วิหริ
(พระวักกलिเถระอยู่ในเรือนของช่างหม้อ).

บทว่า พาพุทธิลาโน คือ เป็นไข้เกินขนาด (ไข้หนัก).

บทว่า สมณูโจปี ความว่า (พระวักกเถระ) แสดงนอบน้อม (เคารพ) แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอาการไหว (กาย) ทั่วไป.

ว่ากันว่า การที่ภิกษุผู้มีพรรษาอ่อนกว่าเห็นภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า แม่ (ตนเอง) จะเจ็บป่วยหนักก็ต้องแสดงความนอบน้อมด้วยอาการลุกขึ้น นี้อือเป็นธรรมเนียม แต่ภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่านั้นก็ต้องบอกเธอว่า อย่าลุกขึ้นเลย.

บทว่า สนุติมานิ อาสนานิ ความว่า ก็ในสมัยพุทธกาล ในที่อยู่ของภิกษุแม่รูปหนึ่งจะปลูดาอาสนะไว้รอบท่าเหมือนกันหมด ด้วยหวังว่า ถ้าพระศาสดาจักเสด็จมาไซ้ร้ จักได้ประทับนั่งบนอาสนะนี้. ชั้นที่สุด (ถ้าไม่มีอาสนะ) ก็จะปลูดาแต่แผ่นกระดาน (หรือ) แม้เพียงเครื่องลาดใบไม้ก็จะปลูดาไว้.

บทว่า ขมณียี ยาปณียี ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอทนได้แลหรือ คือ เธอสามารถทนทุกข์หรือเคลื่อนไหวยุริยาบถได้แลหรือ.

บทว่า ปฏิกุกมนุติ แปลว่า ทูเลาลง (ลดน้อย).

บทว่า อภิกุกมนุติ แปลว่า กำเริบ (สูงขึ้น).

บทว่า ปฏิกุกโมสานัน เทกัปป ปฏิกุกโม เอตาสั แปลว่า ทุกขเวทนาเหล่านั้นเปลาลง.

บทว่า สีลโต น อุปวตติ ความว่า กล่าวติเตียนเพราะปรารภศีล คือ โดยศีลเป็นเหตุไม่ได้.

บทว่า จิรปฏิกาหิ ตตฺตบพเปิน จิรปฏิโก อหิ ความว่า ข้าพระองค์ (ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า) ตั้งแต่บัดนั้นมาแล้ว.

บทว่า ปุติกายเนน ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระวรกายของพระองค์ แม้จะมีสิ่งามดังสีทองค้ำอย่างนั้น ก็เพราะหมายความว่า (มีของปฏิภูล) ไหลออกประจำ.

ในบทว่า โย โข วกุถิ ธมฺมํ นี้ พึงทราบอธิบายว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมกายที่ตรัสไว้ว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมกายแลคือพระตถาคต ความจริงโลกุตตรธรรม ๕ อย่าง (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) ชื่อว่า พระกายของพระตถาคต.

บัดนี้ เมื่อจะทรงเริ่มแสดงธรรม มีปริวัฏ ๓ แก่พระเถระ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า ตํ ก็ มนุญฺสี เป็นต้น.

บทว่า กภาพลิตา ได้แก่ วัดกภาพลิตา.

บทว่า วิโมกฺขาย ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่มรรควิโมกข์.

บทว่า สุวิมุตฺโต วิมุจฺจิสฺส ความว่า (พระวักกเถระนั้น) เป็นผู้หลุดพ้นดีแล้ว จักหลุดพ้นด้วยวิมุตติคืออรหัตตผล.

ได้ยินว่า เทวดาเหล่านั้นทราบว่ พระเถระนี้ปรารถนาวิปัสสนาแล้ว ท่านก็จักบรรลुพระอรหัตตผลโดยไม่มีอันตรายโดยทำนองใด จึงได้กล่าวอย่างนี้.

บทว่า อปาปํ คือ ไม่ลามก.

บทว่า สตฺถํ อหเรติ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระเป็นผู้มีมานะจัด. ท่านมองไม่เห็นการกลับฟุ้งขึ้นมา (อีก) แห่งกิเลสทั้งหลายที่ข่มไว้ได้ด้วยสมาธิและวิปัสสนา จึงมีความสำคัญว่า เราเป็นพระชินาสพ แล้วคิด (ต่อไป) ว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ เราจะอยู่ไปทำไม
๑ ยังสงสัยจะเป็น พระนาคเสน กล่าวหรือเปล่า ?

เราจักเอามีดมาฆ่าตัวตาย ดังนี้แล้ว ได้เอามีดที่คมมาเชือนก้านคอ. ทันใดนั้น ทุกขเวทนาก็เกิดขึ้นแก่ท่าน. ขณะนั้นท่านจึงทราบว่าเป็นคุณเองยังเป็นปุถุชนอยู่เลยรีบคว้าเอากัมมัฏฐานข้อเดิมมาพิจารณา เนื่องจากว่าท่านยังไม่ได้ละทิ้งกัมมัฏฐาน (ไม่ช้า) ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วมรรณภาพ (ทันที).

ถามว่า ก็ปัจจุเวกขณญาณได้มีแล้วอย่างไร ?

ตอบว่า พระชินาสพมีปัจจุเวกขณญาณ ๑๕ อย่าง ปัจจุเวกขณญาณทั้งหมด พระชินาสพต้องได้อย่างแน่แท้. ก็เมื่อพระวักกलिเถระเอามีดคมตัดศิรชะ (ปัจจุเวกขณ) ญาณ ย่อมเกิดขึ้นอย่างแน่นอนไม่หนึ่งก็สองข้อ.

บทว่า วิวตฺตคฺขุณฺหฺ แปลว่า คอบิด. บทว่า เสยฺยมาณํ แปลว่า นอนอยู่.

ได้ยินว่า พระเถระนอนหงายแล้วเอามีดมา (เขียดคอตนเอง) ร่างกายของท่านได้ทรงอยู่คฺจฺเดิม ส่วนศิรชะได้บิดไปอยู่ข้างขวา อันที่จริงพระอริยสาวกทั้งหลาย ส่วนมาก (เมื่อนิพพาน) จะนิพพานโดย (นอน) ตะแคงข้างขวาเหมือนกันหมด ด้วยเหตุนี้ ร่างกายของพระวักกลินั้นจึงได้ทรงอยู่คฺจฺเดิม ส่วนศิรชะกลับบิดไปอยู่ข้างขวา พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย หมายถึงพระวักกलिเถระผู้นอนคอบิดอยู่นั้น จึงกล่าววว่า พระวักกलि (นอน) คอบิด ดังนี้บ้าง.

บทว่า ฐมยิตฺตุตฺตํ แปลว่า ภาวะที่เกิดเป็นคว้น. บทว่า ติมิรยิตฺตุตฺตํ แปลว่า ภาวะที่มีคฺมิด. อธิบายว่า เปรียบเหมือนเมฆคว้น และเปรียบเหมือนหมอก.

จบ อรรถกถาวักกलिสูตรที่ ๕

๖. อัสสชิสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งเวทนา

[๒๒๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร-
เวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ก็สมัยนั้นแล ท่านพระอัสสชิ
อาพาธเป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา พักอยู่ที่อารามของกัศสปเศรษฐี.
ครั้งนั้น ท่านพระอัสสชิเรียกภิกษุผู้อุปฐากทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า
มาเถิดอาวุโสทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย จงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ จงถวายบังคมพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย
เศียรเกล้า ตามคำของเราว่า พระเจ้าข้า อัสสชิภิกษุอาพาธ เป็นไข้หนัก
ได้รับทุกขเวทนา แลท่านทั้งหลายจงทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความ
อนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหาอัสสชิภิกษุถึงที่อยู่เถิด ภิกษุเหล่านั้น
รับคำท่านอัสสชิแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า อัสสชิ
ภิกษุอาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านถวายบังคมพระยุคลบาทของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า และสั่งมากราบทูลว่า พระเจ้าข้า
ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความอนุเคราะห์
เสด็จเข้าไปหาอัสสชิภิกษุถึงที่อยู่เถิด.

[๒๒๓] ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออก
จากที่พัก แล้วเสด็จเข้าไปหาท่านพระอัสสชิถึงที่อยู่ ท่านพระอัสสชิ

ได้แลเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้วก็ลุกขึ้นจากเตียง. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอัสสชิว่า อย่าเลย อัสสชิ เธออย่าลุกจากเตียงเลย อาสนะเหล่านี้ที่เขาปูลาดไว้ มีอยู่ เราจักนั่งที่อาสนะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสถามท่านพระอัสสชิว่า คุณก่อนอัสสชิ เธอพอทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ฯลฯ ทุกขเวทนานั้น ปราภกว่าทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ ท่านพระอัสสชิกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทนไม่ไหว ไม่สามารถจะยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ฯลฯ ทุกขเวทนานั้น ปราภกว่า กำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย

ภ. คุณก่อนอัสสชิ เธอไม่มีความรำคาญ ไม่มีความเดือดร้อนอะไรบ้างหรือ ?

อ. พระเจ้าข้า แท้ที่จริง ข้าพระองค์มีความรำคาญไม่น้อย มีความเดือดร้อนอยู่ไม่น้อยเลย.

ภ. คุณก่อนอัสสชิ ก็ตัวเธอเองไม่ดิเสียนตนเองได้โดยศีลบ้างหรือ ?

อ. พระเจ้าข้า ตัวข้าพระองค์เองจะดิเสียนข้าพระองค์เองได้โดยศีลก็หาไม่.

ภ. คุณก่อนอัสสชิ ถ้าหากว่า ตัวเธอเองดิเสียนตนเองโดยศีลไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะมีความรำคาญและความเดือดร้อนอะไร ?

ภ. พระเจ้าข้า ในการป่วยครั้งก่อน ข้าพระองค์ระงับกายสังขาร (ลมหายใจเข้าออก) (ครั้งนี้ระงับไม่ได้) จึงไม่ได้สมาธิ

เมื่อข้าพระองค์ไม่ได้สมาธิ จึงเกิดความสงสัยอย่างนี้ว่า เราไม่เสื่อมหรือหนอ.

ภ. คุณก่อนอัสสชิ สมณพราหมณ์ที่มีสมาธิเป็นสาระ มีสมาธิเป็นสามัญญะ เมื่อได้สมาธินั้น ย่อมเกิดความคิดอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายไม่เสื่อมหรือหนอ คุณก่อนอัสสชิ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. เพราะเหตุฉนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมทราบชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ถ้าอริยสาวกนั้นได้เสวยสุขเวทนา ก็ทราบชัดว่า สุขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไม่น่าเพลิดเพลิน หากว่าเสวยทุกขเวทนา ก็ทราบชัดว่า ทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไม่น่าเพลิดเพลิน ถ้าหากว่าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็ทราบชัดว่า อทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไม่น่าเพลิดเพลิน หากว่าเสวยสุขเวทนา ก็ปราศจากความยินดียินร้าย เสวยสุขเวทนานั้น ถ้าหากว่าเสวยทุกขเวทนา ก็ปราศจากความยินดียินร้าย เสวยทุกขเวทนานั้น ถ้าหากว่าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็ปราศจากความยินดียินร้าย เสวยอทุกขมสุขเวทนานั้น ย่อมทราบชัดว่า เวทนานั้น ไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไม่น่าเพลิดเพลิน หากว่าเสวยเวทนา มีกายเป็นที่สุด ก็ทราบชัดว่า เสวยเวทนามีกาย

๑. เวทนาทางทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

เป็นที่สุด ถ้าเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็ทราบชัดว่า เสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ทราบชัดว่า ก่อนแต่จะสิ้นชีวิตเพราะกายแตก ความเสวยอารมณ์ทั้งมวลในโลกนี้ไม่น่ายินดี จักเป็นของเย็น.

[๒๒๔] คุณก่อนอัสสชิ อุปมาเหมือนประทีปน้ำมันจะพึงติดอยู่ได้ เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ เชื้อไม่มีก็พึงดับ เพราะหมดน้ำมันและไส้ นั้นใด คุณก่อนอัสสชิ ภิกษุเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ก็ทราบชัดว่า เสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็ทราบชัดว่า เสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ทราบชัดว่า ก่อนแต่จะสิ้นชีวิต เพราะกายแตก ความเสวยอารมณ์ทั้งมวลในโลกนี้ไม่น่ายินดี จักเป็นของเย็น.

จบ อัสสชิสูตรที่ ๖

อรรถกถาอัสสชิสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในอัสสชิสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กสุตปการเม ได้แก่ ในอารามที่กัศสปเศรษฐีให้สร้าง.

บทว่า กายสงฺขาร ได้แก่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก. ก็พระอัสสชินั้น ระวังลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเหล่านั้น ด้วยจตุตถฌานอยู่. บทว่า เอว โหติ ความว่า บัดนี้เมื่อข้าพระองค์ ไม่ได้สมาธินั้น จึงมีความคิดอย่างนี้. บทว่า โน จ ขฺวาทิ ปริหายามิ

๑. เวทนาทางใจ

ความว่า เรายังไม่เสื่อมจากพระศาสนา แลหรือหนอแล. ได้ยินว่า สมบัติของท่าน แนบแน่น แน่วแน่แล้ว* (เป็นอัปปนา) เสื่อมไป เพราะโทษคืออาพาธ เพราะฉะนั้น ท่านจึงคิดอย่างนี้.

บทว่า สมธิตารกา สมธิตามญญา ความว่า สมธินั้นแล เป็นสาระ และเป็นสามัญญผล แต่ในศาสนาของเรา ตถาคต ยังไม่ใช่ สาระ วิปัสสนา มรรคและผลเป็นต้น (ต่างหาก) เป็นสาระ เชนั้น เมื่อเสื่อมจากสมมติ โฉนจึงคิดว่า เราเสื่อมจากศาสนา."

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นปลอบโยนพระเถระอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงเริ่มแสดงธรรม มีปริวัฏ ๓ แก่พระเถระนั้น จึงตรัสคำว่า ต่ ก็ มลฺลติ เป็นต้น. ต่อมา เมื่อจะทรงแสดงธรรมเครื่องอยู่ประจำ แก่พระเถระนั้น ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในเวลาจบเทศนามิปริวัฏ ๓ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า โส สุขญฺเจ เวทนี เวทยติ.

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า อนภินนฺทิตา ปชานาติ พิงฺทราบ อธิบายว่า :-

ถามว่า สุขเวทนา มีความเพติดเพลินยินดี จงยกไว้ก่อนเถิด (ส่วน) ทุกขเวทนา มีความเพติดเพลินยินดี เป็นอย่างไร ?

๑. ปาฐะว่า ตสฺส กิร อาพาธโทเสน อปฺปิโต สmapตฺโต ปรียายิ จบัปพมาเปิน ตสฺส กิร อาพาธโทเสน อปฺปิตปฺปิตา สmapตฺติ ปรีหายิ. แปลตามฉบับพม่า

๒. ปาฐะว่า กสฺมา จินฺเตติ สmapธิโต ปรีหายามีติ สาสนโต ปรีหายนฺโต นี้ไม่มีในฉบับพม่า จึงแปลตามนัยของพม่า.

ตอบว่า บุคคลประสบทุกข์แล้วย่อมปรารถนาสุข ซึ่งก็คือ
ปรารถนาทุกข์นั่นเอง เพราะทุกข์มาถึงเพราะสุขแปรปรวนไป
นักศึกษาพึงทราบความเพลิดเพลिनยินดีในทุกข์อย่างนี้. คำที่เหลือ
มีนัยดังกล่าวแล้วในตอนต้น นั้นแล.

จบ อรรถกถาอัสสชิสูตรที่ ๖

๗. เขมกสูตร

ว่าด้วยไม่มีคนในชั้น ๕

[๒๒๕] สมัยหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นพระเถระหลายรูปอยู่ ณ
โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี. ก็สมัยนั้นแล ท่านพระเขมกอาพาธเป็นไข้หนัก
ได้รับทุกขเวทนา พักอยู่ที่พทริการาม. ครั้งนั้น เป็นเวลาเย็น ภิกษุ
ผู้เป็นพระเถระทั้งหลายออกจากที่พักแล้ว เรียกท่านพระทาสกะมา
กล่าวว่า มาเถิด ท่านทาสกะ จงเข้าไปหาเขมกภิกษุถึงที่อยู่ จงบอกกะ
เขมกภิกษุอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านเขมกะ พระเถระทั้งหลายได้ถามท่าน
อย่างนี้ว่า อาวุโส ท่านพออดทนได้หรือ ยังพอเยียวยาอัตภาพให้เป็นไป
ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้น ทุกขเวทนานั้นปรากฏว่าทุเลา
ไม่กำเริบขึ้นหรือ. ท่านพระทาสกะรับคำภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายแล้ว
เข้าไปหาท่านพระเขมกะถึงที่อยู่ ได้กล่าวแก่ท่านพระเขมกะว่า
คุณก่อนท่านเขมกะ พระเถระทั้งหลายถามถึงท่านอย่างนี้ว่า อาวุโส
ท่านพออดทนได้หรือ ยังพอเยียวยาอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ฯลฯ
ท่านพระเขมกะตอบว่า ผมอดทนไม่ไหว เยียวยาอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้
ทุกขเวทนาจนกล้าของผมกำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย ปรากฏว่ากำเริบขึ้น
ไม่ทุเลาเลย.

[๒๒๖] ครั้งนั้น ท่านพระทาสกะเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายถึงที่อยู่ แล้วได้กล่าวกะภิกษุผู้เป็นเถระว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย เขมมกฤษุกกล่าวอย่างนี้ว่า อาวุโส ผมทนไม่ไหว ยิวยา อัดภาพให้เป็นไปไม่ได้ ฯลฯ.

ถ. มาเถิด ท่านทาสกะ ท่านจงเข้าไปหาเขมมกฤษุดถึงที่อยู่ จงกล่าวกะเขมมกฤษุอย่างนี้ว่า ท่านเขมมกะ พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า อาวุโส อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว คือ รูปุปาทานชั้น เวทณุปาทานชั้น สัตถุอุปาทานชั้น สังขารุปาทานชั้น วิญญาณุปาทานชั้น ท่านเขมมกะพิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานชั้นทั้ง ๕ นี้ ว่าเป็นอัตรหรือว่ามีอยู่ในอัตรหรือ ท่านพระทาสกะรับคำภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายแล้ว เข้าไปหาท่านเขมมกะถึงที่อยู่ แล้วกล่าวว่า คุณก่อนท่านเขมมกะ พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า อาวุโส อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว คือ รูปุปาทานชั้น ฯลฯ วิญญาณุปาทานชั้น ท่านเขมมกะพิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานชั้น ๕ นี้ ว่าเป็นอัตรหรือว่ามีในอัตรหรือ.

ข. อาวุโส อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว คือ รูปุปาทานชั้น ฯลฯ วิญญาณุปาทานชั้น ผมไม่พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานชั้นทั้ง ๕ นี้ ว่าเป็นอัตรหรือว่ามีในอัตร.

[๒๒๗] ครั้งนั้นแล ท่านพระทาสกะเข้าไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลายถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะภิกษุผู้เถระทั้งหลายว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเขมมกะกล่าวอย่างนี้ว่า อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว คือ รูปุปาทานชั้น ฯลฯ วิญญาณ-

ปาทานขันธ์ คุณก่อนผู้มีอายุ ผมไม่ได้เห็นสิ่งอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตaley.

ถ. มาเถิด ท่าน**ทาสกะ** ท่านจงเข้าไปหาภิกษุ**เขมกะ**ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจงกล่าวกะภิกษุ**เขมกะ**อย่างนี้ว่า อาวุโส พระเถระทั้งหลาย กล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า คุณก่อนอาวุโส อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้ว คือ รูปอุปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณอุปาทานขันธ์ ได้ทราบว่ ถ้าท่าน**เขมกะ**ไม่พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตา ถ้าเช่นนั้น ท่าน**เขมกะ**ก็เป็น พระอรหันตชินาสพ ท่าน**พระทาสกะ**รับคำภิกษุผู้เถระทั้งหลายแล้ว เข้าไปหาท่าน**พระเขมกะ**ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวว่า คุณก่อนท่าน**เขมกะ** พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้ว คือ รูปอุปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณอุปาทานขันธ์ ได้ทราบว่ ถ้าท่าน**เขมกะ**ไม่พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตา ถ้าเช่นนั้น ท่าน**เขมกะ**ก็เป็น พระอรหันตชินาสพ.

ข. คุณก่อนอาวุโส อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสแล้ว คือ รูปอุปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณอุปาทานขันธ์ ผมไม่ได้ พิจารณาเห็นสิ่งอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือ ว่ามีในอัตตา และผมก็ไม่ได้เป็นพระอรหันตชินาสพ แต่ผมเข้าใจว่า เรามีนอุปาทานขันธ์ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นว่าเราเป็นนี้.

[๒๒๘] ครั้นนั้นแล ท่าน**พระทาสกะ**เข้าไปหาภิกษุผู้เถระถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะภิกษุเถระทั้งหลายว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุ**เขมกะ**กล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนอาวุโส อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว คือ รูปูปาทานขันธ ๑๗๗ วิญญาณูปาทานขันธ
ผมไม่ได้พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตา
หรือว่ามีในอัตตา และผมก็ไม่ได้เป็นพระอรหันตจีณาสพ แต่ผม
เข้าใจว่า เรามีในอุปาทานขันธ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นว่าเราเป็นนี้

๓. มาเถิด ท่านทาสกะ ท่านจงเข้าไปหาภิกษุเขมกะถึงที่อยู่
ครั้งแล้ว จงกล่าวกะภิกษุเขมกะอย่างนี้ว่า ท่านเขมกะ พระเถระ
ทั้งหลายถามท่านอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านเขมกะ ที่ท่านกล่าวว่า เรามี
นี่คืออย่างไร ? ท่านกล่าวรูปว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากรูป
ท่านกล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เรามี หรือกล่าวว่า
เรามีนอกจากวิญญาณ คุณก่อนท่านเขมกะ ที่ท่านกล่าวว่า เรมีนั่น คือ
อย่างไร ? ท่านพระทาสกะรับคำภิกษุผู้เถระทั้งหลายแล้ว เข้าไปหา
ท่านพระเขมกะถึงที่อยู่ ครั้งแล้วได้กล่าวกะท่านพระเขมกะว่า
ท่านเขมกะ พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านเขมกะ
ที่ท่านกล่าวว่า เรมี นั่น คืออย่างไร ? ท่านกล่าวรูปว่า เรามี หรือ
กล่าวว่า เรามีนอกจากรูป ท่านกล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากวิญญาณ คุณก่อนท่านเขมกะ
คำที่ท่านกล่าวว่า เรมีนั่น คืออย่างไร.

๔. พอที่เถิด ท่านทาสกะ การเดินไปเดินมาบ่อย ๆ อย่างนี้
จะมีประโยชน์อะไร อาวุโส จงไปหีบเอาไม้เท้ามาเถิด ผมจักไปหา
ภิกษุผู้เถระทั้งหลายเอง.

[๒๒๕] ครั้งนั้น ท่านพระเขมกะยื่นไม้เท้าเข้าไปหาภิกษุผู้เถระ
ทั้งหลายถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับภิกษุผู้เถระทั้งหลาย ครั้งผ่าน
การสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้ว ภิกษุผู้เฒ่าทั้งหลายได้กล่าวกะท่านพระเขมกะว่า คุณก่อนท่าน
เขมกะ ที่ท่านกล่าวว่า เรามีนั้น คืออย่างไร ?

ข. คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย ผมไม่กล่าวรูปว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่า
เรามี นอกจากรูป ไม่กล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เรามี
ทั้งไม่กล่าวว่า เรามีนอกจากวิญญาณ แต่ผมเข้าใจว่า เรามีใน
อุปาทานขันธ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นว่า เราเป็นนี้ เปรียบเหมือน
กลิ่นดอกอุบลก็ดี กลิ่นดอกปทุมก็ดี กลิ่นดอกบุนนทริก (บัวขาว) ก็ดี
ผู้ใดหนอจะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า กลิ่นใบ กลิ่นสี หรือว่ากลิ่นแสร
ผู้้นเมื่อกล่าวอย่างนี้จะฟังกล่าวชอบละหรือ ?

ธ. ไม่เป็นอย่างนั้น ออาวุโส.

ข. คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย ก็โดยที่ถูกล เมื่อจะกล่าวแก่ ควรกล่าว
แก้อย่างไร ?

ธ. คุณก่อนอาวุโส โดยที่ถูกล เมื่อจะกล่าวแก่ ควรกล่าวแก่ว่า
กลิ่นดอก.

ข. คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ผมไม่กล่าวรูปว่า
เรามี ทั้งไม่กล่าวว่า เรามีนอกจากรูป ไม่กล่าวเวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่า เรามีนอกจากวิญญาณ แต่ผมเข้าใจว่า
เรามีในอุปาทานขันธ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นว่า เราเป็นนี้ สังโยชน์
ส่วนเบื้องต่ำ ๕ พระอริยสาวกละได้แล้วก็จริง แต่ท่านก็ยังถอนมานะ
ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานขันธ ๕ ว่า เรามีไม่ได้ สมัยต่อมา
ท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทานขันธทั้ง ๕
ว่า รูปดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปดังนี้ ความดับแห่งรูป ดังนี้ เวทนาดังนี้
สัญญาดังนี้ สังขารดังนี้ วิญญาณดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณดังนี้

ความดับแห่งวิญญาณดังนี้ เมื่อท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ อยู่ แม้ท่านยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัย อย่างละเอียดในอุปาทานชั้น ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ แต่มานะ ฉันทะ และอนุสัยนั้น ก็ถึงการเพิกถอนได้ ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย เปรียบเหมือนผ้าเปื้อนประอะด้วยมลทิน เจ้าของทั้งหลายมอบผ้านั้นให้แก่ช่างซักฟอก ช่างซักฟอกขยี้ผ้านั้นในน้ำด่างขี้เถ้า ในน้ำด่างเกลือ หรือในโคลมัย แล้วเอาซักในน้ำใสสะอาด ผ้านั้นเป็นของสะอาดขาวผ่องก็จริง แต่ผ้านั้นยังไม่หมดกลิ่นน้ำด่างขี้เถ้า กลิ่นน้ำด่างเกลือ หรือกลิ่นโคลมัยที่ละเอียด ช่างซักฟอกมอบผ้านั้นให้แก่เจ้าของทั้งหลาย เจ้าของทั้งหลายเก็บผ้านั้นใส่ไว้ในหีบอบกลิ่น แม้ผ้านั้นยังไม่หมดกลิ่นน้ำด่างขี้เถ้า กลิ่นน้ำด่างเกลือ หรือกลิ่นโคลมัยที่ละเอียด แม้กลิ่นนั้นก็หายไป ฉันทะ ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พระอรียสาวกละได้แล้วก็จริง แต่ท่านก็ยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานชั้น ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ สมัยต่อมา ท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕ ว่า รูปดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปดังนี้ ความดับแห่งรูปดังนี้ เวทนาดังนี้ สัตถุณาดังนี้ สังขารดังนี้ วิญญาณดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณดังนี้ ความดับแห่งวิญญาณดังนี้ เมื่อท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ อยู่ แม้ท่านยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานชั้น ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ แต่มานะ ฉันทะ และอนุสัยนั้น ก็ถึงการเพิกถอนได้ ฉันทะ

[๒๓๐] เมื่อท่านพระเขมกะกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้กล่าวกะท่านพระเขมกะว่า ผมทั้งหลายไม่ได้ตามมุ่งหมาย เบียดเบียนท่านเขมกะเลย แต่ว่า ท่านเขมกะสามารถพอจะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ซึ่งคำสั่งสอนของพระผู้มี-

พระภาคเจ้านั้นโดยพิสดาร ตามที่ท่านเขมกะบอกแล้ว แสดงแล้ว
บัญญัติแล้ว แต่งตั้งแล้ว เปิดเผยแล้ว จำแนกแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว
โดยพิสดาร.

ท่านพระเขมกะได้กล่าวคำนี้แล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายชื่นชม
ยินดีภายิตของท่านพระเขมกะ ก็เมื่อท่านพระเขมกะกล่าวคำไวยากรณ์-
ภายิตนี้อยู่ จิตของภิกษุผู้เถระประมาณ ๖๐ รูป และของท่านพระเขมกะ
พ้นแล้วจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น.

จบ เขมกสูตรที่ ๗

อรรถกถาเขมกสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในเขมกสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อุตุนิย ได้แก่ ที่เป็นบริวารของตน.

บทว่า อสุมิตี อธิคต ความว่า เราประสบกับค้นหาและมานะ
ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เรามีเราเป็น.

บทว่า สนฺธวานิกาย ได้แก่ ด้วยการไปการมาบ่อย ๆ.

บทว่า อุปสงฺกมิ ความว่า พระเขมกะเดินทางจากวัดพทริการาม
ไปยังวัดโมลิตาราม (ซึ่งอยู่ห่างกัน) ประมาณ ๑ คาจตุต ฝายพระทาสกเถระ
วันนั้นเดินทางไกลถึง ๒ โยชน์ ด้วยการไปมาถึง ๔ ครั้ง.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระเถระทั้งหลายจึงส่งพระทาสกะนั้นไป
(ยังสำนักพระเขมกะ) ด้วยหวังว่า เราทั้งหลายจัก (คอย) ฟังธรรมจาก
สำนักพระธรรมกถึกผู้มีชื่อเสียง ? เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ไปกันเอง ?

ตอบว่า ป่าอันเป็นสถานที่อยู่ของพระเถระคับแคบ ในป่านั้น พระเถระจำนวนตั้ง ๖๐ รูป ไม่มีที่ว่าง (พอ) ยืนหรือนั่งได้ เพราะฉะนั้น ท่านเหล่านั้นจึงไม่ไปเอง (แต่ส่งพระทาสกะไปด้วยหวังว่า) ขอท่าน เขมกะจงมากล่าวธรรมแก่เราทั้งหลายในที่นี้.

อนึ่ง ถ้ามว่า เพราะเหตุไร พระเถระทั้งหลายจึงส่งพระทาสกะนั้น ไป (ยังสำนักพระเขมกะ) เล่า ?

ตอบว่า เพราะพระ (เขมก) เถระอาพาธ.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไรจึงส่งไปบ่อย.

ตอบว่า ส่งไปก็ด้วยหวังว่า พระเขมกะทราบแล้วจักมากล่าว ธรรมแก่เราทั้งหลายด้วยตนเองที่เดียว.

ฝ่ายพระ (เขมก) เถระทราบอชยาศัยของพระเถระเหล่านั้น แล้วจึงได้เดินไป (เอง).

บทว่า น ขฺวาทฺ อวฺโส รุปํ ความว่า ก็ภิกษุใดกล่าวเฉพาะ รุปว่า เป็นเรา ชั้น ๔ นอกนั้นก็เป็นอันภิกษุนั้นกล่าวปฏิเสธแล้ว. ภิกษุใดกล่าววนอกไปจากรูป รูปก็เป็นอันภิกษุนั้นกล่าวปฏิเสธแล้ว.

ในเวทนาทั้งหลายก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้. ฝ่ายพระเขมกเถระได้ประสบกับคัมภีระและมานะว่า เรามี ในชั้นทั้ง ๕ โดยประมวล เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า อนุสฺสทฺโตะ แปลว่า สุขุม (ละเอียด).

บทว่า อูเส คือ น้ำค้างที่เกิดจากเถา.

บทว่า ขาเร คือ น้ำค้างที่เกิดจากดินเค็ม

บทว่า สมฺมทฺตฺตฺวา คือ ให้เป็ยก ได้แก่ ให้ชุ่ม

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ มีข้ออุปมาเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ :-

ก็วาระจิตของปุถุชน เปรียบเหมือนผ้าสกปรก

อนุปัสสนา ๓ เปรียบเหมือนน้ำค้าง ๓ ชนิด

วาระจิตของพระอนาคามี เปรียบเหมือนผ้าที่ซักด้วยน้ำค้าง

๓ ชนิด

กิเลสที่อรหัตตมรรคฆ่า เปรียบเหมือนกลิ่นดินเค็มเป็นต้นที่ละเอียด.

อรหัตตมรรคญาณ เปรียบเหมือนผอบของหอม ความสิ้นไปแห่ง
กิเลสทั้งหมดด้วยอรหัตตมรรค เปรียบเหมือนกลิ่นดินเค็มเป็นต้นที่
ละเอียดหมดไปเพราะอาศัยผอบของหอม.

การที่พระขีณาสพผู้ฟุ้งคลบไปทั้ง ๑๐ ทิศ ด้วยกลิ่นหอมทั้งหลาย
มีกลิ่นศีลเป็นต้น. ท่องเที่ยว (จาริก) ไปตามใจปรารถนา เปรียบเหมือน
การที่คนมีกลิ่นตัวหอม นุ่งห่มผ้าที่อบด้วยกลิ่นหอมแล้วท่องเที่ยวไป
ตามท้องถนนในวันมีมรสพ.

ปุถุชนสอนปุถุชนบรรลุมรรคผล

บทว่า **อาจิกขิต्तु** แปลว่า เพื่อบอก. บทว่า **ทสฺเสตฺตु** แปลว่า เพื่อ
ประกาศ. บทว่า **ปญฺญเปตฺตु** แปลว่า เพื่อให้คนอื่นทราบ. บทว่า **ปฏฺฐเปตฺตु**
แปลว่า เพื่อให้ (คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า) ดำรงมั่น. บทว่า
วิริตฺตु แปลว่า เพื่อทำ (คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า) ให้เปิดเผย.
บทว่า **วิภชิตฺตु** แปลว่า เพื่อทำ (คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า) ให้เป็น
อันจำแนกไว้ดีแล้ว. บทว่า **อตุตฺตานีกาตฺตु** แปลว่า เพื่อทำ (คำสอนของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า) ให้มีความหมายง่ายขึ้น.

บพว่า **สกุณิมุตตานัม เถรานัม** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระประมาณ ๖๐ รูปนั้น เริ่มเจริญวิปัสสนาในที่ที่พระเถระกล่าว (ธรรมแก่พวกตน) แล้วพิจารณาสูงขึ้น ๆ เวลาจบเทศนาก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์. ฝ่ายพระ (เขมก) เถระไม่กล่าวโดยทำนองอื่นแต่กล่าวด้วยจิตสทรรคด้วยวิปัสสนานั้นเอง เพราะฉะนั้นท่านจึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ด้วย ด้วยเหตุนี้ พระสังคีติกายจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า จิตของภิกษุเถระประมาณ ๖๐ รูป และของท่านพระเขมกะหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่น.

จบ อรรถกถาเขมกสูตรที่ ๗

๘. ฉันทสูตร

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ

[๒๓๑] สมัยหนึ่ง ภิกษุผู้เถระหลายรูปอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี. ครั้งนั้น ท่านพระฉันทะออกจากที่เรือนในเวลาเย็น ถือลูกตาลเข้าไปสู่วิหาร ได้กล่าวกะภิกษุผู้เถระทั้งหลายว่า ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงกล่าวสอนผมด้วย ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงปรา่สอนผมด้วย ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงแสดงธรรมมีกถาแก่ผมด้วย ตามที่ผมจะฟังเห็นธรรมได้.

[๒๓๒] เมื่อพระฉันทะกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้กล่าวกะท่านพระฉันทะว่า คุณก่อนท่านฉันทะ รูปไม่เที่ยง เวทนา

ไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา
เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็น
อนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ลำดับนั้น
ท่านพระฉันทะเกิดความคิดนี้ว่า แม้เราก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า
รูปไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็น
อนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อเป็น
เช่นนี้ จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในธรรม
เป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นค้นหา
วิราคะ นิโรธ นิพพาน ความสะดุ้งกลัวและอุปาทานย่อมเกิดขึ้น
ใจก็ถอยกลับอย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น อะไรเล่าเป็นตนของเรา
แต่ความคิดเห็นอย่างนี้ไม่มีแก่ผู้เห็นธรรม (สังจธรรม ๔) ใครหนอจะ
แสดงธรรมแก่เรา โดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้.

[๒๓๓] ลำดับนั้นเอง ท่านพระฉันทะได้มีความคิดว่า ท่าน
พระอานนท์นี่อยู่ ณ โขลิตาราม กรุงโกสัมพี ท่านพระอานนท์ผู้ซึ่ง
พระศาสดาทรงสรรเสริญและทรงยกย่องแล้ว ย่อมสามารถแสดงธรรม
แก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญู และสามารถจะแสดงธรรม
แก่เรา โดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้ อนึ่ง เราก็มีความคุ้นเคยในท่าน
พระอานนท์อยู่มาก อย่ากระนั้นเลย เราควรเข้าไปหาท่านพระอานนท์
เถิด ลำดับนั้น ท่านพระฉันทะก็เก็บเสนาสนะ แล้วถือบาตรและจีวร
เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ณ โขลิตาราม กรุงโกสัมพี ได้ปราศรัย
กับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว
จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า
ท่านอานนท์ สมัยหนึ่ง ผมอยู่ ณ ป่าอิสปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี

ครั้งนั้น ผมออกจากที่พักในเวลาเย็น ถี้อลูกคาตเข้าไปสู่วิหาร ทาง
วิหารแล้วได้กล่าวกะภิกษุผู้เถระทั้งหลายว่า ขอท่านพระเถระทั้งหลาย
จงกล่าวสอนผมด้วย ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงพรา้สอนผมด้วย
ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงแสดงธรรมมีกถาแก่ผมด้วย ตามที่ผมจะ
พึงเห็นธรรมได้. เมื่อผมกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้
กล่าวกะผมว่า ท่านจันนะ รูปไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็น
อนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวง
เป็นอนัตตา ดังนี้ ผมนั้นได้มีความคิดว่า แม้เราก็มีความคิดเห็นอย่างนั้น
ว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณ
เป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ก็เมื่อเป็น
เช่นนี้ จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในธรรม
เป็นที่ระบับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา
วิราคะ นิโรธ นิพพาน ความสะดุ้งกลัวและอุปาทานย่อมเกิดขึ้น
ใจก็ถอยกลับอย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น อะไรเล่าเป็นอัตตาของเรา
แต่ความคิดเห็นอย่างนี้ไม่มีแก่ผู้เห็นธรรม ใครหนอจะแสดงธรรม
แก่เรา ? โดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้ อาวุโส ผมนั้นได้มีความคิดว่า
ท่านพระอานนท์นี่อยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกสัมพี ท่านพระอานนท์
ผู้ซึ่งพระศาสดาทรงสรรเสริญและทรงยกย่อง ย่อมสามารถแสดง
ธรรมแก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญู และสามารถจะแสดง
ธรรมแก่เราโดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้ อนึ่ง เราก็มีความคุ้นเคยใน
ท่านพระอานนท์อยู่มาก อย่างกระนั้นเลย เราควรเข้าไปหาท่าน
พระอานนท์เถิด ขอท่านพระอานนท์จงกล่าวสอนผมด้วย ขอท่าน
พระอานนท์จงพรา้สอนผมด้วย ขอท่านพระอานนท์จงแสดงธรรมมีกถา
แก่ผมด้วย ตามที่ผมจะพึงเห็นธรรมได้.

[๒๓๔] ท่านพระอานนท์กล่าวว่า แม้ด้วยเหตุเท่านี้ ผมก็ดีใจ ด้วยท่านพระฉันทะ ทั้งได้รำพึงกันมาแต่แรก ท่านพระฉันทะได้กระทำ ขำนั้นให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำลายความข้องใจได้แล้ว ท่านพระฉันทะ ท่านจงเงี่ยโสตลงฟัง ท่านเป็นผู้สมควรจะรู้ธรรมได้อย่างแจ่มแจ้ง ลำดับนั้น ความปีติและความปรารถนาอย่างโอฬาร ก็บังเกิดมีแก่ ท่านพระฉันทะ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นว่า เราเป็นผู้สมควรจะรู้ธรรม ได้อย่างแจ่มแจ้ง.

อา. ท่านพระฉันทะ ผมได้สดับคำนี้มาเฉพาะพระพักตร์ รับมาแล้วเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสสั่งสอนภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนกัจจานะ โลกนี้ โดยมากอาศัยส่วน ๒ อย่าง คือ ความมี (อตฺถิตา) ๑ ความไม่มี (นตฺถิตา) ๑ ก็เมื่อบุคคลเห็นเหตุเกิดแห่งโลกด้วยปัญญา อันชอบตามเป็นจริงอยู่ ความไม่มีในโลกย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็น ความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอยู่ ความมีในโลกย่อมไม่มี โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุปายเป็นเหตุถือมั่นและความยึดมั่น แต่อริยสาวกย่อมไม่เข้าถึง ไม่ถือมั่น ไม่ตั้งไว้ ซึ่งอุปาย เป็นเหตุถือมั่น มีความยึดมั่นด้วยความตั้งจิตไว้เป็นอนุสัยว่า อตฺตา ของเรา ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า ทุกข์นั้นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมบังเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับย่อมดับ อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย คุณก่อนกัจจานะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล จึงชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ คุณก่อนกัจจานะ ส่วนสุดท้ายที่ ๑ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนสุดท้ายที่ ๒ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วย

การสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ฉ. คุณก่อนท่านอาณนทฺ์ ท่านเหล่าใดมีการกล่าวสอนอย่างนี้ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้อนุเคราะห์ มุ่งประโยชน์ กล่าวสอนและพรั้าสอน เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ก็แลผมเองได้ฟังธรรมเทศนา^{นี้} ของท่านอาณนทฺ์แล้ว เข้าใจธรรมได้อย่างแจ่มแจ้ง.

จบ ฉัฉนนสูตรที่ ๘

อรรถกถาฉัฉนนสูตรที่ ๘

ฟังทราบวินิจฉัยในฉัฉนนสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

พระฉัฉนนเถระ

บทว่า อายสุมา ฉนุโน ได้แก่ พระฉัฉนนเถระ เกิดในวันเดียวกับพระตถาคตเจ้า ในวันที่พระตถาคตเจ้าเสด็จออกมหาภิเนษกรรม^{นี้} ก็โดยเสด็จออกไปด้วย ครั้นเวลาต่อมา ได้บรรพชาในสำนักพระศาสดาแล้ว กลับมีปกคิลบหลู่ตีเสมอ อย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าของเรา พระธรรมของเรา กระทบกระพังเพื่อนสพรหมจารีด้วยวาจาหยาบคาย.

บทว่า อปาปุรณั อาทาย คือ ถือเอาลูกกุญแจ.

๑. พ. อวาปุรณั.

บพว่า วิหารเณ วิหาร์ อุปสงฺกมิตฺวา ความว่า (พระฉันนะ)
เข้าไปสู่วิหารหลังหนึ่ง ออกจากวิหารหลังนั้นแล้วก็เข้าไปสู่วิหารหลังอื่น
แอกจากวิหารหลังอื่นนั้นแล้ว ก็เข้าไปสู่วิหารหลังอื่น (ต่อไปอีก)
รวมความว่า ออกจากวิหารหลังนั้น ๆ เข้าไปยังวิหารหลังนั้น อย่างนี้.

บพว่า เอตทโวจ โอวทนฺตุ มํ ความว่า ถามว่า เพราะเหตุไร
ท่านจึงไปในวิหารนั้น ๆ ด้วยความอุตสาหะมากถึงอย่างนี้แล้วได้
กล่าวคำนี้ ?

ตอบว่า เพราะท่านเกิดความสังเวช.

เป็นความจริง เมื่อพระศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
ท่านพระอานนทที่ได้รับมอบหมายจากพระธรรมสังคาคหเถระทั้งหลาย
จึงได้ไปยังเมืองโกสัมพีแล้วได้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะนั้น.

เมื่อ (พระฉันนะ) ถูกลงพรหมทัณฑ์แล้ว ท่านก็เกิดความ
เร่าร้อนจนสลบล้มลง ครั้นรู้สึกตัวขึ้นมาอีกจึงลุกขึ้นไปยังสำนักภิกษุ
รูปหนึ่ง ภิกษุรูปนั้นก็ไมยอมพูดจาอะไรกับท่าน. ท่านได้ไปยังสำนัก
ภิกษุรูปอื่น แม้ภิกษุรูปนั้นก็มิได้พูด (อะไรกับท่าน) รวมความว่า
ท่านท่องเที่ยวไปจนทั่ววัดอย่างนี้ แล้วก็เกิดเบื่อหน่ายจึงถือบาตรและ
จีวรไปยังเมืองพาราณสี เกิดความสังเวชจึงไปในวิหารหลังนั้น ๆ
แล้วได้กล่าวอย่างนี้.

บพว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ความว่า สังขารที่เป็นไปใน
ภุมิ ๓ ทั้งหมดไม่เที่ยง.

๑. ปาฐะว่า เอตทโวจ โอวทนฺตุ มํ. ฉบับพม่าเป็นบทตั้ง แปลตามฉบับพม่า.

บทว่า สพุเพ ธมฺมา อนตฺตา ความว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นไป
ในภุมิ ๔ ทั้งหมด เป็นอนัตตา.

ภิกษุเหล่านั้น ทั้งหมด เมื่อจะโอวาทพระเถระ จึงบอกลักษณะ ๒
คือ อนิจจลักษณะ อนัตตลักษณะ แต่ไม่บอกถึงทุกขลักษณะ ด้วย
ประการดังพรรณนามาฉะนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าว่า
เมื่อเราทั้งหลายบัญญัติ ทุกขลักษณะ ภิกษุนี้ (ฉันนะภิกษุ) จะพึง
ถือพื้นเพื่อไปว่า รูปเป็นทุกข์ ฯลฯ วิญญาณเป็นทุกข์ มรรค เป็นทุกข์
ผลเป็นทุกข์ ดังนั้นท่านทั้งหลายชื่อว่าเป็นภิกษุผู้ตกทุกข์ด้วย เรา
ทั้งหลายจักบอกไม่ให้เป็นโทษแก่เธอ โดยประการที่เธอไม่สามารถ
จะยึดถือ พื้นเพื่อได้ ภิกษุเหล่านั้น จึงได้บอกสองลักษณะเท่านั้น.

บทว่า ปริตฺตสฺสนาอุปาทานํ อุปฺปชฺชติ ความว่า ความสะดุ้ง
และอุปาทานเกิดขึ้น.

บทว่า ปจฺจุทาวตฺตติ มานสิ อถ โภ จรหิ เม อตฺตา ความว่า
ใจของผม หมุนกลับอย่างนี้ว่า ถ้าว่า ในชั้น ๕ มีรูปเป็นต้น ไม่มีแม่
ชั้นเดียวที่เป็นอตฺตาไซ้รู้ ก็แล้วอะไรเล่า เป็นอตฺตาของเรา.

ได้ยินว่า. พระเถระนี้เริ่มเจริญวิปัสสนาโดยไม่กำหนดปัจจัยเลย.
วิปัสสนาที่หย่อนกำลังของท่านนั้นจึงไม่สามารถกำจัดการยึดถือ
อตฺตาได้ ครั้นเมื่อสังขารทั้งหลายปรากฏโดยความเป็นของว่างเปล่า

๑. ปาฐะว่า ปคฺโค โฉบบฺพมาเปเน มคฺโค แผลตามฉบบพมา

จึงกลับเป็นปัจจัย (ให้เกิด) อุจเฉททิฏฐิและความสะดุ้งว่า เราจักขาดสูญ เราจักพินาศ.

และท่านก็เห็นอรรถาเหมือนตกลงไปในเหว จึงกล่าวว่า ความสะดุ้งและอุปาทานเกิดขึ้น ใจของผมจึงหมุนกลับอย่างนี้ว่า ก็แล้วอะไรเล่าเป็นอรรถาของเรา?

บทว่า น โข ปเนตฺ ฌมฺมํ ปสฺสโต โหติ ความว่า ความคิดอย่างนี้ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เห็นธรรมคือ ตัจจะ ๔.

บทว่า ตาวติกา วิสฺสุตฺตฺติ แปลว่า ความคุ้นเคยเช่นนั้น.

บทว่า สมฺมุขา เมตฺ ความว่า พระเถระฟังคำของพระคินนะนั้นแล้วจึงคิดว่า ธรรมเทศนาเช่นไรหนอแลจึงเหมาะแก่ภิกษุนี้ เลือกเฟ้นพระพุทธรพจน์คือพระไตรปิฎก ก็ได้เห็นกัจจายนสูตรว่า พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอนแรกเป็นการคลายทิฏฐิตอนกลางเป็นการแสดงกำลังของพระพุทธรเจ้า (ทสพลญาณ) (ตอนท้าย) เป็นการประกาศปัจจัยการที่ละเอียดสุขุม เราจักแสดงสูตรนี้แก่เธอ.

พระอานนทเถระ เมื่อจะแสดงสูตรนั้น จึงกล่าวคำว่า สมฺมุขา เมตฺ เป็นต้น.

จบ อรรถกถานันนสูตรที่ ๘

๘. ราชูลสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการไม่มีอหังการมมังการและมานานุสัย

[๒๓๕] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราชูลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่
อย่างไร เห็นอยู่อย่างไรหนอ อหังการ มมังการ และมานานุสัย
ในกายที่มีวิญญูณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอกจึงจะไม่มี ? พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนราหุล รูปร่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด
เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคลพิจารณาเห็นรูป
ทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ของ
เรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง
สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญูณอย่างใด
อย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก
หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคล
พิจารณาเห็นวิญญูณทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง
อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา
ดูก่อนราหุล เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล อหังการ มมังการ
และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญูณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก
จึงจะไม่มี.

จบ ราหุลสูตรที่ ๑

๑๐. ราหุลสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการรู้การเห็นที่ทำให้ปราศจากอหังการมมังการ

และมานานุสัย

[๒๓๖] กรุงดาวัตถิ. ท่านพระราหุลเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-

พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่
อย่างไร เห็นอยู่อย่างไรหนอ ใจจึงปราศจากอหังการ มมังการ และ
มานานุสัย ในกายที่มีวิญญูณนี้และในสรรพนิมิต ภายนอก เป็นของ
ก้าวล่วงด้วยดี ในส่วนแห่งมานะ สงบแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนราहुล รูปร่างใดอย่างหนึ่ง
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบ
หรือตะเอยด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคลพิจารณา
เห็นรูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่น
ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั้น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา แล้วยอมหลุดพ้น
เพราะไม่ถือมัน เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง
สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญูณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือตะเอยด
เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคลพิจารณาเห็นวิญญูณ
ทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่น
ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั้น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา แล้วยอมหลุดพ้น
เพราะไม่ถือมัน ลูกก่อนราहुล เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้แล ใจจึงจะ
ปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญูณนี้ และ
ในสรรพนิมิตภายนอก เป็นของก้าวล่วงด้วยดีในส่วนแห่งมานะ
สงบแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว.

จบ ราहुลสูตรที่ ๒

จบ เถรวรรคที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕-๑๐

ราหุลสูตที่ ๑ และ ราหุลสูตที่ ๒ มีเนื้อความดังกล่าว
แล้ว ในราหุลสังยุต. ก็สูตทั้ง ๒ นี้ ล้วนมาในที่นี้ ก็เพราะเหตุผลที่ว่า
วรรคนี้เป็นเถรวรรค นั้นแล.

จบ อรรถกถาเถรวรรคที่ ๔

รวมพระสูตที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อานนทสูต ๒. ติสสูต ๓. ยมกสูต ๔. อนุราชสูต
๕. วักกสิสูต ๖. อัสนธิสูต ๗. เขมกสูต ๘. ฉันทสูต ๙. ราหุลสูต
- ที่ ๑ ๑๐. ราหุลสูตที่ ๒

ปุปพวรรคที่ ๕

๑. นทีสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ถึงความพินาศ

[๒๓๗] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำไหลไปจากภูเขา พัดเอาหญ้า ใบไม้ และไม้เป็นต้นไปภายใต้ ไหลไปสู่ที่ไกล มีกระแสอันเชี่ยว ถ้าต้นเลาทั้งหลาย พิงเกิดขึ้น ที่ริมฝั่งทั้งสองข้างแห่งแม่น้ำนั้น ต้นเลาเหล่านั้น คงย้อยลงไปสู่แม่น้ำนั้นบ้าง ถ้าหญ้าคาทั้งหลาย พิงเกิดขึ้น หญ้าคาเหล่านั้น คงจะย้อยไปสู่แม่น้ำนั้นบ้าง ถ้าหญ้ามุงกระต่ายทั้งหลาย พิงเกิดขึ้น หญ้ามุงกระต่ายเหล่านั้น คงจะย้อยไปสู่แม่น้ำบ้าง ถ้าหญ้าคมบางพิงเกิดขึ้น หญ้าคมบางเหล่านั้น คงจะย้อยลงไปสู่แม่น้ำบ้าง ถ้าต้นไม้ทั้งหลายพิงเกิดขึ้น ต้นไม้เหล่านั้น คงเอนลงไปสู่แม่น้ำนั้นบ้าง บุรุษเมื่อถูกกระแสน้ำนั้นพัดไป ถ้าเขาจะพึงจับต้นเลาไซริ์ ต้นเลาเหล่านั้น คงหลุดลอยไป เขาจะพึงถึงความพินาศ อันมีการหลุดแห่งต้นเลานั้นเป็นเหตุบ้าง ถ้าเขาจะพึงจับหญ้าคาบ้าง หญ้ามุงกระต่ายบ้าง หญ้าคมบางบ้าง ต้นไม้บ้างไซริ์ หญ้าคาเป็นต้นเหล่านั้น จะพึงหลุดไป บุรุษนั้นจะถึงความพินาศ อันมีการหลุดลอยนั้นเป็นเหตุ แม้ฉันใด. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว ก็ฉันนั้นเหมือนกันนั้นแล ไม่เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้าไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ตามเห็นรูปโดยความเป็นอตฺตา เห็นอตฺตามีรูป

เห็นรูปในอตฺตา หรือเห็นอตฺตาในรูป (ถ้า) รูปนั้นของเขาย่อยยับไป
เขาจักถึงความพินาศ อันมีความย่อยยับนั้นเป็นเหตุ. ปุถุชนนั้น ตามเห็น
เวทนา... สัญญา... สังขาร... ตามเห็น วิญญาณ โดยความเป็นอตฺตา
เห็นอตฺตามีวิญญาณ เห็นวิญญาณในอตฺตา หรือเห็นอตฺตาในวิญญาณ
ถ้าวิญญาณนั้นของปุถุชนนั้น ย่อยยับไป เขาจะพึงถึงความพินาศ
อันมีความย่อยยับนั้นเป็นเหตุ.

[๒๓๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว
เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี.

จบ นทีสูตรที่ ๑

อรรถกถาปุพพวรรคที่ ๕

อรรถกถานทีสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัย ในนทีสูตรที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปพฺพเตยฺยา แปลว่า เป็นไปในภูเขา. บทว่า โหหาริณี
ความว่า พัดพาหญา ไบไม้ และท่อนไม้ เป็นต้น ที่หล่นลงไปฯ

ในกระแสน้ำลงมาข้างล่าง. บทว่า **ทุงรุมมา** ความว่า มีปกติไหลไปได้ (ไกล) ถึง ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐. โยชน์ นับตั้งแต่ที่ (เริ่ม) ไหลออก. บทว่า **สิมโสภา** แปลว่า มีกระแสเชี่ยวกราก. บทว่า **กาสา** เป็นต้น หมายถึง ตินชาติทั้งหมด. บทว่า **รูกขา** ได้แก่ ต้นไม้ล้มลุก มีต้นละหุ่ง เป็นต้น. บทว่า **เต น อชโณลมุเพยฺยุ** ความว่า ต้นไม้เหล่านั้น แม้เกิดอยู่ริมฝั่งน้ำ เอนลงไป มียอดระน้ำ ห้อยย้อยอยู่ อธิบายว่า ห้อยย้อยอยู่เบื้องบนน้ำ.

บทว่า **ปลุขุเขยฺยุ** ความว่า พิงหล่นลงไปบนศิระ พร้อมกับ ดินติดราก บุรุษนั้นถูกหญ้าเลาเหล่านั้น (ล้ม) ทับแล้ว มีน้ำปนทรายปนดินไหลเข้าปาก (เขา) ก็จะพึงประสบกับความพินาศอย่างหนัก.

ในบทว่า **เอวมเว โข** นี้ มีอธิบายว่า :-

พาลปลุขุคนที่อาศัยวัฏฏะ พึงเห็นเหมือนบุรุษที่ตกลงไปใน กระแสน้ำ.

เบญจขันธ์ที่ทูลพลพึงเห็นเหมือนต้นเลาเป็นต้นที่เกิดอยู่ตาม ริมฝั่งทั้งสองข้าง.

การที่พาลปลุขุคนไม่รู้ (ตามความเป็นจริง) ว่า ขันธ์เหล่านี้ไม่ใช่ สหายของเรา แล้วยึดถือไว้ด้วยการยึดถือ ๔ อย่าง พึงเห็นเหมือนการที่ บุรุษนั้นยึด (ต้นไม้) เพราะไม่รู้ว่า ต้นไม้เหล่านั้นแม้ยึดไว้แล้วก็จัก ไม่สามารถรับน้ำหนักเราไว้ได้.

การเกิดขึ้นแห่งความพินาศมีโสกะ เป็นต้น แก่พาลปลุขุคนใน เพราะขันธ์ที่ยึดไว้ด้วยความยึดถือ ๔ อย่างแปรปรวนไป พึงทราบ ว่า เหมือนการที่บุรุษ (นั้น) เกิดความพินาศ เพราะต้นไม้ที่ยึดไว้ๆ หลุดไป.

จบ อรรถกถาที่สูตรที่ ๑

๒. ปุบผสูตร

ว่าด้วยพระพุทธองค์ไม่ขัดแย้งกับโลก

[๒๓๕] กรุงสาวัตถิ. ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต
ไม่กล่าวขัดแย้งกับโลก แต่ชาวโลกกล่าวขัดแย้งกับเราตถาคต.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวเป็นธรรมดา จะไม่กล่าวขัดแย้งกับใคร ๆ
ในโลก. สิ่งใดที่บังเกิดในโลกสมมติว่าไม่มี แม้เราตถาคตก็กล่าวสิ่งนั้น
ว่าไม่มี. สิ่งใดที่บังเกิดในโลกสมมติว่ามี แม้เราตถาคตก็กล่าวว่ามี.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่บังเกิดในโลกสมมติว่าไม่มี ซึ่งเราก็ก้าวว่า
ไม่มี นั่นคืออะไร ? คือรูปที่เที่ยงยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่
แปรปรวนเป็นธรรมดา บังเกิดในโลกสมมติว่าไม่มี แม้เราตถาคตก็
กล่าวรูปนั้นว่าไม่มี เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยง ยั่งยืน
สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ที่บังเกิดทั้งหลายใน
โลกสมมติว่าไม่มี แม้เราตถาคตก็กล่าววิญญาณนั้นว่า ไม่มี. คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือสิ่งที่บังเกิดในโลกสมมติว่าไม่มี ซึ่งเราตถาคต
ก็กล่าวว่ามี. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่บังเกิดในโลกสมมติว่า มี
ซึ่งเราตถาคตกล่าวว่ามี คืออะไร ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ รูปไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่บังเกิดทั้งหลายใน
โลกสมมติว่ามี แม้เราตถาคตก็กล่าวรูปนั้นว่ามี เวทนา... สัญญา...
สังขาร... วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ที่บังเกิดทั้งหลายในโลกสมมติว่ามี แม้เราตถาคตก็กล่าววิญญาณนั้นว่า
มี. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือสิ่งที่บังเกิดทั้งหลายในโลกสมมติว่ามี
ซึ่งเราตถาคตกล่าวว่ามี.

[๒๔๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในโลก มีโลกธรรม พระตถาคต
ย่อมตรัสรู้ ย่อมบรรลु ครั้นแล้วก็บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย
กระทำให้ตื่น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกธรรมในโลกคืออะไร ?
พระตถาคตเจ้า ตรัสรู้ บรรลุธรรมนั้น ครั้นแล้ว ก็บอก แสดง บัญญัติ
แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกธรรมใน
โลกคือรูป พระตถาคตเจ้า ตรัสรู้ ทรงบรรลุ รูปนั้น ครั้นแล้วก็ทรงบอก
แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เมื่อพระตถาคตเจ้าบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำ
ให้ตื่นอยู่อย่างนี้ ผู้ใดไม่รู้ ไม่เห็น เราตถาคตจะทำอะไรเขา ผู้ซึ่งเป็น
คนพาล เป็นปุถุชน เป็นคนบอด ไม่มีจักขุ ไม่รู้ไม่เห็นอยู่. คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรมในโลก คือ เวทนา... สัญญา... สังขาร...
วิญญาณ พระตถาคตเจ้า ตรัสรู้ ทรงบรรลुวิญญาณนั้น ครั้นแล้ว
ก็ทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อตถาคต บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย
กระทำให้ตื่นอยู่อย่างนี้ ผู้ใดไม่รู้ไม่เห็น เราจะไปว่าอะไรเขา ผู้เป็น
คนโง่ เป็นปุถุชน เป็นคนบอด ไม่มีจักขุ ไม่รู้ไม่เห็นอยู่.

[๒๔๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ดอกอุบลก็ดี ดอกปทุมก็ดี
ดอกบุณฑริกก็ดี เกิดขึ้นแล้วในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ตั้งอยู่ แต่ไม่แปดเปื้อน
ด้วยน้ำ แม้จันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคต ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล
เกิดแล้วในโลก เจริญแล้วในโลก ครอบงำโลกอยู่ แต่โลกไม่แปดเปื้อน
เราได้.

จบ ปุพฺพสูตรที่ ๒

อรรถกถาปุพพสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัย ในปุพพสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า วิพทติ ความว่า ชาวโลกเมื่อกล่าวว่า เทียง เป็นสุข เป็นอิตตา สวยงาม ชื่อว่าย่อมกล่าวขัดแย้งกับเราตถาคตผู้กล่าวอยู่ ตามสภาพเป็นจริงว่า ไม่เทียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สวยงาม

บทว่า โลกขมฺโม ได้แก่ ชั้นปัญจกะ (ชั้น ๕) ก็ชั้นปัญจกะ นั้นเรียกว่า โลกธรรม เพราะมีการแตกสลายเป็นสภาพ.

ด้วยบทว่า กิณฺติ กโรมิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง แสดงว่า เราตถาคตจะอย่างไร ? เพราะว่าเราตถาคตมีหน้าที่อยู่ เฉพาะก็แต่การบอกข้อปฏิบัติ ส่วนการบำเพ็ญข้อปฏิบัติเป็นหน้าที่ของ กุลบุตรทั้งหลาย.

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ (สรุปได้ว่า) พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสโลกไว้ ๓ ในสูตรนี้ คือ ตรัสสัตว์โลกไว้ในคำนี้ว่า นานํ ภิกฺขเว โลกเณ (ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตไม่กล่าวขัดแย้งกับโลก) ตรัสสังขารโลกไว้ในคำนี้ว่า อตฺถิ ภิกฺขเว โลเก โลกขมฺโม (ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย มีโลกธรรมอยู่ในโลก) (และตรัส) โอกาสโลกไว้ในคำนี้ ว่า ตถาคโต โลเก ขาโต โลเก สํวทุโธ (พระตถาคตอุบัติแล้วในโลก ทรงเจริญเติบโตแล้วในโลก).

จบ อรรถกถาปุพพสูตรที่ ๒

๓. เณรปัญทสูตร

ว่าด้วยขันธ ๕ เปรียบด้วยฟองน้ำเป็นต้น

[๒๔๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เมืองอโยธยา. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย มาแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคานี้ พัดพาเอาฟองน้ำ ก้อนใหญ่มา บุรุษผู้มีตาคดี จะพึงเพ่งพินิจพิจารณาคุณโดยแยกคาย ซึ่งฟองน้ำจำนวนมากนั้น เมื่อเขาเพ่งพินิจพิจารณาคุณโดยแยกคาย ฟองน้ำนั้น พึงปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในฟองน้ำนั้น จะพึงมีได้อย่างไร แม้ฉนใด. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต เป็นอนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ หรืออยู่ที่ไกลที่ใกล้ ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ภิกษุเพ่งพินิจพิจารณาคุณรูปนั้น โดยแยกคาย เมื่อเธอเพ่งพินิจพิจารณาคุณโดยแยกคาย รูปนั้นก็จักปรากฏ เป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในรูป จะพึงมีได้อย่างไร ภิกษุทั้งหลาย.

[๒๔๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกอยู่ในสรวทสมัย ต่อมน้ำจะเกิดขึ้นและดับไปในน้ำ บุรุษผู้มีตาคดี จะพึงเพ่งพิจารณาคุณ ต่อมน้ำนั้นโดยแยกคาย เมื่อเธอเพ่งพิจารณาคุณโดยแยกคาย ต่อมน้ำนั้น ก็จักปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในต่อมน้ำ จะพึงมีได้อย่างไร ภิกษุทั้งหลาย ฉนใด. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ หรืออยู่ในที่ไกลที่ใกล้ ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ภิกษุเพ่งพินิจพิจารณาคุณเวทนานั้น โดยแยกคาย เมื่อเธอเพ่งพินิจพิจารณาคุณโดยแยกคาย เวทนานั้นจะ ปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของหาสาระมิได้เลย สาระใน

เวทนา จะพึงมีได้อย่างไร ภิกษุทั้งหลาย.

[๒๔๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเดือนสุดท้ายแห่งฤดูกิมหันต์ ดำรงอยู่แล้ว ในเวลาเที่ยง พระยัธัคคเต็นระยิระยัธ บุษผู้มีตาดี ฟังเพ่งพินิจพิจารณาอุพะยัธคคณันโดยแยบคาย เมื่อเขาเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย พระยัธคคณันจะปรากฏเป็นของว่างที่เดียว ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สาระในพระยัธคค จะฟังมีได้อย่างไร แม้ฉันใด. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย **สัตถุญ**อย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล.

[๒๔๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุษผู้มีความต้องการด้วยแก่นไม้เสาะหาแก่นไม้ เที้ยวแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาฝิ่งที่คมเข้าไปป่า เขามองเห็นต้นกล้วยใหญ่ ลำต้นตรง ยังใหม่ ยังไม่เกิดหยวกแข็ง ในป่านั้น เขาฟิงตัดต้นกล้วยนั้นที่โคน ครั้นตัดโคนแล้ว ก็ทอนปลาย ครั้นทอนปลายแล้ว ก็ลอกกาบออก เมื่อลอกกาบกล้วยนั้นออก แม้แต่กระพี้เขาก็จะไม่ได้ในต้นกล้วยนั้น จะได้แก่นมาแต่ไหน ? บุษผู้มีตาดี คงเพ่งพินิจพิจารณาต้นกล้วยนั้นโดยแยบคาย เมื่อเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย ต้นกล้วยก็จะปรากฏว่าเป็นของว่าง เป็นของเปล่า ไม่มีแก่นเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แก่นในต้นกล้วยนั้น จะมีได้อย่างไร ฉันใด. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน หรือที่มีอยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุ เพ่งพินิจพิจารณา **สังขาร**นั้นโดยแยบคาย เมื่อเธอเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย **สังขาร**นั้นจะปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สาระในสังขารทั้งหลาย จะฟังมีได้อย่างไร ?

[๒๔๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย **นักเล่นกล** หรือลูกมือของนักเล่นกล แสดงมายากลที่สี่แยก บุษผู้มีตาดี ฟังเพ่งพินิจพิจารณาอุมายากลนั้น

โดยแยกกาย เมื่อเขาฟังพิจารณาโดยแยกกาย มายากล ก็จะปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า ไม่จริงเลย คุณก่อนกิริยทั้งหลาย ความจริง (สาระ) ในมายากล จักมีได้อย่างไร ฉันทิ. คุณก่อนกิริยทั้งหลาย วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน ฯลฯ หรืออยู่ในที่ไกลที่ใกล้ ก็ฉันทิ เหมือนกันแล กิริยฟังพิจารณาคุณวิญญานนั้นโดยแยกกาย เมื่อเธอฟังพิจารณาโดยแยกกาย วิญญาณก็จะปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้ คุณก่อนกิริยทั้งหลาย อริยสาวกผู้ดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้จะเบื่อน่ายในรูปบ้าง ในเวทนาบ้าง ในสัญญาบ้าง ในสังขารทั้งหลาย บ้าง ในวิญญาณบ้าง เมื่อเบื่อน่ายยอมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตยอมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณว่า เราหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสเวैयाกรณพจน์แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๒๔๗] พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

ทรงแสดงรูป อุปมาด้วยฟองน้ำ เวทนา อุปมา
ด้วยต่อมน้ำ สัญญาอุปมาด้วยพะยับแดด สังขาร
อุปมาด้วยต้นกล้วย และวิญญาณอุปมาด้วย
มายากล. กิริยฟังพิจารณา (เบญจขันธ์) อยู่
โดยแยกกาย ด้วยประการใด ๆ เบญจขันธ์ยอม
ปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า ด้วยประการ
นั้น ๆ แก่เธอผู้เห็นอยู่โดยแยกกาย ก็การละ
ธรรม ๓ อย่าง ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงมี

ปัญญาเสมอแผ่นดิน ทรงปรารภกายนี้แล้ว
แสดงไว้ เธอทั้งหลาย จงดูรูปที่เขาทิ้งแล้วเกิด.
อายุ ไออุ่น และวิญญาณ ละกายนี้ไปเมื่อใด เมื่อ
นั้นกายนี้จะถูกเขาทอดทิ้ง นอนอยู่ ไม่มีจิตใจ
เป็นเหยื่อของสัตว์. การสืบเนื่องกันนี้เป็นเช่นนี้
นี้เป็นมายากล ที่คนโง่พรั้มเพื่อถึง ชั้น เรา
ตถาคคกล่าวว่า เป็นเพชฌฆาต ตนหนึ่ง ธาระใน
เบญจขันธ์นี้ไม่มี ภิกษุผู้ปรารภความเพียรแล้ว
มีสติ สัมปชัญญะ พึงพิจารณาขันธ์ทั้งหลาย
อย่างนี้ ทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน. ภิกษุเมื่อ
ปรารภนา อจฺฉิบท (นิพพาน) พึงละสังโยชน์
ทั้งปวง ทำที่พึงแก้ตน ประพฤติอุกุกคคผู้มี
ไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น ดังนี้.

จบ เณรปิณฑสูตฺรที่ ๓

อรรถกถาเณรปิณฑสูตฺรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัย ในเณรปิณฑสูตฺรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กุญฺคย นทียา ตีเรฯ ความว่า พวกชาวเมืองอโยธยา
เห็นพระตถาคคมีภิกษุจำนวนมากเป็นบริวาร เสด็จเที่ยวจาริกมาถึง
๑. ปาฐะว่า กุญฺคย นทียา ตีเรฯ จบบพมาเป็น กุญฺคย นทียา ตีเรติ แปลตามจบบพมา.

เมืองของตน จึงได้ช่วยกันสร้างวัด ถวายพระศาสดาใน (ภูมิ) ประเทศ
ที่เดียรดายไปด้วยไพร่พลที่ใหญ่ ตรงที่แห่งหนึ่ง ซึ่งมีแม่น้ำคงคาไหลวน.
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในวิหารนั้น พระสังคีติกาจารย์ หมายเอา
วิหารนั้น จึงกล่าวว่า คงคาย นทียา ตีเร ดังนี้.

บทว่า ตตุร โข ภควา ภิกขุ อามนุเตสิ ความว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าประทับอยู่ในวิหารนั้น เวลาเย็นเสด็จออกจากพระคันธกุฎี
ไปประทับนั่งบนบรรพตที่ชาวเมืองจัดถวายไว้ ณ ริมฝั่ง
แม่น้ำคงคา ทอดพระเนตรเห็นฟองน้ำใหญ่ลอยมาในแม่น้ำคงคา
จึงทรงดำริว่า เราจักกล่าวธรรมข้อหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์
ในศาสนาของเราดังนี้ แล้วได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายผู้นั่งแวดล้อมอยู่.

บทว่า มหนุตฺต เณปฺปนุทฺ ความว่า ฟองน้ำเริ่มตั้งแต่มีขนาด
เท่าผลพุทราและลือรถในคราวแรกก่อตัว ๆ แล้ว เมื่อถูกกระแส
พัดพาไปก็ก่อตัวใหญ่ขึ้นตามลำดับ จนมีขนาดเท่ายอดภูเขา ซึ่งสัตว์
เป็นจำนวนมากมีงูน้ำเป็นต้นอาศัยอยู่ ได้แก่ ฟองน้ำที่ใหญ่ถึงปานนี้.

บทว่า อวเหยยฺย แปลว่า ฟิงนำมา.

ก็ฟองน้ำนั้นนั้น ย่อมสลายตัวไปตรงที่ที่ก่อตัวบ้าง ลอยไปได้
หน่อยหนึ่งจึงสลายตัวบ้าง ลอยไปได้ไกลเป็น โยชน์หนึ่งสองโยชน์เป็นต้น
แล้วจึงสลายตัวบ้าง แต่ถึงแม้จะไม่สลายตัว ในระหว่างทางถึงทะเลหลวง
แล้วก็ย่อมสลายตัวเป็นแน่แท้ทีเดียว.

บทว่า นิชฺฌาเยยฺย แปลว่า ฟิงจ้องดู.

บทว่า โยนิโส อูปปริกฺเขยฺย แปลว่า ฟิงตรวจดูตามเหตุ.

๑. ปาฐะว่า ปวาเรตฺวา จบัปพมาเปิน ปริวาเรตฺวา แปลตามฉบับพม่า.

บทว่า กิณฺหิ ลียา ภิกฺขเว เณปฺปิณฺฑเต สาโร ความว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ในพองน้ำจะพึงมีสาระได้อย่างไร ? พองน้ำจะ
พึงย่อยยับสลายตัวไปถ่ายเดียว.

รูป

บทว่า เอวเมว โข ความว่า พองน้ำไม่มีสาระ (แก่น) ฉนฺได
แม้รูปก็ไม่มีสาระฉนนันเหมือนกัน เพราะเว้นจากสาระคือเที่ยง สาระ
คือยั่งยืนและสาระคืออัตตา.

เปรียบเทียบเหมือนว่า พองน้ำนั้นใคร ๆ ไม่สามารถจะจับเอาด้วย
ความประสงค์ว่า เราจักเอาพองน้ำนี้ทำภาชนะหรือถาด แม้จับแล้ว
ก็ไม่ให้สำเร็จประโยชน์นั้นได้ ย่อมสลายตัวทันทีที่ฉนได แม้รูปก็ฉนนัน
ใคร ๆ ไม่สามารถยึดถือได้ว่า เราหรือของเรา แม้ยึดถือแล้วก็คงอยู่
อย่างนั้นไม่ได้ ย่อมเป็นเช่นกับพองน้ำอย่างนี้ทีเดียว คือ ไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สวยงามเอาเลย.

อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พองน้ำมีช่องเล็กช่องน้อยพรุนไป
เชื่อมต่อกันที่ต่อหลายแห่ง เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์จำนวนมากมีงูน้ำ
เป็นต้น ฉนได แม้รูปก็ฉนนันมีช่องเล็กช่องน้อย พรุนไป เชื่อมต่อกัน
ที่ต่อหลายแห่ง ในรูปนี้หมู่หนอน ๘๐ เหล่า อาศัยอยู่กันเป็นตระกูล
ทีเดียว รูปนั้นนั่นแล เป็นทั้งเรือนเกิด เป็นทั้งส้วม เป็นทั้งโรงพยาบาล
เป็นทั้งป่าช้าของหมู่หนอนเหล่านั้น หมู่หนอนเหล่านั้นย่อมไม่ไปทำกิจ
ทั้งหลายมีตลอดลูกเป็นต้นในที่อื่น รูปเป็นเหมือนพองน้ำด้วยอาการ
อย่างนี้บ้าง.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่าพองน้ำแต่แรกก็มีขนาดเท่าผลพุทรา

และล้อรด (ต่อมาได้ก่อตัวใหญ่ขึ้น) จนมีขนาดเท่าขอกภูเขาตามลำดับ
ฉนั้นใด แม้รูปก็ฉนั้นนั้น เบื้องแรกมีขนาดเท่ากลดะ (ต่อมาได้ก่อตัวใหญ่ขึ้น)
ตามลำดับ จนมีขนาดวาหนึ่งบั้ง มีขนาดเท่าขอกเขาเป็นต้นด้วยอำนาจ
แห่งกระบือ และช้างเป็นต้นบั้ง มีขนาด ๑๐๐ โยชน์ ด้วยอำนาจแห่ง
ปลาและเต่าเป็นต้นบั้ง. รูปเป็นเหมือนพองน้ำด้วยอาการอย่างนี้บั้ง.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่าพองน้ำพอกก่อตัวขึ้นแล้วก็สลายตัวบั้ง
ลอยไปได้หน่อยหนึ่งก็สลายตัวบั้ง ลอยไปได้ไกลสลายตัวบั้ง แต่พอ
ถึงทะเลแล้วก็สลายตัวแน่แท้ทีเดียว ฉนั้นใด แม้รูปก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน
สลายตัวเมื่อคราวเป็นกลดะบั้ง เมื่อคราวเป็นอัมพุทะเป็นต้นบั้ง
แต่แม้จะไม่สลายตัวลงกลางคัมมีอายุอยู่ต่อไปได้ถึง ๑๐๐ ปี ครั้นถึง
๑๐๐ ปี ก็สลายตัวแน่แท้ทีเดียว รูปอยู่ในวิถิทางของมรณะรำไป
รูปเป็นเหมือนพองน้ำด้วยอาการอย่างนี้บั้ง.

เวทนา

แม้ในบทว่า กิณฺหิ ลียา ภิกฺขเว เวทนาย สาโร เป็นต้น พึงทราบ
วินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

พึงทราบว่าเวทนาเป็นต้นเหมือนกับต่อมน้ำเป็นต้น อย่างนี้คือ
เหมือนอย่างว่า ต่อมน้ำไม่มีสาระฉนั้นใด ถึงเวทนาจี้ไม่มีสาระแม้ฉนั้นนั้น.

เหมือนอย่างว่า ต่อมน้ำนั้นไม่มีกำลังจับคว้าไม่ได้ ใคร ๆ
ไม่สามารถจะจับคว้าต่อมน้ำนั้นมาทำแผ่นกระดานหรือที่นั่งได้
ต่อมน้ำที่จับคว้าแล้ว ก็สลายตัวทันทีฉนั้นใด แม้เวทนาจี้ฉนั้นนั้นไม่มีกำลัง
จับคว้าไม่ได้ ใคร ๆ ไม่สามารถจะจับคว้าไว้ด้วยสำคัญว่า เทียงหรือ
ยั้งยืน แม้จับคว้าได้แล้วก็คงอยู่อย่างนั้นไม่ได้ เวทนาชื่อว่าเป็นเหมือน

ฟองน้ำเพราะจับคว่ำไว้ไม่ได้แบบนี้บ้าง.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ต่อมน้ำย่อมเกิดและสลายตัวในเพราะหยดน้ำนั้น ๆ อยู่ได้ไม่นาน ฉนฺได แม้เวทนาจีฉนฺนั้น ย่อมเกิดและสลายตัวไป อยู่ได้ไม่นาน ในขณะที่ชั่วลัดนิ้วมือเดียว เกิดแล้วดับไป นับได้แสนโกฏิกครั้ง.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ฟองน้ำเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยเหตุ ๔ อย่าง คือ พื้นน้ำ หยดน้ำ ระลอกน้ำ และลมที่พัดมาให้รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน ฉนฺได แม้เวทนาจีฉนฺนั้นเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยเหตุ ๔ อย่าง คือ วัตถุ อารมณ์ ระลอกกิเลส และการกระทบกันด้วยอำนาจผัสสะ เวทนาเป็นเหมือนต่อมน้ำด้วยอาการอย่างนี้บ้าง.

สัญญา

แม้สัญญาก็ชื่อว่าเป็นเหมือนพยับแดดเพราะอรรถว่าไม่มีสาระ อนึ่ง ชื่อว่าเป็นเหมือนพยับแดดเพราะอรรถว่าอันใคร ๆ จับคว่ำไม่ได้ เพราะใคร ๆ ไม่สามารถจะจับคว่ำเอาพยับแดดนั้นมาค้ำ อาบ หรือ บรรจุน้ำให้เต็มภาชนะได้.

อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พยับแดดย่อมเด่นยิบยิบปรากฏเหมือนมีลูกคลื่นเกิดฉนฺได แม้สัญญาแยกประเภทเป็นสี่สัญญา เป็นต้นที่ฉนฺนั้น ย่อมไหวตัว คือเด่นยิบยิบ เพื่อประโยชน์แก่การ เสวยอารมณ์ มีรูปสีเสียง เป็นต้น.

๑. ปาฐะว่า อสทานาญฺเจน จบับพมาเปเน อสธารกฺญฺเจน แปลตามฉบับพม่า

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พยับแดดย่อมหลอกล่อคนจำนวนมาก ให้หลง ให้พูดว่า ปราภฏเหมือนแม่น้ำมีน้ำเต็ม ฉนฺได แม้สัญญาก็ฉนฺนั้น ย่อมหลอกล่อคนจำนวนมากให้หลงให้พูดว่า รูปนี้สีเขียวสวยงาม เป็นสุข เทียง.

แม้ในรูปสีเหลืองเป็นต้นก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แล. สัญญารู้ว่าเหมือนกับพยับแดด เพราะทำให้หลงอย่างนี้บ้าง.

สังขาร

บทว่า อุกุกุชกชาติ ได้แก่ ไม่มีแก่นเกิดอยู่ในภายใน. แม้สังขารทั้งหลายก็ชื่อว่า เป็นเหมือนต้นกล้วย เพราะอรรถว่า ไม่มีสาระ (แก่น) อนึ่ง ชื่อว่า เป็นเหมือนต้นกล้วย เพราะอรรถว่า จับคว่ำไม่ได้.

เปรียบเหมือนว่า ใคร ๆ ไม่สามารถจะจับคว่ำอะไร ๆ จาก ต้นกล้วยแล้วนำเข้าไปใช้ประโยชน์เป็นกลอนเรือนเป็นต้น แม้นำเข้าไป ใช้ประโยชน์แล้ว ก็จะไม่เป็นอย่างนั้น (ไม่เป็นไปตามประสงค์) ฉนฺได แม้สังขารทั้งหลายก็ฉนฺนั้น ใคร ๆ ไม่สามารถจะยึดถือว่าเที่ยงเป็นต้นได้ แม้ยึดถือแล้วก็ไม่เป็นอย่างนั้น.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ต้นกล้วยเป็นที่รวมของกาบจำนวนมาก ฉนฺได สังขารทั้งหลายแม้ฉนฺนั้น เป็นที่รวมของธรรมมาก.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ต้นกล้วยมีลักษณะต่าง ๆ กัน คือ กาบภายนอกสีเป็นอย่างหนึ่ง กาบใน ๆ ถัดจากกาบนั้นเข้าไปก็มี สีเป็นอีกอย่างหนึ่ง ฉนฺได แม้ในสังขารขันธก็ฉนฺนั้นเหมือนกัน ผัสสะมีลักษณะเป็นอย่างหนึ่ง (เจตนาเป็นต้นก็มีลักษณะเป็นอีก

อย่างหนึ่ง) แต่ครั้งรวมเจตนาเป็นต้นเข้าแล้ว จึงเรียกว่าสังขารชั้น
อย่างเดียว เพราะฉะนั้น สังขารชั้นเป็นเหมือนต้นกล้วยอย่างนี้บ้าง

บทว่า จกฺขุมา ปุริโส ความว่า มีจักขุดี ด้วยจักขุทั้งสองคือ
มังสจักขุ และ ปัญญาจักขุ. อธิบายว่า แม้มังสจักขุของบุรุษนั้นก็บริสุทธิ์
ปราศจากดื้อต่อมก็ใช้ได้ แม้ปัญญาจักขุ ก็สามารถมองเห็นว่าไม่มี
สสารก็ใช้ได้.

วิญญาน

แม้วิญญานก็ชื่อว่า เปรียบเหมือน มายา เพราะหมายความว่า
ไม่มีสสาร อนึ่ง ชื่อว่าเปรียบเหมือนมายา เพราะหมายความว่าจับคว้า
ไม่ได้.

เปรียบเหมือนว่า มายา ปราภฏเร็ว ชั่วเวลาเล็กน้อย ฉันทิ
วิญญานก็ฉันทิ เพราะว่ามีช่วเวลาน้อยกว่า และ
ปราภฏเร็วกว่ามายานั้น ก็คนจึงเป็นเหมือนเดินมา เป็นเหมือนยืนอยู่
(และ) เป็นเหมือนนั่ง ด้วยจิตดวง (เดียวกัน) นั้นนั่นแล.

แต่ว่า ในเวลาไป จิตเป็นดวงหนึ่ง ในเวลามาเป็นต้น จิตเป็นอีก
ดวงหนึ่ง วิญญานเป็นเหมือนมายาอย่างนี้บ้าง.

อนึ่ง มายาย่อมล่อลวงมหาชน ให้มหาชนยึดถือ อะไร ๆ ต่าง ๆ
ว่า นี้ ทองคำ นี้เงิน นี้แก้วมุกดา แม้วิญญานก็ล่อลวงมหาชน ให้
มหาชนยึดถือว่าเป็นเหมือนเดินมา เป็นเหมือนยืนอยู่ (และ) เป็นเหมือน
นั่งอยู่ด้วย จิต (ดวงเดียวกัน) นั้น นั่นนั่นแล ในเวลามา จิตก็เป็นดวงหนึ่ง

๑. ปาฐะว่า อิตธา ฉบบพมาเป็น อิตฺตธา แปลตามฉบบพมา.

ในเวลาไปเป็นต้น จิตก็เป็นอีกดวงหนึ่ง วิญญาณเป็นเหมือนมายา
อย่างนี้บ้าง.

แก้กาถาสรูป

บทว่า ฐริปลุณน ความว่า มีปัญญาละเอียด และมีปัญญา
กว้างขวาง ไพบูลย์. บทว่า อายุ ได้แก่ ชีวิตินทรีย์. บทว่า อุตฺมา
ได้แก่ เตโชธาตุเกิดจากกรรม. บทว่า ปรภคฺต ได้แก่ เป็นเหยื่อ
ของหมู่หนอนเป็นต้น ชนิดต่าง ๆ. บทว่า เอตาทิสายฺ สนฺตานิ ความว่า
ประเพณีของผู้ตายนี้เป็นเช่นนี้ จะสืบต่อกันไป จนกว่าจะถึงป่าช้า.
บทว่า มายายิ พาลลาปิณี ความว่า ชั้นนี้นั้น ชื่อว่า วิญญาณชั้น
นี้ชื่อว่า เป็นมายาที่มหาชนผู้โง่เขลา พร่ำเพ้อถึง. บทว่า วธโก ความว่า
เพชฌฆาต กล่าวคือชั้นนี้ เป็นได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยการ
ฆ่ากันเอง ๑ โดยพระบาลีว่า* เมื่อชั้นนี้มีอยู่ ผู้ฆ่าก็ปรากฏดังนี้ ๑.

อธิบายว่า ปฐฺวิธาตุอย่างเดียว* เมื่อแตกสลายก็พาเอาธาตุที่เหลือ
แตกสลายไปด้วย ธาตุทั้งหลายมีอาโปธาตุเป็นต้น ก็เหมือนกัน.

ส่วนรูปชั้น เมื่อแตกสลาย ก็พาเอาอรูปชั้นแตกสลายไปด้วย
ในอรูปชั้นก็เหมือนกัน คือ เวทนาเป็นต้น (เมื่อแตกสลาย) ก็พาเอา
สัญญาเป็นต้น (แตกสลายไปด้วย).

๑. ปาฐะว่า ปญฺญาตปิ ฌบฺบพมาเปณ ปญฺญาตปิ ปรตตามฌบฺบพมา.

๒. ปาฐะว่า เอตานิ ฌบฺบพมาเปณ เอกานิ ปรตตามฌบฺบพมา

ก็ในที่นี้พึงทราบว่ เบญจขันธ์เป็นตัวสังหารกันและกันอย่างนี้
คือ อรูปขันธ์ทั้ง ๔ กับรูปซึ่งเป็นที่อาศัยของอรูปขันธ์ ทั้ง ๔ นั้น
(ต่างก็สังหารกันแลกัน).

อนึ่ง เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ การฆ่า การจองจำ และการตัด
(มือเท้า) เป็นต้น จึงมี พึงทราบว่ เบญจขันธ์เป็นผู้ฆ่า เพราะเมื่อขันธ์
เหล่านี้มี การฆ่าจึงมีอย่างนี้บ้าง. บทว่า สพฺพผลโยคํ ได้แก่ สังโยชน์
ทั้งหมด ๑๐ อย่าง. บทว่า อจฺจุตํ ปทํ หมายถึง นิพพาน.

จบ อรรถกถาแผนปิณฑสูตรที่ ๒

๔. โคมยปิณฑสูตร

ว่าด้วยความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่งขันธ์ ๕

[๒๔๘] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ. ภิกษุรูปนั้น ครั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังต่อไปนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
มีอยู่หรือไม่ รูปบางอย่าง ที่เที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความ
แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่ง
ที่ยั่งยืนทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะมีหรือไม่ เวทนามบางอย่าง
ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ จะมีหรือไม่ สัญญาบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง... ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ จะมีหรือไม่ สังขารบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป

มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง
เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะมีหรือไม่
วิญญูณบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่
แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืน
ทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ไม่มีเลย รูปบางอย่าง
ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย. คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ไม่มีเวทนาอะไรบางอย่าง... สัญญาบางอย่าง...
สังขารบางอย่าง... วิญญูณบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป
ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืน
ทั้งหลาย.

[๒๔๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหยิบก้อนโคลมัยเล็ก ๆ
ขึ้นมาแล้ว ได้ตรัสกะภิกษุนั้นดังต่อไปนี้ว่า.

คุณก่อนภิกษุ ไม่มีอรรถภาพที่ได้แล้ว แม้ประมาณเท่านี้เลย ที่เป็น
ของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย คุณก่อนภิกษุ
แม้คิดว่า จักได้อรรถภาพที่ได้มาประมาณเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน
ติดต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาแล้วไซ้ การอยู่
ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ ก็จะไม่ปรากฏ.
คุณก่อนภิกษุ เพราะเหตุที่ไม่มีเลย อรรถภาพที่ได้มาแล้วประมาณเท่านี้
ที่จะเป็นของเที่ยง เป็นของยั่งยืนติดต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็น
ธรรมดา ฉะนั้นการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์
โดยชอบ จึงปรากฏ.

[๒๕๐] คู่ก่อนภิกษุ เรื่องเคยมีมาแล้ว เราตถาคตได้เป็น
ขัตติยราช ได้รับมรธาภิเษกแล้ว คู่ก่อนภิกษุ เราตถาคตผู้เป็นขัตติยราช
ได้รับมรธาภิเษกแล้ว ได้มีพระนคร ๘๔,๐๐๐ พระนคร มีกุสาวดีราชธานี
เป็นนครเอก. มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ หลัง มีธรรมปราสาท เป็นปราสาท
เอก. มีพระตำหนัก ๘๔,๐๐๐ หลัง มีพระตำหนักมหาพยุหะ เป็น
พระตำหนักเอก. มีพระราชบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ บัลลังก์ ทำด้วยงา
สลัดด้วยแก่นจันทน์แดง ประดับด้วยทองและเงิน ลาดด้วยผ้าโกเชาว์
มีขนยาวเกิน ๔ องคุลี ลาดด้วยผ้ากัมพลขาว ทำด้วยขนแกะ มีขนทั้ง
๒ ด้าน ลาดด้วยเครื่องลาด ทำด้วยขนแกะมีดอกทึบ มีเครื่องลาดอย่างดี
ทำด้วยหนังชะมด มีเพดานสีแดง มีหมอนสีแดงทั้งสองด้าน (ด้านศีรษะ
และด้านเท้า) มีข้างต้น ๘๔,๐๐๐ เชือก มีคชากรณ์ทำด้วยทอง
มีธงทอง กลุมศีรษะด้วยข่ายทอง มีพญาช้างอุโบสถเป็นช้างทรง.
มีม้าคัน ๘๔,๐๐๐ ตัว มีเครื่องประดับทำด้วยทอง กลุม (หลัง) ด้วย
ข่ายทอง มีวลาหอกัศวราชเป็นม้าทรง. มีรถทรง ๘๔,๐๐๐ คัน มี
เครื่องประดับทำด้วยทอง มีธงทำด้วยทอง ปกปิดด้วยข่ายทอง
มีเวชยันตราขจร เป็นรถทรง. มีรัตนะ ๘๔,๐๐๐ ดวง มีแก้วมณีเป็น
ดวงเอก. มีพระสนมনারี ๘๔,๐๐๐ นาง มีพระนางภัททาเทวีเป็น
พระสนมเอก. มีภษัตรีย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ ตามเสด็จ มีปริณายกแก้ว
เป็นประมุข. มีแม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว มีผ้าทูกุลพัสดร์เป็นผ้าคลุมหลัง
มีภษณะสำริดทำด้วยเงิน สำหรับรองรัตนม. มีผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฎิ
เป็นผ้าเปลือกไม้เนื้อละเอียด เป็นผ้าไหมเนื้อละเอียด เป็นผ้ากัมพล
เนื้อละเอียด เป็นผ้าฝ้ายเนื้อละเอียด มีสุพรรณภษณ ๘๔,๐๐๐ ที่ ซึ่ง
เจ้าหน้าที่ห้องเครื่อง นำเข้าไปเทียบ เช้า เย็น.

[๒๕๑] คู่ก่อนภิกษุ ก็บรรดาพระนคร ๘๔,๐๐๐ นครเหล่านั้น

นครที่เราครอง มีนครเดียวเท่านั้น คือกุสาวดีราชธานี. บรรดาปราสาท ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้แล ปราสาทที่เราครอบครองสมัยนั้น มีหลังเดียวเท่านั้น คือธรรมปราสาท. บรรดาพระตำหนัก ๘๔,๐๐๐ ตำหนัก เหล่านี้แล ตำหนักที่เราครอบครองสมัยนั้น มีหลังเดียวเท่านั้น คือพระตำหนักมหาพยุหะ. บรรดาพระราชบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ บัลลังก์ เหล่านี้แล บัลลังก์ที่เรานั่งสมัยนั้น คือบัลลังก์งา หรือบัลลังก์ไม้ แก่นจันทน์ หรือบัลลังก์ทอง หรือบัลลังก์เงิน. บรรดาข้างต้น ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านี้แล ข้างที่เราทรงสมัยนั้น มีเชือกเดียวเท่านั้น คือพระคชาธาร ชื่ออุโบสถ. บรรดาม้าคัน ๘๔,๐๐๐ ตัว เหล่านี้แล ม้าที่เราทรงสมัยนั้น มีตัวเดียวเท่านั้น คือ วลาหกอัศวราช. บรรดาราชรถ ๘๔,๐๐๐ คัน เหล่านี้แล รถที่เราทรงสมัยนั้น มีคันเดียวเท่านั้นคือ เวชยันตราชรถ. บรรดาสนมনারี ๘๔,๐๐๐ นางเหล่านี้แล สนมনারีที่เรายกย่องสมัยนั้น มีคนเดียวเท่านั้น คือ นางกษัตริย์ หรือหญิงที่มีกำเนิดจากกษัตริย์และพราหมณ์. บรรดาพระภุชญา ๘๔,๐๐๐ โภกิกุลเหล่านี้แล คู่พระภุชญาที่เราใช้สมัยนั้น มีคู่เดียวเท่านั้นคือ พระภุชญาเปลือกไม้เนื้อละเอียด พระภุชญาไหมเนื้อละเอียด พระภุชญาแก้วเนื้อละเอียด หรือพระภุชญาฝ้ายเนื้อละเอียด. บรรดาพระสุพรรณภาชน์ ๘๔,๐๐๐ สำหรับ เหล่านี้แล พระสุพรรณภาชน์สำหรับเดียวเท่านั้น ที่เราเสวย จุข้าวสุก ทะนานหนึ่งเป็นอย่างมาก และกับแกงพอเหมาะแก่ข้าวสุกนั้น. คู่ก่อนภิกษุ สังฆารทั้งปวงเหล่านี้ ที่เป็นอดีตก็ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ด้วยประการดังนี้แล สังฆารทั้งปวงไม่เที่ยงอย่างนี้ สังฆารทั้งปวงไม่ยั่งยืน ไม่เชื่อฟังอย่างนี้แล. คู่ก่อนภิกษุ ก็ความไม่เที่ยงนี้ พอเพียงแล้ว เพื่อจะเบื่อหน่าย เพื่อจะคลายกำหนด เพื่อจะหลุดพ้น ในสังฆารทั้งปวง.

จบ โคมยปิณฑสูตรที่ ๔

อรรถกถาโคมยปิณฑสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในโคมยปิณฑสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สุตตติสม์ ได้แก่ เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย มีภูเขาสีเนรุ แผ่นดินใหญ่ พระจันทร์และพระอาทิตย์ เป็นต้น.

บทว่า ปริคตฺ โคมยปิณฑํ ได้แก่ ก้อนโคมัย (มูลโค) มีประมาณ น้อยขนาดเท่าดอกมะขาง.

ถามว่า ก็ก้อนโคมัยนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มาจากไหน ?

ตอบว่า พระองค์ทรงหยิบมาจากก้อนโคมัยที่ภิกษุรูปนั้นนำมา เพื่อต้องการใช้ฉาบทา (เสนาสนะ).

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ก็พึงทราบว่า ก้อนโคมัย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้ฤทธิ์บันดาลให้มาอยู่ในพระหัตถ์ ก็เพื่อให้ภิกษุได้ เข้าใจความหมาย (ของพระธรรมเทศนา) ได้แจ่มแจ้ง.

บทว่า อุตฺตภาวปฏิลาโภ ได้แก่ ได้อัธภาพ. บทว่า นยิทํ พุรุมฺหจริยวาโส ปญฺญาเยถ ความว่า ชื่อว่า การอยู่ประพฤติ มรรคพรหมจรรย์นี้ไม่พึงปรากฏ เพราะว่ามีมรรคเกิดขึ้นทำสังขาร ที่เป็นไปในภุมิ ๓ ให้ชะงัก ก็ถ้าว่าอัธภาพเพียงเท่านั้น จะพึงเที่ยงไฉน มรรคแม้เกิดขึ้นก็จะไม่สามารถทำสังขารวัฏให้ชะงักได้ เพราะเหตุนี้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์จะไม่พึงปรากฏ.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงว่า ถ้าสังขารอะไรจะพึงเที่ยงไฉน สมบัติ ที่เราเคยครอบครอง เมื่อครั้งเป็นพระเจ้ามหาสุทฺสสนะ ก็จะพึง เที่ยงด้วย แต่สมบัติเมื่อนั้นก็ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า ภูตปฺพุพพาหํ ภิกฺขุ ราชา อโหสิ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุตาวตีราชธานีปุมุขานิ** ความว่า **กุตาวตีราชธานี** เป็นใหญ่กว่านครเหล่านั้น อธิบายว่า ประเสริฐสุดกว่านคร (อื่น) ทั้งหมด.

บทว่า **สารมยานิ** คือ สำเร็จด้วยแก่นไม้จันทน์แดง. ก็พระเชนย* สำหรับบัลลังก์เหล่านั้นล้วนทำจากด้ายทั้งสิ้น. บทว่า **โณกตุดทานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลายปูลาดด้วยผ้าขนแกะสีดำ ซึ่งมีขนยาวเกิน ๔ นิ้ว ที่คนทั้งหลายเรียกกันว่า ผ้าขนแกะมหาปัญญาธิยะ. บทว่า **ปฏิกตุดทานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลายปูลาดด้วยผ้ากำพลสีขาวยที่ทำจากขนสัตว์ ซึ่งมีขนทั้ง ๒ ด้าน. บทว่า **ปฏิลิกตุดทานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลายปูลาดด้วยเครื่องปูลาดขนสัตว์มีดอกหนา. บทว่า **กทลิมิคปวรปจตุตรณานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลายปูลาดด้วยพระบรรจรณ์ชั้นยอด ทำจากหนังชะมด. เล่ากันว่า เครื่องลาดชนิดนั้น คนทั้งหลายเอาหนังชะมด ลาดทับบนผ้าขาว แล้วเย็บทำ.

บทว่า **สตุดตรจตุรณานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลาย พร้อมทั้ง (ติด) หลังคาเบื้องบน อธิบายว่า พร้อมทั้งเพดานสีแดงที่ติดไว้เบื้องบน.

บทว่า **อุกโตโลहितกูปธานานิ** ความว่า พระเชนยสีแดงที่วางไว้สองข้างของบัลลังก์ คือ พระเชนยหนูนพระเศียร* และพระเชนยหนูนพระบาท.

ในบทว่า **เวชนนุตรลปุมุขานิ** นี้มีอธิบายว่า รถของพระราชานั้นชื่อว่า เวชยันตะ มีคู่มือทำด้วยแก้วอินทนิลและแก้วมณี มีกำ (ซี่ล้อ) ทำด้วยแก้ว ๓ ประการ มีกงทำด้วยแก้วประพาฬ มีเพลทำด้วยเงิน

๑. ปาฐะว่า **ทามิ** ฉบับพม่าเป็น **อุปธานิ** แปลตามฉบับพม่า

๒. ปาฐะว่า **สีตูปฆานลฺจ** ฉบับพม่าเป็น **สีตูปฆานลฺจ** แปลตามฉบับพม่า

มึงอนทำด้วยแก้วอินทนิลและแก้วมณี มีทูปทำด้วยเงิน รถนั้นจัดเป็นรถทรง คือเป็นเลิศแห่งรถเหล่านั้น.

บทว่า ทูถุสสนุทธานิ ได้แก่ มีผ้าทูถุสพัสตร์เป็นผ้าคลุมหลัง.*

บทว่า กัมพูชานานิ ได้แก่ ภาชนะสำหรับบริคนม ทำด้วยเงิน.**

บทว่า วตุถุโกฏิสหุสถานิ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงพระภุชชาติราชบุรุษนำไป ในเวลาประทับยืนสรงสนานด้วยคิดว่า พระองค์จักทรงใช้พระภุชยานั้นตามพระราชประสงค์.

บทว่า ภตุตทาภิหาโร ได้แก่ พระกระยาหารที่พึงนำเข้าไปเทียบ.

บทว่า ยมหิ เตน สมเยน อชฎาวตาสมิ ความว่า เราอยู่ในนครใด นครนั้นก็เป็นครแห่งหนึ่งนั้นแล (ในบรรดานคร ๘๔,๐๐๐ นคร) (ส่วน) ประยูรญาติที่เหลือ มีพระราชโอรสและพระราชธิดาเป็นต้น และคนที่เป็นทาส ก็อาศัยอยู่ด้วย.

แม้ในปราสาทและเรือนยอดเป็นต้น ก็มีนัย (ความหมายเดียวกัน) นี้แล. แม้ในพระราชบัลลังก์เป็นต้น พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ก็ทรงใช้เองเพียงพระราชบัลลังก์เดียว บัลลังก์ที่เหลือ เป็นของสำหรับพระราชโอรสเป็นต้น ทรงใช้สอย. บรรดาพระสนมทั้งหลาย ก็มีพระสนมคนเดียวเท่านั้นที่ปรนนิบัติถวาย. ที่เหลือเป็นเพียงบริวาร.

หญิงที่เกิดในครรภ์ของนางพราหมณี (ผู้เป็นมเหสี) ของกษัตริย์ก็ดี หญิงที่เกิดในครรภ์ของเจ้าหญิง (ผู้เป็นภรรยา) ของพราหมณ์ก็ดี ชื่อว่า เวลามิกา.

๑. ปาฐะว่า ทูถุสสนุทธานิ จบัปพมาเป็น ทูถุสสนุทรานิ แปลตามฉบับพม่า.

๒. ปาฐะว่า รชตมย โลหากษานานิ จบัปพมาเป็น รชตมยโทหากษานานิ แปลตามฉบับพม่า.

ด้วยบทว่า **ปริทหามิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เรานุ่งผ้า คู่เดียวเท่านั้น ที่เหลือเป็นของพวกราชบุรุษที่เกี่ยวแวดล้อม จำนวน ๑,๖๘๐,๐๐๐ คน.

ด้วยบทว่า **ภุชามิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราเสวย ข้าวสุกประมาณ ๑ ทะนานเป็นอย่างสูง ที่เหลือเป็นของราชบุรุษที่เกี่ยวแวดล้อม จำนวน ๘๔,๐๐๐ คน.

ก็ข้าวสุกถาดเดียว พอกคน ๑๐ คนกินได้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสมบัติ เมื่อครั้งเป็นพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะนี่อย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงว่า สมบัติ นั้นไม่เที่ยง จึงตรัสคำว่า **อิติ โข ภิกขุ** เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิปริณตา** ได้แก่ (สังขารทั้งหลาย) ถึงความเป็นสภาพหาบัญญัติมิได้ เพราะละปกติ เปรียบเหมือน ประทีปดับฉะนั้น.

บทว่า **เอว อนิจจา โข ภิกขุ** สงฺขาร ความว่า ที่ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะหมายความว่า มีแล้วกลับไม่มีอย่างนี้.

เปรียบเหมือน บุรุษพึงผูกบันไดไว้ที่ต้นจำปาซึ่งสูงถึง ๑๐๐ ศอก แล้วไต่ขึ้นไปเก็บเอาดอกจำปา ที่งับันไดไต่ลงมาฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นฉันนั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุเพียงดังว่าคือ เสด็จขึ้นสู่สมบัติของ พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ซึ่งกินเวลานานหลายแสนโกฏิปี เป็นเหมือน ทรงผูกบันได (ไต่ขึ้นไป) ทรงถือเอาอนิจจลักษณะที่อยู่ในที่สุดแห่ง สมบัติแล้ว เสด็จลงมาเหมือนทรงทิ้งบันได (ไต่ลงมา) ฉะนั้น.

บทว่า **เอว อชฺฐา** ความว่า เว้นจากความเป็นสภาพยั่งยืน อย่างนั้น เหมือนต่อน้ำเป็นต้นฉะนั้น.

บทว่า **เอว อนสุสาธิกา** ความว่า เว้นจากความน่ายินดีอย่างนั้น เหมือนน้ำดื่มที่ดื่มในความฝืน* และเหมือนกระแจะจันทน์ที่ตนไม่ได้ ดูปได้ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอธิบายลักษณะไว้ในสูตรนี้ ดังพรรณนามานี้.

จบ อรรถกถาโคมยปิณฑสูตรที่ ๔

๕. นขลิวาสสูตร

ว่าด้วยความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่งขันธ ๕

[๒๕๒] **กรุงสาวัตถี.** ที่พระเชตवनาราม. ภิกษุหนึ่งนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้พูดคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ จะมีหรือไม่ รูปบางอย่างที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

จะมีหรือไม่ พระเจ้าข้า เวทนาบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

จะมีหรือไม่ พระเจ้าข้า สัญญาบางอย่าง ฯลฯ สังขารบางอย่าง ฯลฯ วิญญาณบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความ ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

๑. ปาฐะว่า สุวินิเก จบัปพมาเป็น สุปีนเก แปลตามฉบับพม่า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ไม่มีเลยภิกษุ รูปบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย. ไม่มีเลย ภิกษุ เวทนาบางอย่าง... สัญญาบางอย่าง... สังขารบางอย่าง... วิญญาณบางอย่าง ที่จะ เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความ ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่ง ที่ ยั่งยืนทั้งหลาย.

[๒๕๓] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้ปลายพระนขา ช้อนฝุ่นขึ้นนิดหน่อย แล้วได้ตรัสคำดังนี้กะภิกษุนั้นว่า :-

ดูก่อนภิกษุ ไม่มีรูปแม้ประมาณเท่านี้เลย ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้น นั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุ ฌีว่า จักได้มีรูปแม้เพียงเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดาแล้วไฉไร ก็จะไม่ปรากฏ การอยู่ประพาศพิพรหมจรรย์นี้ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง. แต่เพราะ เหตุที่ไม่มียุข แม้มีประมาณเท่านี้แล ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้นการอยู่ประพาศพิพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง จึงปรากฏ.

ดูก่อนภิกษุ ไม่มีเวทนาแม้มีประมาณเท่านี้แล ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่ อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุ ฌีว่า จักได้มี เวทนาแม้เพียงเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดาแล้วไฉไร ก็

ไม่ปรากฏการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง แต่เพราะเหตุที่ไม่มีเวทนามีประมาณเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้นการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง จึงปรากฏ.

คูก่อนภิกษุ ไม่มีสัตถุญญาแม้มีประมาณเท่านี้แล... ไม่มีสังขารทั้งหลาย แม้มีประมาณเท่านี้แล ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

คูก่อนภิกษุ มิว่า จักได้มีสังขารทั้งหลาย แม้มีประมาณเท่านี้ ซึ่งเป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แล้วไซ้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็จะไม่ปรากฏ แต่เพราะเหตุที่ไม่มีสังขารทั้งหลาย แม้มีประมาณเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน ติดต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้นการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง จึงปรากฏ.

คูก่อนภิกษุ ไม่มีวิญญูณแม้มีประมาณเท่านี้ ซึ่งจะเป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

คูก่อนภิกษุ มิว่า จักได้มีวิญญูณมีประมาณเท่านี้ เป็นของเที่ยง ยั่งยืน ติดต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาแล้วไซ้ ก็จักไม่ปรากฏการประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ โดยถูกต้อง แต่เพราะเหตุที่ไม่มีวิญญูณแม้มีประมาณเท่านี้ ซึ่งจะเป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้น

การอยู่ประพาศิพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง จึงปรากฏ.

[๒๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เธอจะสำคัญความข้อนี้อเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. กราบทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุ... เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้... รู้ชัดว่า... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ นขลิสาสูตฺรที่ ๔

อรรคถณนขลิสาสูตฺรที่ ๕

คำทั้งหมด ในนขลิสาสูตฺรที่ ๕ มีนัย (ความหมาย) ดังกล่าวแล้วแล.

จบ อรรคถณนขลิสาสูตฺรที่ ๕

๖. สามุททกสูตฺร

ว่าด้วยความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่งขันธ ๕

[๒๕๕] กรุงสาวัตถี. เขตวนาราม. ภิกษุหนึ่งนั่ง ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลคำดังต่อไปนี้ กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีหรือไม่ รูปบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

มีอยู่หรือไม่พระเจ้าข้า เวทนาบางอย่าง... สัญญาบางอย่าง...
สังขารทั้งหลายบางอย่าง... วิญญาณบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน
สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่อย่างนั้น
นั่นแล เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่มีเลยภิกษุ รูปบางอย่างที่เป็น
ของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา
จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

ไม่มีเลยภิกษุ เวทนาบางอย่าง... สัญญาบางอย่าง... สังขารทั้งหลาย
บางอย่าง... วิญญาณบางอย่าง ที่จะ เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป
มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง
เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

จบ สามมุตตกสูตรที่ ๖

อรรถกถาสามุตตกสูตรที่ ๖

สามมุตตกสูตรที่ ๖ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ตามอรรถกถา
ของผู้ที่จะตรัสรู้โดยประการนั้น.

จบ อรรถกถาสามุตตกสูตรที่ ๖

๗. คัททูลสูตรที่ ๑

ว่าด้วยอุปมาขันธ ๕ ด้วยเสาล่ามสุนัข

[๒๕๖] กรุงสาวัตถี. ในพระเชตวันวิหาร. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้ มีที่สุดเบื้องต้น

ที่ใคร ๆ ตามไป รู้ไม่ได้แล้ว เงื่อนต้น (ของสงสาร) ไม่ปรากฏ สำหรับสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยที่มหาสมุทรเหือดแห้งไม่มีน้ำ ยังมีอยู่ แต่เราตถาคต ไม่กล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เลย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยที่ภูเขาสิเนรุราช ถูกไฟไหม้พินาศไป ไม่ปรากฏ ยังมีอยู่. แต่เราตถาคตไม่กล่าวว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกมัด ท่องเที่ยวไปมาอยู่ จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เลย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยที่ผืนแผ่นดินใหญ่ ถูกไฟไหม้พินาศไป ไม่ปรากฏ ยังมีอยู่. แต่เราตถาคตไม่กล่าวว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีวิชา อวิชาเป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เลย.

[๒๕๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขที่เขาล่ามเชือกแล้ว ถูกล่ามไว้ที่เสาอันมั่นคง ย่อมวิ่งวนหลักหรือเสานั้นเอง แม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สติบ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในอริยธรรม ฯลฯ ไม่ได้รับแนะนำใน สัปปริสธรรม ก็ฉันทันเหมือนกัน ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา. ตามเห็นเวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ โดยความเป็นอัตตา ตามเห็นอัตตาว่ามีวิญญาณตามเห็นวิญญาณในอัตตาหรือตามเห็นอัตตาในวิญญาณ. เขาจะเล่นวนเวียน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อยู่. เมื่อเขา วนเวียน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อยู่ ก็จะไม่พ้นจากรูป

จากเวทนา จากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ จะไม่พ้น จาก **ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส**. เราตถาคตกล่าวว่ เขาจะไม่พ้นไปจากทุกข์.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ฟังแล้ว ผู้ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ฯลฯ ผู้ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย จะไม่ตามเห็นรูปโดยเป็นอตฺตา. จะไม่ตามเห็นเวทนา... สัญญา... สังขาร... จะไม่ตามเห็นวิญญาณ โดยความเป็นอตฺตา ไม่ตามเห็นอตฺตาว่ามีวิญญาณ ไม่ตามเห็นวิญญาณในอตฺตา ไม่ตามเห็นอตฺตาในวิญญาณ เธอจะไม่เล่นวนเวียนรูปอยู่ จะไม่เล่นวนเวียน เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ อยู่ เธอเมื่อไม่วิ้งวนเวียนรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อยู่ ก็จะไม่พ้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เราตถาคตกล่าวว่ เขาจะพ้นไปจากทุกข์.

จบ คัมภีรสูตรที่ ๑

อรรถกถาคัมภีรสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัย ในคัมภีรสูตรที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ยัม มหาสมุทฺโท ความว่า ในสมัยใด เมื่อพระอาทิตย์ดวงที่ ๕ อุทัยขึ้น มหาสมุทฺธ (ทะเลหลวง) ก็จักเหือดแห้ง.

บทว่า ทุกฺขสฺส อนฺตฺกิริยํ ความว่า เราตถาคตไม่กล่าวถึงการกระทำที่สุด คือ การสิ้นสุด แห่งวิญญาณทุกข์ของสัตบุรุษผู้ยังมีได้

๑. ปาฐะว่า วทามิ ฉบบพมาเป็น น วทามิ แปลตามฉบบพมา

แห่งตลอดอริยสัจ ๔ แล้ว ถูกอวิชชาร้อยรัดไว้แล้ว.

บทว่า **คทพุลพนุโ** ได้แก่ สุนัขที่ถูกล่ามโซ่.

บทว่า **จีเล** คือ ที่เสาใหญ่ที่ยังไม่ได้ตกลงในแผ่นดิน.

บทว่า **ถมฺเภ** คือ ที่เสา (เล็ก) ที่ฝังไว้.

ในบทว่า **เอวมเว โข** นี้ ฟังทราบอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คนพาลที่อาศัยวัฏฏะ ฟังทราบว่าเป็นเหมือนสุนัข.

ทิฏฐิ ฟังทราบว่าเป็นเหมือนโซ่ตรวน.

สักกายะ ฟังทราบว่าเป็นเหมือนเสา.

การหมุนไปตามสักกายะของปุถุชนผู้ถูกผูกติดไว้ที่กายของตน ด้วยทิฏฐิและตัณหา ฟังทราบว่าเป็นเหมือนการวิ่งวนรอบเสาของสุนัข ตัวที่ถูกล่ามโซ่และเชือกไว้ติดกับเสา.

จบ อรรคกถาคัทพุลสูตรที่ ๑

๘. คัทพุลสูตรที่ ๒

ว่าด้วยอุปมาขันธ ๕ ด้วยเสาล่ามสุนัข

[๒๕๘] กรุงสาวัตถี. ที่เชตวันาราม. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้ มีที่สุดเบื้องต้นอันบุคคลตามไปรู้ไม่ได้แล้ว เงื่อนต้นแห่ง สงสารจะไม่ปรากฏ แก่สัตว์ทั้งหลายผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขที่เขาล่ามเชือกแล้ว ถูกล่ามไว้ที่หลักหรือเสาอันมั่นคง. ถ้ามันจะ วิ่งไซ้ ก็จะวิ่งวนหลักหรือเสานั้น ถ้าจะยืนไซ้ ก็จะยืนชิดหลักหรือ

เสานั้นนั่นเอง ถ้าจะนอนไชร้ ก็จะนอนชิดหลักหรือเสานั้นเอง แม้นั้นใด
ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนไม่ได้สดับแล้วก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมตาม
เห็นรูปว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ย่อมตามเห็น
เวทนา... สัตถุญา... สังขาร... วิญญาณ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น
นั่นเป็นอิตตาของเรา. แม้หากเขาจะเดินไปไชร้ ก็จะเดินใกล้ปัญจูปาทาน-
ขันธเหล่านี้แหละ แม้หากจะยืนไชร้ ก็จะยืนติดปัญจูปาทานขันธเหล่านี้
แหละ แม้หากจะนั่งไชร้ ก็จะนั่งติดปัญจูปาทานขันธเหล่านี้แหละ. เพราะ
ฉะนั้นแลภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนื่อง ๆ
อย่างนี้ว่า จิตนี้เศร้าหมอง เพราะราคะ โทสะ โมหะ มาแล้วตลอดกาลนาน.

ว่าด้วยความเศร้าหมองและผ่องแผ้วแห่งจิต

[๒๕๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย จะเศร้าหมองเพราะ
จิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายจะผ่องแผ้ว เพราะจิตผ่องแผ้ว. คุก่อน-
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นไหม จิตที่ชื่อว่า จรณะ (จิตรกรรม)?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นพระเจ้าข้า.

ภ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย จรณจิต (จิตรกรรม) แม้นั้นแล
จิตนั้นนั่นแหละคิดแล้ว. ก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนั่นเอง ยังวิจิตรกว่า
จรณจิต (จิตรกรรม) แม้นั้นแล. เพราะฉะนั้นแลภิกษุทั้งหลาย เธอ
ทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนื่อง ๆ ว่า จิตนี้ เศร้าหมอง เพราะ
ราคะ โทสะ โมหะ มานมนานแล้ว. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย
จะเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง จะผ่องแผ้ว เพราะจิตผ่องแผ้ว.
คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็น สัตว์อื่นแม้เหล่าเดียวที่จะวิจิตร
เหมือนสัตว์เดียรัจฉานเหล่านี้ละภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลายสัตว์

เดียรัจฉานแม่เหล่านั้น วิจิตรแล้ว เพราะจิตนั่นเอง. จิตนั่นเอง ยังวิจิตรกว่า สัตว์เดียรัจฉานแม่เหล่านั้นแล. เพราะฉะนั้นแลภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรพิจารณาว่า จิตนี้เศร้าหมอง เพราะราคะ โทสะ โมหะมานานมาแล้ว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง ผ่องแผ้ว เพราะจิตผ่องแผ้ว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ช่างซ่อมหรือช่างเขียน เมื่อมีเครื่องซ่อมก็ดี ครั่งก็ดี ขมิ้นก็ดี สีเขียวก็ดี สีแสดก็ดี พิงเขียนรูปสตรี หรือรูปบุรุษ มีองคภาพพรบทุกส่วน ลงที่แผ่นกระดาน หรือฝาผนัง ที่ขัดดีแล้ว หรือแผ่นผ้าที่เขาจัดเตรียมไว้ดีแล้ว แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สติแล้ว ก็ฉันนั้นแล เมื่อจะให้เกิดขึ้น ก็จะทำให้รูปนั้นแหละเกิดขึ้น จะให้เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ นั้นแหละเกิดขึ้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สติแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีดังนี้.

จบ กัณฑ์ทศสุตที่ ๒

อรรถกถากัณฑ์ทศสุตที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในกัณฑ์ทศสุตที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะเหตุที่พาลปุถุชนผู้ติดอยู่ใน

วัฏฏะ ผู้อาศัยโชครวนคือทกฺขิณจึงถูกผูกไว้ที่เสาคือ สักกายะ ด้วยเชือก คือตัณหา อาศัยขันธปัญจะจะเป็นไปอยู่ในอิริยาบถทั้งปวง อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่จิตนี้เศร้าหมองเพราะราคะ โทสะ โมหะ มานาน.

สัตว์เศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง

บทว่า จิตตฺตฺสฺกฺกฺเลฺสา ความว่า ก็สัตว์ทั้งหลายเมื่ออาบน้ำดีแล้ว ก็ชื่อว่าเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมองนั้นแล แต่ว่าแม้ร่างกายจะ สกปรกก็ชื่อว่าผ่องแผ้วได้เพราะจิตผ่องแผ้ว.

ด้วยเหตุนี้ โบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสวงหาพระคุณ

อันยิ่งใหญ่มิได้ตรัสไว้ว่า เมื่อรูปเศร้าหมอง สัตว์
ทั้งหลายจึงชื่อว่า เศร้าหมอง เมื่อรูปบริสุทธิ์ สัตว์
ทั้งหลายจึงชื่อว่า บริสุทธิ์.

(แต่) พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสวงหา

พระคุณอันยิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้ว่า เมื่อจิตเศร้าหมอง
สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่าเศร้าหมอง เมื่อจิตบริสุทธิ์
สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่าบริสุทธิ์ด้วย.

บทว่า จรณํ นาม จิตฺตํ ได้แก่ วิจรณจิต (ภาพเขียน).

พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าลัทธินี้ชื่อว่า สังฆา มีอยู่ พวกเขาให้สร้างแผ่นผ้าแล้ว ให้ช่างเขียนภาพแสดงสมบัติ และวิบัติ นานัปการ โดยเป็นสวารค์ เป็น นรค ลงในแผ่นภาพนั้น แสดง (ถึงผลของกรรม) ว่า ทำกรรมนี้แล้ว

จะได้รับผลนี้ ทำกรรมนี้แล้ว จะได้รับผลนี้ ถือเอาจิตรกรรมนั้นเที่ยวไป.

บทว่า **จิตฺเตเนว จินฺติตํ** ความว่า ชื่อว่า อันจิตรกร (ช่างเขียน) ให้สวยงามแล้วด้วยจิต เพราะคิดแล้วจึงเขียน.

บทว่า **จิตฺตญฺเอย จิตฺตตรํ** ความว่า จิตที่แสวงหาอุบายของ จิตนั้น วิจิตรกว่าจิตที่ชื่อว่า จรณะเมื่อนั้น.

บทว่า **ติริจฺจนาคตา ปาณา จิตฺเตเนว จินฺติตา** ความว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นวิจิตรแล้ว เพราะจิตที่เป็นเหตุให้ทำกรรมนั่นเอง. ก็สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ มีนกกระจอกและนกกะทาเป็นต้น ที่จะชื่อว่า ประมวลเอาจิตที่เป็นเหตุให้ทำกรรมนั้นมาโดยคิดว่า เราทั้งหลายจัก วิจิตรอย่างนี้ไม่มีเลย. กรรมต่างหากชักนำไปสู่กำเนิด. การที่สัตว์เหล่านั้นสวยงาม ก็โดยมีกำเนิดเป็นมูล. จริงอยู่สัตว์ทั้งหลายที่เข้าถึง กำเนิดแล้ว ย่อมวิจิตรเหมือนกับสัตว์ที่เกิดอยู่ในกำเนิดนั้น ๆ บัณฑิต พึงทราบว่ ความวิจิตรสำเร็จมาแต่กำเนิด กำเนิดสำเร็จมาแต่กรรม ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมดาว่าจิตนี้ เป็นสหชาติธรรม (ธรรมที่เกิด ร่วมกัน) จึงพึงทราบว่า มีอารมณ์อันวิจิตรกว่าความวิจิตรของสัตว์

๑. ปาฐะว่า **นโข นาม พุราหุณฺณปาสนฺยทิกา โหนฺติ เต ปน โกฏฺฐกํกตฺวา ตตฺถ นานป-
ปการา สุคติทุกฺกตฺวเสน สมฺปตฺติวิปตฺติโย ลีฆาเปตฺวา อิํ กมฺมํ กตฺวา อิํ ปฏฺิถกฺติ อิํกตฺวา
อิทฺหนฺติ ทสฺเสนฺโต ตํ จิตฺตํ คเหตฺวา วิจรฺติ. ฉบฺบพฺมาเปินฺ สงฺขา นาม พุราหุณฺณปาสนฺยทิกา โหนฺติ,
เต ปฏฺิโกฏฺฐกํ กตฺวา ตตฺถ นานปปการา สุคติทุกฺกตฺวเสน สมฺปตฺติวิปตฺติโย เลฆาเปตฺวา อิํ
กมฺมํ กตฺวา อิํ ปฏฺิถกฺติ อิํ กตฺวาอิทฺหนฺติ ทสฺเสนฺตา ตํ จิตฺตํ คเหตฺวา วิจรฺติ. แปลตามฉบบพฺมา.**

๒. ปาฐะว่า **จิตฺตกาเรน จินฺเตตฺวา เอกกฺกตาจิตฺเตน จินฺติตํ. ฉบฺบพฺมาเปินฺ จิตฺตกาเรน
จินฺเตตฺวา กตฺตฺตา จิตฺเตน จินฺติตํ** นาม. แปลตามฉบบพฺมา.

๓. ปาฐะว่า **จินฺติตา ฉบฺบพฺมาเปินฺ จิตฺติตา** แปลตามฉบบพฺมา.

เดียรรัจฉานทั้งหลาย เพราะวิจิตรด้วยสหชาติธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมกัน) เพราะวิจิตรด้วยวัตถุ (ที่อาศัย) เพราะวิจิตรด้วยทวาร เพราะวิจิตรด้วยอารมณ์ ทั้งเพราะให้สำเร็จความวิจิตรเป็นอนเนก เช่น เพศต่าง ๆ กัน สัญญาต่าง ๆ กัน โวหารต่าง ๆ กัน เป็นต้น ซึ่งมีกรรมชนิดต่าง ๆ กัน เป็นมูล.

บทว่า **รชโก** ได้แก่ ช่างที่เขียนรูปด้วยสี ลงในวัตถุทั้งหลาย ก็ช่างนั้น (ถ้า) ไม่ฉลาด ก็จะเขียนรูปได้ไม่น่าพอใจ (แต่ถ้า) ฉลาด ก็เขียนรูปได้ น่าพอใจ สวยน่าดูฉันใด. ปุถุชนก็เป็นอย่างนั้นแหละ คือย่อมยังรูปที่ผิดปกติดันเว้นจากคุณสมบัติ มีความถึงพร้อมด้วย จักขุเป็นต้น ให้เกิดขึ้นด้วยกุศลจิต หรือด้วยกุศลจิตที่เป็นญาณวิปพยุด ย่อมยังรูปที่สวยงามอันถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ มีความถึงพร้อมด้วย จักขุเป็นต้น ให้เกิดขึ้นด้วยกุศลจิตที่เป็นญาณสัมพยุด.

จบ อรรถกถาคัททูลสูตรที่ ๒

๕. นาวาสูต

ว่าด้วยความสิ้น และไม่สิ้นไปแห่งอาสวะ

[๒๖๐] **กรุงสาวัตถี.** ฯลฯ คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต กล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ของภิกษุผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่ ไม่กล่าว ความสิ้นไป แห่งอาสวะทั้งหลาย ของภิกษุผู้ไม่รู้ อยู่ ไม่เห็นอยู่ ภิกษุทั้งหลายเมื่อรู้ เมื่อเห็นอะไร จึงมีความสิ้นอาสวะ? เมื่อบุคคล รู้รูปอย่างนี้ การเกิดขึ้นแห่งรูปอย่างนี้ ความดับสูญไปแห่งรูปอย่างนี้ เวทนาอย่างนี้... สัญญาอย่างนี้... สังขารอย่างนี้... วิญญาณอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณอย่างนี้ ความดับสูญไปแห่งวิญญาณอย่างนี้

(จึงมีความสิ้นไปแห่งอาสวะ) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่
อย่างนี้แล จึงมีความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย.

[๒๖๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง
ภวานาบุญอยู่ ถึงจะเกิดความปรารถนาว่า โฉนหนอ จิตของเราพึง
หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นก็จริง. แต่ที่แท้จิตของเขา
ก็ไม่หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่นได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ข้อนั้น
พึงกล่าวได้ว่า เพราะไม่ได้อบรมแล้ว. เพราะไม่ได้อบรมอะไร ?
เพราะไม่ได้อบรมสติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ (และ) มรรคมืองค์ ๘. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฟองไข่
ของแม่ไก่ ๘ ฟองบ้าง ๑๐ ฟองบ้าง ๑๒ ฟองบ้าง ที่แม่ไก่ไม่ได้นอนทับ
ไม่ได้กก ไม่ได้ฟัก ถึงแม่ไก่นั้น จะเกิดความปรารถนาอย่างนี้ขึ้นว่า
โฉนหนอ ลูกของเรา จะพึงใช้ปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก เจาะ
กะเปาะฟอง ออกมาโดยสวัสดิ์ ก็จริงแล แต่ทว่า ไม่ควรที่ลูกไก่เหล่านั้น
จะใช้ปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก เจาะกะเปาะฟองออกมาโดยสวัสดิ์
ได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าฟองไข่ ของ
แม่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง แม่ไก่ไม่ได้นอนทับ ไม่ได้กก
ไม่ได้ฟักเลย ฉนั้นใด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่ได้ประกอบเนื่อง ๆ
ซึ่งภวานาบุญอยู่ ก็ฉนั้นเหมือนกันแล ถึงจะเกิดความปรารถนา
อย่างนี้ว่า โฉนหนอ จิตของเรา จะพึงพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะ
ไม่ยึดมั่น ก็จริงแล แต่ที่แท้ จิตของเธอจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย
เพราะไม่ยึดมั่นได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ข้อนั้นพึงกล่าวได้ว่า เพราะ
ไม่ได้อบรมแล้ว. เพราะไม่ได้อบรมอะไร ? เพราะไม่ได้อบรมสติปัญญา ๔
สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และ
มรรคมืองค์ ๘. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง

ภวานานุโยคอยู่ ถึงจะไม่เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า โฉนหนอ
จิตของเรา จะพึงพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นก็จริงแล
ถึงกระนั้น จิตของเธอก็จะหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่
ยึดมั่นได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ข้อนั้นพึงกล่าวได้ว่า เพราะได้อบรมแล้ว.
เพราะได้อบรมอะไร ? เพราะได้อบรม สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณกัม ๗ และ มรรคมืองค์ ๘.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฟองไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ที่แม่ไก่
นอนทับแล้ว กกแล้ว ฟักแล้ว ถึงแม่แม่ไก่นั้น จะไม่พึงเกิดความ
ปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ลูกของเรา จึงจะใช้ปลายเล็บเท้า หรือ
จะงอยปาก ทำลายกะเปาะฟองออกมาโดยสวัสดิ ก็จริงแล แต่ทว่า
ลูกไก่เหล่านั้น ควรจะใช้ปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ทำลายกะเปาะ
ฟองออกมาโดยสวัสดิ. ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะว่า ฟองไข่ ๘ ฟอง
๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง แม่ไก่ได้นอนทับ ได้กก ได้ฟักมาแล้วอย่างนั้น
แม่ฉันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุประกอบเนื่องๆ ซึ่ง
ภวานานุโยคอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถึงแม่จะไม่เกิดความปรารถนา
ขึ้นอย่างนี้ว่า โฉนหนอ จิตของเรา จะพึงพ้นจากอาสวะทั้งหลาย
เพราะไม่ยึดมั่นก็จริงแล แต่จิตของเธอก็จะพ้นจากอาสวะทั้งหลาย
เพราะไม่ยึดมั่น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ข้อนั้นพึงกล่าวได้ว่า เพราะ
ได้อบรมแล้ว. ถามว่า เพราะได้อบรมอะไร ? แก้วว่า เพราะได้อบรม
สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณกัม ๗
(และ) มรรคมืองค์ ๘

[๒๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รอยนิ้วมือ หรือรอยหัวแม่มือ
ของช่างไม้ หรือลูกมือของช่างไม้ ย่อมปรากฏ ค้ำมิดให้เห็น แต่ว่า
ช่างไม้ หรือลูกมือของช่างไม้นั้นหาไม่รู้ไม่ว่า วันนี้ ค้ำมิดของเรา

สึกไปเท่านั้น วานนี้สึกไปเท่านั้น วานชัณนี้สึกไปเท่านั้น มีความรู้แต่เพียงว่า
ด้ามมีดนั้นสึก ๆ แม้นฉันใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบเนื่อง ๆ
ซึ่งภาวานาโยคอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถึงแม้จะไม่มีความรู้เป็นอย่างนี้ว่า
วันนี้ อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นไปเท่านั้น วานนี้สิ้นไปเท่านั้น วานชัณนี้
สิ้นไปเท่านั้น ก็จริง แต่เธอก็รู้ว่าสิ้นไปแล้ว ๆ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อ
เรือเดินสมุทร ที่เขาผูกด้วยเชือกผูกคือหวาย แห่อยู่ในน้ำ ๖ เดือน
ในฤดูหนาว ลากขึ้นบก เชือกคือหวาย ที่ถูกลมและแดดแผดเผา ถูก
เมฆฝนตกชะรด ก็จะเปื่อยยุไป โดยไม่ยากฉันใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
เมื่อภิกษุประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งภาวานาโยคอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน
สัตถุโยชน์ก็จะเสื่อมสิ้นไปโดยไม่ยากเลย.

จบ นาวาสูตที่ ๕

อรรถกถานาวาสูตที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในนาวาสูตที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **เสยฺยถาปี ภิกฺขเว กุกฺกุฏฺฐิยา อณฺฺทานิ** ความว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสอุปมา ๒ ข้อนี้ไว้ ด้วยอำนาจธรรมที่เป็นฝ่ายดำ และ
ฝ่ายขาว. บรรดาอุปมา ๒ ข้อนั้น อุปมาว่าด้วยธรรมที่เป็นฝ่ายดำ
ยังไม่ให้สำเร็จประโยชน์ (แต่) อุปมาว่าด้วยธรรมที่เป็นฝ่ายขาว
นอกนี้ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้แล. พึงทราบเนื้อความของอุปมา
ว่าด้วยธรรมฝ่ายขาว" อย่างนี้.

บทว่า **เสยฺยถา** เป็นนิบาต ใช้ในความหมายเป็นข้ออุปมา.

๑. ปาฐะว่า **คณฺหปฺกฺขสฺสูกฺขปฺกฺขวเสน** จบบัพฺพมาเป็น **กณฺหปฺกฺขสฺสูกฺขปฺกฺขวเสน** แปลตามจบบัพฺพมา.

๒. ปาฐะว่า **สฺสูกฺขปฺกฺขอุปฺมาย** จบบัพฺพมาเป็น **สฺสูกฺขปฺกฺขอุปฺมาย** แปลตามจบบัพฺพมา.

บทว่า **อปี** ใช้ในความหมายว่า ส่งเสริม. ด้วยบททั้งสอง พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงว่า **เสยฺยถาปี นาม ภิกฺขเว.**

ก็ในบทนี้ว่า **กุกฺกุฏฺฐิยา อณฺฑานิ อฏฺฐ วา ทส วา ทฺวาทส วา** มีอธิบายว่า ฟองไข่ของแม่ไก่ ขาดไปบ้าง เกินไปบ้าง จากจำนวนมีประการดังกล่าวแล้ว ก็จริง ถึงกระนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ อย่างนั้น เพราะด้วยคำสละสลวยดี และด้วยคำที่สละสลวยในโลกก็มี อยู่อย่างนี้.

บทว่า **ตานสฺสุ** ตัดบทเป็น **ตานิ อสฺสุ.** (อสฺสุ) คือ ภาเวยฺยุํ แปลว่า ฟองไข่เหล่านั้น ฟังมี.

บทว่า **กุกฺกุฏฺฐิยา สมฺมาอริสฺสิตานิ** ความว่า ฟองไข่เหล่านั้น อันไก่ตัวเมียที่เป็นแม่ กางปีกออกแล้วนอนทับอยู่บนฟองไข่เหล่านั้น ชื่อว่า นอนทับด้วยดี.

บทว่า **สมฺมาปริเสทิตานิ** ความว่า ฟองไข่ทั้งหลายที่แม่ไก่ ให้ได้รับไออุ่นตามกาลอันสมควร ชื่อว่า กก คือ ทำให้อบอุ่นด้วยดี คือ ทัวถึง.

บทว่า **สมฺมาปริภาวิตานิ** ความว่า ฟองไข่ทั้งหลายอันแม่ไก่ฟัก ด้วยดี คือ ทัวถึงตามกาลอันสมควร อธิบายว่า ให้กลิ่นฟ่อไก่จับ

บทว่า **ภิกฺขุจาปี ตสฺสา กุกฺกุฏฺฐิยา** ความว่า แม่ไก่ตัวนั้นทำความไม่ประมาทด้วยการทำกิริยา ๓ อย่างนี้แล้ว จะไม่เกิดความปรารถนา อย่างนี้แม่ก็จริง.

บทว่า **อธ โข ภพฺพาว เต** ความว่า ถึงกระนั้น ลูกไก่เหล่านั้น ก็สามารที่จะเจาะ (ฟองไข่) ออกมาได้โดยสวัสดิ์ ตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว.

๑ ปาฐะว่า **ปีติสมฺภาวนตุเถ** จจับพม่าเป็น **อปีติ สมฺภาวนตุเถ** แปลตามจับพม่า

ก็เพราะเหตุที่ฟองไข่เหล่านั้นอันแม่ไก่ตัวนั้นบริบาลอยู่ โดยอาการ ๓ อย่าง อย่างนี้จึงไม่เสีย และน้ำเมือกของฟองไข่เหล่านั้น ก็เหือดแห้งไป เปลือกไข่บางปลายเล็บเท้าและจะงอยปากเริ่มแข็ง แก่กล้าไปเอง เพราะเปลือกไข่บาง แสงสว่างจากข้างนอกจึงปรากฏ เข้าไปถึงข้างใน ฉะนั้น ลูกไก่เหล่านั้น จึงอยากจะออกมา (ข้างนอก) ด้วยคิดว่า เรานอนตัวอยู่ในที่แคบมานานแล้วหนอ และแสงสว่าง ข้างนอกนี้ ก็ปรากฏอยู่ บัดนี้เราทั้งหลายจักอยู่อย่างสุขสบายในที่นี้แหละ ดังนี้แล้ว เอาเท้ากระแทะเปลือกไข่ ยื่นคอออกมา ครั้นแล้วเปลือกไข่นั้น ก็จะแตกออกเป็น ๒ ซีก ที่นั้นลูกไก่เหล่านั้นก็จะออกมาสัดปีกส่งเสียง ร้องเจี๊ยบ ๆ และครั้นออกมาแล้วก็จะเที่ยว (หากิน) ไป ทำให้คามเขตดู สวยงาม.

บทว่า เอวเมว โข นี้เป็นบทรบรองข้ออุปมา บทรบรองข้ออุปมา นั้นพึงทราบเทียบเคียงกับความหมายอย่างนี้. อธิบายว่า เวลาที่ภิกษุนี้ ประกอบการบำเพ็ญภาวนาพึงทราบว่า เปรียบเหมือนการที่แม่ไก่นั้น ทำกิริยา ๓ อย่างในฟองไข่.

ความที่วิปัสสนาญาณของภิกษุผู้ประกอบการบำเพ็ญภาวนา ไม่เสื่อมเพราะทำอนุปัสนา ๓ อย่างให้ถึงพร้อม พึงทราบว่าเปรียบ เหมือนภาวะที่ฟองไข่ไม่เนา เพราะแม่ไก่ทำกิริยา ๓ อย่างให้ถึงพร้อม การที่ความเสียดาคือความใคร่ใจที่ติดอยู่ในภพทั้ง ๓ ของ ภิกษุ นั้นสิ้นไปเพราะทำอนุปัสนา ๓ อย่างให้ถึงพร้อม พึงทราบว่า เปรียบเหมือนการที่ยางเหนียวของฟองไข่ทั้งหลายสิ้นไปเพราะแม่ไก่นั้นทำกิริยา ๓ อย่าง.

การที่กะเปาะฟองไข่คืออวิชชาของภิกษุบาง พึงทราบว่า

เปรียบเทียบอาการที่เปลือกฟองไขบาง

การที่วิปัสสนาญาณของภิกษุกล้าแข็ง ฟ่องใส และแก้วกล้า ฟังทราบว่าเป็นเปรียบเทียบอาการที่ปลายเล็บเท้า และจะงอยปากของ ลูกไก่ทั้งหลายกล้าแข็ง.

เวลาที่วิปัสสนาญาณของภิกษุแก่กล้า เจริญได้ที่ ฟังทราบว่าเป็นเปรียบเทียบเวลาที่ลูกไก่ทั้งหลายเจริญขึ้น.

เวลาที่ภิกษุนั้น ถือเอาวิปัสสนาญาณได้แล้ว เทียว (จาริก) ไป ได้ฤกษ์เป็นสัปบายะ โภชนะเป็นสัปบายะ บุคคลเป็นสัปบายะ หรือ การฟังธรรมเป็นสัปบายะ อันเกิดแต่วิปัสสนาญาณนั้น แล้วนั่งอยู่บน อาสนะเดียนั้นแล เจริญวิปัสสนา ทำลายกะเปาะฟองคืออวิชชาด้วย อรหัตตมรรคที่บรรลุแล้วตามลำดับ ปรบปีกคืออภิญญา แล้วสำเร็จเป็น พระอรหันต์โดยสวัสดิ์ ฟังทราบว่าเป็นเปรียบเทียบเวลาที่ลูกไก่ เอา ปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก กะเทาะกะเปาะฟองไข กระทบปีก แหวกออกมาได้โดยสวัสดิ์.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า แม่ไก่ทราบว่าเป็นลูกไก่ เติบโตเต็มที่แล้ว จึงจิกกะเปาะฟองไขนั้นใด ฝ่ายพระศาสดาก็ฉันนั้น ทรงทราบว่าเป็นญาณของภิกษุเห็นปานนั้น แก่เต็มที่แล้ว ก็ทรงแผ่แสงสว่างไป แล้ว ทำลายกะเปาะฟองไขคืออวิชชา ด้วยคาถาโดยนัยเป็นดังนี้ :-

จงถอนความเสนาหของตนขึ้นเสียเถิด

ให้เหมือนกับ ถอนดอกโกมุท ที่บานในฤดูสารทกาล

ด้วยมือของตนฉะนั้น ขอเธอจงเพิ่มพูนทางแห่ง

สันติเถิด พระนิพพาน พระสุคตเจ้า ทรงแสดง

ไว้แล้ว.

เวลาจบคาถา ภิกษุ^๑นั้นทำลายกะเปาะฟองคืออวิชาแล้ว ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์. ตั้งแต่นั้นมา พระมหาชีณาสพเมณี^๒ ก็เข้าผลสมาบัติที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ แล้วท่องเที่ยวไป ทำให้สังฆารามงดงาม เปรียบเหมือนลูกไก่เหล่านั้นท่องเที่ยวไปทำให้คามเขตงดงามฉะนั้น.

บทว่า ผลณฺฑทสฺส^๓ ได้แก่ ช่างไม้. จริงอยู่ ช่างไม้นั้น เรียกกันว่า ผลณฺฑทสฺส เพราะตีเส้นบันทัด คือ โอสมนกะ แล้วเปิดปีกไม้ออกไป.

บทว่า วาสิทฺฐุ^๔ ได้แก่ ที่สำหรับจับของมิดที่มีด้าม.

บทว่า เอตฺตํ ภา เม อชฺช อาสวานํ ชินฺม^๕ มีอธิบายว่า ก็อาสวะทั้งหลายของบรรพชิต ลึกลงเป็นนิตย์ เพราะอุทเทส เพราะปริปุจจา เพราะการทำไว้ในใจโดยแยบคาย และเพราะวัตตปฏิบัติ โดยสังเขปคือการบรรพชา. และเมื่ออาสวะเหล่านั้นกำลังลึกลงไปอยู่อย่างนี้ ท่านไม่รู้ อย่างนี้ดอกว่า วันนี้ลึกลงไปเท่านี้ เมื่อวานลึกลงไปเท่านี้ เมื่อวานซืนลึกลงไปเท่านี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอนิสงส์ของวิปัสสนาไว้ด้วยอุปมานี้.

บทว่า เหมนฺตฺติเกน^๖ ได้แก่ โดยสมัยแห่งเหมันตฤดู.

บทว่า ปฏฺิพฺสฺสฺมฺกฺนฺตฺติ^๗ ได้แก่ เครื่องผูกคือหวายทั้งหลายย่อมเสื่อมลึกลงไปเพราะชราภาพ.

ในบทว่า เอวเมว โข^๘ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความที่สังโยชน์หย่อนกำลังลงด้วยอุปมานี้ว่า :-

ศาสนาพึงเห็นว่า เปรียบเหมือนมหาสมุทร
พระโยคาวจรพึงเห็นว่า เปรียบเหมือนเรือ.

การที่ภิกษุนี้ท่องเที่ยวไปในสำนักอุปัชฌาย์อาจารย์ในเวลา
ที่มีพรรษายังไม่ครบ ๕ ฟังเห็นว่า เปรียบเหมือนการที่เรือลอยวน
อยู่ในทะเลหลวง.

ความที่สังโยชน์ทั้งหลายของภิกษุเบาบางลง เพราะอุเทศ และ
ปริปุจฉา เป็นต้น นั้นเอง* โดยสังเขปก็ได้แก่บรรพชา ฟังเห็นว่า เปรียบ
เหมือนการที่เชือกผูกเรือผูกน้ำในทะเลหลวงกัศกร่อนจนบาง.

เวลาที่ภิกษุผู้เป็นนิสสัยมุตตะกะเรียนกรรมฐานแล้ว (ไป) อยู่ในป่า
ฟังเห็นว่า เปรียบเหมือนเวลาที่เรือถูกยกวางไว้บนบก.

การที่เสนาหาคือค้นหาเหือดแห้งไปเพราะวิปัสสนาญาณ ฟังเห็น
ว่า เปรียบเหมือนเชือกผูกเรือแห้ง เพราะถูกลมและแดดในตอนกลางวัน.

การที่จิตชุ่มชื้น เพราะปีติ และปราโมทย์ อันอาศัยกรรมฐาน
เกิดขึ้น ฟังเห็นว่า เปรียบเหมือนการที่เรือชุ่มชื้น เพราะถูกน้ำอันเกิด
จากน้ำค้าง ในตอนกลางคืน.

การที่ภิกษุได้ถูกเป็นสัปปายะเป็นต้นในวันหนึ่ง ในวิปัสสนาญาณ-
กรรมฐาน แล้วมีสังโยชน์เบาบางลงมากมาย เพราะปีติและปราโมทย์
อันเกิดแต่วิปัสสนาญาณ* ฟังเห็นว่า เปรียบเหมือนเครื่องผูก (เรือ) แห้ง
ใน ตอนกลางวัน เพราะถูกลมและแดด และเปียกชื้นในตอนกลางคืน
เพราะน้ำเกิดจากน้ำค้าง.

อรหัตตมรรคญาณ ฟังเห็นว่า เปรียบเหมือนเมฆฝน.

๑. ปาฐะว่า เจว น่าจะเป็น เอว

๒. ปาฐะว่า เอกา ปีติปามุขุเซหิ ฉบับพม่าเป็น วิปัสสนาญาณปีติปามุขุเซหิ แปลตามฉบับพม่า.

การที่ภิกษุผู้เริ่มเรียนวิปัสสนากรรมฐาน แล้วเจริญวิปัสสนา โดยเป็นรูปสัตตะกะ (หมวด ๓ แห่งรูป) เป็นต้น เมื่อกรรมฐานแจ่มชัด ๆ เข้า วันหนึ่งได้ถูกเป็นสัปายะ เป็นต้น นั่งขัดสมาธิครั้งเดียว (ไม่ลุกขึ้นอีก) แล้วได้บรรลุอรหัตตผล พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนการที่เรือมีน้ำฝนเต็มลำ.

การที่ภิกษุนั้น ลึนสังโยชน์แล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ยังไม่ได้ อนุเคราะห์มหาชน ดำรงอยู่ตราบอายุขัย พึงเห็นว่าเปรียบเหมือนการ ที่เรือซึ่งมีเชือกผูกเปื่อย แต่ก็ยังจอดอยู่ได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง.

เวลาที่พระชีณาสพปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ โดยการขัดสมาธิครั้งเดียว เพราะอุปาตินนกขันธแตกสลายไป (กิเลส ลึนแล้ว ปรินิพพานทันที) แล้วเข้าถึงความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้ พึงเห็น ว่า เปรียบเหมือนเวลาที่เรือมีเชือกผูกเปื่อย กร่อนขาดไปที่ละน้อย จนเข้าถึงความเป็นสภาพหาบัญญัติมิได้ (จนเรียกว่าเชือกไม่ได้อีก).

จบ อรรถกถานาวาสูตที่ ๕

๑๐. สัจญาสูตร

ว่าด้วยการเจริญอนิจจสัญญา

[๒๖๓] กรุงสาวัตถี. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ครอบงำรูปราคะทั้งปวงได้ ครอบงำ ภวราคะทั้งปวงได้ ครอบงำวิชาทั้งปวงได้ จะถอน อัสมิมานะ ทั้งปวงขึ้นได้. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสรรพสมัย ชาวนา เมื่อจะใช้ไถใหญ่ ไถนา ก็จะไถคะรอกไม้ ที่แตกยื่นออกไป ทั้งหมดเสีย แม้ฉันใด ภิกษุ ทั้งหลาย อนิจจสัญญา ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มาก

แล้ว จะครอบงำ กามราคะ รูปราคะ ภวราคะ (และ) อวิชชา ทุก อย่าง จะถอนอัสมิมานะทั้งหมดขึ้น.

[๒๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเกี่ยวหญ้ามุ่งกระต่ายเกี่ยวหญ้า มุ่งกระต่ายแล้ว จะตาย จะพาด จะสลัดทิ้ง แม้นั้นใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวงมะม่วงขาดตรงขั้ว มะม่วงทั้งหลายที่ติดอยู่กับขั้ว ก็จะหลุดออกไปตามขั้วนั้น แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กลอนเรือของเรือนยอดทั้งหมด ที่ชี้ตรงไปที่ยอด ขอนไปที่ยอด ไปรวมกันอยู่ที่ยอด ชาวโลกกล่าวว่า เป็นเลิศกว่ากลอนเหล่านั้น ฉนั้นใด ภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กลิ่นกะลาพัก ชาวโลกกล่าวว่า เป็นเลิศกว่ากลิ่นที่เกิดจากรากทั้งหลาย แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จันทน์แดง ชาวโลกกล่าวว่า เป็นเลิศกว่าไม้ที่มีกลิ่นที่แก่นทั้งหลาย แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ดอกมะลิ ชาวโลกกล่าวว่า

เป็นเลิศกว่าดอกไม้ที่มีกลิ่นที่ดอกทั้งหลาย แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย
อนิจจสัญญา ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๓๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เจ้าประเทศราชทั้งหมดย่อมตาม
เสด็จพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิ ชาวโลกกล่าวว่า เป็นเลิศ
กว่าเจ้าประเทศราชเหล่านั้น แม้นั้นใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา
ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๓๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แสงสว่างของดวงดาวทุกดวง
ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งแสงสว่างของดวงจันทร์ แสงสว่างของ
ดวงจันทร์ ชาวโลกกล่าวว่า เป็นเลิศกว่าแสงสว่างของดวงดาวเหล่านั้น
แม้นั้นใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล
ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๓๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสรวทสมัย เมื่อท้องฟ้าบริสุทธิ์
แจ่มจรัส ปราศจากเมฆหมอก พระอาทิตย์อุทัยขึ้นสู่ท้องฟ้าจะส่องแสง
แผดแสงผ่านอากาศ ผ่านความมืดทั้งหมดแล้วเจิดจ้าอยู่ แม้นั้นใด คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา ก็เช่นนั้นเหมือนกัน ที่ภิกษุเจริญแล้ว
ทำให้มากแล้ว จะครอบงำ กามราคะ รูปราคะ ภวราคะ (และ) อวิชา
ทุกอย่าง จะถอนอัสมิมานะทั้งหมดได้.

[๒๓๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญาที่ภิกษุเจริญแล้ว
อย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงจะครอบงำกามราคะทั้งหมดได้
 ฯลฯ ถอนอัสมิมานะทั้งหมดขึ้นได้? คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างนี้
ความเกิดขึ้นแห่งรูปอย่างนี้ ความดับสูญแห่งรูปอย่างนี้ เวทนาอย่างนี้...

สัญญาอย่างนี้... สังขารอย่างนี้... วิญญาณอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่ง
วิญญาณอย่างนี้ ความดับสูญแห่งวิญญาณอย่างนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
อนิจจสัญญาที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้แล ทำให้มากอย่างนี้ จะครอบงำ
กามราคะ รูปราคะ ภวราคะ (และ) อวิชชาทุกอย่างได้ จะถอนอัสมิมานะ
ทั้งหมดขึ้นได้.

จบ สัญญาสูตรที่ ๑๐

จบ ปุพพวรรคที่ ๕

อรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในสัญญาสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อนิจจสยลา ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ภาวนา
อยู่ว่า ไม่เที่ยง ไม่เที่ยง.

บทว่า ปริยาทียติ ได้แก่ จักทำให้ (กามราคะ) ทั้งหมดสิ้นไป

บทว่า สพุพ อสุมิมานํ ได้แก่ อัสมิมานะทั้ง ๕ อย่าง.

บทว่า มุสสนุทานกานิ ได้แก่ รากไม้ที่แตกยื่นออกไป.

ก็ในที่นี้มีอุปมาเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ :-

อนิจจสัญญา เปรียบเหมือนไถใหญ่.

กิเลสทั้งหลาย เปรียบเหมือนรากไม้ที่แตกออกไปทั้งเล็กทั้งใหญ่

พระโยคีผู้เจริญอนิจจสัญญาทำลายกิเลสได้ด้วยญาณอันเกิดจาก

อนิจจสัญญา เปรียบเหมือนชาวนาไถนาทำลายรากไม้เหล่านั้นได้ด้วยไถ.

บทว่า โอรุณาคิ แปลว่า คาย (กำจัดข้างล่าง)

บทว่า นิรฺฐนาติ แปลว่า ฟาด.

บทว่า นิปฺโผฏฺเฐติ แปลว่า สลัดทิ้ง.

แม้ในที่นี้ พึงอุปมาเปรียบเทียบด้วยอรรถนี้ว่า อาลัยคือกิเลส เปรียบเหมือนหญาปล้อง ญาณอันเกิดจากอนิจจสัญญา เปรียบเหมือน การสลัดทิ้ง.

บทว่า วณฺทจฺฉินฺหา ความว่า (พวงมะม่วง) ขั้วขาดเพราะ ลูกธนูอันคม.

บทว่า ตนฺหวานิ ภวนฺติ ความว่า (มะม่วงลูกอื่น ๆ) ย่อมตก ตามพวงมะม่วงพวงนั้น. เมื่อมะม่วงพวงนั้นตก มะม่วง (ลูกอื่น) ก็พลอย ตกลงพื้นดินด้วย.

แม้ในที่นี้ มีอุปมาเปรียบเทียบดังนี้ว่า :-

กิเลสทั้งหลาย เปรียบเหมือนพวงมะม่วง

อนิจจสัญญา เปรียบเหมือนลูกธนูอันคม

เมื่ออวิชาที่เป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลายถูกตัดขาดไปด้วย ญาณอันเกิดจากอนิจจสัญญา กิเลสทั้งหมดก็พลอยถูกถอน (ถูกตัด) ไปด้วย เปรียบเหมือนเมื่อพวงมะม่วงถูกตัดไปด้วยคมธนู มะม่วงทั้งหมด (ในก้านเดียวกัน) ก็พลอยหล่นลงพื้นไปด้วย.

บทว่า กุญฺจกฺมา แปลว่า (กลอนทั้งหลาย) ไปถึงยอดเรือน.

บทว่า กุญฺฉินฺหา แปลว่า ขอนเข้าไปในยอดเรือน โดยสอดเข้าไป สู่อยอดเรือน.

บทว่า กุญฺสโมสฺรณา แปลว่า รวมลงอยู่ที่ยอดเรือน.

ในที่นี้มีอุปมาเปรียบเทียบดังนี้ว่า :-

อนิจจสัญญา เปรียบเหมือนยอดเรือน.

กุศลธรรมที่เป็นไปภูมิ ๔ เปรียบเหมือนกลอนเรือน.

อนิจจสัญญาเป็นยอดของกุศลธรรมทั้งหลาย เปรียบเหมือนยอดแห่งกลอนทั้งหมด เป็นยอดของกุฎาคาร.

ถามว่า ก็อนิจจสัญญาเป็นยอดของกุศลธรรมที่เป็นโลกียะ (เท่านั้น) มิใช่หรือ ? (แล้ว) กลับมาเป็นยอดของโลกุตตรธรรมได้อย่างไร ?

ตอบว่า อนิจจสัญญาพึงทราบว่าเป็นยอด (ของโลกุตตรธรรมทั้งหลาย) เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้ใดโลกุตตรธรรมแม้เหล่านั้น.

พึงทราบข้ออุปมาเปรียบเทียบในอุปมาทั้งหมดโดยอุปมานี้ ก็ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงกิจของอนิจจสัญญาด้วยอุปมา ๓ ข้อแรก ตรัสพลังของอนิจจสัญญาด้วยอุปมา ๓ ข้อหลังแล.

จบ อรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาปุพพวรรคที่ ๕

จบ มัชฌิมปิณฑาสกั

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. นทีสูตร ๒. ปุพผสูตร ๓. เพลณปิณฑสูตร ๔. โคมยสูตร
๕. นขลิวาสสูตร ๖. สามุททกสูตร ๗. กัททูลสูตรที่ ๑ ๘. กัททูลสูตรที่ ๒
๙. นาวาสสูตร ๑๐. สัญญาสูตร.

รวมวรรคที่มีในมัชฌิมปิณฑาสกันั้นคือ

๑. อุปายวรรค ๒. อรหันตวรรค ๓. ชัชชนียวรรค ๔. เถรวรรค
๕. ปุปผวรรค จึงเรียกว่าเป็นทุติยปิณฑาสกั ในชั้นธสังยุตต์นั้น.

จุลปินณาสก

อันตวรรคที่ ๑

๑. อันตสูตร

ว่าด้วยส่วน คือ สักกายะ ๔ อย่าง

[๒๓๔] กรุงสาวัตถิ. ณ ที่นั้น ๆลฯ. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนทั้งหลายเหล่านี้มี ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้ ๔ อย่างคืออะไร ? คือ ส่วนคือสักกายะ ๑ ส่วนคือความเกิดขึ้นแห่งสักกายะ ๑ ส่วนคือความดับแห่งสักกายะ ๑ ส่วนคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ๑.

[๒๓๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ส่วนคือสักกายะคืออะไร ? ส่วนคือสักกายะนั้น มีคำที่จะพึงกล่าวว่า คือ อุปาทานขันธ ๕. อุปาทานขันธ ๕ คืออะไร ? ได้แก่ อุปาทานขันธคือ รูป ๑ อุปาทานขันธคือ เวทนา ๑ อุปาทานขันธคือ สัญญา ๑ อุปาทานขันธคือ สังขาร ๑ อุปาทานขันธคือ วิญญาณ ๑ ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ส่วนคือสักกายะ.

[๒๓๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ส่วนคือความเกิดขึ้นแห่งสักกายะคืออะไร ? คือตัณหาที่ให้เกิดในภพใหม่ ไปด้วยกันกับความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความเพติดเพลิน เพติดเพลินนักในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ส่วนคือความเกิดขึ้นแห่งสักกายะ.

[๒๗๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ส่วนคือความคับแค้นแห่งสักกายะ คืออะไร ? คือความคับโดยการสำรอกซึ่งตัณหานั่นนั่นแหละ ไม่มีเหลือ การสละ การสลัดทิ้ง การปล่อยไป การไม่อาลัยไยดี ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ส่วนคือความคับแค้นแห่งสักกายะ.

[๒๗๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ส่วนคือข้อปฏิบัติให้ถึงความคับแค้นแห่งสักกายะ คืออะไร ? คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัณฑะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ส่วนคือข้อปฏิบัติให้ถึงความคับแค้นแห่งสักกายะ. ภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือส่วน ๔ ส่วน.

จบ อังตสูตรที่ ๑

อรรถกถาจุลปณาสกั

อรรถกถาอังตวรรค

อรรถกถาอังตสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในอังตสูตรที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อนฺตา ได้แก่ส่วนทั้งหลาย. สูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ผู้จะตรัสรู้ได้ ด้วยคำว่า อนฺโต โดยทรงประกอบจันทร์ ๕ เข้ากับอริยสัจ ๔.

จบ อรรถกถาอังตสูตรที่ ๑

๒. ทุกขสูตร

ว่าด้วยอริยสัจ ๔

[๒๙๘] กรุงสาวัตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจักแสดงทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ แก่เธอทั้งหลาย ขอเธอทั้งหลายจงฟัง.

[๒๙๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์คืออะไร ? ทุกข์มีคำที่จะพึงกล่าวว่ คือ อุปาทานขันธ์ ๕. อุปาทานขันธ์ ๕ นั้นคืออะไร ? คือ อุปาทานขันธ์คือรูป ฯลฯ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ทุกข์.

[๓๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเกิดแห่งทุกข์คืออะไร ? คือตัณหาที่ ให้เกิดในภพใหม่ ไปด้วยกันกับความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความเพติดเพลิน เพติดเพลินนักในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ทุกขสมุทัย.

[๓๐๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งทุกข์คืออะไร ? คือความดับโดยการสำรอกตัณหานั้น นั้นแหละไม่มีเหลือ การสละ การสลัดทิ้ง การปล่อยไป การไม่อาศัยดี. ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ทุกขนิโรธ.

[๓๐๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์คืออะไร ? คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง ได้แก่ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ. ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบ ทุกขสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุคขสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในทุคขสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

แม้ทุคขสูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ตามอรรถาธิบายของ
เวไนยสัตว์ ผู้จะตรัสรู้ ด้วยคำว่า ทุกข์ โดยทรงประกอบชั้น ๕
เข้ากับอริยสัจ ๔.

จบ อรรถกถาทุคขสูตรที่ ๒

๓. สักกายสูตร

ว่าด้วยสักกายะ ตามแนวอริยสัจ ๔

[๒๘๔] กรุงสาวัตถิ. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจัก
แสดงสักกายะ ความเกิดขึ้นแห่งสักกายะ ความดับแห่งสักกายะ และ
ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสักกายะ เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟัง.

[๒๘๕] กรุงสาวัตถิ. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สักกายะ คืออะไร ?
สักกายะนั้นมีคำที่จะพึงกล่าวว่า. คืออุปาทานชั้น ๕ อุปาทานชั้น ๕
คืออะไร ? คือ อุปาทานชั้นคือรูป ฯลฯ อุปาทานชั้นคือวิญญาณ.
ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า สักกายะ.

[๒๘๖] คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กายสมุทัยคืออะไร ? คือ ตัณหา
ที่ทำให้เกิดในภพใหม่ ไปด้วยกันกับความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความ
เพติดเพลิน เพติดเพลินนักในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา-
วิภวตัณหา. ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า สักกายสมุทัย.

[๒๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สักกายนิโรธคืออะไร ? คือความดับโดยการสำรอกตัณหานั่นนั่นแหละไม่มีเหลือ การสละ การสลัดทิ้ง การปล่อยไป การไม่อาลัยใยดี. ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า สักกายนิโรธ.

[๒๘๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา คืออะไร ? คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ฯลฯ สัมมาสมาธิ. ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคต เรียกว่า สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบ สักกายสูตรที่ ๓

อรรคธาสักกายสูตรที่ ๓

แม้สูตรที่ ๓ ก็เหมือนกัน คือพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ตามอรรถาธิบายของเวไนยสัตว์ผู้จะตรัสรู้ได้ ด้วยคำว่า สกฺกาโย โดยทรงประกอบขั้นที่ ๕ เข้ากับอริยสัจ ๔.

จบ อรรคธาสักกายสูตรที่ ๓

๔. ปริญญะยสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้

[๒๘๙] กรุงสาวัตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมที่ควรกำหนดรู้ การกำหนดรู้ และบุคคลผู้กำหนดรู้ ขอเธอทั้งหลายจงตั้งใจฟัง.

[๒๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมทั้งหลายที่ควรกำหนดรู้ คืออะไร ? ภิกษุทั้งหลาย กรรมที่ควรกำหนดรู้ คือรูป... คือเวทนา... คือสัญญา... คือสังขาร. กรรมที่ควรกำหนดรู้คือวิญญาณ. ภิกษุทั้งหลาย กรรมเหล่านี้ เราตถาคตเรียกว่า **ปริญญเอยยธรรม.**

[๒๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การกำหนดรู้คืออะไร ? คือ ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ. ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **ปริญญาธรรม.**

[๒๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้กำหนดรู้คือใคร ? บุคคลผู้กำหนดรู้นั้น ควรกล่าวว่าเป็น พระอรหันต์ ซึ่งได้แก่ท่านผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **ปริญญาตาวิบุคคล.**

จบ **ปริญญเอยยสูตรที่ ๔**

อรรถกถาปริญญเอยยสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยใน**ปริญญเอยยสูตรที่ ๔** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปริญญเอย** ได้แก่ กรรมทั้งหลาย ที่พึงกำหนดรู้ คือ พึงกล่าวล่วง.

บทว่า **ปริญญ** ได้แก่ กำหนดรู้ด้วยการกล่าวล่วง.

บทว่า **ปริญญาตาวิ** ได้แก่ บุคคลผู้กำหนดรู้แจ้งกล่าวล่วงอยู่ ด้วยปริญญานั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงพระนิพพาน ด้วยบทว่า **ราคกฺขโย เป็นต้น.**

จบ **อรรถกถาปริญญเอยยสูตรที่ ๔**

๕. สมณสูตรที่ ๑

ว่าด้วยผู้ไม่ควร และผู้ควรยกย่องว่าเป็นสมณพราหมณ์

[๒๕๓] กรุงดาวัตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธเหล่านี้ มี ๕ อย่าง. ๕ อย่างคืออะไร ? ก็ อุปาทานขันธคือรูป ฯลฯ อุปาทานขันธคือวิญญาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ทราบชัด คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องสลัดออกของอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ ตามความจริง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้ นั้น จะไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะทั้งหลาย จะไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ ในหมู่พราหมณ์ทั้งหลายเลย ทั้งท่านเหล่านั้น ก็จะไม่กระทำให้แจ้ง^๓ ซึ่งสามัญญผล หรือพรหมัญญผล ในปัจจุบัน เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง เข้าถึงอยู่.

[๒๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัด คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธทั้ง ๕ เหล่านี้ ตามความจริง. ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้ นั้นแล จะได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะทั้งหลาย และได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งท่านเหล่านั้น จะทำให้แจ้งสามัญญผล หรือพรหมัญญผล ในปัจจุบันทีเดียว เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง เข้าถึงอยู่.

จบ สมณสูตรที่ ๑

๑. ปาฐะว่า นเมเต สันนิษฐานว่าจะเป็น น โขเมเต

๒. ปาฐะว่า เต จ ปนายสมนุโต สันนิษฐานว่าจะเป็น เต จ นายสมนุโต

อรรถกถาสมณสูตรที่ ๑

ไม่ได้แก้ไว้โดยเฉพาะเหมือนในสูตรอื่น ๆ แต่แก้รวมว่า
"พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสัจจะ ๔ ไว้ใน ๔ สูตร นับแต่สูตรที่ ๕
มาถึงสูตรที่ ๘"

๖. สมณสูตรที่ ๒

ว่าด้วยผู้ไม่ควร และผู้ควรยกย่องว่าเป็นพราหมณ์

[๒๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานชั้นนี้ มี ๕ อย่าง.
๕ อย่างคืออะไร ? คือ อุปาทานชั้นคือรูป ฯลฯ อุปาทานชั้นคือวิญญาน.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัด
เหตุเกิด ความดับสูญ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออก แห่ง
อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัด ฯลฯ กระทำให้แจ้ง ฯลฯ เพราะ
รู้ยังด้วยตนเอง เข้าถึงอยู่.

จบ สมณสูตรที่ ๒

๗. โสตาป็นนสูตร ๑

ว่าด้วยพระอริยสาวก ชั้นโสตาบัน

[๒๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานชั้นนี้มี ๕ อย่าง
๕ อย่างคืออะไร ? คือ อุปาทานชั้นคือรูป ฯลฯ อุปาทานชั้นคือ
วิญญาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่อริยสาวกรู้ชัด เหตุเกิดขึ้น
๑. อรรถกถาแก้รวมไว้ในสูตรที่ ๕

ความดับสูญ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริง. เราตถาคต เรียกอริยสาวกนี้ว่า โสดาบัน (ผู้ถึงกระแส) ผู้มีการไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา ผู้เที่ยงแท้ (ที่จะบรรลุ อรหัตผล) ผู้ที่จะได้ตรัสรู้ในภายหน้า.

จบ โสดาบันนสูตรที่ ๗

๘. อรหันตสูตร^๑

ว่าด้วยพระอริยสาวก ผู้เป็นอรหันตชีนาสพ

[๒๕๗] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานชั้นเหล่านี้ มี ๕ อย่าง. ๕ อย่างคืออะไร ? คือ อุปาทานชั้นคือรูป ฯลฯ อุปาทานชั้นคือวิญญาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ภิกษुरूแจ้ง เหตุเกิด ความดับสูญ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานชั้นทั้ง ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริง. แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะไม่ยึดมั่นแล. เราตถาคตเรียกภิกษุนี้ว่า เป็นพระอรหันตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจเสร็จแล้ว ปลงภาระแล้ว มีประโยชน์ตนได้ บรรลุแล้วตามลำดับ มีภวสังโยชน์สิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ.

จบ อรหันตสูตรที่ ๘

๙. จันทปหีนสูตร^๒

ว่าด้วยการละความพอใจในชั้น ๕

[๒๕๘] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจันทะ

๑. อรรถกถาแก้รวมไว้ในสูตรที่ ๕
๒. อรรถกถาแก้รวมไว้ในสูตรที่ ๔

(ความพอใจ) รากะ (ความกำหนัด) นันทิ (ความเพติดเพลิน) ตัณฑา (ความทะยานอยาก) ในรูป รูปนั้นที่เธอทั้งหลายละได้แล้วอย่างนี้ จักมีรากขาด ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม้ไม่เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. เธอทั้งหลายจงละฉันทะ... ในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... เธอทั้งหลายจงละฉันทะ รากะ นันทิ ตัณฑา ในวิญญาณ. วิญญาณนั้นที่เธอทั้งหลายละได้แล้วอย่างนี้ จักมีรากขาด ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม้ไม่เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา.

จบ ฉันทปหีนสูตรที่ ๑

๑๐. ฉันทปหีนสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละความพอใจ ในฉันธ ๕

[๒๕๕] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละฉันทะ รากะ นันทิ ตัณฑา อุบาย (การเข้าถึง) อุปาทาน อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่ประจำ และที่อยู่อาศัยแห่งจิตในรูปเสียด รูปนั้นที่เธอทั้งหลายละได้แล้วอย่างนี้ จักมีรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม้ไม่เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. เธอทั้งหลายจงละ... ในเวทนา... ในสัญญา... เธอทั้งหลายจงละ ฉันทะ รากะ นันทิ ตัณฑา อุบาย (การเข้าถึง) อุปาทาน อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่ประจำ เป็นที่อยู่อาศัยแห่งจิต ในสังขารทั้งหลายเสียด. สังขารทั้งหลายเหล่านั้นที่เธอทั้งหลายละได้แล้วอย่างนี้ จักมีรากขาด ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม้ไม่เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. เธอทั้งหลายจงละ ฉันทะ รากะ นันทิ ตัณฑา อุบาย อุปาทาน อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 373

ประจำ เป็นที่อยู่อาศัย ในวิญญาณเสียดิ. วิญญาณนั้น ที่เธอทั้งหลาย
ละแล้วอย่างนี้ จักมีรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้
ไม่มีไม้เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ฉะนี้แล.

จบ ฉันทปหีนสูตรที่ ๒

จบ อังตวรรค

รวมพระสูตรที่มาในวรรคนี้คือ

๑. อันตสูตร ๒. ทุกขสูตร ๓. ลักกายสูตร ๔. ปริญญุยยสูตร
๕. สมณสูตรที่ ๑ ๖. สมณสูตรที่ ๒ ๗. โสตาปันนสูตร ๘. อรหันตสูตร
๙. ฉันทปหีนสูตรที่ ๑ ๑๐. ฉันทปหีนสูตรที่ ๒.

ธรรมกถิกวรรคที่ ๒

๑. อวิชาสูตร

ว่าด้วยความหมายของอวิชา

[๓๐๐] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า อวิชา อวิชา ดังนี้ อวิชาเป็นไหนหนอแล และบุคคลผู้ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ ไม่รู้จักซึ่งรูป ไม่รู้จักซึ่งความเกิดรูป ไม่รู้จักซึ่งความดับรูป ไม่รู้จักซึ่งปฏิบัติอันให้ถึงความดับรูป ไม่รู้จักซึ่งเวทนา ฯลฯ ไม่รู้จักซึ่งสัญญา ฯลฯ ไม่รู้จักซึ่งสังขาร ฯลฯ ไม่รู้จักซึ่งวิญญาน ไม่รู้จักซึ่งความเกิดวิญญาน ไม่รู้จักซึ่งความดับวิญญาน ไม่รู้จักปฏิบัติอันให้ถึงความดับวิญญาน ดูก่อนภิกษุ นี้เรียกว่า อวิชา และบุคคลผู้ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล.

จบ อวิชาสูตรที่ ๑

อรรถกถาธรรมกถิกวรรค

อรรถกถาอวิชาสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในอวิชาสูตรที่ ๑ แห่งธรรมกถิกวรรค
ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เหตุดาวตา จ อวิชาโคโต โหติ ความว่า ด้วยเหตุที่เป็น
ประกอบด้วยอวิชา อันเป็นความไม่รู้ในสัจจะ ๔ นี้ ภิกษุจึงชื่อว่า
ตกอยู่ในอวิชา.

จบ อรรถกถาวิชาสูตรที่ ๑

๒. วิชาสูตร

ว่าด้วยความหมายของวิชา

[๓๐๑] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า
วิชา วิชา ดังนี้ วิชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลผู้ประกอบด้วย
วิชาด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับ
แล้วในโลกนี้ รู้ชัดซึ่งรูป รู้ชัดซึ่งความเกิดรูป รู้ชัดซึ่งความดับรูป
รู้ชัดซึ่งปฏิบัติทานอันให้ถึงความดับรูป รู้ชัดซึ่งเวทนา ฯลฯ รู้ชัดซึ่งสัญญา
ฯลฯ รู้ชัดซึ่ง สังขาร ฯลฯ รู้ชัดซึ่งวิญญาณ รู้ชัดซึ่งความเกิด
วิญญาณ รู้ชัดซึ่งความดับวิญญาณ รู้ชัดซึ่งปฏิบัติทานอันให้ถึงความดับ
วิญญาณ คุณก่อนภิกษุ นี้เรียกว่าวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ วิชาสูตรที่ ๒

อรรถกถาวิชาสูตรที่ ๒

แม้ในวิชาสูตรที่ ๒ ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน)
นี้แหละ

จบ อรรถกถาวิชาสูตรที่ ๒

๓. ธรรมกถิกสูตรที่ ๑

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่า พระธรรมกถิก

[๓๐๒] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า พระธรรมกถิก พระธรรมกถิก ดังนี้ ภิกษุชื่อว่าเป็นธรรมกถิก ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมด้วยเหตุเพียงเท่าไร ชื่อว่าเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ก่อนภิกษุ หากว่าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซ้ ควรจะเรียกว่า ภิกษุธรรมกถิก หากว่าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซ้ ควรจะเรียกว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หากว่า ภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซ้ ควรจะเรียกว่า ภิกษุผู้ได้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน.

จบ ธรรมกถิกสูตรที่ ๑

อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในธรรมกถิกสูตรที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระธรรมกถิก ด้วยคำตอบที่ ๑
ตรัสถึง เสกขภูมิ ด้วยคำตอบที่ ๒ ตรัสถึง อเสกขภูมิ ด้วยคำตอบที่ ๓
รวมความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสภูมิ ๒ ขยายพระธรรมกถิก
ให้แตกต่างกันออกไป ด้วยคำถามที่ภิกษุทูลถามแล้ว.

จบ อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๑

๔. ธรรมกถิกสูตรที่ ๒

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่า พระธรรมกถิก

[๓๐๓] กรุงสาวัตถี. ภิกษุหนึ่งนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า
พระธรรมกถิก พระธรรมกถิก ดังนี้ ภิกษุชื่อว่าเป็นพระธรรมกถิกด้วย
เหตุเพียงเท่าไร ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมด้วยเหตุ
เพียงเท่าไร ชื่อว่าเป็นผู้ได้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ หากว่าภิกษุแสดง
ธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซ้ ควรจะเรียกว่า ภิกษุผู้ธรรมกถิก
หากว่าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด
เพื่อความดับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซ้ ควรจะเรียกว่า
ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หากว่าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว

เพราะเมื่อหน้าย เพราะคล้ายกำหนด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซ้ ัควรรจะเรียกว่า ภิกษุผู้ได้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน.

จบ ธรรมกถิกสูตรที่ ๒

อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๒

ในธรรมกถิกสูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสการวิสันหา
คำถามทั้ง ๓ ไว้ ๓ ข้อ.

จบ อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๒

๕. พันธสูตร

ว่าด้วยเครื่องจองจำ คือพันธ ๕

[๓๐๔] กรุงสาวัตถี. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้
ดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ฯลฯ ไม่ได้รับแนะนำ
ในสัปปริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่า
มีรูป เห็นรูปในอัตตา หรือเห็นอัตตาในรูป คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
นี้เรียกว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้ดับแล้ว เป็นผู้ถูกเครื่องจำคือ รูป จำไว้แล้ว
เป็นผู้ถูกเครื่องจำทั้งภายในทั้งภายนอกจำไว้แล้ว เป็นผู้มองไม่เห็นฝั่งนี้
เป็นผู้มองไม่เห็นฝั่งโน้น ย่อมแก่ทั้ง ๆ ที่ถูกจำ ย่อมตายทั้ง ๆ ที่ถูกจำ

ยอมไปจากโลกนี้สู่โลกหน้าทั้ง ๆ ที่ถูกจำ ย่อมตามเห็นเวทนา... ตามเห็นสัญญา... ตามเห็นสังขาร... ตามเห็นวิญญาณ โดยความเป็นอตฺตา เห็นอตฺตาว่ามีวิญญาณ เห็นวิญญาณในอตฺตา หรือเห็นอตฺตาในวิญญาณ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้ระดับแล้ว เป็นผู้ถูกเครื่องจำ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จำไว้แล้ว เป็นผู้ถูกเครื่องจำทั้งภายในทั้งภายนอกจำไว้แล้ว เป็นผู้มองไม่เห็นฝั่งนี้ เป็นผู้มองไม่เห็นฝั่งโน้น ย่อมแก่ทั้ง ๆ ที่ถูกจำ ย่อมตายทั้ง ๆ ที่ถูกจำ ย่อมไปจากโลกนี้สู่โลกหน้าทั้ง ๆ ที่ถูกจำ.

[๓๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้ได้ระดับแล้ว ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ฯลฯ ได้รับแนะนำดีแล้วในสัปปริสรธรรม ย่อมไม่พิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นอตฺตา ไม่เห็นอตฺตาว่ามีรูป ไม่เห็นรูปในอตฺตา หรือไม่เห็นอตฺตาในรูป คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าอริยสาวกผู้ได้ระดับแล้ว ไม่เป็นผู้ถูกเครื่องจำ คือ รูปจำไว้แล้ว ไม่เป็นผู้ถูกเครื่องจำทั้งภายในภายนอกจำไว้ เป็นผู้มองเห็นฝั่งนี้ เป็นผู้มองเห็นฝั่งโน้น เราตถาคตกล่าวว่ ภิกษุ นั้นพ้นแล้วจากทุกข์ ย่อมไม่พิจารณาเห็นเวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ โดยความเป็นอตฺตา ไม่เห็นอตฺตาว่ามีวิญญาณ ไม่เห็นวิญญาณในอตฺตา ไม่เห็นอตฺตาในวิญญาณ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อริยสาวก ผู้ได้ระดับแล้ว ไม่เป็นผู้ถูกเครื่องจำ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จำไว้ ไม่เป็นผู้ถูกเครื่องจำทั้งภายในภายนอกจำไว้ เป็นผู้มองเห็นฝั่งนี้ เป็นผู้มองเห็นฝั่งโน้น เราตถาคตกล่าวว่ ภิกษุ นั้นพ้นแล้วจากทุกข์.

จบ พันธสูตรที่ ๕

อรรถกถาพันธสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในพันธสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อตีรทสฺสึ ความว่า วิญญูะ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกว่า ฝั่ง (ใน) ปุณฺณมมอญไม่เห็นฝั่งนั้น.

บทว่า อปารทสฺสึ ความว่า นิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกว่า ฝั่ง (นอก) ปุณฺณมมอญไม่เห็นฝั่งนั้น.

บทว่า พนุโธ ความว่า (ปุณฺณ) เป็นผู้ถูกผูกด้วยกิเลส จึง
เกิด แก่ ตาย และจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่าทุกขังไว้ในสูตรนี้แล.

จบ อรรถกถาพันธสูตรที่ ๕

๖. ปริมุจจิตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นขันธ ๕ เพื่อความหลุดพ้น

[๓๐๖] กรุงสาวัตถี. ลูกอนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? เธอทั้งหลายย่อมพิจารณาเห็นรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อัตตาของเรา ดังนี้หรือ ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึง
พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ
ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นมิใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่

เป็นอัครตาของเรา ดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว
เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้มีได้มี.

จบ ปริมุจจิตสูตรที่ ๑

อรรถกถาปริมุจจิตสูตรที่ ๑

ถึง อุปาทานสูตรที่ ๕

สูตรทั้งหลาย มีปริมุจจิตสูตรที่ ๑ เป็นต้น ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาปริมุจจิตสูตรที่ ๑ เป็นต้น

๓. ปริมุจจิตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นขั้นที่ ๕ เพื่อความหลุดพ้น

[๓๐๗] กรุงสาวตถิ. ณ ที่นั่นแล. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอทั้งหลายพิจารณาเห็นรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่
อัครตาของเรา ดังนี้หรือ ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่า ดิละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงพิจารณาเห็น
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความ
เป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัครตา
ของเรา ดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ มีได้มี.

จบ ปริมุจติสูตรที่ ๒

๘. สังโยชนสูตร

ว่าด้วยสังโยชน์ และธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์

[๓๐๘] กรุงสาวตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง
ธรรม เป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ และสังโยชน์ เธอทั้งหลายจงฟัง. คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ เป็นไฉน ? สังโยชน์เป็นไฉน ?

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
สังโยชน์ ความกำหนด ด้วยอำนาจความพอใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณนั้น ชื่อว่า สังโยชน์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ธรรมเป็น
ที่ตั้งแห่งสังโยชน์ นี้เรียกว่า สังโยชน์.

จบ สังโยชนสูตรที่ ๘

๙. อุปาทานสูตร

ว่าด้วยอุปาทาน และธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน

[๓๐๙] กรุงสาวตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง
ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน และอุปาทาน เธอทั้งหลาย จงฟัง. คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานเป็นไฉน ? อุปาทานเป็นไฉน ?

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ใน
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น ชื่อว่า อุปาทาน คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย นี้เรียกว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทาน.

จบ อุปาทานสูตรที่ ๙

๑๐. สีสสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ควรใส่ใจโดยแยกกาย

[๓๑๐] สมัยหนึ่งท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโกฏิฐิตะ อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกฏิฐิตะ ออกจากที่พักในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ถึงที่อยู่ ฯลฯ ได้ถามว่า ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำ ธรรมเหล่านี้ไว้ในใจโดยแยกกาย ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านโกฏิฐิตะ ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำ อุปาทานชั้น ๕ ไว้ในใจโดยแยกกาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังไฟ เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา อุปาทานชั้น ๕ เป็นไหน ?

คือ อุปาทานชั้นคือรูป ๑ อุปาทานชั้นคือเวทนา ๑ อุปาทานชั้นคือสัญญา ๑ อุปาทานชั้นคือสังขาร ๑ อุปาทานชั้นคือวิญญาณ ๑ ท่านโกฏิฐิตะ ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ไว้ในใจ โดยแยกกาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังไฟ เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา ท่านโกฏิฐิตะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้คือ ภิกษุผู้มีศีล กระทำอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ไว้ในใจโดยแยกกาย ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงกระทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล.

[๓๑๑] โก. ดูก่อนท่านสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นโศคาบัน ควรกระทำธรรมเหล่านี้ไว้ในใจ โดยแยกกาย ?

สา. ท่านโกฏิฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน ก็ควรกระทำ
อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง
 ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏิฐิตะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ
ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน กระทำอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ไว้ในใจโดย
แยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้ง
ซึ่งสกทาคามีผล.

[๑๑๒] โก. ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นพระสกทาคามี
ควรกระทำกรรมเหล่าไหนไว้ในใจ โดยแยบคาย ?

สา. ท่านโกฏิฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นพระสกทาคามี ก็ควรกระทำ
อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้นั้นแล ไว้ในใจ โดยแยบคาย โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏิฐิตะ ข้อนี้ ก็เป็นฐานะที่จะ
มีได้ คือ ภิกษุผู้เป็นสกทาคามี กระทำอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ไว้ในใจ
โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้ง
ซึ่งอนาคามีผล.

[๑๑๓] โก. ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นอนาคามีควรกระทำ
กรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย ?

สา. ท่านโกฏิฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นอนาคามี ก็ควรกระทำ
อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้นั้นแล ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏิฐิตะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะ
มีได้คือ ภิกษุผู้เป็นอนาคามี กระทำอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ไว้ในใจ
โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงกระทำ
ให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล.

[๓๑๔] โภ. ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์
ควรกระทำกรรมเหล่านี้ไว้ในใจโดยแยกคาย ?

สา. ท่านโกณฑัญญะ แม้ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ก็ควรกระทำ
อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้นั้นแล ไว้ในใจโดยแยกคาย โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังไฟ เป็นดังลูกศร เป็นความ
คับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็น
อนัตตา ท่านโกณฑัญญะ กิจที่จะพึงทำให้อย่างขึ้นไป หรือการตั้งสมกิจที่
กระทำแล้ว ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ และแม้กรรมเหล่านี้ที่ภิกษุผู้เป็น
พระอรหันต์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ก็เป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขใน
ปัจจุบัน และเพื่อสดีสัมปชัญญะ.

จบ สีสสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาสีสสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในีสสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า อนิจฺจโต เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

อุปาทานชั้น ๕ ภิกษุพึงใส่ใจว่าไม่เที่ยง โดยอาการที่มีแล้ว
กลับไม่มี (เกิดแล้วดับ) พึงใส่ใจว่าเป็นทุกข์ โดยอาการที่เบียดเบียน
บีบคั้น พึงใส่ใจว่าเป็นโรค เพราะหมายความว่า เจ็บป่วย พึงใส่ใจว่า
เป็นไฟ เพราะหมายความว่า เสียอยู่ข้างใน พึงใส่ใจว่า เชือดเฉือน
เพราะเป็นปัจจัยของไฟเหล่านั้น หรือเพราะหมายความว่า ชุก พึงใส่ใจว่า
โดยยาก เพราะหมายความว่า เป็นทุกข์ พึงใส่ใจว่า เป็นผู้เบียดเบียน
เพราะหมายความว่า เป็นปัจจัยให้เกิดอาพาธ อันมีมหาภูตรูปที่เป็น
วิสภาคันเป็นสมภูฐาน พึงใส่ใจว่าเป็นอื่น เพราะหมายความว่า

ไม่ใช่ของตน ฟังใส่ใจว่า**ทรุดโทรม** เพราะหมายความว่า ย่อยับ ฟังใส่ใจว่า**ว่าง** เพราะหมายความว่า ว่างจากสัตว์ ฟังใส่ใจว่า **เป็นอนัตตา** เพราะไม่มี**อัตตา**.

ในที่นี้ฟังทราบอธิบายเพิ่มเติมอย่างนี้ว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสถึงการใส่ใจว่า**ไม่เที่ยง** ด้วยสองบทว่า **อนิจฺจโต ปีโลกโต** (ไม่เที่ยง แดกสลาย) ตรัสถึงการใส่ใจว่า **เป็นอนัตตา** ด้วยสองบทว่า **สุญฺญโต อนตฺตโต** (ว่าง, เป็นอนัตตา) ตรัสถึงการใส่ใจว่าเป็น**ทุกข์** ด้วยบทที่เหลือ. บทที่เหลือในพระสูตรนี้ มีความหมายง่ายแล.

จบ อรรถกถาสีลสูตรที่ ๑๐

๑. สุตवासฺตร

ว่าด้วย**ธรรมที่ควรใส่ใจโดยแยบคาย**

[๓๑๕] สมัยหนึ่ง **ท่านพระสารีบุตร** และ**ท่านพระมหาโกณฑิยะ** อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งนั้นแล **ท่านพระมหาโกณฑิยะ** ออกจากที่พักในเวลาเย็น เข้าไปหา**ท่านพระสารีบุตร** ถึงที่อยู่ ฯลฯ ได้ถามว่า **ท่านพระสารีบุตร** ภิกษุผู้ได้สดับแล้ว ควรกระทำ**กรรม** เหล่าไหนไว้ใจโดยแยบคาย ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า **ท่านโกณฑิยะ** ภิกษุผู้ได้สดับแล้ว ควรกระทำอุปาทาน**จันท์ ๕** ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็น**อนัตตา** อุปาทาน**จันท์ ๕** เป็นไฉน ?

อุปาทาน**จันท์**คือรูป ฯลฯ อุปาทาน**จันท์**คือ**วิญญาน** **ท่านโกณฑิยะ** ภิกษุผู้ได้สดับแล้ว ควรกระทำอุปาทาน**จันท์ ๕** เหล่านี้ไว้ใจ

โดยแยกกาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ ภิกษุผู้ได้สดับแล้ว กระทำอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยกกาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ฟังกระทำให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผล.

[๓๑๖] โภ. ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นพระโศดาบันเล่า ควรกระทำกรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยกกาย ?

สา. ท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นโศดาบันก็ควรทำอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้นั้นแล ไว้ในใจโดยแยกกาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้คือ ภิกษุผู้เป็นโศดาบัน กระทำอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยกกาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ฟังกระทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล ฯลฯ อนาคามิผล ฯลฯ อรหัตตผล.

[๓๑๗] โภ. ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นอรหัตต์เล่า ควรกระทำกรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยกกาย ?

สา. ท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นอรหัตต์ ก็ควรทำอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้นั้นแล ไว้ในใจโดยแยกกาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่นเป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ กิจที่จะพึงทำให้งยิ่งขึ้นไป หรือการสังสมกิจที่กระทำแล้ว ย่อมไม่มีแก่พระอรหัตต์ และแม้ถึงกรรมเหล่านี้ ที่ภิกษุผู้เป็นพระอรหัตต์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ก็เป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะเท่านั้น.

อรรถกถาสุตวาสุตที่ ๑๑

ในสุตวาสุตที่ ๑๑ ก็เหมือนกัน คือ มีความหมายง่าย. แต่ว่าในสุตที่ ๑๐ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปาริสุทธิศีล ไว้ด้วยบทว่า สิวตวา ในสุตที่ ๑๑ นี้ ตรัสกรรมฐานไว้ด้วยบทว่า สุตวา นี้แล เป็นข้อที่แตกต่างกัน.

จบ อรรถกถาสุตวาสุตที่ ๑๑

๑๒. กัปสูตที่ ๑

ว่าด้วยการรู้การเห็น เป็นเหตุไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย

[๓๑๘] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระกัปปะเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไรหนอแล จึงจะไม่มี อหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนกัปปะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีอยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกเห็นสิ่งทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่ นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา คุณก่อนกัปปะ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่

อย่างนี้แล จึงไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิमितภายนอก.

จบ กัปปสูตรที่ ๑

อรรถกถากัปปสูตรที่ ๑

กัปปสูตรที่ ๑ (มีเนื้อความ) เหมือนกับราหุโลวาทสูตรนั้นแล.

จบ อรรถกถากัปปสูตรที่ ๑

๑๓. กัปปสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการรู้การเห็น เป็นเหตุปราศจากอหังการ มมังการ และ

มานานุสัย

[๓๑๕] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระกัปปะเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไรหนอแล มนัสจึงจะปราศจาก อหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิमितภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ พันวิเศษแล้ว ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนกัปปะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีอยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกเห็นสิ่งทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญา

อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่ นั่น
นั่นไม่ใช่อัตตาของเราอย่างนี้แล้ว จึงหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น คุณก่อน
กัปปะ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล มนัสจึงปราศจาก
อหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิต
ภายนอก ก้าวล่วงนानะด้วยดี สงบระงับ พันวิเศษแล้ว.

จบ กัปปสูตรที่ ๒

จบ ธรรมกถิกวรรค

อรรถกถากัปปสูตรที่ ๒

กัปปสูตรที่ ๒ (มีเนื้อความ) เหมือนกับราหุโลวาสสูตรนั้นแล.

จบ อรรถกถากัปปสูตรที่ ๒

จบ อรรถกถาธรรมกถิกวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. อวิชาสูตร ๒. วิชาสูตร ๓. ธรรมกถิกสูตรที่ ๑ ๔.
ธรรมกถิกสูตรที่ ๒ ๕. พันชนสูตร ๖. ปริมุจจิตสูตรที่ ๑ ๗. ปริมุจ-
จิตสูตรที่ ๒ ๘. สังโยชนสูตร ๙. อุปาทานสูตร ๑๐. สีลสูตร ๑๑.
สุตวาสูตร ๑๒. กัปปสูตรที่ ๑ ๑๓. กัปปสูตรที่ ๒

อวิชชาวรรคที่ ๓

๑. สมุทยธรรมสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความของอวิชา และวิชา

[๓๒๐] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้ว เธอได้นั่ง ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง ได้ทูลถามคานี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ที่เรียกว่า อวิชา อวิชา ดังนี้ อวิชาเป็น โฉนหนอแล และ บุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ บุคคลผู้ไม่ได้สดับ แล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเกิดขึ้น เป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตาม ความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเสื่อม ไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไป เป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเวทนา... ย่อมไม่รู้ชัด ตามความเป็นจริงซึ่งสัญญา... ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง สังขาร... ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญูณ อันมีความเกิดขึ้น เป็นธรรมดาว่า วิญญูณมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตาม ความเป็นจริงซึ่งวิญญูณอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญูณ มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา. ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง วิญญูณอันมีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญูณ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา คุณก่อนภิกษุ นี้เรียกว่า

อวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชาด้วยเหตุเพียงเท่านั้น.

[๓๒๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุ นั้น
ทูลถามคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า
วิชา วิชา ดังนี้ วิชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย
วิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตอบว่า คู่ก่อนภิกษุ อริยสาวกผู้ได้
สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความ
เกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตาม
ความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเสื่อม
ไปเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป อันมีความเกิดขึ้น
และความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป
เป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเวทนา... ย่อมรู้ชัดตาม
ความเป็นจริงซึ่งสัญญา... ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งสังขาร...
ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญูณ อันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา
ว่า วิญญูณมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง
วิญญูณอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญูณมีความเสื่อมไป
เป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญูณ อันมีความเกิดขึ้น
และความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญูณมีความเกิดขึ้นและความ
เสื่อมไปเป็นธรรมดา คู่ก่อนภิกษุ นี้เรียกว่า วิชา และบุคคลเป็น
ผู้ประกอบไปด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ สมุททยธรรมสูตรที่ ๑

หมายเหตุ อรรถกถาวิชาวรรคที่ ๓ ตั้งแต่สูตรที่ ๑ ถึงสูตรที่ ๑๐
ท่านแก้รวมกันไว้ โปรดดูตอนท้ายของวรรคนี้

๒. สมุทยธรรมสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความหมายของอวิชา

[๓๒๒] สมัยหนึ่งท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโกฏิฐิตะ อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกฏิฐิตะ ออกจากที่พักในเวลาเย็น ได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ถึงที่อยู่ ฯลฯ ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า อวิชา อวิชา ดังนี้ อวิชา เป็นไฉนหนอแล และบุคคล เป็นผู้ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ... คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า อวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ สมุทยธรรมสูตรที่ ๒

๓. สมุทยธรรมสูตรที่ ๓

ว่าด้วยความหมายของวิชา

[๓๒๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏิฐิตะ อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกฏิฐิตะ ออกจากที่พักในเวลาเย็น ได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ฯลฯ แล้วได้กล่าวคำนี้กะท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า วิชา วิชา ดังนี้ วิชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตร ตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ... คุณก่อนท่านผู้มีอายุ
นี้เรียกว่า วิชชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ สมุทฺยธรรมสูตรที่ ๓

๔. อัสสาทสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความหมายของวิชา

[๓๒๔] เหตุเกิด (ของพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแหละ. ท่าน
พระมหาโกณฑัญญะ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่าน-
พระสารีบุตรว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า อวิชา อวิชา
ดังนี้ อวิชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชา
ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ บุคคลผู้ไม่ได้สติ
แล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ โทษ และอุปาย
เป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ
และอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา... แห่งสัญญา... แห่งสังขาร...
แห่งวิญญาน คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า อวิชา และบุคคลเป็น
ผู้ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ อัสสาทสูตรที่ ๑

๕. อัสสาทสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความหมายของวิชา

[๓๒๕] เหตุเกิด (ของพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแหละ. ท่าน-
พระมหาโกฏฐิตะ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านพระสารีบุตร

ว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า วิชชา วิชชา ดังนี้ วิชชาเป็นไฉน
หนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตร ตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้
สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ
และอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมรู้จักตามความเป็นจริง
ซึ่งคุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา... แห่งสัญญา...
แห่งสังขาร... แห่งวิญญาน คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า วิชชา
และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ อัสสาทสูตรที่ ๒

๖. สมุทยธรรมสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความหมายของอวิชา

[๓๒๖] เหตุเกิด (ของพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแหละ. ท่าน-
พระมหาโกณฑิยะที่นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านพระสารีบุตร
ว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า อวิชา อวิชา ดังนี้ อวิชา
เป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ
แล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป
คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดตามความ
เป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่อง
สลัดออกแห่งเวทนา... แห่งสัญญา... แห่งสังขาร... แห่งวิญญาน
คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า อวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย
อวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ สมุทยธรรมสูตรที่ ๑

๗. สมุทยธรรมสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความหมายของวิชา

[๓๒๗] เหตุเกิด (ของพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแล. ท่านพระมหาโกณฑัญญะที่นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า วิชา วิชา ดังนี้ วิชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักตามความเป็นจริงซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมรู้จักตามความเป็นจริงซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา... แห่งสัญญา... แห่งสังขาร... แห่งวิญญูณ คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่าวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล.

จบ สมุทยธรรมสูตรที่ ๒

๘. โกณฑัญญสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความหมายของอวิชา และวิชา

[๓๒๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรและท่านมหาโกณฑัญญะอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักในเวลาเย็น ได้เข้าไปหาท่านพระมหาโกณฑัญญะถึงที่อยู่ ฯลฯ แล้วได้ถามท่านพระมหาโกณฑัญญะว่า คุณก่อนท่าน โกณฑัญญะ ที่เรียกว่า

อวิชา อวิชา ดังนี้ อวิชาเป็นไฉนหนอแล. และบุคคลเป็นผู้ประกอบ
ด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกณฑัญญะตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ปุณฺณผู้ไม่ได้
สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ และ
อุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งคุณ
โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา... แห่งสัญญา...
แห่งสังขาร... แห่งวิญญาน คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า อวิชา และ
บุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

[๓๒๕] เมื่อท่านพระมหาโกณฑัญญะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่าน-
พระสารีบุตรจึงได้ถามว่า คุณก่อนท่านโกณฑัญญะ ที่เรียกว่า วิชา วิชา
ดังนี้ วิชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา
ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกณฑัญญะตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้
สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ โทษ
และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง
ซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา... แห่งสัญญา...
แห่งสังขาร... แห่งวิญญาน คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่าวิชา และ
บุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ โภจวิตสุตที่ ๑

๕. โภจวิตสุตที่ ๒

ว่าด้วยความหมายของอวิชา - วิชา

[๓๓๐] เหตุเกิด (แห่งพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแล. ท่านพระสารีบุตร
นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านพระมหาโกณฑัญญะว่า
คุณก่อนท่านโกณฑัญญะ ที่เรียกว่า อวิชา อวิชา ดังนี้ อวิชาเป็นไฉน

หนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกฏิฐิตะตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้
สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ
คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดตามความ
เป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออก
แห่งเวทนา... แห่งสัญญา... แห่งสังขาร... แห่งวิญญูณ คุณก่อนท่านผู้มีอายุ
นี้เรียกว่าวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียง
เท่านี้แล.

[๓๓๑] เมื่อท่านมหาโกฏิฐิตะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร
จึงได้ถามว่า คุณก่อนท่านโกฏิฐิตะ ที่เรียกว่า วิชา วิชา ดังนี้ วิชา
เป็นไหนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกฏิฐิตะตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวก
ผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด
ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมรู้ชัด
ตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็น
เครื่องสลัดออกแห่งเวทนา... แห่งสัญญา... แห่งสังขาร... แห่งวิญญูณ
คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่าวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ โกฏิฐิตสูตรที่ ๒

๑๐. โกฏิฐิตสูตรที่ ๓

ว่าด้วยความหมายของวิชา และวิชา

[๓๓๒] เหตุเกิด (แห่งพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแหละ. ท่าน-

พระสารีบุตร นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านพระมหาโกณฑัญญะ

ว่า คุณก่อนโกณฑัญญะ ที่เรียกว่า อวิชา อวิชา ดังนี้ อวิชาเป็น โฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกณฑัญญะกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ปุณฺณผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความดับแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ เครื่องให้ถึงความดับแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาน ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งวิญญาน ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความดับแห่งวิญญาน ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ เครื่องให้ถึงความดับแห่งวิญญาน คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า อวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

[๓๑๓] เมื่อท่านมหาโกณฑัญญะ กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร จึงได้กล่าวคำนี้ กะท่านพระมหาโกณฑัญญะว่า คุณก่อนท่านโกณฑัญญะ ที่เรียกว่า วิชา วิชา ดังนี้ วิชาเป็น โฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ? ท่านพระมหาโกณฑัญญะตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งความดับแห่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา...ซึ่งสังขาร...ซึ่งวิญญาน ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งวิญญาน ย่อมรู้ชัดซึ่งความดับแห่งวิญญาน ย่อมรู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งวิญญาน คุณก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่าวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ โภทฺธิสูตรที่ ๓

จบ อวิชาวรรค

อรรถกถาอวิชชาวรรค

อรรถกถาสูตที่ ๑ ถึงสูตที่ ๑๐ เริ่มด้วยสมุทยธรรมสูต

อวิชชาวรรค มีความหมายง่ายทั้งนั้น. ก็ในวรรคนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสั่งจะ ๔ ไว้ในทุกๆ สูต (คือแต่สูตที่ ๑ - ถึงสูตที่ ๑๐) แล.

จบ อรรถกถาอวิชชาวรรคที่ ๓

รวมพระสูตที่มีในวรรคนี้คือ

๑. สมุทยธรรมสูตที่ ๑ ๒. สมุทยธรรมสูตที่ ๒ ๓. สมุทยธรรมสูตที่ ๒ ๔. อัสดาทสูตที่ ๑ ๕. อัสดาทสูตที่ ๒ ๖. สมุทยธรรมสูตที่ ๑ ๗. สมุทยธรรมสูตที่ ๒ ๘. โภจฺจิตสูตที่ ๑ ๙. โภจฺจิตสูตที่ ๒ ๑๐. โภจฺจิตสูตที่ ๓.

กุกกุพวรรคที่ ๔

๑. กุกกุพสูตร

ว่าด้วยขันธ ๕ เป็นของร้อน

[๓๓๔] กรุงสาวตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เป็นของร้อน เวทนาเป็นของร้อน สัญญาเป็นของร้อน สังขารเป็นของร้อน วิญญาณ เป็นของร้อน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ กุกกุพสูตรที่ ๑

๒. อนิจจสูตรที่ ๑

ว่าด้วยละฉันทะในสิ่งที่เป็นอนิจจัง

[๓๓๕] กรุงสาวตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงละฉันทะในสิ่งที่ไม่เที่ยงเสีย. ก็อะไรเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ? รูปเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในรูปนั้นเสีย เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะใน

วิญญานนั้นเสีย.

จบ อนิจจสูตรที่ ๑

๓. อนิจจสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่เป็นอนิจจัง

[๓๓๖] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงละราคะในสิ่งที่ไม่เที่ยงเสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ? รูปเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในรูปนั้นเสีย เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในวิญญาณนั้นเสีย.

จบ อนิจจสูตรที่ ๒

๔. อนิจจสูตรที่ ๓

ว่าด้วยการละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นอนิจจัง

[๓๓๗] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงละฉันทราคะในสิ่งที่ไม่เที่ยงเสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ? รูปเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในรูปนั้นเสีย เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในวิญญาณนั้นเสีย.

จบ อนิจจสูตรที่ ๓

๕. ทุกขสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่เป็นทุกข์

[๓๓๘] กรุงสาวัดดี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
ฟังละฉันทะในสิ่งที่เป็นทุกข์เสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่^๑เป็นทุกข์ ? รูปเป็นสิ่งที่

เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในรูปนั้นเสีย เวทนา... สัญญา...
สังขาร... วิญญาณ เป็นสิ่งที่ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะใน
วิญญาณนั้นเสีย.

จบ ทุกขสูตรที่ ๑

๖. ทุกขสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่ เป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งที่ เป็นทุกข์เสีย
ก็อะไรเป็นสิ่งที่ เป็นทุกข์ ? รูปเป็นสิ่งที่ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึง
ละราคะในรูปนั้นเสีย เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เป็นสิ่งที่
เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละราคะในวิญญาณนั้นเสีย.

จบ ทุกขสูตรที่ ๒

๗. ทุกขสูตรที่ ๓

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่ เป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งที่ เป็นทุกข์
เสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่ เป็นทุกข์ ๆ. รูปเป็นสิ่งที่ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึง
ละฉันทะในรูปนั้นเสีย เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ
เป็นสิ่งที่ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในวิญญาณนั้นเสีย.

จบ ทุกขสูตรที่ ๓

๘. อนัตตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๓๓๕] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งที่เป็นอนัตตาเสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่ เป็นอนัตตา ? รูปเป็นสิ่งที่ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในรูปนั้นเสีย เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละ ฉันทะในวิญญาณนั้นเสีย.

จบ อนัตตสูตรที่ ๑

๙. อนัตตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๓๔๐] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงละราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตาเสีย ก็อะไรเป็นอนัตตา ? รูปเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละราคะในรูปนั้นเสีย เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละราคะในวิญญาณนั้นเสีย.

จบ อนัตตสูตรที่ ๒

๑๐. อนัตตสูตรที่ ๓

ว่าด้วยการละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๓๕๑] กรุงสาวดี. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
ฟังละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตาเสีย ก็อะไรเป็นอนัตตา ? รูปเป็น
อนัตตา เธอทั้งหลายฟังละฉันทราคะในรูปนั้นเสีย. เวทนา... สัญญา...

สังขาร... วิญญาณ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละนันทราคะในวิญญาณ
นั้นเสีย.

จบ อนัตตสูตรที่ ๓

๑๑. กุลปุตตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยธรรมอันสมควรแก่กุลบุตร

[๓๔๒] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การอยู่ที่มากด้วยความ
เบื่อหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณนี้
ย่อมเป็นธรรมสมควรแก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา ผู้อยู่มากด้วย
ความเบื่อหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ
ย่อมกำหนดรู้ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อกำหนดรู้ซึ่ง
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมหลุดพ้นไปจากรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ จากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
โศก อนาถตา อุปายาส เราตถาคคกล่าวว่าย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ กุลปุตตสูตรที่ ๑

๑๒. กุลปุตตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยธรรมอันสมควรแก่กุลบุตร

[๓๔๓] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การพิจารณา
เห็นความไม่เที่ยงในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่
นี้ย่อมเป็นธรรมสมควรแก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา เมื่อพิจารณาเห็น

ความไม่เที่ยงในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่
ย่อมกำหนดรู้ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อกำหนดรู้ซึ่งรูป

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอยู่ ย่อมหลุดพ้นไปจากรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ จากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
อุปายาส เราตถาคตกล่าวว่่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ กุลปุตตสูตรที่ ๒

๑๓. กุลปุตตสูตรที่ ๓

ว่าด้วยธรรมอันสมควรแก่กุลบุตร

[๓๔๔] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การพิจารณา
เห็นความเป็นทุกข์ ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่นี้
ย่อมเป็นธรรมสมควรแก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา ฯลฯ เราตถาคต
กล่าวว่่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ กุลปุตตสูตรที่ ๓

๑๔. กุลปุตตสูตรที่ ๔

ว่าด้วยธรรมอันสมควรแก่กุลบุตร

[๓๔๕] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การพิจารณา
เห็นความเป็นอนัตตาในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ
อยู่นี้ ย่อมเป็นธรรมสมควรแก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา เมื่อพิจารณา
เห็นอนัตตาในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ ย่อม
กำหนดรู้ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อกำหนดรู้ซึ่งรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมหลุดพ้นไปจากรูป เวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ จากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส
อุปายาส เราตถาคตกถ่ำว่าว่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ กุลปุตตสูตรที่ ๔

อรรถกถากุกกุพวรรค

พึงทราบวินิจฉัยในกุกกุพสูตรที่ ๑ แห่งกุกกุพวรรค ดังต่อไปนี้ :-
บทว่า กุกกุพ แปลว่าร้อน คือ ไฟติดโชน. ในสูตรนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ตรัสลักษณะของทุกข์ ที่มีความเร่าร้อนมากไว้ว่า
เหมือนกองเต้า.

ในสูตรที่เหลือ พระผู้มีพระภาคเจ้าแยกตรัสลักษณะเหล่านี้
ทั้งหมดมีอนิจจลักษณะเป็นต้น ไว้ตามอัธยาศัยของบุคคลแล.

จบ อรรถกถากุกกุพวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มาในวรรคนี้คือ

๑. กุกกุพสูตร ๒. อนิจจสูตรที่ ๑ ๓. อนิจจสูตรที่ ๒ ๔.
อนิจจสูตรที่ ๓ ๕. ทุกข์สูตรที่ ๑ ๖. ทุกข์สูตรที่ ๒ ๗. ทุกข์สูตรที่ ๓
๘. อนัตตสูตรที่ ๑ ๙. อนัตตสูตรที่ ๒ ๑๐. อนัตตสูตรที่ ๓ ๑๑. กุล-
ปุตตสูตรที่ ๑ ๑๒. กุลปุตตสูตรที่ ๒ ๑๓. กุลปุตตสูตรที่ ๓ ๑๔.
กุลปุตตสูตรที่ ๔.

ทิวฏฐวรรคที่ ๕

๑. อัชฌัตติกสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งสุขและทุกข์ภายใน

[๓๔๖] กรุงสาวตถิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน ภิภษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น ภิภษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น.

[๓๔๗] คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สุขและทุกข์ภายในพึงบังเกิดขึ้น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 409

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
สุขและทุกข์ภายในพึงเกิดขึ้น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี .

จบ อัมมัตติกสูตรที่ ๑

อรรถกถาทิฏฐิวรรคที่ ๕

อรรถกถาอัมมัตติกสูตรที่ ๑

ทิฏฐิวรรคที่ ๕ สูตรที่ ๑ คำว่า ก็ อุปาทาย ได้แก่ เพราะ
อาศัยอะไร.

จบ อรรถกถาอัมมัตติกสูตรที่ ๑

๒. เอตังมมสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งการยึดมั่นว่าเป็นของเรา

[๓๔๘] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
บุคคลจึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีรูปอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป บุคคลจึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ บุคคลจึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เรา เป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

[๓๔๕] ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา บุคคลพึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ.

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

บุคคลพึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา
เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ เอตังมมสูตรที่ ๒

อรรถกถาเอตังมมสูตรที่ ๒

ในสูตรที่ ๒ คำว่า ก็ อภินิวิสฺส ได้แก่ เพราะยึดมั่นอะไร
อธิบายว่า กระทำให้เป็นปัจจัย.

จบ อรรถกถาเอตังมมสูตรที่ ๒

๓. เอโธตตสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งสัตตตทิกฺขุ

[๓๕๐] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุ
ทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร
เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า. ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น
เรานั้นละ โลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลง
เป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะ ยึดมั่นรูป จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้น ละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลง เป็นธรรมดา เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดมี ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็น ผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา.

[๓๕๑] ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะดำคัญความ ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า .

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว
จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา
เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ เอโธอัตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาเอโธอัตตสูตรที่ ๓

ในสูตรที่ ๓ เป็นต้น คำว่า ทิฏฐิ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสด้วยอัชฌาสัยของบุคคล.

จบ อรรถกถาเอโธอัตตสูตรที่ ๓

๔. โจนเมธียาสูตร*

ว่าด้วยเหตุแห่งนัตถิกทิฏฐิ

[๓๕๒] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน-
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริวารของเราไม่พึงมี
เราจักไม่มี บริวารของเราจักไม่มี ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า

๑. สูตรที่ ๔-๕ ไม่มีอรรถกถาแก้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มี-
พระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะ
ยึดมั่นรูป จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี บริหารของเราไม่พึงมี
เราจักไม่มี บริหารของเราจักไม่มี เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่...
เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะ
ยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมีและบริหารของเรา
ไม่พึงมี เราจักไม่มี บริหารของเราจักไม่มี

[๓๕๓] ภ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริหารของเราไม่พึงมี
เราจักไม่มี บริหารของเราจักไม่มี เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริวารของเราไม่พึงมี
เราจักไม่มี บริวารของเราจักไม่มี เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ โจนเมตติยาสูตรที่ ๔

๕. มิจฉาทิฏฐิสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งมิจฉาทิฏฐิ

[๓๕๔] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
จึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปแลมีอยู่ เพราะอาศัยรูป
เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่...
เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญูณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญูณ เพราะ
ยึดมั่นวิญญูณ จึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ.

[๓๕๕] ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
๗๗ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ มิจฉาทิฏฐิสูตที่ ๕

๖. สักกายทิฏฐิสูต

ว่าด้วยเหตุแห่งสักกายทิฏฐิ

[๓๕๖] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
จึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ๗๗

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะ
ยึดมั่นรูป จึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่...
เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่น
วิญญาณ จึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ.

[๓๕๗] ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้.

๑๓๙ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ สักกายทิฏฐิสูตที่ ๖

๗. อัตตานุทิฏฐิสสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งอัตตานุทิฏฐิ

[๓๕๘] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่น
อะไร จึงเกิดอัตตานุทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะ
ยึดมั่นรูป จึงเกิดมีอัตตานุทิฏฐิ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่...
เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะ
ยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดมีอัตตานุทิฏฐิ .

[๓๕๙] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดมีอัตตานุทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า .

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดมีอัตตานุทิฎฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า .

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี .

จบ อัตตานุทิฎฐิสสูตรที่ ๗

๘. อภินิเวสสูตรที่ ๑

ว่าด้วยเหตุแห่งความยึดมั่น

[๓๖๐] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
จึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น ภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย
มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะ
ยึดมั่นรูป จึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เมื่อเวทนา
มีอยู่... เมื่อสัญญา มีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะ
อาศัยวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน จึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์
และความยึดมั่น

[๓๖๑] ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้น
บ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้น
บ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี .

จบ อภินิเวสสูตรที่ ๑

๕. อภินิเวสสูตรที่ ๒

ว่าด้วยเหตุแห่งความยึดมั่น

[๓๖๒] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดความพัวพัน และความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์ และความยึดมั่น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เมื่อเวณามมีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น.

[๓๖๓] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดความพัวพัน และความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. มิใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
พึงเกิดความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น
เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า .

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี .

จบ อภินิเวสสูตรที่ ๒

๑๐. อานันทสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนิจจังและมีใจของเรา

[๓๖๔] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ได้กราบ ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว
ฟังเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว
อย่าเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

อา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
ตัวตนของเรา .

อา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เทียงหรือไม่เทียง ?

อา. ไม่เทียง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

อา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
ตัวตนของเรา.

อา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๖๕] ภ. คู่ก่อนอนนท์ เพราะเหตุนั้นแล รูปร่างใดอย่างหนึ่ง
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี
ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี รูปร่างทั้งหมดนั้น
เธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา
เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เวทนา... สัญญา... สังขาร...
วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน
เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี
อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอพึงเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา คู่ก่อนอนนท์ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร
แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด
จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณ หยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า

ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อานันทสูตรที่ ๑๐

จบ ติฎฐิวรรคที่ ๕

อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า อุปสงกมิ ในอานันทสูตรที่ ๑๐. พระอานนทเถระเห็นพวกภิกษุเหล่าอื่น ยังพระศาสดาให้บอก พระกรรมฐานขั้น ๕ ประกอบแล้วสืบต่อแล้วบรรลุพระอรหัตต์ แล้วพยากรณ์พระอรหัตต์ในสำนักพระศาสดา จึงคิดว่า แม้เราก็จักยัง พระศาสดาให้ตรัสบอกพระกรรมฐานขั้น ๕ แล้ว ประกอบอยู่ สืบต่ออยู่บรรลุพระอรหัตต์แล้ว จักพยากรณ์พระอรหัตต์ ดังนี้ จึง เข้าไปเฝ้า.

ก็พระศาสดาแม้ไม่ทรงเห็นการละกิเลสทั้งหลายอันมรรค เบื้องบนพึงมาของพระเถระ ในเวลาที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ก็ตรัสบอกด้วยพระดำริว่า เราจักกำหนดจิตของภิกษุนี้. กิจจิตของ พระเถระเมื่อนั้นฟังมนสิการพระกรรมฐานครั้งหนึ่งหรือสองครั้งก็ฟัง ไปด้วยคิดว่า เวลานี้เป็นเวลาอุปฐากพระพุทธเจ้า. พระอานนทเถระ นั้น มีธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ ยังจิตของท่านให้ร่าเริงอยู่ เป็นผู้ประกอบ เนื่อง ๆ ในพระกรรมฐาน เกิดแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาติฎฐิวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัชฌัตติกสูตร ๒. เอตังมมสูตร ๓. เอโสอัตตสูตร ๔. โนจ-
เมธียาสูตร ๕. มิจฉาทิฏฐิสูตร ๖. สักกายทิฏฐิสูตร ๗. อตตานุทิฏฐิสูตร
๘. อภินิเวสสูตรที่ ๑ ๙. อภินิเวสสูตรที่ ๒ ๑๐. อานันทสูตร.

รวมวรรคที่มีในจุลปณาสกนี้ คือ

๑. อันตวรรค ๒. ธรรมกถิกวรรค ๓. อวิขาวรรค ๔. กุกกุพวรรค
๕. ทิฏฐิวรรคที่ ๕

จบ จุลปณาสก

รวมปณาสกที่มีในขันธสังยุต ๓ ปณาสก

จบ ขันธสังยุต

๒. ราชสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. มารสูตร

ว่าด้วยขันธมาร

[๓๖๖] กรุงดาวดี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราชาได้เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญที่เรียกว่า มาร มาร ดังนี้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล จึงเรียกว่ามาร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุก่อนราชา เมื่อรูปมีอยู่ มาร (ความตาย) จึงมี ผู้ทำให้ตายจึงมี ผู้ตายจึงมี เพราะฉะนั้นแหละราชา เธอจงพิจารณาเห็นรูปว่า เป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค. เป็นหัวผี เป็นลูกศร เป็นความทุกข์ เป็นตัวทุกข์ บุคคลเหล่าใดพิจารณาเห็นรูปนั้นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า ย่อมเห็นชอบ เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญาามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ มารจึงมี ผู้ทำให้ตายจึงมี ผู้ตายจึงมี เพราะฉะนั้นแหละราชา เธอจงพิจารณาเห็นวิญญาณว่าเป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นหัวผี เป็นลูกศร เป็นความทุกข์ เป็นตัวทุกข์ บุคคลเหล่าใดเห็น วิญญาณนั้นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า ย่อมเห็นชอบ.

รา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความเห็นชอบมีประโยชน์อย่างไร
พระเจ้าข้า ?

ภ. คุณก่อนราชา ความเห็นชอบมีประโยชน์ให้เบื้อหน้าย.

รา. ความเบื้อหน้ายมีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. คุณก่อนราชา ความเบื้อหน้ายมีประโยชน์ให้คลายกำหนด.

รา. ก็ความคลายกำหนดเล่า มีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. คุณก่อนราชา ความคลายกำหนดมีประโยชน์ให้หลุดพ้น.

รา. ความหลุดพ้นเล่า มีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. คุณก่อนราชา ความหลุดพ้นมีประโยชน์เพื่อนิพพาน.

รา. นิพพานเล่า มีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. คุณก่อนราชา เธอถามเลยปัญหาไปเสียแล้ว เธอไม่อาจถือเอา
ที่สุดของปัญหาได้ คุณก่อนราชา อันพรหมจรรย์เป็นคุณชาติหยั่งลงสู่
นิพพาน มีนิพพานเป็นที่สุด อันกุลบุตรย่อมอยู่ประพฤติแล.

จบ มารสูตร

อรรถกถาราชสังยุต

อรรถกถามารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมารสูตรที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มาโร वा อสุส ความว่า ความตายพึงมี.

บทว่า มาเรตา วา ความว่า หรือสัตว์ผู้ถูกฆ่าตาย (พึงมี).

บทว่า โย วา ปน มียุติ ความว่า ก็หรือว่า ผู้ใดตาย.

บทว่า นิพพิทตถ์ ได้แก่ เพื่อนิพพิทาญาณ.

บทว่า นิพพานตถา ความว่า ชื่อว่าผลวิมุตตินี้มีอนุปาทานิพพาน เป็นผล อธิบายว่า เพื่ออนุปาทานิพพาน.

บทว่า อจฺจสา ความว่า เธอล่วงเลย (ปัญหา) ไปแล้ว.

บทว่า นิพพานนคธ ความว่า ตั้งอยู่ในนิพพาน อธิบายว่า ชื่อว่า มรรคพรหมจรรย์ยอมเข้าไปภายในนิพพาน หาล่วงเลยนิพพานไปได้ไม่.

บทว่า นิพพานปริโยสานํ ความว่า นิพพานเป็นที่สุด คือ เป็นผล สำเร็จ ได้แก่ เป็นที่จบลงของมรรคพรหมจรรย์นั้น.

จบ อรรถกถามารสูตร

๒. สัตตสูตร

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่าสัตว์

[๑๖๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล
ท่านพระราชนิเวศน์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถาม
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า สัตว์ สัตว์ ดังนี้
ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล จึงเรียกว่าสัตว์ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนนราละ เพราะเหตุที่มีความพอใจ ความกำหนด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากในรูปแล เป็นผู้ข้องในรูป เป็นผู้เกี่ยวข้องในรูปนั้น ฉะนั้นจึงเรียกว่าสัตว์ เพราะเหตุที่มีความพอใจ ความกำหนด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... ในวิญญาณ เป็นผู้ข้องในวิญญาณ เป็นผู้เกี่ยวข้องในวิญญาณนั้น ฉะนั้น จึงเรียกว่าสัตว์ คุณก่อนนราละ เด็กชายหรือเด็กหญิงเล่นอยู่ตามเรือนฝุ่นทั้งหลาย เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความระหาย ไม่ปราศจากความกระวนกระวาย ไม่ปราศจากความทะยานอยากในการเล่นขายของเหล่านั้น อยู่เพียงใด ย่อมอาลัย ย่อมอยากเล่น ย่อมหวงแหน ย่อมยึดถือเรือนฝุ่นทั้งหลายอยู่เพียงนั้น คุณก่อนนราละ แต่ว่าในกาลใด เด็กชายหรือเด็กหญิง เป็นผู้ปราศจากความกำหนด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความระหาย ปราศจากความกระวนกระวาย ปราศจากความทะยานอยากในการเล่นขายของเหล่านั้นแล้ว ในกาลนั้นแล เด็กชายหรือเด็กหญิงเหล่านั้น ย่อมรู้ ย่อมทำลาย ย่อมกำจัด ย่อมทำ เรือนฝุ่นเหล่านั้นให้เล่นไม่ได้ ด้วยมือและเท้า ฉนั้นใด คุณก่อนนราละ แม้เธอทั้งหลายก็จงรู้ จงทำลาย จงกำจัด จงทำรูป ให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรู้ จงทำลาย จงกำจัด จงทำเวทนา ให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรู้ จงทำลาย จงกำจัด จงทำสัญญาให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรู้ จงทำลาย จงกำจัด จงทำสังขารให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรู้ จงทำลาย จงกำจัด จงทำวิญญาณให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไป

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 430
แห่งตัณหา ฉันทันนั้น นั้นเที่ยวแล ดูก่อนราชา เพราะว่า ความสิ้นไปแห่ง
ตัณหาเป็นนิพพาน.

จบ สัตตสูตร

อรรถกถาสัตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสัตตสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สตฺโต เป็นคำถามถึงบุคคล.

บทว่า ตฺตฺร สตฺโต ตฺตฺร วิสตฺโต ความว่า ผู้ติด คือ ผู้ข้องอยู่ใน
อุปาทานชั้นนั้น.

บทว่า ปัสฺวาการเกหิ แปลว่า เรือนที่ทำด้วยฝุ่น. (เรือนเล่นชายของ)

บทว่า กิพฺยนฺติ แปลว่า เล่น.

บทว่า ฌนยฺนฺติ แปลว่า สำคัญเรือนที่ทำด้วยฝุ่นว่าเหมือนทรัพย์.

บทว่า มฺมายฺนฺติ ได้แก่ ทำการยึดถือว่า นี้ของเรา นี้ของเรา คือ
ไม่ยอมแม้แต่จะให้คนอื่นแตะต้อง.

บทว่า วิกีพฺนิกิ กโรนฺติ ความว่า เด็กชายหรือเด็กหญิงเหล่านั้น
คิดว่า การเล่นเล็กแล้ว จึงทำลายทำให้ใช้เล่นไม่ได้.

จบ อรรถกถาสัตตสูตร

๓. ภาวนตติสูตร

ว่าด้วยกิเลสที่นำไปสู่ภพ

[๓๖๘] กรุงสาวัดถิ. ท่านพระราชาได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ ดังนี้ กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพเป็นไฉน ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราชา ความพอใจ ความกำหนด ความเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่ยึดมั่น เป็นอนุสัยแห่งจิต ในรูป นี้เราตถาคตกล่าวว่ กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ เพราะความดับสนิทแห่งกิเลสเหล่านั้น เราตถาคตกล่าวว่ เป็นธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งกิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ ความพอใจ ความกำหนด ความเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่ยึดมั่น เป็นอนุสัยแห่งจิต ในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... ในวิญญาณ นี้เราตถาคตกล่าวว่ กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ เพราะความดับสนิทแห่งกิเลสเหล่านั้น เราตถาคตกล่าวว่ เป็นธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งกิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ.

จบ ภาวนตติสูตร

อรรถกถาภาวนตติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ภาวนตติ ได้แก่ ตัณหาเพียงดังเชือกผูกสัตว์ไว้ในภพ.

จบ อรรถกถาภาวนตติสูตร

๔. ปริญญะยสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้

[๓๖๕] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราชนิเวศน์ ได้เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระราชนิเวศน์ว่า คุณก่อนราชนิเวศน์ เราตถาคตจักแสดงปริญญะยธรรม ธรรมอันบุคคลควร กำหนดรู้ ปริญญา ความกำหนดรู้ และปริญญาตาวิบุคคล บุคคล ผู้กำหนดรู้ เชอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ท่านพระราชนิเวศน์รับ พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนราชนิเวศน์ ปริญญะยธรรมเป็นไฉน ? คุณก่อนราชนิเวศน์ รูปแลเป็น ปริญญะยธรรม เวทนาเป็นปริญญะยธรรม สัญญาเป็นปริญญะยธรรม สังขารเป็นปริญญะยธรรม วิญญาณเป็นปริญญะยธรรม. คุณก่อนราชนิเวศน์ ธรรมเหล่านี้ เราตถาคตกล่าวว่าคุณก่อนราชนิเวศน์ ปริญญา เป็นไฉน ? ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรา ตถาคตกล่าวว่าคุณก่อนราชนิเวศน์ ปริญญาตาวิบุคคลเป็นไฉน ? ผู้ที่เราพึงเรียกกันว่า พระอรหันต์คือ ท่านผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้. คุณก่อนราชนิเวศน์ ผู้นี้เราตถาคตกล่าวว่าคุณก่อนราชนิเวศน์ ปริญญาตาวิบุคคล.

จบ ปริญญะยสูตร

อรรถกถาปริญญะยสูตรที่ ๔

สูตรที่ ๔ ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาปริญญะยสูตร

๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยผู้ควรยกย่อง และไม่ควรถูกยกย่องว่าเป็นสมณพราหมณ์

[๓๗๐] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระราชนคร ว่า คุณก่อนนรชน อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน ?

ได้แก่ อุปาทานชั้น ๑ คือ รูป ๑ อุปาทานชั้น ๑ คือ เวทนา ๑ อุปาทานชั้น ๑ คือ สัญญา ๑ อุปาทานชั้น ๑ คือ สังขาร ๑ อุปาทานชั้น ๑ คือ วิญญาณ ๑ คุณก่อนนรชน ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้จัก ซึ่ง คุณ โทษ และกรรมเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นจะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ (อรหัตตผล) หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ (อรหัตตผล) ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ไม่ได้เลย.

[๓๗๑] คุณก่อนนรชน ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดซึ่งคุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานชั้น ๕ ประการ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล ย่อมได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่งท่านเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ (อรหัตตผล) และประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ (อรหัตตผล) ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ได้ด้วย.

จบ ปฐมสมณพราหมณสูตร

อรรถกถาปฐมสมณพราหมณสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งจะ ๔ ไว้ในสูตร ๔ สูตร มีปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕ เป็นต้น (และ) ตรัสการละกิเลสไว้ในสูตร ๒ สูตร แล.

จบอรรถกถापฐมสมณพราหมณสูตร

จบ ปฐมวรรคที่ ๑

๖. ทุกติยสมณพราหมณสูตร*

ว่าด้วยผู้ควรยกย่องและไม่ควรยกย่อง ว่าเป็นสมณพราหมณ์

[๓๗๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระราชนว่า
ดูก่อนราชน อุปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน ?

ได้แก่ อุปาทานขันธ คือ รูป ฯลฯ อุปาทานขันธ คือ วิญญาณ
ดูก่อนราชน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดเหตุเกิด
ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสกัดออกแห่งอุปาทานขันธ ๕
ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่ได้
รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่ได้รับยกย่องว่าเป็น
พราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์
แห่งความเป็นสมณะ (อรหัตตผล) หรือประโยชน์แห่งความเป็น
พราหมณ์ (อรหัตตผล) ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ไม่ได้
๑. สูตรที่ ๖ เป็นต้น แก้วไว้รวม ๆ กัน ท้ายสูตรที่ ๕

เลย คุณก่อนราชา ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ชัด เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์ เหล่านั้น ย่อมได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และได้รับยกย่อง ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นย่อมทำให้แจ้งซึ่ง ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ (อรหัตตผล) และประโยชน์แห่งความ เป็นพราหมณ์ (อรหัตตผล) ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ได้ด้วย.

จบ ทุตติยสมณพราหมณสูตร

๗. โสตาปันนสูตร

ว่าด้วยเหตุให้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

[๓๗๓] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่าน พระราชาว่า คุณก่อนราชา อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน ?

ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ คือ รูป ฯลฯ อุปาทานชั้น ๕ คือ วิญญาณ คุณก่อนราชา ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราตถาคตกล่าวว่าเป็นโสดาบัน ผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ โสตาปันนสูตร

๘. อรหันตสูตร

ว่าด้วยเหตุให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

[๓๗๔] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระราชนคร ว่า คุณก่อนนรชชะ อูปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน ?

ได้แก่ อูปาทานขันธ คือ รูป ฯลฯ อูปาทานขันธ คือ วิญญาน คุณก่อนนรชชะ ในกาลใดแล ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และ อูบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอูปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมเป็นผู้หลุดพ้น เมื่อไม่ถื้อมัน คุณก่อนนรชชะ ภิกษุนี้เรา กล่าวว่าเป็นอรหันตชินาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว ผู้หมดสิ้นกิเลส เครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพแล้ว ผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ.

จบ อรหันตสูตร

๙. ปฐมฉันทราคะสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในขันธ ๕

[๓๗๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระราชนคร ว่า คุณก่อนนรชชะ ของงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความทะยานอยากในรูปเสีย ด้วยอาการอย่างนี้ รูปนั้นจักเป็นอันเชอละ ได้แล้ว ตัศรากลขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำไมให้มิไม่ให้เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เชองละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความทะยานอยาก ในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร...

ในวิญญานเสีย ด้วยอาการอย่างนี้ วิญญานนั้นจักเป็นธรรมชาติอัน

เธอละได้แล้ว ตั้ครากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้
ไม่มี ไม่ให้เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา.

จบ ปฐมฉันทราคสูตร

๑๐. ทุติยฉันทราคสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในชั้น ๕

[๓๗๖] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่าน
พระราเชว่า คู่ก่อนราเช เธอจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน
ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้ง ที่อยู่
ที่อาศัยแห่งจิต ในรูปเสียด ด้วยอาการอย่างนี้ รูปนั้นจักเป็นของอันเธอ
ละได้แล้ว ตั้ครากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี
ไม่ให้เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เธอจงละความพอใจ ความกำหนัด
ความเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้ง
ที่อยู่ ที่อาศัยแห่งจิต ในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... ในวิญญาณ
เสียดด้วยอาการอย่างนี้ วิญญาณนั้น จักเป็นธรรมชาติอันเธอละได้แล้ว
ตั้ครากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิด
อีกต่อไปเป็นธรรมดา

จบ ทุติยฉันทราคสูตร

จบ ปฐมวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มารสูตร ๒. สัตตสูตร ๓. ภวเนตติสูตร ๔. ปริญญุยยสูตร
๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร ๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร ๗. โสตาปันน-

สูตร ๘. อรหันตสูตร ๙. ปฐมฉันทราศสูตร ๑๐. ทุติยฉันทราศสูตร

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. มารสูตร

ว่าด้วยขันธมาร

[๓๗๗] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราชาได้เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า มาร มาร ดังนี้ มารเป็นไฉนหนอ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนราชา รูปเป็นมาร เวทนาเป็นมาร สัญญาเป็นมาร สังขารเป็นมาร วิญญาณเป็นมาร คุณก่อนราชา อริยสาวก ผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ย่อมเบื่อหน่าย ทั้งในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะ คลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น ครั้นหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ มารสูตร

อรรถกถามารสูตร

ในมารสูตรที่ ๑ แห่งทุติยวรรคที่ ๒ ด้วยคำว่า มาร พระราชาเถระ ย่อมทูลถามถึงความตาย. ความว่า ก็เพราะชื่อว่าความตายที่พ้นจาก ขันธมีรูปเป็นต้นไม่มี. เหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแก่พระเถระ

มีอาทิว่า คู่ก่อนราชา รูปแลเป็นมาร.

จบ อรรถกถามารสูตร

๒. มารธรรมสูตร

ว่าด้วยธรรมของมาร

[๓๗๘] กรุงสาวัตถิ. ท่านพระราชนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า มารธรรม มารธรรม ดังนี้ มารธรรมเป็นไฉนหนอ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนราชา รูปเป็นมารธรรม เวทนาเป็นมารธรรม สัญญาเป็นมารธรรม สังขารเป็นมารธรรม วิญญาณเป็นมารธรรม คู่ก่อนราชา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ มารธรรมสูตร

อรรถกถามารธรรมสูตร

ในสูตรที่ ๒ คำว่า มารธรรม ได้แก่ มรณธรรม. อรรถทั้งปวง พึงทราบโดยอุบายนี้ ดังนี้.

จบ อรรถกถามารธรรมสูตร

๓. อนิจจสูตร*

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนิจจัง

[๓๗๙] กรุงสาวัตถิ. ท่านพระราชนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า

อนิจจัง อนิจจัง คังนี้ะไรหนอ เป็นอนิจจัง ?

๑. ตั้งแต่สูตรที่ ๓ - ๑๒ ในทุกขวรรคนี้ ไม่มีอรรถกถาแก้ไข

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า **คูก่อนนารายณ์ รูปเป็นอนิจจัง**
เวทนาเป็นอนิจจัง สัญญาเป็นอนิจจัง สังขารเป็นอนิจจัง วิญญาณเป็น
อนิจจัง **คูก่อนนารายณ์** อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตร

๔. อนิจจธรรมสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนิจจธรรม

[๓๘๐] กรุงสาวัดถิ. ท่านพระนารายณ์ ฌ ที่สมควรข้างหนึ่ง
แล้ว ได้ทูลถามคานีกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ที่เรียกว่า อนิจจธรรม อนิจจธรรม ดังนี้ อะไรหนอ เป็น อนิจจธรรม ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า **รูปเป็นอนิจจธรรม เวทนาเป็น**
อนิจจธรรม สัญญาเป็นอนิจจธรรม สังขารเป็นอนิจจธรรม วิญญาณเป็น
อนิจจธรรม **คูก่อนนารายณ์** อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจธรรมสูตร

๕. ทุกขสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข

[๓๘๑] กรุงสาวัดถิ. ท่านพระนารายณ์ ฌ ที่สมควรส่วน
ข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคานีกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์

ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ทุกข์ ทุคฺชํ ดังนี้ อะไรหนอเป็นทุคฺชํ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนนราธะ รูปเป็นทุกข์ เวทนา เป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ วิญญาณเป็นทุกข์ คุณก่อนนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุกขสูตร

๖. ทุกขธรรมสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกขธรรม

[๑๘๒] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราชนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามค่านีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ทุกขธรรม ทุกขธรรม ดังนี้ อะไรหนอเป็นทุกขธรรม ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนนราธะ รูปเป็นทุกขธรรม เวทนาเป็นทุกขธรรม สัญญาเป็นทุกขธรรม สังขารเป็นทุกขธรรม วิญญาณเป็นทุกขธรรม คุณก่อนนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุกขธรรมสูตร

๗. อนัตตสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๑๘๓] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราชนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามค่านีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์

ผู้เจริญ ที่เรียกว่า อนัตตา อนัตตา ดังนี้ อะไรหนอเป็นอนัตตา ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนนราคะ รูปเป็นอนัตตา
เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็น
อนัตตา ดูก่อนนราคะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้
ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี.

จบ อนัตตสูตร

๘. อนัตตธรรมสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตธรรม

[๑๘๔] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราชนิ่ง ณ ที่สมควรส่วน
ข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ที่เรียกว่า อนัตตธรรม อนัตตธรรม ดังนี้ อะไรหนอเป็น
อนัตตธรรม ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนนราคะ รูปเป็นอนัตตธรรม
เวทนาเป็นอนัตตธรรม สัญญาเป็นอนัตตธรรม สังขารเป็นอนัตตธรรม
วิญญาณเป็นอนัตตธรรม ดูก่อนนราคะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่
อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี.

จบ อนัตตธรรมสูตร

๙. ขยธรรมสูตร

ว่าด้วยสภาพที่สิ้นสูญ

[๑๘๕] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราชนิ่ง ณ ที่สมควรส่วน

ข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ขยธรรม ขยธรรม ดังนี้ อะไรหนอเป็นขยธรรม ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนนราคะ รูปเป็นขยธรรม
เวทนาเป็นขยธรรม สัญญาเป็นขยธรรม สังขารเป็นขยธรรม วิญญาณ
เป็นขยธรรม คุณก่อนนราคะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ขยธรรมสูตร

๑๐. วยธรรมสูตร

ว่าด้วยสภาพที่รู้เสื่อมสลาย

[๓๘๖] กรุงสรวัดถิ. ครั้งนั้นแล ท่านพระราชนั่ง ณ ที่สมควร
ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามค่านีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า วยธรรม วยธรรม ดังนี้ อะไรหนอเป็น
วยธรรม ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนนราคะ รูปเป็นวยธรรม
เวทนาเป็นวยธรรม สัญญาเป็นวยธรรม สังขารเป็นวยธรรม วิญญาณ
เป็นวยธรรม คุณก่อนนราคะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เมื่อหน่ายทั้งในรูป ฯลฯ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว
กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ วยธรรมสูตร

๑๑. สมุททยธรรมสูตร

ว่าด้วยสภาพที่รู้เกิดขึ้น

[๓๘๗] กรุงสาวดี. ครั้งนั้นแด่ ท่านพระราชาหนึ่ง ๓ ที่สมควร
ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลคำนี้อะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์

ผู้เจริญ ที่เรียกว่า สมุทยธรรม สมุทยธรรม ดังนี้ อะไรหนอเป็น
สมุทยธรรม ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนราชา รูปเป็นสมุทยธรรม
เวทนาเป็นสมุทยธรรม สัญญาเป็นสมุทยธรรม สังขารเป็นสมุทยธรรม
วิญญาณเป็นสมุทยธรรม คุณก่อนราชา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ฯลฯ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ สมุทยธรรมสูตร

๑๒. นิโรชธรรมสูตร

ว่าด้วยสภาพที่รู้จักดับ

[๑๘๘] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราชานั่ง ณ ที่สมควร
ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ที่เรียกว่า นิโรชธรรม นิโรชธรรม ดังนี้ อะไรหนอเป็น
นิโรชธรรม ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนราชา รูปเป็นนิโรชธรรม
เวทนาเป็นนิโรชธรรม สัญญาเป็นนิโรชธรรม สังขารเป็นนิโรชธรรม
วิญญาณเป็นนิโรชธรรม คุณก่อนราชา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่
อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ นิโรชธรรมสูตร

จบ ทุติยวรรคที่ ๒

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 445

ทุติยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. มารสูตร ๒. มารธรรมสูตร ๓. อนิจจสูตร ๔. อนิจจธรรมสูตร
๕. ทุกขสูตร ๖. ทุกขธรรมสูตร ๗. อนัตตสูตร ๘. อนัตตธรรมสูตร
๙. ขยธรรมสูตร ๑๐. วยธรรมสูตร ๑๑. สมุทยธรรมสูตร ๑๒. นิโรชธรรมสูตร

อายาจนวรรคที่ ๓*

๑. มารสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในขันธมาร

[๓๘๕] กรุงสาวตถิ. ครั้งนั้นแล ท่านพระราชาได้เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดประทานพระวโรกาส ทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ฟังแล้ว จะพึง เป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว อยู่เถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนนราคะ สิ่งใดแลเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจ ในสิ่งนั้นเสีย คุณก่อนนราคะ ก็อะไรเล่าเป็นมาร ? คุณก่อนนราคะ รูปเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถ ความพอใจในรูปนั้นเสีย เวทนาเป็นมาร... สัญญาเป็นมาร... สังขาร เป็นมาร... วิญญาณเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในวิญญาณนั้นเสีย คุณก่อนนราคะ สิ่งใดแลเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วย สามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ มารสูตร

๑. อรรถกถาแก้ไขไว้ท้ายวรรคนี้

๒. มารธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในมารธรรม

[๓๕๐] คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นมารธรรม เธอพึงละความพอใจ
ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ มารธรรมสูตร

๓. อนิจจสูตร

[๓๕๑] คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นอนิจจัง ฯลฯ.

จบ อนิจจสูตร

๔. อนิจจธรรมสูตร

[๓๕๒] คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นอนิจจธรรม ฯลฯ.

จบ อนิจจธรรมสูตร

๕. ทุกขสูตร

[๓๕๓] คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นทุกข์ ฯลฯ.

จบ ทุกขสูตร

๖. ทุกขธรรมสูตร

[๓๕๔] คู่ก่อนราชา ถึงใดแลเป็นทุกขธรรม ฯลฯ.

จบ ทุกขธรรมสูตร

๗. อนัตตสูตร

[๓๕๕] คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นอนัตตา ฯลฯ

จบ อนัตตสูตร

๘. อนัตตธรรมสูตร

[๓๕๖] คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นอนัตตธรรม ฯลฯ

จบ อนัตตธรรมสูตร

๙. ขยธรรมสูตร

[๓๕๗] คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นขยธรรม ฯลฯ

จบ ขยธรรมสูตร

๑๐. วยธรรมสูตร

[๓๕๘] คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นวยธรรม ฯลฯ

จบ วยธรรมสูตร

๑๑. สมุทยธรรมสูตร

[๓๕๙] คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นสมุทยธรรม ฯลฯ

จบ สมุทยธรรมสูตร

๑๒. นิโรชธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจ ในสิ่งที่มีระดับ

[๔๐๐] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราชาได้เข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาส
ทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว
ฟังเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว
อยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนราคะ สิ่งใดแลเป็นนิโรธธรรม
เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถ
ความพอใจในสิ่งนั้นเสีย คุณก่อนราคะ อะไรเป็นนิโรธธรรม ? คุณก่อนราคะ
รูปเป็นนิโรธธรรม เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วย
สามารถความพอใจในรูปนั้นเสีย เวทนาเป็นนิโรธธรรม ฯลฯ สัญญา
เป็นนิโรธธรรม ฯลฯ สังขารเป็นนิโรธธรรม ฯลฯ วิญญาณเป็นนิโรธธรรม
เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถ
ความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ นิโรธธรรมสูตร

จบ อายาจนวรรค

อรรถกถาอายาจนวรรคที่ ๓

ข้อความต่อไปนี้ง่ายทั้งนั้น. แท้จริงพระราชาเถระนี้ ชื่อว่าเป็น
พระเถระผู้เย็บແหลມ. เพราะทอดพระเนตรเห็นพระเถระนี้ เหตุการณ์
ที่ละเอียดจึงปรากฏแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนี้พระผู้มี-
พระภาคเจ้า จึงทรงแสดงธรรมแก่พระราชาเถระนั้น โดยนัยต่าง ๆ. เมื่อเป็น

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 450

เช่นนี้ในราชสังยุตต์ ๒ วรคข้างต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้
ด้วยอำนาจการถาม.

วรคที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยอำนาจการทูลขอ

จบ อรรถกถาอายุจนวนรค ที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรคนี้คือ

๑. มารสูตร ๒. มารธรรมสูตร ๓. อนิจจสูตร ๔. อนิจจธรรมสูตร
๕. ทุกขสูตร ๖. ทุกขธรรมสูตร ๗. อนัตตสูตร ๘. อนัตตธรรมสูตร
๙. ขยธรรมสูตร ๑๐. วยธรรมสูตร ๑๑. สมุทยธรรมสูตร ๑๒. นิโรธธรรมสูตร

อุปนิสัณนวรรคที่ ๔*

๑. มารสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจ ในสิ่งที่เป็นมาร

[๔๐๑, ๔๐๒, ๔๐๓] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะ
ท่านพระราชนัดดา คุณก่อนนราชนัดดา สิ่งใดแลเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ
ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย
คุณก่อนนราชนัดดา สิ่งใดเล่าเป็นมาร ? คุณก่อนนราชนัดดา รูปเป็นมาร เธอพึงละ
ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจใน
รูปนั้นเสีย ฯลฯ วิญญาณเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด
ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในวิญญาณนั้นเสีย คุณก่อนนราชนัดดา
สิ่งใดแลเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัด
ด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ มารสูตร

๒. มารธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในมารธรรม

[๔๐๔, ๔๐๕, ๔๐๖] คุณก่อนนราชนัดดา สิ่งใดเป็นมารธรรม เธอพึงละ
ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจใน
สิ่งนั้นเสีย. ฯลฯ

จบ มารธรรมสูตร

๑. อรรถกถาอุปนิสัณนวรรคที่ ๔ นี้แก้ไขทำยวรรคนี้

๓. อนิจจสูตร

[๔๐๗] ดูก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นอนิจจัง ฯลฯ

จบ อนิจจสูตร

๔. อนิจจธรรมสูตร

[๔๐๘] ดูก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นอนิจจธรรม ฯลฯ

จบ อนิจจธรรมสูตร

๕. ทุกขสูตร

[๔๐๙] ดูก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นทุกข์ ฯลฯ

จบ ทุกขสูตร

๖. ทุกขธรรมสูตร

[๔๑๐] ดูก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นทุกขธรรม ฯลฯ

จบทุกขธรรมสูตร

๗. อนัตตสูตร

[๔๑๑] ดูก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นอนัตตา ฯลฯ

จบ อนัตตสูตร

๘. อนัตตธรรมสูตร

[๔๑๒] ดูก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นอนัตตธรรม ฯลฯ.

จบ อนัตตธรรมสูตร

๕. ขยธรรมสูตร

[๔๑๓] คุณ่อนราระ สิ่งใดแลเป็นขยธรรม ฯลฯ.

จบ ขยธรรมสูตร

๑๐. วยธรรมสูตร

[๔๑๔] คุณ่อนราระ สิ่งใดแลเป็นวยธรรม ฯลฯ.

จบ วยธรรมสูตร

๑๑. สมุทยธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจ สิ่งที่อยู่เกิดขึ้น

[๔๑๕] คุณ่อนราระ สิ่งใดแลเป็นสมุทยธรรม เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย ฯลฯ.

จบ สมุทยธรรมสูตร

๑๒. นิโรธธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจ ในสิ่งที่อยู่จักดับ

[๔๑๖] กรุงสาวตติ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระราเช ว่า คุณ่อนราระ สิ่งใดแลเป็นนิโรธธรรม เธอพึงละความพอใจ ความ

กำหนด ความกำหนดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย คุณก่อนราชา
ก็สิ่งใดเล่าเป็นนิโรชธรรม ? คุณก่อนราชา รูปแลเป็นนิโรชธรรม เธอพึง
ละความพอใจ ความกำหนด ความกำหนดด้วยสามารถความพอใจใน
รูปนั้นเสีย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนิโรชธรรม เธอพึงละ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 454

ความพอใจ ความกำหนด ความกำหนดด้วยสามารถความพอใจใน
วิญญูณนั้นเสีย คู่ก่อนราชา สิ่งใดแลเป็นนิโรชธรรม เธอพึงละ
ความพอใจ ความกำหนด ความกำหนดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ นิโรชธรรมสูตร

จบ อุปสินทวารวรรค

อรรถกถาอุปสินทวารวรรคที่ ๔

วรรคที่ ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยอำนาจอุปสินทกถา.
แต่ว่าราชสังยุตนี้แม้ทั้งสิ้นพึงทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำ
ด้วยอำนาจธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติแก่พระเถระ.

จบ อรรถกถาอุปสินทวารวรรค

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มารสูตร ๒. มารธรรมสูตร ๓. อนิจจสูตร ๔. อนิจจธรรมสูตร
๕. ทุกขสูตร ๖. ทุกขธรรมสูตร ๗. อนัตตสูตร ๘. อนัตตธรรมสูตร
๙. ขยธรรมสูตร ๑๐. วยธรรมสูตร ๑๑. สมุททยธรรมสูตร
๑๒. นิโรชธรรมสูตร

จบ ราชสังยุต

๓. ทิฏฐิสังยุต

โศตাপัตติวรรคที่ ๑

๑. วัตตสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดมิจจากทิฏฐิ

[๔๑๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวัน กรุงสาวัตถี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมืออยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยัดมันอะไร
ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์
ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือไม่ตกลง
เป็นของตั้งอยู่มั่นคง เหมือนเสาระเนียด ดังนี้.

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นรากฐาน มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแบบ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น
ที่พึ่งอาศัย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอเนื้อความแห่งพระสูตรนี้
จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังธรรมของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักทรงจำไว้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น
เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราตถาคตจักกล่าว. ภิกษุเหล่านั้น
ทูลรับพระพุทธดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อรูปแลมืออยู่ เพราะถ้อมมันรูป เพราะยัดมันรูป ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น
อย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด

พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคง เหมือนเสาระเนียด เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญาามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขาร มีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณามีอยู่ เพราะถ้อมมัน วิญญาณ เพราะยึดมัน วิญญาณ ทัฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงเหมือนเสาระเนียด.

[๔๑๘] ก. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ก. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ก. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อมมันสิ่งนั้น ทัฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมไม่ขึ้น หรือไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงเหมือนเสาระเนียดใช่ไหม ?

ภ. ไม่เพียงเกิดทัฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ก. เวทนามีเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ก. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมไม่ขึ้นหรือไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคง เหมือนเสาระเนียดไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว พังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ไคร่ครวญแล้วด้วยใจ เป็นของเที่ยง หรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมไม่ขึ้น หรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงเหมือนเสาระเนียดไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล พระอริยสาวกละความสงสัย ในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกข์สมุทัย แม้ในทุกข์นิโรธ แม้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้คุณเบื้องหน้า.

จบ วัตสูตร

อรรถกถาทีฎฐีสังยุต

โศดาปัตติวารคที่ ๑

๑. อรรถกถาวาตสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในทีฎฐีสังยุต ดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า น วาตา วายนฺติ เป็นต้น มีอธิบายว่า ได้ยินว่า
ชนเหล่านั้น มีความเห็นอย่างนี้ว่า ลมที่พัดหักธาตุกิ่งไม้ เป็นต้น
ไม่ใช่ลม (ที่แท้จริง) นั้นชื่อว่า เป็นเลส (อาการ) ของลม (ต่างหาก)
ส่วนลมก็ยังคงอยู่ เหมือนเสาระเนียด และเหมือนยอดเขา.

อนึ่ง แม่น้ำที่ไหลพัดพาหญ้า และไม้ เป็นต้น นั้นไม่ใช่แม่น้ำไหล
เป็นเลส (อาการ) ของน้ำ (ต่างหาก) ส่วนน้ำก็ยังคงอยู่ เหมือน
เสาระเนียด และเหมือนยอดเขา.

อนึ่ง หญิงมีครรภ์เหล่าใด ที่กล่าวกันว่าคลอดลูก หญิงแม่เหล่านั้น
ถึงจะมีท้องลดลง ก็จริง ถึงกระนั้น ก็ไม่ใช่ว่า ครรภ์ (ของหญิงเหล่านั้น)
จะออกมา นั้นชื่อว่า เป็นเลส (อาการ) ของครรภ์ (ต่างหาก) ส่วนครรภ์
ก็ยังคงอยู่ เหมือนเสาระเนียด และเหมือนยอดเขา.

อนึ่ง ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ขึ้นหรือตก ก็ไม่ใช่ว่า มันขึ้น
(จริง) ไม่ใช่ว่า มันตก (จริง) นั้นชื่อว่า เป็นเลส (อาการ) ของดวงจันทร์
และดวงอาทิตย์ (ต่างหาก) ส่วนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ก็ยังคงอยู่
เหมือนเสาระเนียด และเหมือนยอดเขา.

จบ อรรถกถาวาตสูตร

๒. เอตังมมสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งการถือมั่นของเรา

[๔๑๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมืออยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
ทกฺขิณจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตฺตาของเรา ?

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปแลมืออยู่
เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป ทกฺขิณจึง เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา
เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตฺตาของเรา เมื่อเวทนามืออยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามืออยู่
ฯลฯ เมื่อสังขารมืออยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมืออยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ
เพราะยึดมั่นวิญญาณ ทกฺขิณจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น
นั่นเป็นอตฺตาของเรา.

[๔๒๐] ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทกฺขิณจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น
นั่นเป็นอตฺตาของเรา ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทกฺขิณอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว พังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นขึ้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยใน ฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกข์สมุทัย แม้ในทุกข์นิโรธ แม้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า

๓. โสวัตตสูตร

[๔๒๑] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมืออยู่ เพราะถือมันอะไร เพราะยึดมันอะไร
ทิวฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก้อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกไปแล้ว
จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มันคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ดังนี้ ?

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปแล
มืออยู่ เพราะถือมันรูป เพราะยึดมันรูป ทิวฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก้อันนั้น
โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มันคง มีความ
ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา เมื่อเวทนามืออยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามืออยู่ ฯลฯ
เมื่อสังขารมืออยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมืออยู่ เพราะถือมันวิญญาณ เพราะ
ยึดมันวิญญาณ ทิวฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก้อันนั้น โลกก็อันนั้น
เรานั้นละโลกไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มันคง มีความไม่เปลี่ยนแปลง
เป็นธรรมดา.

[๔๒๒] ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น ทิฏฐิยอมเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น ฯลฯ มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น ฯลฯ มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว พังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ไคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทิวฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกจะความสงสัยใน
ฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกขสมุทัย
แม้ในทุกขนิโรธ แม้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้
เราเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง
ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบ โสอิตตสูตร

๔. โนจเมถิยาสูตร

[๔๒๓] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมืออยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
จึงเกิดทิวฏฐิอย่างนี้ว่าเราไม่พึงมี และบริวารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี
และบริวารของเราจักไม่มี ดังนี้ ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นรากฐาน ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่
เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี
และบริวารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และบริวารของเราจักไม่มี
เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญูณามีอยู่
เพราะถือมั่นวิญญูณ เพราะยึดมั่นวิญญูณ จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า
เราไม่พึงมี และบริวารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และ บริวารของเรา
จักไม่มี.

[๔๒๔] ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น พึงเกิดทกฺขิณญาณอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริหาร
ของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และบริหารของเราจักไม่มี ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทกฺขิณญาณอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น พึงเกิดทกฺขิณญาณอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริหาร
ของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และบริหารของเราจักไม่มี ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทกฺขิณญาณอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว พึงแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว
แสวงหาแล้ว ใครครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น พึงเกิดทุกข์ขึ้นอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริวารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และบริวารของเราจักไม่มี ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทุกข์อย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัย ในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกข์สมุทัย แม้ในทุกข์นิโรธ แม้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้น อริยสาวก นี้เราเรียกว่า เป็น พระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบ โนจเมธียาสูต

อรรถกถาเอตังมมสูตรที่ ๒ ถึง

โนจเมธียาสูตที่ ๔

ในบทว่า ทิฏฐัง เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

อารมณ์ที่เห็นได้ (ทิฏฐัง) ได้แก่ รูปายตนะ, อารมณ์ที่ได้ยินได้ (สุตัง) ได้แก่ สัททายตนะ, อารมณ์ที่ทราบได้ (มุตัง) ได้แก่ คันธายตนะ รสอายตนะ (และ) โสณัฐพอายตนะ. ก็คันธายตนะ รสอายตนะ (และ) โสณัฐพอายตนะ นั้นเรียกว่า อารมณ์ที่ทราบได้ (มุตัง) เพราะต้อง (ให้) มาถึง (ปสาทรูป) ก่อนจึงจะรับได้. อายตนะ ๗ ที่เหลือชื่อว่า วิญญาณ บทว่า ปตฺตัง ได้แก่ อารมณ์ที่แสวงหาหรือไม่แสวงหาก็คือตาม (แต่) ประจวบเข้า.

บทว่า **ปริยัติ** ได้แก่ อารมณ์ที่แสวงหาแล้ว ที่มาประจวบเข้า
หรือไม่ประจวบเข้าก็ตาม.

บทว่า **อนุวิจิริ** มนสา ได้แก่ อารมณ์ที่จิตตามเคล้าแล้ว
จริงอยู่ อารมณ์ในโลก แสวงหาแล้ว จึงประจวบเข้าก็มี
แสวงหาแล้ว แต่ไม่ประจวบเข้าก็มี ไม่ได้แสวงหา แต่ประจวบเข้าก็มี
ไม่ได้แสวงหา แล้วไม่ได้ประจวบเข้าก็มี.

บรรดาอารมณ์เหล่านั้น อารมณ์ที่แสวงหาจึงพบชื่อว่า **ปุต**
(อารมณ์ที่ประจวบเข้า) แสวงหาแต่ไม่พบ ชื่อว่า **ปริยัติ** (อารมณ์ที่
แสวงหา) ไม่ได้แสวงหาแต่พบก็ดี ไม่ได้แสวงหาแล้วไม่พบก็ดี ชื่อว่า
มนสานุจิริ (ตามใคร่ครวญด้วยใจ)

อีกอย่างหนึ่ง อารมณ์ที่แสวงหาแล้ว พบบ้าง ที่ไม่ได้แสวงหา
แต่พบบ้าง ชื่อว่า **ปุต** เพราะหมายความว่าประจวบเข้าแล้ว อารมณ์
ที่แสวงหาแล้ว แต่ไม่พบเลย ชื่อว่า **ปริยัติ** (อารมณ์ที่แสวงหาแล้ว)
อารมณ์ที่ไม่ได้แสวงหา ไม่ได้พบ ชื่อว่า **มนสานุจิริ** (ตามใคร่ครวญ
ด้วยใจ) หรือว่าอารมณ์ทั้งหมดนี้ ชื่อว่าตามใคร่ครวญด้วยใจทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๒ ถึงสูตที่ ๔

๑. ปาฐะว่า โลกสุมี หิ ปริยติตฺวา ปุตตฺปิ ฯลฯ มนสานุจิริตฺ นาม

ฉบับพม่าเป็น :- โลกสุมี หิ ปริยติตฺวา ปุตตฺมฺปิ อตฺถิ, ปริยติตฺวา โนปุตตฺมฺปิ,

อปฺริยติตฺวา ปุตตฺมฺปิ, อปฺริยติตฺวา โนปุตตฺมฺปิ. ตตฺถ ปริยติตฺวา ปุตฺตํ ปุตฺตํ นาม, ปริยติตฺวา

โนปุตฺตํ ปริยติตฺตํ นาม. อปฺริยติตฺวา ปุตฺตยฺจ อปฺริยติตฺวา โนปุตฺตยฺจ มนสานุจิริตฺ นาม.

อถฺวา ปริยติตฺวา ปุตตฺมฺปิ อปฺริยติตฺวา ปุตตฺมฺปิ ปุตฺตญฺเฐน ปุตฺตํ นาม, ปริยติตฺวา โนปุตฺตเมว

ปฺริยติตฺตํ นาม, อปฺริยติตฺวา โน ปุตฺตํ มนสานุจิริตฺ นาม สพฺพุ วา เอตํ มนสา อนุวิจิริตฺเมว.

แปลตามฉบับพม่า

๕. นัตถิทินนสูตร

[๔๒๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมืออยู่ เพราะถือมันอะไร เพราะยึดมันอะไร
จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวง
ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี ทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี
มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์โอปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบ
ปฏิบัติชอบกระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว
สอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีในโลก คนเรานี้ เป็นแต่ประชุมแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔
เมื่อใดทำกาลกิริยา เมื่อนั้น ชาติดิน ก็ไปตามชาติดิน ชาติน้ำก็ไปตาม
ชาติน้ำ ชาติไฟก็ไปตามชาติไฟ ชาติลมก็ไปตามชาติลม อินทรีย์ทั้งหลาย
ย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ บุรุษ ๔ คน รวมเป็น ๕ ทั้งเพียงที่ห้ามเขาไป
รอยเท้าปรากฏอยู่เพียงแค่ป่าช้า (ต่อมา) ก็กลายเป็นกระดูกสีเทา
สีนากพิลาป การเช่นสรวงมีเด้าเป็นที่สุด ทานนี้คนเขลาบัญญัติไว้
คำของคนบางพวกที่พูดว่า มีผล ล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อ
เพราะกายสลาย ทั้งพาล ทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจาก
ตายไปย่อมไม่มี. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น
รากฐาน ฯลฯ.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมันรูป เพราะ
ยึดมันรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชา ไม่มีผล ฯลฯ
เพราะกายสลาย ทั้งพาล ทั้งบัณฑิต ย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจาก
ตายไป ย่อมไม่มี เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญาามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขาร
มีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญูณามีอยู่ เพราะถือมันวิญญูณ เพราะยึดมันวิญญูณ

จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี.

[๔๒๖] ก. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ก. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาล ทั้งบัณฑิต ย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี ไซ้ไหม ?

ก. ไม่พึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ก. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ก. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี ไซ้ไหม ?

ก. ไม่พึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ก. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ก. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัย ในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ใน ทุกขสมุทัย แม้ในทุกข์นิโรธ แม้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำ เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ นัตถิทินนสูตร

อรรถกถานัตถิทินนสูตรที่ ๕

ในบทว่า นตฺถิ ทินฺนํ เป็นต้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ด้วยบทว่า นตฺถิ ทินฺนํ บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิวฏฐิทั้งหลายกล่าว หมายถึงว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล.

การบูชาใหญ่ เรียกว่า ยิวฏฐะ. ในบทว่า หุตํ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ประสงค์เอาลาภพักการะมาก. บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิวฏฐิทั้งหลาย ปฏิเสธ บุญกรรมทั้งสองอย่างนั้น โดยหมายเอาว่า. ไม่มีผลเลย.

บทว่า สุกฺกฏทุกฺกฏานํ ได้แก่ แห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่ว อธิบาย ว่า แห่งกุศลกรรม และอกุศลกรรมทั้งหลาย.

บทว่า ผล วิปาโก ความว่า สิ่งใดที่เรียกว่า ผล หรือวิบาก
บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ย่อมกล่าวสิ่งนั้นว่า ไม่มี.

บทว่า นตฺถิ อัย โลก ความว่า โลกนี้สำหรับผู้อยู่ในปรโลก ไม่มี.

บทว่า ปรโลก ความว่า โลกอื่น สำหรับผู้ที่อยู่ในโลกนี้ ก็ไม่มี.

อุจฺเจทวาทิบุคคล ย่อมแสดงว่า สรรพสัตว์ย่อมขาดสูญ ในโลกนั้นนั่นแล.

อุจฺเจทวาทิบุคคล กล่าววาทิ นตฺถิ มาตา ปิตา (มารดาไม่มี
บิดาไม่มี) ดังนี้ เป็นเพราะ (เขาถือว่า) ไม่มีผล การปฏิบัติชอบ และ
การปฏิบัติผิดในมารดาบิดาเหล่านั้น.

อุจฺเจทวาทิบุคคลกล่าววาทิ นตฺถิ สตุตา โอปปาทิกา (สัตว์ทั้งหลาย
ผู้เป็นโอปปาติกะไม่มี) ดังนี้ เพราะความเชื่อว่า ชื่อว่าสัตว์ที่จุติแล้ว
จะอุบัติขึ้น (อีก) ไม่มี.

บทว่า จาตุมฺมหาภูติโก ความว่า เกิดมาจากมหาภูตรูป ๔

บทว่า ปฐฺวี ปฐฺวีกาย ได้แก่ ปฐฺวีธาตุ ภายใน (ไปเป็น) ปฐฺวี
ธาตุภายนอก.

บทว่า อนุเปติ แปลว่า เข้าถึง. บทว่า อนุปกจฺจติ เป็นไวพจน์ของ
บทว่า อนุเปตินั้นนั่นแหละ หมายความว่า แชนซึมเข้าไปดังนี้บ้าง*

ด้วยบทแม่ทั้งสอง ผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิย่อมแสดงว่า เข้าถึง คือ
เข้าไปถึง. ในธาตุที่เหลือ มีอาไปเป็นต้น ก็มีนัย (ความหมาย)
อย่างเดียวกันนี้แล.

บทว่า อินฺทฺริยานิ ความว่า อินฺทฺริย์ทั้งหลายมีใจเป็นที่ ๖ ย่อม
ลอยไปสู่อากาศ.

๑. อรรคถา อนุยติ อนุคจฺจตีติ ตสฺเสว เวจฺจน์ อนุคจฺจตีติ อตุโธ. ฉบับพม่าว่า อนุเปตีติ
อนุยติ อนุคจฺจตีติ ตสฺเสว เวจฺจน์ อนุคจฺจตีติปี อตุโธ. แปลตามฉบับพม่า

บทว่า **อาสาสุทฺธิปญฺจมา** ความว่า (บุรุษ ๔ คน) กับทั้งเตียงที่ (คนตาย) นอน เป็นที่ ๕. อธิบายว่า เตียง และบุรุษ ๔ คน ผู้ยื่นแบกเตียง ๔ ขา.

บทว่า **ยาว อาพาหนา** แปลว่า จนกระทั่งถึงป่าช้า.

บทว่า **ปทานิ** ความว่า รอยเท้า คือคุณความดี (และความชั่ว) ที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ท่านผู้นี้ได้เป็นผู้มีศีลคืออย่างนี้ ท่านผู้นี้ เป็นผู้ทุศีลอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ร่างกายนั่นเอง ท่านประสงค์เอาว่า รอยเท้าในที่นี้.

บทว่า **กาโปตกาณิ** แปลว่า มีสีดั่งนกพิราบ อธิบายว่า มีสีดั่ง ปีกนกพิราบ.

บทว่า **ภสฺสฺสนฺตฺตา** คือ **ภสฺสมฺนฺตฺตา** (แปลว่ามีเถ้าเป็นที่สุด) อีกอย่างหนึ่ง **ภสฺสมฺนฺตฺตา** นี้แล คือ บาลี (เดิม).

บทว่า **อาหุติโย** ความว่า ทานที่บุคคลให้แล้ว แยกประเภทเป็น ของรับแขกและเครื่องสักการะ เป็นต้น ทั้งหมดล้วนมีเถ้าเป็นที่สุดทั้งนั้น ไม่ได้ผลยิ่งไปกว่านั้น.

บทว่า **ทตฺตฺตฺปฺลฺลฺยฺตฺตฺตํ** คือ ทานพวกคนโง่บัญญัติไว้. มีคำ อธิบายดังนี้ว่า พวกมิจฉาทิฎฐิแสดงว่า ทานนี้พวกคนโง่ คือคนไม่รู้ บัญญัติไว้ หาใช่คนฉลาดบัญญัติไว้ไม่ คนโง่ให้(ทาน) คนฉลาดรับ (ทาน).

จบ อรรถกถานัตถิทินนสูตรที่ ๕

๑. พม่าว่า **ปวตฺตฺตานิ** **คุณฺมฺกฺกฺปทานิ**. แปลตามพม่า. แต่อรรถกถาว่า **ปวตฺตฺตา** **คุณฺมฺปทานิ**.

๖. กโรโธสูตร

[๔๒๗] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมันอะไร เพราะยึดมันอะไร
จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้
ผู้อื่นตัด เคี้ยวตัวเอง ทำผู้อื่นให้เคี้ยว สควาโสเอง ทำผู้อื่นให้
สควาโส ลำบากเอง ทำผู้อื่นให้ลำบาก คั้นนเอง ทำให้ผู้อื่นคั้นน
ฆ่าสัตว์ ถักทอผ้า ตัดที่ต่อ ปลิ้นไม่ให้เหลือ ทำโจรกรรมในเรือนหลัง
เดียว ชุ่มอยู่ที่ทางเปลี่ยว ทำชู้ภริยาเขา พุดเท็จ ผู้ทำไม่ชื่อว่าทำบาป
แม้หากผู้ใดจะใช้จักร ซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมิดโกน สังหารเหล่าสัตว์
ในปฐพีนี้ ให้เป็นลานเป็นกองมังสะอันเดียวกัน บาปที่มีการทำเช่นนั้น
เป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งขวา
แห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เคี้ยวตัวเอง
ทำผู้อื่นให้เคี้ยว บาปที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา
ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา
ให้ทานเอง ใช้ผู้อื่นให้ให้ บุษาเอง ใช้ผู้อื่นให้บุษา บุญที่มีการทำเช่นนั้น
เป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน
การทรมานอินทรีย์ ความสำรวม การกล่าวคำสัตย์ ไม่มีแก่เขา
ไม่มีบุญมาถึงเขา ?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมันรูป เพราะ
ยึดมันรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ
ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์ การสำรวม การ

กล่าวคำสัจย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา เมื่อเวทนามีอยู่...
เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่น
วิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทกฺขิณีน้อย่างนี้ว่า เมื่อบุคคล
ทำเอง ใช้ผู้อื่นให้ทำ ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์
ความสำรวม การกล่าวคำสัจย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา.

[๔๒๘] ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกฺขิณีน้อย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง
ใช้ให้ผู้อื่นทำ ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์
ความสำรวม การกล่าวคำสัจย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ไช้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทกฺขิณีน้อย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกฺขิณีน้อย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง

ใช้ผู้อื่นให้ทำ ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์
ความสำรวม การกล่าวคำสัตย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว
แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง
ใช้ให้ผู้อื่นทำ ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์
ความสำรวม การกล่าวคำสัตย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยใน
ฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกข์สมุทัย
แม้ในทุกข์นิโรธ แม้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้
เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ กโรโตสูตร

อรรถกถาโรโตสูตรที่ ๖

บทว่า **ภโรโต** คือ ทำด้วยมือของตนเอง.

บทว่า **การยโต** คือ ให้เขาทำตามคำสั่ง (ใช้ให้ทำ).

บทว่า **ฉินฺหโต** คือ ตัดอวัยวะทั้งหลาย มีมือเป็นต้น ของบุคคลอื่น.

บทว่า **เจทาปยโต** คือ เบียดเบียนด้วยอาชญา.

บทว่า **โสจยโต** ความว่า ทำความเศร้าโศกแก่บุคคลอื่นเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นทำก็ดี ด้วยทุจริตกรรม มีลักขงของบุคคลอื่นไปเป็นต้น.

บทว่า **กิลมโต** ความว่า ทำตัวเองให้ลำบากก็ดี ทำผู้อื่นให้ลำบากก็ดี ด้วยการงดให้อาหาร และการถูกกักขังในเรือนจำเป็นต้น.

บทว่า **ผนุทโต ผนุทาปยโต** ความว่า ในเวลาเบียดเบียนบุคคลอื่นผู้ดิ้นรนอยู่ ชื่อว่าทั้งทำตัวเองให้ดิ้นรน ทั้งทำให้บุคคลอื่นเมื่อนั้นดิ้นรนด้วย.

บทว่า **ปาณมติปาตาปยโต** ความว่า ฆ่าสัตว์เองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าก็ดี.

ในทุกๆบท ก็พึงทราบความหมาย ด้วยอำนาจเหตุแห่งการกระทำอย่างนี้แล.

บทว่า **สนฺธิ** ได้แก่ ที่ต่อของเรือน.

บทว่า **นิลุโลป** ได้แก่ การปล้นสะดมใหญ่.

บทว่า **เอภาคาริก** ได้แก่ การล้อมเรือนหลังเดียวแล้วปล้น.

บทว่า **ปริปนฺเต** ได้แก่ ดักอยู่ที่ทางหลวง เพื่อตชิงผู้คนที่ผ่านไปผ่านมา

ด้วยบทว่า **กรโต น กรียติ ปาปี** อภิริยวาทีบุคคลทั้งหลาย
ย่อมแสดงว่า เมื่อบุคคลแม้ทำอยู่ด้วยความสำคัญว่า เราทำบาปอย่างใด
อย่างหนึ่ง บาปก็ไม่เป็นอันทำ บาปไม่มี เป็นแต่ว่าสัตว์ทั้งหลายมีความ
สำคัญอย่างนี้ว่า เราทำ.

บทว่า **ชुरปริยนุเตน** ความว่า ด้วยคมมีดโกน หรือด้วยปลาย
(ที่คม) เช่นกับคมมีดโกน.

บทว่า **เอกั มंसขลั** ได้แก่ กองเนื้อกองเดียวกัน.

บทว่า **ปฺลฺลุชฺ** เป็นไวยพจน์ ของบทว่า มंसขลั นั้นนั่นแล.

บทว่า **ตโตนิทานั** ได้แก่ มีการทำให้เป็นลานเนื้อเดียวกันเป็นเหตุ.

บทว่า **ทกฺขิณั** ความว่า มนุษย์บนฝั่งขวาเป็นคนโหดร้ายทารุณ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอามนุษย์เหล่านั้น จึงตรัสคำว่า หนนฺโต
เป็นต้น. มนุษย์บนฝั่งซ้าย เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส เป็นพุทธมามกะ
ธรรมมามกะ สังฆมามกะ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอามนุษย์
เหล่านั้น จึงตรัสคำว่า **ททนฺโต** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยชฺชนฺโต** ได้แก่ ทำการบูชาใหญ่.

บทว่า **ทมน** คือ ด้วยการฝึกอินทรีย์ ได้แก่ ด้วยอุโบสถกรรม.

บทว่า **ถัยเมน** คือ ด้วยการรักษาศีล.

บทว่า **สจฺจวชฺเชน** คือ ด้วยการกล่าวคำสัตย์.

บทว่า **อาคโม** แปลว่า การมา อธิบายว่า ความเป็นไป.

อภิริยวาทีบุคคล ปฏิเสชการทำบุญและบาปอย่างสิ้นเชิง.

จบ อรรถกถาโรโตสูตรที่ ๖

๗. เหตุสูตร

[๔๒๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน ภิภษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยึดมันอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความเศร้าหมอง แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ ย่อม เศร้าหมองเอง ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ ย่อมบริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีเรี่ยวแรงของบุรุษ ไม่มีความบากบั่นของบุรุษ สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร แปรไปตามภาวะแห่งความแน่นอนและความไม่แน่นอน ย่อมเสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น ? ภิภษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถ้อมมันรูป เพราะยึดมันรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ฯลฯ ย่อม เสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น เมื่อเวทนามีอยู่...เมื่อสัญญา มีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะถ้อมมันวิญญาน เพราะยึดมันวิญญาน จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ฯลฯ เสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น.

[๔๓๐] ภ. คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกฺขิณ้อย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ฯลฯ เสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชชาติทั้ง ๖ เท่านั้น ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกฺขิณ้อย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ฯลฯ เสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชชาติทั้ง ๖ เท่านั้น ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ไคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกฺขิณ้อย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย

ฯลฯ เสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกจะความสงสัยใน
ฐานะ ๖ นี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกข์สมุทัย
แม้ในทุกข์นิโรธ แม้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้
เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ เหตุสุต

๗. อรรถกถาเหตุสุตที่ ๗

บทว่า ปจฺจโย ในบทนี้ว่า นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย เป็นไวพจน์
ของเหตุนั่นเอง.

อเหตุกวาทีบุคคล พากันปฏิเสธปัจจัยแห่งความเศร้าหมองแห่ง
สังกิเลสธรรมทั้งหลาย มีกายทุจริตเป็นต้น และปัจจัยแห่งความบริสุทธิ์
แห่งโงทานธรรมทั้งหลาย มีกายสุจริตเป็นต้น ด้วยบททั้งสอง (นตฺถิ
เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย).

สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ดำรงอยู่ในพลังของตนอันใด แล้วจึงบรรลุ
ถึงความเป็นเทวดาบ้าง ความเป็นมารบ้าง ความเป็นพรหมบ้าง
สาวกโพธิญาณบ้าง พระสัพพัญญุตญาณบ้าง อเหตุกวาทีบุคคล
ปฏิเสธพลังนั้น ด้วยบทว่า นตฺถิ พลั.

บทอื่นทั้งหมดมีอาทิคือ นตฺถิ วิริยั เป็นไวพจน์ของกันและกัน
ทั้งนั้น แต่บทเหล่านี้ที่จัดแยกกันไว้ต่างหาก ก็โดยจะปฏิเสธคำพูดที่
เป็นไปอย่างนี้ว่า ผลนี้พึงบรรลุได้ด้วยความเพียรนั้น ผลนี้พึงบรรลุด้วย

เรี่ยวแรงของบุรุษ ผลนี้พึงบรรลุด้วยความบากบั่นของบุรุษ.

อเหตุกวาทีบุคคล หมายถึงสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหลือหลอ มี อุฐ โค และพาเป็นต้น ด้วยบทว่า สพฺเพ สตุตา.

อเหตุกวาทีบุคคล กล่าวว่า สพฺเพ ปาณา ด้วยอำนาจจุดมุ่งหมาย มีอาทิคือ สัตว์มีอินทรีย์อย่างเดียวกัน.

อเหตุกวาทีบุคคล กล่าวว่า สพฺเพ ภูตา หมายถึงเอาสัตว์ทั้งหลายที่ เกิดแล้วในกระเปาะฟองไข่ และมดลูก.

อเหตุกวาทีบุคคล กล่าวว่า สพฺเพ ชีวา หมายถึงเอา พืชทั้งหลาย มีข้าวสาลี ข้าวเหนียว และข้าวละมานเป็นต้น

อธิบายว่า ในสิ่งที่มีชีวิตเหล่านั้น พืชเหล่านั้นที่สำคัญกันว่าเป็นชีวะ เพราะความที่มันงอกขึ้นได้.

บทว่า อวสา อพลา อวีรียา ความว่า สิ่งที่มีชีวิตเหล่านั้น ไม่มีอำนาจ พลัง หรือ วิริยะของตนเอง.

ในบทว่า นิจฺจิสฺสฺสคฺคิภาวปริณฺตนา นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า นิยฺติ ได้แก่ ความเป็นผู้มีโชคดีและโชคร้าย.

บทว่า สจฺจฺจติ ได้แก่ การไปในอภิชาติ (กำเนิด) นั้นๆ บรรดา อภิชาติ ๖ อย่าง.

บทว่า ภาโว ได้แก่ สถานะนั้นเอง.

สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย แปรปรวนไป คือถึงภวณานาประการ ตามสภาพแห่งความมีโชคดี และโชคร้าย และสภาพแห่งการไป (ในอภิชาติต่างๆ). แท้จริง อเหตุกวาทีบุคคลแสดงว่า ผู้ใดจะต้องเป็นไป อย่างไร ผู้นั้นก็จะต้องเป็นไปอย่างนั้นทีเดียว (แต่) ผู้ใดจะไม่เป็นไป

อย่างใด ผู้นั้นก็จะไม่เป็นเช่นนั้น แน่นอน.

ด้วยบทว่า **จเสววาภิชาติสุ** อเหตุกวาทีบุคคลแสดงว่า สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ดำรงชีวิต เสวยสุขและทุกข์อยู่ในอภิชาติ ๖ เท่านั้น ไม่มีภูมิสำหรับเสวยสุขและทุกข์แห่งอื่น.

จบ อรรถกถาเหตุสูตร

๘. มหาทิฏฐิสูตร

ว่าด้วยมิจฉาทิฏฐิ

[๔๓๑] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยึดมันอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีแบบอย่างอันใครเนรมิต เป็นสภาพไม่มีผล ตั้งอยู่มั่นคงดุจยอดกุหา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองนั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันแลกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์แก่กันแลกัน สภาวะ ๗ กองเป็นไฉน ?

ได้แก่ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ. สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีแบบอย่างอันใครเนรมิต เป็นหมัน ตั้งอยู่มั่นคงดุจยอดกุหา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองนั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันแลกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์แก่กันแลกัน แม้ผู้ใดจะเอาศัสตราอย่างคมตัดศีรษะกัน ไม่เชื่อว่าใครปลงชีวิตใคร เป็นแต่ศัสตราสอดเข้าไปตามช่อง ระหว่างสภาวะ ๗ กอง เท่านั้น อนึ่ง กำเนิดที่สำคัญมี ๑,๔๐๖,๖๐๐ กำเนิด, ๕๐๐ กรรม, ๕ กรรม, ๓ กรรม, กรรมสมบูรณ์,

กรรมครึ่งๆกลางๆ, ปฏิปทา ๖๒, อังตรกัลป ๖๒, อภิชาติ ๖,
ปฐุมิ ๘, อาชีวะ ๔,๕๐๐ ปริพาชก ๔,๕๐๐ นาควาส ๔,๕๐๐
อินทรี ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ รโฆธาตุ ๓๖, สัตยัญญีครรรค์ ๗,
อัสติญญีครรรค์ ๗, นิคคณฐครรรค์ ๗, สภาวทิพย์ ๗, มนุษย์ ๗, ปีสาจ ๗,
สระ ๗, ปวภูใหญ่ ๗, ปวภู ๗๐๐, เหวใหญ่ ๗, เหวน้อย ๗๐๐,
มหาสุบิน ๗, สุบิน ๗๐๐, มหากัลป ๘๔๐,๐๐๐ เหล่านี้ ทั้งพาลและ
บัณฑิตเร่ร่อนท่องเที่ยวไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้ ความหวังว่า
เราจักอบรกรรมที่ยังไม่อำนวยผลให้อำนวยผล หรือเราสัมผัสทุกข์ต้อง
กรรมที่อำนวยผลแล้ว จักทำให้สุดสิ้นด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยตะบะ
หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ ไม่มีในที่นั้น สุขทุกข์ที่ทำให้มีที่สุดได้
เหมือนดวงของให้หมดด้วยทะนาน ย่อมไม่มีในสงสารด้วยอาการอย่างนี้
เลย ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นและลดลง
พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป สิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคล
ขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถ้อมันรูป
เพราะยึดมันรูป จึงเกิดทิวฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มี
ใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป สิ้นสุข
และทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง
ฉะนั้น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัตตญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อ
วิญญานมีอยู่. เพราะถ้อมันวิญญาน เพราะยึดมันวิญญาน จึงเกิด
ทิวฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอัน

ใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป สิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือน
กลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยง
หรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้
ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป
สิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง
ฉะนั้น ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ...
เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้
ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป

สิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดที่ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ค้นคว้าแล้วด้วยใจ แม้สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป สิ้นสุขแลทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยใน ฐานะ ๖ นี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกข์สมุทัย แม้ในทุกข์นิโรธ แม้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราตถาคต เรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

[๔๓๓] กรุงสาวตถิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อยมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง.

จบ มหาทิฏฐิสูต

๕. สัสตทิฏฐิสูต

ว่าด้วยความเห็นว่าโลกเที่ยง

[๔๓๔] ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง ไข้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาน เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดที่ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว คั่นคว้าแล้วด้วยใจ แม้สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัย ในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ใน ทุกขสมุทัย แม้ในทุกข์นิโรธ แม้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกผู้นี้ เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็น ธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ สัสสตทิวฐิสูต

๑๐. อัสสตทิวฐิสูต

ว่าด้วยความเห็นว่าโลกไม่เที่ยง

[๔๓๕] กรุงสาวัดดี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อยมันอะไร เพราะยึดมันอะไร

จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ ฯลฯ เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ
เมื่อสัญญาามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ ฯลฯ
วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง
ใช่ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดที่ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว
บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ค้นคว้าแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยงเล่า ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า
โลกไม่เที่ยง ใช่ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัย
ในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ใน
ทุกขสมุทัย แม้ในทุกขนิโรธ แม้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสาวก
ผู้นี้ เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ อัสสตทิฏฐิสสูตร

๘-๑๐ อรรถกถาหาทิกฺขิตฺตสูตรเป็นต้น

ถึงสูตรที่ ๑๐

บทว่า อกฺกา คือ (กายทั้ง ๓) ไม่มีใครสร้าง.

บทว่า อกฺกวิธา คือ ไม่มีใครทำการจัดแจง (ให้สร้าง) อธิบายว่า
แม้ที่ใคร ๆ ให้ทำด้วยบอกว่า จงทำอย่างนี้ ก็ไม่มี.

บทว่า อนิมนฺตา คือ ไม่มีใครเนรมิตแม้ด้วยฤทธิ์.

บทว่า อนิมนฺตวิธา คือ การจัดแจง ไม่มีใครเนรมิตแล้ว. อธิบาย
ว่า ไม่ใช่ที่ใคร ๆ ควรเนรมิตได้ ปาฐะว่า อนิมนฺตพฺพา ดังนี้บ้าง.

บทว่า วญฺญา คือ ไม่มีผล ได้แก่ ไม่ให้เกิดผลอะไร ๆ เหมือน
สัตว์เลี้ยงที่เป็นหมัน และตาลที่เป็นหมัน (ตาลตัวผู้) เป็นต้น*

บทว่า กุญฺจฺจา ความว่า ยืนห้อยอยู่เหมือนยอดกุเหา (เพราะเหตุนี้)
จึงชื่อว่า กุญฺจฺจา

บทว่า เอตฺถิกุญฺจฺยาญฺจฺจิตฺตา ตั้งอยู่ เป็นเหมือนตั้งอยู่คจฺเสาระเนียด
เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า เอตฺถิกุญฺจฺยาญฺจฺจิตฺตา อธิบายว่า เสาระเนียดที่ฝังดี
แล้ว ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวฉันใด กายก็ตั้งอยู่ฉันนั้น.

บทว่า น อธิษฺนฺติ ความว่า ไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่มั่นคงคจฺเสาระเนียด
ฉะนั้น

บทว่า น วิปริณฺมฺนฺติ ความว่า ไม่ละปกติ.

บทว่า น อญฺณมฺมญฺญํ พฺยาเชนฺติ ความว่า ไม่เบียดเบียนกันและกัน.

บทว่า นาลํ แปลว่า ไม่สามารถ.

๑. อรรถกถาเป็น วชฺฐาติ ปัสฺวชฺฐา ตาลาทโย วฺย. ฉบับพม่าเป็น วญฺญปสฺวญฺญตาลาทโย
วฺย.

บาลีเป็น วญฺญา แปลตามฉบับพม่า

ในบทว่า **ปฐวีกาโย** เป็นต้น มีอธิบายว่า ปฐวินันแถ ชื่อว่า ปฐวีกาเย (กองดิน) หรือปฐวีสมุหะ (มูลดิน).

บทว่า **สตุตุนัน** เฑว กายัน มีความว่า ศัสตราที่พินลงไป ในกองถั่วเขียว เป็นต้น ย่อมแทรกเข้าไปในระหว่างถั่วเขียว เป็นต้น ฉนั้นใด ศัสตราก็แทรกเข้าไปในระหว่าง คือทางช่อง ได้แก่ ทางที่ว่างของ กายทั้ง ๗ ฉนั้น.

ในการมานัน พวกมิจฉาทิฏฐิแสดงว่า จะมีแต่เพียงหมายรู้ อยู่ อย่างเดียวเท่านั้นว่า เราปลงผู้นี้จากชีวิต (ฆ่าสัตว์).

มิจฉาทิฏฐิกบุคคล (ผู้นิยมในลัทธินี้) พวกกันแสดงการปลงใจ เชื้อแบบไร้ประโยชน์ (ที่ได้มา) ด้วยเหตุเพียงการตริกแต่เพียง อย่างเดียว (โดยใช้หลักตักกวิทยาเพียงอย่างเดียว) ว่า กำเนิดใหญ่ คือ กำเนิดที่สำคัญ มี ๑,๕๐๐,๐๐๐ รวมกับกำเนิดอื่นอีก ๖,๖๐๐ และกรรม อีก ๕๐๐ ด้วยบทว่า **โยนิปมุขสตุตสสุตทานิ**.

แม้ในบทว่า **ปญจ จ กมฺมานิ ตีณิ จ กมฺมานิ** (กรรม ๕ และ กรรม ๓) เป็นต้น ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้.

ฝ่ายอาจารย์บางพวกกล่าวว่า มิจฉาทิฏฐิกบุคคลทั้งหลาย กล่าวถึงกรรม ๕ ด้วยอำนาจอินทริย์ ๕ กล่าวถึงกรรม ๓ ด้วยอำนาจ กายกรรม เป็นต้น.

ส่วนในบทว่า **กมุเม จ อตุตฺตกมุเม จ** (กรรมและกรรมครั้งหนึ่ง) นี้ มีอธิบายว่า กายกรรมและวจิกรรมของเจ้าลัทธินั้น ได้ชื่อว่าเป็นกรรม มโนกรรม ได้ชื่อว่าเป็นกรรมครั้งหนึ่ง.

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่า ปฏิปทา มี ๖๒ ด้วยบทว่า **ทวญฺฉิปฏิปทา**.

บทว่า **ทวฏฺฐนุตรกปฺปา** ความว่า ในกัปใหญ่กัปหนึ่ง มีกัปชื่อว่า
อันตรกัป (กัปย่อย) ๖๔ กัป.

แต่ว่า เจ้าลัทธินี้ ไม่รู้กัปอื่นอีก ๒ กัป (สังวัฏฏฐายีกัป ๑
วิวัฏฏฐายีกัป ๑) จึงกล่าวอย่างนี้.

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวถึง **อภิชาติ** (กำเนิด) ๖ เหล่านี้ คือ
กัณหาภิชาติ ๑ นีลาภิชาติ ๑ โลหิตาภิชาติ ๑ หลัททาภิชาติ ๑
สุกกาภิชาติ ๑ ปรมสุกกาภิชาติ ๑ ด้วยบทว่า **ฉพาภิชาติโย**.

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่ บรรดากำเนิดทั้ง ๖ นั้น **โอรัมภิก-**
กำเนิด (การเกิดเป็นนายพรานแกะ) **สุกริกกำเนิด** (การเกิดเป็น
นายพรานสุกร) **สาถุณิกกำเนิด** (การเกิดเป็นนายพรานนก) **มาควิกกำเนิด**
(การเกิดเป็นนายพรานเนื้อ) **ลูทธกำเนิด** (การเกิดเป็นนายพราน)
มัจฉมาฏุกกำเนิด (การเกิดเป็นชาวประมง) **โจรกำเนิด** (การเกิดเป็น
โจร) **โจรมาฏุกกำเนิด** (การเกิดเป็นเพศฆมาต ฆ่าโจร) **พันธนาคาริก-**
กำเนิด (การเกิดเป็นเจ้าหน้าที่เรือนจำ) ก็หรือว่า การงานที่ต่ำต้อย
เหล่าอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง นี้ ชื่อว่า **กัณหาภิชาติ** (กำเนิดต่ำ).

กำเนิดภิกษุ มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่ **นีลาภิชาติ** (กำเนิดเขียว)
ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้น ใส่นามลงไปในปัจจุบัน ๔ แล้วจึงฉัน (อาหาร)
และภิกษุทั้งหลายก็เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยอาศัยหนาม ก็บาลีดังกล่าวมานี้
เป็นบาลีของภิกษุนั้นนั่นแล.

อีกอย่างหนึ่ง เขากล่าวกันว่า นักบวชทั้งหลาย เป็นเหมือนอยู่ใน
ในดงหนาม จึงมีชื่ออย่างนี้ (กณฺฐกวุตฺติกา)

เขากล่าวว่ พวกนิครนถ์ที่ใช้ผ้าฝืนเดียว ชื่อว่า **โลหิตาภิชาติ**
(กำเนิดแดง) ว่ากันว่า นิครนถ์พวกนี้บริสุทธีกว่า ๒ พวกแรก.

เขากล่าวว่า สาวกของอเจลกะที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ชื่อว่า **หลิหุทาภิชาติ** (กำเนิดเหลือง) นิครนถ์ทั้งหลาย ทำพวกสาวกที่เป็นคฤหัสถ์ ผู้ถวายปัจจัยของตน ให้มีความสำคัญกว่าพวกนิครนถ์ด้วยกัน ด้วยอาการอย่างนี้.

เขากล่าวว่า พวกอาชีวกผู้ชาย พวกอาชีวกผู้หญิง นี้ชื่อว่า **สุกกาภิชาติ** ว่ากันว่า อาชีวกทั้งหญิงและชายเหล่านั้นบริสุทธีกว่า ๔ พวกแรก.

เขากล่าวว่า **เจ้าลัทธิ** ชื่อ **นันทะ วัจนะ สังกิจจะ มักขลิโคสาล** ชื่อว่า **ปรมสุกกาภิชาติ**. ว่ากันว่า เจ้าลัทธิเหล่านั้น บริสุทธีกว่าพวกอื่นทั้งหมด.

มิฉนาคฤทธิบุคคลกล่าวว่า **ภุมิ** (ระดับของการเจริญเติบโต) ของคนมี ๘ ภุมิเหล่านี้คือ **มันทภุมิ ๑ จิตทาภุมิ ๑ วิมังสภุมิ ๑ อชุตภุมิ ๑ เสขภุมิ ๑ สมณภุมิ ๑ ชานนภุมิ ๑ ปันนภุมิ ๑** ด้วยบทว่า **อภุจฺจ ปุริสภุมิโย**.

บรรดาภุมิทั้ง ๘ นั้น ตลอด (เวลา) ๗ วัน จำเดิมแต่วันเกิด สัตว์ทั้งหลายนับว่ายังอ่อนแอ โง่เง่า เพราะออกมาจากสถานที่คับแคบ เขาว่า นี้ชื่อว่า **มันทภุมิ**.

ส่วนสัตว์เหล่าใดมาจากทุกคติ สัตว์เหล่านั้น ชอบร้องไห้บ่อยๆ และร้องดังด้วย (ส่วน) สัตว์เหล่าใดมาจากสุคติ สัตว์เหล่านั้นหวนระลึกลงสูคตินั้น แล้วก็ชอบหัวเราะ นี้ชื่อว่า **จิตทาภุมิ**.

การจับมือหรือเท้าของมารดาบิดา (หรือ) จับเตียงหรือตั้งแล้ว วางเท้าลงเหยียบพื้น ชื่อว่า **วิมังสภุมิ**.

เวลาที่สามารเดินได้ ชื่อว่า อชุกตภูมิ

ระยะเวลาที่ศึกษาศิลปะ. ชื่อว่า เสขภูมิ.

เวลาที่ออกจากเรือนบวช ชื่อว่า สมณภูมิ

เวลาที่มีความรู้เพราะสั่งเสพ (ศึกษามาจาก) อาจารย์ ชื่อว่า
ชานนภูมิ.

เขากล่าวถึงสมณะผู้ไม่ฉลาดอย่างนี้ว่า ก็ภิกษุเป็นผู้พลัดตก
(จากประโยชน์) เสียแล้ว (เพราะ) พระชินเจ้า หาดรัสอะไรไว้ด้วยไม่
นี้ชื่อว่า ปันนภูมิ.

บทว่า เภถุนปัญญาส อาชีวะสเต ได้แก่ วิธีดำเนินชีวิต ๔,๕๐๐

บทว่า ปริพพาชกสเต ได้แก่ การบวชเป็นปริพพาชก ๑๐๐.

บทว่า นาควาสสเต ได้แก่ นาคมณฑล ๑๐๐.

บทว่า วิเส อินฺทริยสเต ได้แก่ อินทรี ๒,๐๐๐

บทว่า ตีเส นิริยสเต ได้แก่ นรก ๓,๐๐๐

มีจนาทิฎฐิกบุคคลกล่าวหมายถึงหลังมือและหลังเท้าเป็นต้น
ซึ่งเป็นที่โปรยธุลีลง ด้วยบทว่า โรชชาตุโย.

กล่าวหมายถึง อฐ โค พา แพะ สัตว์เลี้ยงเนื้อ และกระบือ ด้วยบทว่า
สตตสณฺณีกพฺภา.

กล่าวหมายถึง ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมาน
ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และหญ้ากับแค้น ด้วยบทว่า อสณฺณีกพฺภา.

กล่าวหมายถึง ต้นอ้อย ต้นไผ่ และต้นอ้อเป็นต้น ซึ่งมีต้น (ใหม่)
งอกขึ้นที่ตา ด้วยบทว่า นิคณฺจิกพฺภา.

บทว่า สตุต ทิพฺพา ได้แก่ เทพจำนวนมาก ก็มีจนาทิฏฐิกบุคคล
นั้น เรียก (เทพเหล่านั้น) ว่าสัตว์. แม่มนุษย์ก็มีจำนวนมาก เขาก็เรียก
(มนุษย์เหล่านั้น) ว่าสัตว์.

บทว่า สตุต ปิสฺสาจา ได้แก่ ปิสฺสาจจำนวนมากมาย มีจนาทิฏฐิกบุคคล
ก็เรียก (ปิสฺสาจจำนวนมากเหล่านั้น) ว่าสัตว์.

บทว่า สรา ได้แก่ สระใหญ่ เขากล่าวหมายถึงสระกัณณมฺฤณะ
สระรถการะ สระอโนดาต สระสีหปฺปาตะ สระมณฑากินี สระมูจลินท์
และสระกฺุณณละ.

บทว่า ปฺรฺฐฺญา ได้แก่ ห้วง.

บทว่า ปฺปาตา ได้แก่ เหว ใหญ่.

บทว่า ปฺปาตสฺตานี ได้แก่ เหวเล็ก ๓๐๐.

บทว่า สฺสุปฺปนา ได้แก่ สฺสุปฺปนใหญ่ ๗.

บทว่า สฺสุปฺปนสฺตานี ได้แก่ สฺสุปฺปนเล็ก ๗.

บทว่า มหากปฺปิโน ได้แก่ มหากัปปทั้งหลาย

ในข้อนี้ เจ้าลัทธินั้นมีความเห็นดังนี้ว่า เมื่อบุคคลเอาปลายหญ้าคา
จุ่มน้ำออกจากสระใหญ่ ๑ สระ โดย ๑๐๐ ปี ค่อน้ำ ๑ หยด แล้วทำ
สระนั้นให้แห้งถึง ๗ ครั้ง (อย่างนี้) จัดเป็นมหากัปป ๑. พาลและบัณฑิต

๑. อรรถกถาว่า สตุต ทิพฺพาติ พหุเทวา โสมนสตุตาติ วทติ มนุสฺสาปิ อนนฺดา สตุตาติ วท
ติ.

สตุต ปิสฺสาจาติ มหฺนฺตมฺหฺนฺตา สตุตาติ วทติ. จบัปฺพมาเป็น สตุต เทวาติ พหุ เทวา, โส
ปฺน

สตุตาติ วทติ. มนุสฺสาปิ อนนฺตา, โส สตุตาติ วทติ. สตุต เปสฺสาจาติ ปิสฺสาจา มหฺนฺตมฺหฺน
ตา,

สตุตาติ วทติ. แปลตามฉบับพม่า.

๒. ฉบับพม่าเป็น ปฺรฺฐฺญาติ คณฺฐิตา. ปฺปาตาติ มหาปฺปาตา.

ปล่อยให้มหาภักเห็นปานนี้ สิ้นไปได้ ๘,๕๐๐,๐๐๐ มหาภัก แล้วก็จะทำที่สุดทุกข์ได้.

เชื่อกันว่า ในระยะเวลาระหว่างนั้น แม้บัณฑิตก็ไม่สามารถจะบริสุทธิ์ได้ ทั้งคนพาลก็ไม่เลยจากนั้นไปได้.

บทว่า สีเลน วา ได้แก่ ด้วยศีลของอเจลกะหรือด้วยศีลอย่างอื่น ชนิดใดชนิดหนึ่ง แม้ด้วยวัตรก็เช่นนั้นเหมือนกัน.

บทว่า ตปน ความว่า ผู้ใดคิดว่า เราเป็นบัณฑิต แล้วบริสุทธิ์ ในระยะเวลาระหว่าง (มหาภักเหล่านั้น) ผู้นั้นชื่อว่าทำกรรมที่ยังไม่สุกงอม ให้สุกงอม ด้วยการบำเพ็ญตบะ. ผู้ใดคิดว่า เขาเป็นพาล ดังนี้แล้ว ล่วงเลยเวลากำหนดดังกล่าวแล้วไป ผู้นั้นชื่อว่าได้สัมพัศกรรมที่ยังไม่สุกงอมแล้วทำให้สิ้นสุดไปได้.

บทว่า เหว นตฺถิ คือ เหว นตฺถิ. ก็กรรมทั้งสองอย่างนั้น เจ้าลัทธิตีแสดงว่า ใครๆไม่สามารถจะทำได้.

บทว่า โทณมิตฺเต แปลว่า เป็นเหมือนดวงด้วยทะนาน.

บทว่า สุขทุกฺโข คือ สุขทุกข์ (แปลว่า สุขและทุกข์)

บทว่า ปริยนตฺกเต คือ (สังสารวัฏ) ถูกทำให้มีที่สุดได้ตามเวลาที่มีกำหนดดังกล่าวแล้ว.

บทว่า นตฺถิ ทายนฺวทฺตฺมเน คือไม่มีความเสื่อมและเจริญ อธิบายว่า สังสารวัฏของบัณฑิตก็ไม่เสื่อม (สิ้นสุดลง) ของคนพาลก็ไม่เจริญ (ยึดออกไป).

บทว่า อุกฺกัสมวกัสม นีเป็นไวยพจน์ของความเสื่อมและความเจริญเหมือนกัน.

บัดนี้ เมื่อจะให้ความหมายนั้นสำเร็จด้วยอุปมา พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสคำว่า **เสยยถาปี นาม เป็นต้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตฺตคฺคฺเช** ได้แก่ กลุ่มด้ายที่กรอไว้
กำลังคลี่คลายออกไปนั่นเอง.

ด้วยบทว่า **ปเลติ** เจ้าลัทธิแสดงว่า กลุ่มด้ายที่วาง (เงื่อนหนึ่ง) ไว้
บนภูเขา หรือบนยอดไม้ แล้วขว้างไป จะคลี่คลายไปตามขนาด
(ความยาว) ของด้าย เมื่อด้ายหมดแล้ว ก็จะหยุดลงในที่นั้นแหละ
ไม่ไปต่อ ฉันท ไค พาลและบัณฑิตก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อแก้ไขไป
ก็จะสิ้นสุดความสุขความทุกข์ได้ ตามอำนาจกาลเวลา คือจะผ่านพ้น
สุขทุกข์ไปได้ ตามกาลเวลาดังกล่าวแล้ว.

จบ อรรถกถาสูตฺรที่ ๘ ถึงสูตฺรที่ ๑๐.

๑๑. อันตฺวาสูตฺร

ว่าด้วยความเห็นว่าโลกมีที่สุค

[๔๗๖] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมันอะไร เพราะยึดมันอะไร
จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกมีที่สุค. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ อันตฺรวาสูตฺร

๑๒. อนันตवासูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า โลกไม่มีที่สุด

[๔๓๗] กรุงสาวัตถิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมันอะไร เพราะยึดมันอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกไม่มีที่สุด ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ อนันตवासูตร

๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า ชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกัน

[๔๓๘] กรุงสาวัตถิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมันอะไร เพราะยึดมันอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ตังชีวังตังสรีรังสูตร

๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า ชีพกับสรีระเป็นคนละอย่าง

[๔๓๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือนั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ชีพเป็นอย่างอื่น สรีระเป็นอย่างอื่น.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์
ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็น
เบื้องหน้า.

จบ อัญญาชิวังอัญญาสรวิงสูตร

๑๕. โหติตถาคตสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า สัตว์ตายแล้วเกิด

[๔๔๐] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยึดมันอะไร
จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก.
ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์
ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็น
เบื้องหน้า.

จบ โหติตถาคตสูตร

๑๖. นโหติตถาคตสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่าสัตว์ตายแล้วไม่เกิด

[๔๔๑] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยึดมันอะไร
จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เกิดอีก.
ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์
ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็น

เบื้องหน้า.

จบ นโหดิตถาคตสูตร

๑๗. โหติจนาจโหติตถาคตสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า สัตว์ตายแล้วเกิดบ้างไม่เกิดบ้าง

[๔๔๒] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยัดมันอะไร
จึงเกิดทกฺขณฺฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว เกิดอีกก็มี
ไม่เกิดอีกก็มี. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ
เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ โหติจนาจโหติตถาคตสูตร

๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคตสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า สัตว์ตายแล้วเกิดและไม่เกิดก็หาไม่ได้

[๔๔๓] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยัดมันอะไร
จึงเกิดทกฺขณฺฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็ไม่ใช่
ไม่เกิดอีกก็ไม่เชิง. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ
เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถ้อมมันรูป เพราะ
ยัดมันรูป จึงเกิดทกฺขณฺฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก
ก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่เชิง ฯลฯ.

[๔๔๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกฺขฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้า แต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดที่ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ค้นคว้าแล้วด้วยใจ แม้สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยงเล่า ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกฺขฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้า แต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็ไม่ใช่ ย่อมไม่เกิดอีกก็ไม่เชิง ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยใน ฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกข์สมุทัย แม้ในทุกข์นิโรธ แม้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ เนวโหตินนโหติตถาคตสูตร

จบ โสตาปัตตวรรค

จบ ไวยากรณ์ ๑๘

๑๑-๑๘. อรรถกถาอันตวาสูตรเป็นต้น

ถึงสูตรที่ ๑๘

บทว่า อนุตวา โลโก ความว่า ทิฏฐิที่เกิดขึ้นด้วยการยึดถือนั้น หรือด้วยการตรึกว่า โลกคือนิमितที่ขยายไปได้ด้านเดียว (มีที่สิ้นสุด).

บทว่า อนนุตวา ความว่า ทิฏฐิที่เกิดขึ้นด้วยการยึดถือนั้น หรือด้วยการตรึกว่า โลกคือนิमितที่กำหนดขนาดไม่ได้ ขยายไปทุกด้าน (ไม่มีที่สิ้นสุด).

บทว่า ตัง ชีวั ตัง สรีริ ได้แก่ ทิฏฐิที่เกิดขึ้นว่า ชีพกับสรีระเป็น อย่างเดียวกัน.

บทที่เหลือในทุกแห่ง มีความหมายง่ายทั้งนั้นแล.

อีกอย่างหนึ่ง ไวยาकरणะ เหล่านี้ มี ๑๘ อย่าง ด้วยอำนาจ โสตาปัตติมรรคก่อน นี้เป็นการถึงครั้งที่ ๑.

จบ อรรถกถาโสตปาตติวรรคที่ ๑

ไวยาकरणะ ๑๘ จบบริบูรณ์

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. วาตสูตร ๒. เอตังมมสูตร ๓. โสอัตตสูตร ๔. โนจเมสียาสูตร
๕. นัตถิทินนสูตร ๖. กโรโตสูตร ๗. เทตสูตร ๘. มหาทิฏฐิสูตร
๙. สัสสททิฏฐิสูตร ๑๐. อัสสททิฏฐิสูตร ๑๑. อันตวาสูตร ๑๒. อนันตวา-
- สูตร ๑๒. ตังชีวัตังสรีริสูตร ๑๔. อัญญังชีวัอัญญังสรีริสูตร
๑๕. โหติตถาคตสูตร ๑๖. นโหติตถาคตสูตร ๑๗. โหติจจนโหติ-

ตถาคตสูตร ๑๘. เหวโหตินนโหติตถาคตสูตร.

ทิวฎฐิสังยุต

ทุตติยเปยยาลที่ ๒

๑. วาตสูตร

[๔๔๕] กรุงสาวัตถิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยัดมันอะไร
จึงเกิดทิวฎฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์
ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้น หรือไม่ตก
เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถ้อมมันรูป เพราะ
ยัดมันรูป จึงเกิดทิวฎฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจ
เสาระเนียด เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัตตัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่
ฯลฯ เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะถ้อมมันวิญญาน เพราะยัดมันวิญญาน
จึงเกิดทิวฎฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจ
เสาระเนียด

[๔๔๖] ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถ้อมมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฎฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ
เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ เทียงหรือไม่เทียง ?

ภ. ไม่เทียงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์ และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด. (ไวยาकरणะตอนแรกอย่างพิสดาร มี ๑๘)

จบ วาตสูตร

๑๘. เนวโหตินนโหติสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า สัตว์ตายแล้วเกิดและไม่เกิดก็หาไม่ได้

[๔๔๗] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้ ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะ
ยึดมั่นรูป จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายไปแล้ว ย่อมเกิดอีก
ก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่...
เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่น
วิญญาณ จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายแล้ว ย่อมเกิดอีก
ก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้.

[๔๔๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตาย
แล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ไช้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่
เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า
สัตว์หลังจากตายไปแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้
เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายไป

แล้ว ย่อมเกิดอีกก็ห้ามมิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็ห้ามมิได้ ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทวิภูตฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายไปแล้ว ย่อมเกิดอีกก็ห้ามมิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็ห้ามมิได้.

จบ เนวโหตินนโหติสูตร

๑๕. ฐปิอัตตสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่มีรูป

[๔๔๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
จึงเกิดทวิภูตฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่-
สลายไป ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะ
ยึดมั่นรูป จึงเกิดทวิภูตฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูป หลังจากตายแล้ว
ย่อมไม่สลายไป เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่...
เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน
จึงเกิดทวิภูตฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

[๔๔๐] ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทวิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อตตาทที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถ้อยมันทุกข์ เพราะยิดมันทุกข์ จึงเกิดทวิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อตตาทที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เวทนา ฯลฯ ลัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมันสิ่งนั้น จะพึงเกิดทวิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อตตาทที่มีรูปหลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถ้อยมันทุกข์ เพราะยิดมันทุกข์ จึงเกิดทวิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อตตาทที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

จบ ฐปีอตตสูตร

อรรถกถาทุติยคมนาทวารค*

การถึงครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยอำนาจทุกข์

๑. พระสูตรเป็น ทุติยเปยยาล

แม้ในข้อนั้น ไวยากรณ์ก็มี ๑๘ ต่อจากไวยากรณ์ ๑๘ นั้นไป
ก็มี ไวยากรณ์ ๘ มีอาทิว่า **อิตตามีรูป** ดังนี้. การถึงนั้น รวมกับ
ไวยากรณ์เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ในไวยากรณ์ที่ ๒
ดังนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รูป** ได้แก่ อารมณ์นั่นเอง คือ
ทิวฏฐิที่ยึดถือ (อารมณ์) ว่าเป็นอิตตา.

จบ อรรถถาอรุปีอิตตสูตร

๒๐. อรุปีอิตตสูตร

ว่าด้วยอิตตาไม่มีรูป

[๔๕๑] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมันอะไร เพราะยึดมันอะไร
จึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อิตตาที่ไม่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อม
ไม่สลายไป ฯลฯ

จบ อรุปีอิตตสูตร

อรรถถาอรุปีอิตตสูตรที่ ๒๐

บทว่า **อรุปี** ได้แก่ ฌาน คือ ทิวฏฐิที่ยึดถือฌานว่าเป็น อิตตา.

จบ อรรถถาอรุปีอิตตสูตร

๒๑. รูปปัจจุรูปปัจตตสูตร

ว่าด้วยอตตาทังที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป

[๔๕๒] กรุงสาวตถิ. อตตาทังที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป หลังจาก
ตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ

จบ รูปปัจจุรูปปัจตตสูตร

อรรถกถารูปปัจจุรูปปัจตตสูตรที่ ๒๑

บทว่า รูปปัจจุรูป ได้แก่ อารมณ์และฌาน คือ ทิฏฐิที่ยึดถือ
(อารมณ์และฌาน) ว่า เป็น อตตาท.

จบ อรรถกถารูปปัจจุรูปปัจตตสูตร

๒๒. เนวรูปินารูปปัจตตสูตร

ว่าด้วยอตตาทังที่มีรูปก็หาไม่ได้ ไม่มีรูปก็หาไม่ได้

[๔๕๓] ฯลฯ อตตาทังที่มีรูปก็หาไม่ได้ ไม่มีรูปก็หาไม่ได้ หลังจาก
ตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ

จบ เนวรูปินารูปปัจตตสูตร

อรรถกถาเนวรูปินารูปปัจตตสูตรที่ ๒๒

บทว่า เนวรูปินารูป ได้แก่ ทิฏฐิที่ยึดถือด้วยเหตุเพียง ตักกะ

(การตรีภ)

จบ อรรถกถาเนวรูปีนารูปี้อัตตาสูตร

๒๓. เอกันตสุขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว

[๔๕๔] ๑๗. อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว หลังจากตายไปแล้ว
ย่อมไม่สลายไป. ๑๗.

จบ เอกันตสุขีสูตร

อรรถกถาเอกันตสุขีสูตรที่ ๒๓

บทว่า เอกนฺตสุขี ได้แก่ ทิฏฐิที่เกิเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ได้ฌาน
ผู้ใช้ตักกะ (เป็นนักตักกวิทยา) และผู้ระลึกชาติได้.

อธิบายว่า ทิฏฐิอย่างนี้ (อัตตามีสุขโดยส่วนเดียว) ย่อมเกิดขึ้น
แม้แก่บุคคลผู้ได้ฌาน ใฝ่ใจถึงอัตตภาพที่มีสุขส่วนเดียวในอดีต.

สำหรับบุคคลผู้ใช้ตักกะ ทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น (อย่างนี้) ว่า ในปัจจุบัน
เรามีสุขโดยส่วนเดียว. ฉันทิใด แม้ในอนาคต เราก็จักเป็นผู้มีสุขโดย
ส่วนเดียว ฉันทันัน.

ทิฏฐิอย่างนี้ย่อมเกิดขึ้น แม้แก่บุคคลผู้ระลึกชาติได้ ก็ระลึกถึง
ภาวะที่เป็นสุขได้ถึง ๗-๘ ภพ.

จบ อรรถกถาเอกันตสุขีสูตรที่ ๒๓

๒๔. เอกันตทุกขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว

[๔๕๕] อัศตาทิมี่ทุกข์โดยส่วนเดียว หลังจากตายไปแล้ว
ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ.

จบ เอกันตทุกขีสูตร

อรรถกถาเอกัณตทุกขีสูตรที่ ๒๔

แม้ในบทว่า เอกนุตทุกขี เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน

จบ อรรถกถาเอกัณตทุกขีสูตร

๒๕. เอกัณตสุขทุกขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่มีทั้งสุขและทั้งทุกข์

[๔๕๖] ฯลฯ อัตตาที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ หลังจากตายไปแล้ว
ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ

จบ เอกัณตสุขทุกขีสูตร

๒๖. อทุกขมสุขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข

[๔๕๗] อัตตาไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อม
ไม่สลายไป ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะ
ยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจาก
ตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญาามีอยู่ ฯลฯ
เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะ
ยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข

หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

[๔๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทุกข์ขึ้นอย่างนี้ว่า อตตานิไม่มีทั้งทุกข์- ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถ้อยมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทุกข์ขึ้นอย่างนี้ว่า อตตานิไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถ้อยมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทุกข์ขึ้นอย่างนี้ว่า อตตานิไม่มีทั้งทุกข์- ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถ้อยมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทุกข์ขึ้นอย่างนี้ว่า อตตานิไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

จบ อทุกขมสุขีสสูตร

จบ ทิฏฐิสังยุต ทุติยเปยยาลที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ :-

๑๗. ชาติสูตร ๑๘. เหนวโหินโหติสูตร ๑๙. รูปีอัตตสูตร
๒๐. อรูปีอัตตสูตร ๒๑. รูปีจอรूपีจัตตสูตร ๒๒. เหนวรูปีนารूपีอัตตสูตร
๒๓. เอกันตสุขีสูตร ๒๔. เอกันตทุกขีสูตร ๒๕. เอกันตสุขทุกขีสูตร
๒๖. อทุกขมสุขีสูตร.

คตติยเปยยาลที่ ๓*

๑. นวาทสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิด มิจฉาทิฏฐิ

[๔๕๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยัดมันอะไร
จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย้อมไม่พัด แม่น้ำย้อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์
ย้อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย้อมไม่จืด หรือย้อมไม่ตก
เป็นของตั้งอยู่มั่นคงคงเสาระเนียด ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ก. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถ้อมมันรูป เพราะ
ยัดมันรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย้อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่
มั่นคงคงเสาระเนียด เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัตตญญามีอยู่ ฯลฯ
เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะถ้อมมันวิญญาน เพราะ
ยัดมันวิญญาน จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย้อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของ
ตั้งอยู่มั่นคงคงเสาระเนียด.

ก. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ก. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ก. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

๑. อรรถกถาเปยยาลที่ ๓ แก้วไวยัทยเปยยาลที่ ๓

เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกฺขิณีขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงคงเสาระเนียด ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทกฺขิณีขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เพราะถือมั่นสิ่งนั้น จึงเกิดทกฺขิณีขึ้น อย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้น หรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่-มั่นคงคงเสาระเนียด เวทนา ฯลฯ ลัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกฺขิณีขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงคงเสาระเนียด ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทกฺขิณีขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เพราะถือมั่นสิ่งนั้น จึงเกิดทกฺขิณีขึ้น อย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงคงเสาระเนียด ฯลฯ* (อีก ๒๔ สุตร เหมือนในวรรคที่ ๒)

จบ นวตสุตฺร

๑ สุตฺรอีก ๒๖ สุตฺร มีความพิสดารเหมือนนัยแห่งสุตฺรนี้

๒๖. อทกขมสุขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข

[๔๖๑] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร
จึงเกิดทกขีขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว
ย่อมไม่สลายไป ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ก. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะ
ยึดมั่นรูป จึงเกิดทกขีขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจาก
ตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เมื่อเวณามิอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญา มิอยู่ ฯลฯ
เมื่อสังขาร มิอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณ มิอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะ
ยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทกขีขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข
หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

[๔๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ-
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ก. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ก. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทกขีขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์-
ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ไฉน ?

ก. ไม่พึงเกิดทกขีขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล สิ่งใดไม่เที่ยง
สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เพราะถือมั่นสิ่งนั้น จึงเกิดทิวฏฐิขึ้น
อย่างนี้ว่า อตตาทิไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป
เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อตตาทิไม่มีทั้งทุกข์-
ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ไซ้ไหม ?

ภ. ไม่พึงเกิดทิวฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล สิ่งใดไม่เที่ยง
สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เพราะถือมั่นสิ่งนั้น จึงเกิดทิวฏฐิขึ้น
อย่างนี้ว่า อตตาทิไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

จบ ทิวฏฐิสังยุตตปิฎกเปยยาลที่ ๓

อรรคถาตติยเปยยาลที่ ๓

เปยยาลที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยสูตรเหล่านั้นนั่นแล
(รวม) ๒๖ สูตร ด้วยอำนาจอนิจจัง ทุกขัง.

จบ อรรคถาตติยเปยยาลที่ ๓

จตุตถเปยยาลที่ ๔

๑. นวาทสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิด มิจฉาทิฏฐิ

[๔๖๓] กรุงสาวัตถิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยัดมันอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้น หรือไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงคงเสาระเนียด ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถ้อมมันรูป เพราะยัดมันรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงคงเสาระเนียด เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อ สัตถุญนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญูญามีอยู่ เพราะถ้อมมัน วิญญูญาน เพราะยัดมันวิญญูญาน จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงคงเสาระเนียด.

[๔๖๔] ก. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ก. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ก. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

๑ อรรถกถาเปยยาลที่ ๔ แก้วรวมไว้ท้ายเปยยาลที่ ๔

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น-
อิตตาของเรา ?

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ เที่ยง-
หรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรา ?

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๔๔๖] ภ. เพราะเหตุนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใด
อย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก
หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้รูป
ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง
อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อิตตาของเรา
เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขาร
อย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต

และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือ ประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ฯลฯ (อีก ๒๔ สุตร เหมือนในวรรคที่ ๒)

จบ นวตสุต

๒๖. อทุกขมสุขีสุต

ว่าด้วยอัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์และทั้งสุข

[๔๖๖] กรุงสาวตถิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยึดมันอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของ ข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถ้อมมันรูป เพราะยึดมันรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญาามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะ ถ้อมมันวิญญาณ เพราะยึดมันวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

[๔๖๗] ภ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นันของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรา ?

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือ
ไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นันของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๔๖๘] ภ. เพราะเหตุนี้แล ภิกษุทั้งหลาย รูปร่างใดอย่างหนึ่ง
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือ
ตะเอยด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ รูปทั้งหมดนั้น

เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า
นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใด
อย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง
 ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน
เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ใน
ที่ไกลหรือในที่ใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา
เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก
ผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา
แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด
เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น
เพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี...

จบ ทิฏฐิสังยุต

อรรถกถาจุดตเปยยาที่ ๔

ส่วนเปยยาที่ ๔ ตรัสไว้ด้วยอำนาจปริวัฏฏ์ ๓ แล.

จบ อรรถกถาจุดตเปยยาที่ ๔

จบ อรรถกถาทิฏฐิสังยุต

๔. โอกัณตสังยุต

๑. จักขุสูต

ว่าด้วยสักขานุสารี และชัมมานุสารีบุคคล

[๔๖๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย จักไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา
หูไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา จมูกไม่เที่ยง
มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ลิ้นไม่เที่ยง มีอันแปรปรวน
เป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา กายไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่น
เป็นธรรมดา ใจไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา
ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่นไม่หวั่นไหว ซึ่งธรรมเหล่านี้
เรากล่าวผู้นี้ว่า สักขานุสารี ก้าวลงสู่ สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่ สปปุริสภูมิ
ล่วงภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้วพึงเข้าถึงนรก
กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ทรายเท่าที่
ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่ง โสคาปัตติผล คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้
ย่อมควรเพ่งด้วยปัญญา โดยประมาณอย่างนี้แก่ผู้ใด เราเรียกผู้นี้ว่า
ชัมมานุสารี ก้าวลงสู่ สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่ สปปุริสภูมิ ล่วงภูมิปุถุชน
ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้ว พึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน
หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ทรายเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่ง
โสคาปัตติผล คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดรู้เห็นธรรมเหล่านี้
เรากล่าวผู้นี้ว่าเป็นพระโสคาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ จักขุสูต

๒. รูปสูตร

ว่าด้วยสักขานุสารี และชัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๐] กรุงสรวัดดี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อน
ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา
เสียงไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา กลิ่นไม่เที่ยง
มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา รสไม่เที่ยง มีอันแปรปรวน
เป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา โผฏฐัพพะไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็น
อย่างอื่นเป็นธรรมดา ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็น
อย่างอื่นเป็นธรรมดา ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวซึ่ง
ธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า สักขานุสารี ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม
ก้าวลงสู่สัพปริสภูมิล่วงภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้ว
พึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ
ตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมเหล่านี้ ย่อมควรเพ่งด้วยปัญญา โดยประมาณอย่างนี้แก่ผู้ใด
เรากล่าวผู้นี้ว่า ชัมมานุสารี ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่สัพปริสภูมิล่วง
ภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้ว พึงเข้าถึงนรก
กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ตราบเท่าที่
ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดรู้เห็นธรรม
เหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ รูปสูตร

๓. วิญญาณสูตร

ว่าด้วยสักขานุสสารี และธัมมานุสสารีบุคคล

[๔๗๑] กรุงสาวัดถิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย จักขุวิญญาณไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็น
ธรรมดา โสตวิญญาณ ฯลฯ ฆานวิญญาณ ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ ฯลฯ
กายวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่น
เป็นธรรมดา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวซึ่งธรรม
เหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า สักขานุสสารี ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมควรเพ่งด้วยปัญญา โดยประมาณอย่างนี้
แก่ผู้ใด เรากล่าวผู้นี้ว่า ธัมมานุสสารี ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดรู้เห็น
ธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่าเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำ
เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ วิญญาณสูตร

๔. ผัสสสูตร

ว่าด้วยสักขานุสสารี และธัมมานุสสารีบุคคล

[๔๗๒] กรุงสาวัดถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุสัมผัสไม่เที่ยง
มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา โสตสัมผัส ฯลฯ ฆานสัมผัส
ฯลฯ ชิวหาสัมผัส ฯลฯ กายสัมผัส ฯลฯ มโนสัมผัสไม่เที่ยง มีอัน
แปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น
ไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า สักขานุสสารี ฯลฯ

เป็นผู้ที่ยังที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ฝัศตสูตร

๕. เวทนาสูตร

ว่าด้วยสักขานุสาริ และชัมมานุสาริบุคคล

[๔๗๓] กรุงสรวัดถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุสัมผัสสชาเวทนา ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ กายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเวทนา ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า สักขานุสาริ ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ เวทนาสูตร

๖. สัมมัตถสูตร

ว่าด้วยสักขานุสาริ และชัมมานุสาริบุคคล

[๔๗๔] กรุงสรวัดถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปสัมมัตถไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา สัททสัมมัตถ ฯลฯ คันธสัมมัตถ ฯลฯ รสสัมมัตถ ฯลฯ โสภณสัมมัตถ ฯลฯ ชัมมสัมมัตถ ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า สักขานุสาริ ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ สัมมัตถสูตร

๗. เจตนาสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสारी และชัมมานุสारीบุคคล

[๔๗๕] กรุงสาวัตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปสัจฺญเจตนา ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา สัททสัจฺญเจตนา ฯลฯ คันธสัจฺญเจตนา ฯลฯ รสสัจฺญเจตนา ฯลฯ โผฏฐัพพสัจฺญเจตนา ชัมมสัจฺญเจตนา ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรา กล่าวผู้นี้ว่า สัทธานุสारी ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ เจตนาสูตร

๘. ตัณหาสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสारी และชัมมานุสारीบุคคล

[๔๗๖] กรุงสาวัตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปตัณหาไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา สัททตัณหา ฯลฯ คันธตัณหา ฯลฯ รสตัณหา ฯลฯ โผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ ชัมมตัณหาไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหว ซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรา กล่าวผู้นี้ว่า สัทธานุสारी ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ตัณหาสูตร

๕. ธาตุสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสारी และธัมมานุสारीบุคคล

[๔๗๗] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฐวีธาตุไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา อาโปธาตุ ฯลฯ เตโชธาตุ ฯลฯ วาโยธาตุ ฯลฯ อากาศธาตุ ฯลฯ วิญญาณธาตุไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหว ซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า สัทธานุสारी ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ธาตุสูตร

๑๐. ขันธสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสारी และธัมมานุสारीบุคคล

[๔๗๘] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหว ซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า สัทธานุสारी ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่สัพปริสภูมิล่วงภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้วพึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ทราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ ย่อมควรเพ่งด้วยปัญญา โดยประมาณอย่างนี้แก่ผู้ใด เรากล่าวผู้นี้ว่า

ชั้นมานุสาร์ก็วลงสู่สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่สัพปริสภูมิ ถ่วงภูมิปุถุชน
ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้วพึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

หรือปิดติวีสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ทรายเท่าที่ยังไม่ทำให้แข็งซึ่ง
โศดาปัดติผล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใคร่เห็นธรรมเหล่านี้
เรากล่าวผู้นี้ว่า เป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ชันธสูตร

จบ โลกกันตสังยุต

อรรถกถาโลกกันตสังยุต

อรรถกถาจักขุสุตตาทิสฺสูตรที่ ๑-๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในโลกกันตสังยุตดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อธิมุจฺจติ ได้แก่ ย่อมได้ สัทธาธิโมกข์

บทว่า โลกุกนฺโต สมมุตฺตนิยามํ ได้แก่ เข้าไปสู่อุริยมรรค.

ด้วยบทว่า อภพฺโปว ตาว กาลิ กาคู นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงถึงความไม่เป็นอันตราย (เครื่องกีดขวาง) ต่อผล ในเมื่อ
มรรคเกิดขึ้นแล้ว. เพราะว่าเมื่อมรรคเกิดขึ้นแล้ว ขึ้นชื่อว่า
การทำอันตราย (เครื่องกีดขวาง) แก่ผล จะไม่มี ด้วยเหตุนี้แล
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ก็บุคคลนี้ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำ
ให้แข็งซึ่งโศดาปัดติผล และเวลาที่กัปจะถูกไฟไหม้ ก็คงมี (แต่ว่า)
กัปนี้จะไม่พึงถูกไฟไหม้ ทรายเท่าที่บุคคลนี้ยังไม่ทำให้แข็งซึ่ง
โศดาปัดติผล บุคคลนี้ จึงถูกเรียกว่า ผู้ดำรงอยู่ชัวกัป.

๑ อรรถกถาว่า สทฺธาวิโมกฺข จบฺบพฺมาเป็น สทฺธาธิโมกฺขํ แปลตามต้นฉบับพม่า

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 528

บทว่า มคฺคโต นิชฺฌานํ ขมฺนฺติ ความว่า ควรซึ่งการตรวจตราดู
โดยประมาณ.

บทที่เหลือในที่ทุกแห่ง มีความหมายง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาโอภกัณฑ์สังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้คือ

๑. จักขุสูตร ๒. รูปสูตร ๓. วิพัญญสูตร ๔. ฝัศสุตฺต
๕. เวทนาสูตร ๖. สัณฺญาสูตร ๗. เจตนาสูตร ๘. ตัณหาสูตร ๙. ชาติสุตฺต
๑๐. ชันธสุตฺต.

๕. อุปปาทสังยุต

๑. จักขุสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๗๕] กรุงสาวตถิ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ. ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งหู ฯลฯ แห่งจมูก ฯลฯ แห่งลิ้น ฯลฯ แห่งกาย ฯลฯ แห่งใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งจักขุ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ. ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งหู ฯลฯ แห่งจมูก ฯลฯ แห่งลิ้น ฯลฯ แห่งกาย ฯลฯ แห่งใจ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ จักขุสูตร

๒. รูปสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๑] กรุงสาวัดดี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น
ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูป เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์

เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเสียง ฯลฯ

แห่งกลิ่น ฯลฯ แห่งรส ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพะ ฯลฯ แห่งธรรมารมณ์ เป็น

ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบ

ระงับ ความดับสูญแห่งรูป เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็น

ความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งเสียง ฯลฯ

แห่งกลิ่น ฯลฯ แห่งรส ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพะ ฯลฯ แห่งธรรมารมณ์

เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็น

ความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ รูปสูตร

๓. วิญญาณสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความเกิดขึ้น

ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุวิญญาณ ฯลฯ แห่ง

โสตวิญญาณ ฯลฯ แห่งฆานวิญญาณ ฯลฯ แห่งชีวหาวิญญาณ ฯลฯ แห่ง

กายวิญญาณ ฯลฯ แห่งมโนวิญญาณ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์

เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งจักขุวิญญาณ ฯลฯ แห่งโสตวิญญาณ ฯลฯ แห่งฆานวิญญาณ ฯลฯ แห่งชีวหาวิญญาณ ฯลฯ แห่งกายวิญญาณ ฯลฯ แห่งมโนวิญญาณ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ วิญญาณสูตร

๔. ผัสสสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๕] กรุงสาวตถิ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุสัมผัส ฯลฯ แห่งโสตสัมผัส ฯลฯ แห่งฆานสัมผัส ฯลฯ แห่งชีวหาสัมผัส ฯลฯ แห่งกายสัมผัส ฯลฯ แห่งมโนสัมผัส เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งจักขุสัมผัส ฯลฯ แห่งโสตสัมผัส ฯลฯ แห่งฆานสัมผัส ฯลฯ แห่งชีวหาสัมผัส ฯลฯ แห่งกายสัมผัส ฯลฯ แห่งมโนสัมผัส เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ ผัสสสูตร

๕. เวทนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๗] กรุงสาวัดถิ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งโสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งชีวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งกายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งมโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งจักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งโสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งชีวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งกายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งมโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ เวทนาสูตร

๖. สัญญาสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๙] กรุงสาวัดถิ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูปสัญญา ฯลฯ แห่งสัททสัญญา ฯลฯ แห่งคันธสัญญา ฯลฯ แห่งรสสัญญา ฯลฯ แห่ง

โศกฏัปปสัจญญา ฯลฯ แห่งธรรมสัจญญา เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์
เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งรูปสัญญา ฯลฯ แห่งสัททสัญญา ฯลฯ แห่งคันธสัญญา ฯลฯ แห่งรสสัญญา ฯลฯ แห่งโณภูมัพพสัญญา ฯลฯ แห่งธรรมสัญญา เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ สัญญาสูตร

เจตนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๕๑] กรุงสาวตติ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูปสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งสัททสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งคันธสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งรสสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งโณภูมัพพสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งธรรมสัญญาเจตนา เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งรูปสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งสัททสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งคันธสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งรสสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งโณภูมัพพสัญญาเจตนา ฯลฯ แห่งธรรมสัญญาเจตนา เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ เจตนาสูตร

๘. ตัณหาสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๕๓] กรุงสาวัตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูปตัณหา ฯลฯ แห่งสัททตัณหา ฯลฯ แห่งคันธตัณหา ฯลฯ แห่งรสตัณหา ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ แห่งธรรมตัณหา เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งรูปตัณหา ฯลฯ แห่งสัททตัณหา ฯลฯ แห่งคันธตัณหา ฯลฯ แห่งรสตัณหา ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ แห่งธรรมตัณหา เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ ตัณหาสูตร

๙. ธาตุสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๕๕] กรุงสาวัตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ ฯลฯ แห่งอาโปธาตุ ฯลฯ แห่งเตโชธาตุ ฯลฯ แห่งวาโยธาตุ ฯลฯ แห่งอากาศธาตุ ฯลฯ แห่งวิญญานธาตุ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือความ
สงบระงับ ความดับสูญแห่งปฐวีธาตุ ฯลฯ แห่งอาโปธาตุ ฯลฯ
แห่งเตโชธาตุ ฯลฯ แห่งวาโยธาตุ ฯลฯ แห่งอากาศธาตุ ฯลฯ แห่ง
วิญญาณธาตุ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับ
แห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ ธาตุสูตร

๑๐. ชันธสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๕๗] กรุงสาวตถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น
ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูป เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์
เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.
ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเวทนา ฯลฯ
แห่งสัญญา ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญาณ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์
เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบ
ระงับ ความดับสูญแห่งรูป เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็น
ความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ. ความดับ
โดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา
ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญาณ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์
เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ ชันธสูตร

จบ อุปปาทสังยุต

อรรถกถาอุปาทสังยุต

คำทั้งหมดในอุปาทสังยุตชัดเจนแล้วทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาอุปาทสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุต นี้ คือ

๑. จักขุสูตร ๒. รูปสูตร ๓. วิญญาณสูตร ๔. ผัสสสูตร
๕. เวทนาสูตร ๖. สัญญาสูตร ๗. เจตนาสูตร ๘. ตัณหาสูตร ๙. ธาตุสูตร
๑๐. ชันธสูตร.

๖. กิเลสสังยุต

๑. จักขุสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๔๕๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในจักขุ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในหู เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในจมูก เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในลิ้น เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในกาย เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในใจ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแลภิกษุละอุปกิเลสแห่งใจในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมอันพึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา

จบ จักขุสูตรที่ ๑

๒. รูปสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๐] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในรูป เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในเสียง ฯลฯ ในกลิ่น ฯลฯ ในรส ฯลฯ ในโผฏฐัพพะ ฯลฯ

ในธรรมารมณั เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ครอบงำภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล

ภิกษุละอุปกิเลสแห่งใจในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอยอม
เป็นอันนุ่มไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่า
ควรแก่การงาน ในธรรมอันจะพึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ รูปสูตรที่ ๒

๓. วิญญานสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๑] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วย
อำนาจความพอใจในจักขุวิญญาน เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัด
ด้วยอำนาจความพอใจในโสตวิญญาน ฯลฯ โนหฺมานวิญญาน ฯลฯ
ในชีวหาวิญญาน ฯลฯ ในกายวิญญาน ฯลฯ ในมโนวิญญาน เป็น
อุปกิเลสแห่งจิต คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิต
ในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอยอมเป็นอันนุ่มไปในเนกขัมมะ
จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่
จะพึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ วิญญานสูตรที่ ๓

๔. ผัสสสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๒] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วย
อำนาจความพอใจในจักขุสัมผัส เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัด

ด้วยอำนาจความพอใจในโศตสัมผัส ฯลฯ ในฆานสัมผัส ฯลฯ ใน

ชีวหาสัมผัส ฯลฯ ในกายสัมผัส ฯลฯ ในมโนสัมผัส เป็นอุปกิเลสแห่งจิต
คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกขุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้
เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันนุ่มไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะ
อบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่จะพึงทำให้แจ้ง
ด้วยอภิญญา.

จบ ผัสสูตฺตที่ ๔

๕. เวทนาสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๓] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย ความกำหนดด้วย
อำนาจความพอใจในจักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในโสตสัมผัสสชาเวทนา
 ฯลฯ ในฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในชีวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ
 ในกายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในมโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นอุปกิเลส
แห่งจิต คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกขุละอุปกิเลสแห่งจิตใน
ฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันนุ่มไปในเนกขัมมะ
จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่
พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ เวทนาสูตรที่ ๕

๖. ทัณฺณสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๔] กรุงสาวดี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วย
อำนาจความพอใจในรูปสัณญา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วย

อำนาจความพอใจในสัททสัญญา ฯลฯ ในคันธสัญญา ฯลฯ ในรสสัญญา ฯลฯ ในโณภูฏัพพสัญญา ฯลฯ ในธรรมสัญญา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต.
 คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้
 เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันนุ่มไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะ
 อบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วย
 อภิญญา.

จบ สัญญาสูตรที่ ๖

๗. เจตนาสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๕] กรุงสาวตถิ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนดด้วย
 อำนาจความพอใจในรูปสัญญาเจตนา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนด
 ด้วยอำนาจความพอใจในสัททสัญญาเจตนา ฯลฯ ในคันธสัญญาเจตนา ฯลฯ
 ในรสสัญญาเจตนา ฯลฯ ในโณภูฏัพพสัญญาเจตนา ฯลฯ ในธรรมสัญญาเจตนา
 เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลส
 แห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันนุ่มไปใน
 เนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน
 ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ เจตนาสูตรที่ ๗

๘. ตัณหาสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๖] กรุงสาวัดดี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนดด้วย

อำนาจความพอใจในรูปตัณหา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในสัทตตัณหา ฯลฯ ในคันธตัณหา ฯลฯ ในรสตัณหา ฯลฯ ในโณภูมัพพตัณหา ฯลฯ ในธรรมตัณหา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันนุ่มไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วย อภิญญา.

จบ ตัณหาสูตรที่ ๘

๕. ธาตุสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๗] กรุงสรวัตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในปฐวีธาตุ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอาโปธาตุ ฯลฯ ในเตโชธาตุ ฯลฯ ในวาโยธาตุ ฯลฯ ในอากาศธาตุ ฯลฯ ในวิญญาณธาตุ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันนุ่มไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่า ควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วย อภิญญา.

จบ ธาตุสูตรที่ ๕

๑๐. ชันธสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๘] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนดด้วย

อำนาจความพอใจในรูป เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนดด้วยอำนาจ
ความพอใจในเวทนา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนดด้วยอำนาจ
ความพอใจในสัญญา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนดด้วยอำนาจ
ความพอใจสังขาร เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนดด้วยอำนาจ
ความพอใจในวิญญาน เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้นแล จิตของเธอ
ย่อมเป็นอันนุ่มไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อม
ปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ ชันธสูตรที่ ๑๐

จบ กิเลสสังยุต

อรรถกถากิเลสสังยุต

พึงทราบวินิจฉัยในกิเลสสังยุต ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า จิตตสุเสโส อุปกุกิเลโส ความว่า (เป็นอุปกิเลส)
ของจิตดวงไหน ?

(เป็นอุปกิเลส) ของจิตที่เป็นไปในภุมิ ๔.

ถามว่า (ฉันทราคะเป็นอุปกิเลส) ของจิตที่เป็นไปในภุมิ ๓
นับว่าถูกต้อง (แต่) (เป็นอุปกิเลส) ของโลกุตตรจิตได้อย่างไร ?

ตอบว่า เป็นได้เพราะห้ามการเกิดขึ้น (แห่งโลกุตตรจิต)
อธิบายว่า ฉันทราคะนั้น พึงทราบว่าเป็นอุปกิเลส เพราะไม่ให้
โลกุตตรจิตนั้นเกิดขึ้น.

บทว่า เนกขมฺมนินฺนํ ได้แก่ (จิต) ที่น้อมไปในโลกุตตรธรรม ๕.

บทว่า จิตฺตํ ได้แก่ จิตที่เจริญสมณะ และจิตที่เจริญวิปัสสนา

บทว่า อภิญญา สจฺฉิกรณียสฺส ชมฺเมสฺส ความว่า หรือเมื่อบุคคลจะยึดถือธรรมอย่างหนึ่ง ในบรรดาธรรมคืออภิญญา ข้อที่ ๖ ที่พึงรู้แล้วทำให้แจ้งด้วยปัจจเวกขณญาณ ก็พึงยึดถือว่า เนกขมฺมะ ก็คือพระนิพพานนั่นเอง.

บทที่เหลือในสูตรทั้งหมด มีความหมายง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถากิเลสสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. จักขุสูตร ๒. รูปสูตร ๓. วิญญาณสูตร ๔. ผัสสสูตร
๕. เวทนาสูตร ๖. สัมมุตตนาสูตร ๗. เจตนาสูตร ๘. ตัณหาสูตร ๙. ชาตสูตร
๑๐. ชันธสูตร

๗. สาริปุตตสังยุต

๑. วิเวกสูตร

ว่าด้วยปฐมฌาน

[๕๐๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น เป็นเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปสู่กรุงสาวัตถี เพื่อบิณฑบาต ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว กลับจาก บิณฑบาตภายหลังภัต เข้าไปยังป่าอันธวัน เพื่อพักกลางวัน ถึง ป่าอันธวันแล้ว นั่งพักกลางวัน ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง ครั้งนั้นเป็นเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักแล้ว เข้าไปยังพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ท่านพระอานนทได้เห็นท่าน พระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก อยู่ อาวุโส เรานั้นไม่ได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าปฐมฌานอยู่ หรือว่า เข้าปฐมฌานแล้ว หรือว่าออกจากปฐมฌานแล้ว แท้จริง ท่านพระสารีบุตร ถอนทักขณิกคือหังการ ตัณหาคือมมังการ และอนุสัยคือมานะออกได้ นานแล้ว ฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงไม่คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าปฐมฌาน อยู่ หรือว่าเข้าปฐมฌานแล้ว หรือว่าออกจากปฐมฌานแล้ว.

จบ วิเวกสูตรที่ ๑

๒. อวิตักกสูตร

ว่าด้วยทุติยฌาน

[๕๑๐] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนทได้เห็นท่านพระสารีบุตร มาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านส่องใส่นัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตร อยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าทุติยฌาน อันมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ เพราะวิตกวิจาร์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ อาวุโส เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าทุติยฌานอยู่ หรือว่าเข้าทุติยฌานแล้ว หรือว่าออกจากทุติยฌานแล้ว ฯลฯ.

จบ อวิตักกสูตรที่ ๒

๓. ปีติสูตร

ว่าด้วยตติยฌาน

[๕๑๑] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนทได้เห็นท่านพระสารีบุตร มาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านส่องใส่นัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตร อยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าตติยฌาน

ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้มานี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าตติยฌานอยู่ หรือว่าเข้าตติยฌานแล้ว หรือว่าออกจากตติยฌานแล้ว ฯลฯ

จบ ปิฎกสูตรที่ ๓

๔. อุเปกขาสสูตร

ว่าด้วยจตุตถฌาน

[๕๑๒] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนทได้เห็นท่านสารีบุตร มาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสหนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตร อยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิอยู่ อาวุโส เรามีได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าจตุตถฌานอยู่ หรือว่าเข้าจตุตถฌานแล้ว หรือว่าออกจากจตุตถฌานแล้ว ฯลฯ

จบ อุเปกขาสสูตรที่ ๔

๕. อากาธานัญจายตนสูตร

ว่าด้วยอากาธานัญจายตนฌาน

[๕๑๓] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนทได้เห็นท่านพระสารีบุตร

มาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของ

ท่านพ่อองใส่นัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตร อยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าอาภาสนัญญาตนณานด้วยคำนี้ว่า อาภาสหาที่สุคมิได้ เพราะล่องรูปสัญญา เสียได้ เพราะดับปฏิมสัญญาเสียได้ เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่ง นานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวงอยู่ อาวุโส เรามีได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าอาภาสนัญญาตนณานอยู่ หรือว่าเข้าอาภาสนัญญาตนณาน แล้ว หรือว่าออกจากอาภาสนัญญาตนณานแล้ว ฯลฯ.

จบ อาภาสนัญญาตนสูตรที่ ๕

๖. วิญญาณัญญาตนสูตร

ว่าด้วยวิญญาณัญญาตนณาน

[๕๑๔] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอนนทได้เห็นท่านพระสารีบุตร มาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านพ่อองใส่นัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตร อยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าวิญญาณัญญาตนณานด้วยคำนี้ว่า วิญญาณหาที่สุคมิได้ เพราะล่องอาภาสนัญญาตนณานเสียได้โดยประการทั้งปวงอยู่. อาวุโส เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าวิญญาณัญญาตนณานอยู่. หรือว่าเข้าวิญญาณัญญาตนณานแล้ว หรือว่าออกจากวิญญาณัญญาตนณานแล้ว ฯลฯ.

จบ วิญญาณัญญาตนสูตรที่ ๖

๗. อากิญจัญญายตนสูตร

ว่าด้วยอากิญจัญญายตนฌาน

[๕๑๕] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนทได้เห็นท่านพระสารีบุตร มาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านพ่องใส่นัก สีหน้าของท่านหมดจด พ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าอากิญจัญญายตนฌาน ด้วยคำนี้ว่า สิ่งอะไรหน้อยหนึ่งไม่มี เพราะล่วงวิญญาณ์ญายตนฌานเสียได้โดยประการทั้งปวงอยู่ อาวุโส เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าอากิญจัญญายตนฌานอยู่ หรือว่า เข้าอากิญจัญญายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากอากิญจัญญายตนฌานแล้ว ฯลฯ.

จบ อากิญจัญญายตนสูตรที่ ๗

๘. เนวสัณญานาสัณญายตนสูตร

ว่าด้วยเนวสัณญานาสัณญายตนฌาน

[๕๑๖] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนทได้เห็นท่านพระสารีบุตร มาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านพ่องใส่นัก สีหน้าของท่านหมดจด พ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้า
เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เพราะล่วงอาภิญญาตนฌานเสียได้
โดยประการทั้งปวงอยู่ เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าเนวสัญญานา-
สัญญายตนฌานอยู่ หรือว่าเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้ว
หรือว่าออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้ว ฯลฯ.

จบ เนวสัญญานาสัญญายตนสูตรที่ ๘

๕. สัญญาเวทิตนโรธสูตร

ว่าด้วยสัญญาเวทิตนโรธ

[๕๑๗] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน-
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า
ท่านพระสารีบุตรนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยัง
กรุงสาวัตถี ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว กลับจาก
บิณฑบาตภายหลังภัต เข้าไปยังป่าอันธวันเพื่อพักกลางวัน ถึงป่า
อันธวันแล้ว นั่งพักกลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง ครั้งนั้นเป็นเวลาเย็น
ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักแล้ว เข้าไปยังพระวิหารเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ท่านพระอานนท์ได้เห็น
ท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร
อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้
ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าสัญญา-
เวทิตนโรธ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานเสียได้โดย

ประการทั้งปวงอยู่ อาวุโส เรามีได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าสัญญา-
เวทิตนโรชอยู่ หรือว่าเข้าสัญญาเวทิตนโรชแล้ว หรือว่าออกจาก
สัญญาเวทิตนโรชแล้ว แท้จริง ท่านพระสารีบุตร ถอนอหังการ
มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว ฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึง
มิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าสัญญาเวทิตนโรชอยู่ หรือว่าเข้าสัญญา-
เวทิตนโรชแล้ว หรือว่าออกจากสัญญาเวทิตนโรชแล้ว.

จบ สัญญาเวทิตนโรชสูตรที่ ๕

๗. อรรถกถาสารีปุตตสังยุต

อรรถกถาสูตที่ ๑-๕

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑ แห่งสารีปุตตสังยุต ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า น เอว โหติ ความว่า เพราะท่านละอหังการ
(ความสำคัญว่าเรา) และมมังการ (ความสำคัญว่าของเรา) ได้แล้ว
จึงไม่มีความคิดอย่างนี้.

แม้ในสูตรที่ ๒ เป็นต้น (จนถึงสูตรที่ ๕) ก็มีนัย (ความหมาย
อย่างเดียวกัน) นี้.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑-๕

๑๐. สูจิมุขีสูตร

ว่าด้วยความแตกต่างการเลี้ยงชีวิตของสมณพราหมณ์

[๕๑๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน-
กัลลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น เป็นเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตร
นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ เทียบ
บิณฑบาต ตามลำดับตรอกในกรุงราชคฤห์ แล้วอาศัยเชิงฝาแห่งหนึ่ง
ฉันบิณฑบาตนั้น ครั้งนั้นนางปริพาชกาชื่อสูจิมุขี เข้าไปหาท่าน-
พระสารีบุตรถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า
คุณก่อนสมณะ ท่านก้มหน้าฉันหรือ ? ท่านพระสารีบุตรตอบว่า
คุณก่อนน้องหญิง เรามิได้ก้มหน้าฉัน.

สู. ถ้าอย่างนั้น ท่านแหงนหน้าฉันหรือสมณะ ?

สา. เรามิได้แหงนหน้าฉันหรือกน้องหญิง.

สู. ถ้าอย่างนั้น ท่านมองคูทศิใหญ่ฉันหรือสมณะ ?

สา. เรามิได้มองคูทศิใหญ่ฉันหรือกน้องหญิง.

สู. ถ้าอย่างนั้น ท่านมองคูทศน้อยฉันหรือสมณะ ?

สา. เรามิได้มองคูทศน้อยฉันหรือกน้องหญิง.

สู. ดิฉันถามว่า คุณก่อนสมณะ ท่านก้มหน้าฉันหรือ ท่านก็
ตอบว่า เรามิได้ก้มหน้าฉันหรือกน้องหญิง ดิฉันถามว่า ถ้าอย่างนั้น
ท่านแหงนหน้าฉันหรือสมณะ ท่านก็ตอบว่า เรามิได้แหงนหน้าฉันหรือ

น้องหญิง ดิฉันถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านมองคูทิสใหญ่ฉันหรือสมณะ
ท่านก็ตอบว่า เราไม่ได้มองคูทิสใหญ่ฉันหรือ นื่องหญิง ดิฉันถามว่า
ถ้าอย่างนั้น ท่านมองคูทิสน้อยฉันหรือสมณะ ท่านก็ตอบว่า เรามีได้
มองคูทิสน้อยฉันหรือ นื่องหญิง ก็บัดนี้ ท่านฉันอย่างไรเล่าสมณะ.

สา. คุณก่อนนื่องหญิง ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุศิริจณานวิชา คือ วิชาคูพื้นที่ สมณพราหมณ์
เหล่านี้เรียกว่า กัมหน้าฉัน คุณก่อนนื่องหญิง สมณพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุศิริจณานวิชา คือ วิชาคูดาว
นักษัตร์ สมณพราหมณ์เหล่านี้เรียกว่า แหงนหน้าฉัน คุณก่อนนื่องหญิง
สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุประกอบ
การรับส่งข่าวสาส์น สมณพราหมณ์เหล่านี้เรียกว่า มองคูทิสใหญ่ฉัน
คุณก่อนนื่องหญิง สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เลี้ยงชีวิตด้วย
มิจฉาชีพ เหตุศิริจณานวิชา คือ วิชาทายองค์อวัยวะ สมณพราหมณ์
เหล่านี้เรียกว่า มองคูทิสน้อยฉัน คุณก่อนนื่องหญิง ส่วนเรานั้นมิได้
เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุศิริจณานวิชา คือ วิชาตรวจพื้นที่ มิได้เลี้ยง
ชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุศิริจณานวิชา คือวิชาคูดาวนักษัตร์ มิได้เลี้ยง
ชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุประกอบการรับส่งข่าวสาส์น มิได้เลี้ยงชีวิต
ด้วยมิจฉาชีพ เหตุศิริจณานวิชา คือ วิชาทายองค์อวัยวะ (แต่) เรา
แสวงหาภิกษาโดยชอบธรรม ครั้นแสวงหาได้แล้วจึงฉัน.

ครั้งนั้น นางสุจิมุขีปริพาชกาเข้าไปในกรุงราชคฤห์ จาก
ถนนหนึ่งไปอีกถนนหนึ่ง จากตรอกหนึ่งไปอีกตรอกหนึ่ง แล้วประกาศ
อย่างนี้ว่า ท่านสมณศากยบุตรทั้งหลายยอมฉันอาหารอันประกอบ

ด้วยธรรม สมณศากยบุตรทั้งหลายย่อมฉันอาหารอันหาโทษมิได้
ขอเชิญท่านทั้งหลายถวายบิณฑบาตแก่สมณศากยบุตรทั้งหลายเถิด.

จบ สารีปุตตสังยุต

๑๐. อรรถกถาสุมุขีสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สุมุขี คือ นางปริพาชกาผู้มีชื่ออย่างนี้

บทว่า อุปสงกมิ ความว่า นางปริพาชกา นั้น เห็นพระเถระ
มีรูปสวย น่าดู มีผิวพรรณงดงามดังทองคำ ชวนให้เกิดความเลื่อมใส
ตลอดเวลา จึงเข้าไปหาด้วยคิดว่า เราจักทำการร่าเริงกับพระเถระนี้
คราที่นั้นเมื่อพระเถระปฏิเสธคำพูดนั้น นางจึงสำคัญอยู่ว่า บัดนี้
เราจักได้วาทะกับพระเถระนั้น จึงกล่าวว่า สมณะ ถ้าอย่างนั้น
ท่านก็แหงนหน้าฉัน (แหงนหน้าหากิน) ละซี ?

บทว่า ทิสามุโข ได้แก่ หันหน้าสู่ทิศทั้ง ๔. อธิบายว่า
มองดูทั้ง ๔ ทิศ (ทิศใดทิศหนึ่ง).

บทว่า วิทิสามุโข ได้แก่ มองดูทิศเฉียงทั้ง ๔ ทิศ.

บทว่า วตถุวิชาตริจฺจนานวิชฺชาย ได้แก่ ศิรัจฺจนานวิชา
กล่าวคือ วิชาตรวจดูพื้นที่. อุบายเครื่องรู้ถึงเหตุที่ทำให้พื้นที่ทั้งหลาย
มีพื้นที่ปลูก น้ำเต้า ฟักเขียว และมัน เป็นต้น สมบูรณ์พูนผลชื่อว่า
วิชาดูพื้นที่.

บทว่า มิจฺจาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปนฺติ ความว่า เลี้ยงชีวิตด้วย
มิจจาชีพ กล่าวคือศิรัจฺจนานวิชา ได้แก่ วิชาตรวจดูพื้นที่นั้นนั่นแล.

อธิบายว่า บริโภคปัจจัยที่เหล่าชนผู้เลื่อมใส เพราะความสมบูรณ์
พูนผลแห่งพื้นที่เหล่านั้นอยู่.

บทว่า **อโธมุขา** ความว่า ชื่อว่า กัมหน้าบริโภค (กัมหน้าหากิน)
ด้วยอำนาจตรวจดูพื้นที่แล้วบริโภค.

อีกอย่างหนึ่ง ในบทเหล่านี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **นกขตุตวิขา** ได้แก่ วิชาที่เป็นเหตุให้รู้อย่างนี้ว่า
วันนี้ ฤกษ์นี้ ควรไปด้วยฤกษ์นี้ ไม่ควรไปด้วยฤกษ์นี้ ควรทำสิ่งนี้
สิ่งนี้ ด้วยฤกษ์นี้.

บทว่า **ทฺหเตยฺย** ได้แก่ งานของทูต คือ การรับเอาสาส์นของ
คนเหล่านั้น ๆ ไปในที่นั้น ๆ.

บทว่า **ปหิณฺณมณฺ** ได้แก่ การเข้าไปยังตระกูลหนึ่ง ด้วย
สาส์นของอีกตระกูลหนึ่ง ในหมู่บ้านเดียวกันนั้นแล.

บทว่า **องฺคฺวิขฺชา** ได้แก่ วิชาเป็นเหตุให้รู้องค์สมบัติ
(ลักษณะอวัยวะที่ดี) ตามอดีลักษณะ และปรีศลักษณะ แล้วทราบ
อย่างนี้ว่า บุคคลจะได้สิ่งนี้ ด้วยองค์สมบัติอย่างนั้น.

บทว่า **วิทิสามุขา** ความว่า เพราะว่า วิชาตรวจดูอวัยวะ
ชื่อว่าเป็นไปในทิศเฉียงทั้งหลาย เพราะปรารถนาส่วนของสตรีระนั้น ๆ
เป็นไป (การตรวจดูลักษณะต่าง ๆ ต้องหันหน้าไปทั่วทุกทิศ)
เพราะเหตุนั้น บุคคลทั้งหลายผู้หากินเลี้ยงชีวิตด้วยวิชานั้น จึงชื่อว่า
หันหน้าสู่ทิศเฉียงทั้งหลาย บริโภค (ล่าหากิน).

บทว่า **เอวมโรเจติ** ความว่า นางปริพาชกา เมื่อกล่าวคำ
เป็นต้นว่า **ธมฺมิกิ สมน** ชื่อว่า กล่าว (สรรเสริญ) คุณของพระศาสนา

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 555

ว่าเป็นนิยานิกรรม.

ก็มนุษย์ทั้งหลาย ได้ฟังถ้านั้นแล้ว พวกเขื่อนมโสดในพระศาสนา
ประมาณ ๕๐๐ ตรีภูล แล.

จบ อรรถกถาสุขิมุขีสุตตที่ ๑๐

จบ อรรถกถาสาริปุตตสังยุต

รวมพระสุตตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. วิเวกสุตตร ๒. อวิตักกสุตตร ๓. ปิติสุตตร ๔. อุปกขาสุตตร
๕. อากาธานัญญาตตสุตตร ๖. วิญญาณัญญาตตสุตตร ๗. อากิญ-
- จัญญาตตสุตตร ๘. เหนวัญญาณานัญญาตตสุตตร ๙. ัญญาเวทยิต-
- นโรธสุตตร ๑๐. สุขิมุขีสุตตร.

๘. นาคสังยุต

๑. สุทธกสูตร

[๕๑๕] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาค ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ?
คือ นาคที่เป็นอณฑชะ เกิดในไข่ ๑ นาคที่เป็นชลาพูชะ เกิดในครรภ์ ๑
นาคที่เป็นสังเสทชะ เกิดในถ้ำโคล ๑ นาคที่เป็นอุปปาติกะ เกิดผุดขึ้น ๑
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาค ๔ จำพวกนี้แล.

จบ สุทธกสูตรที่ ๑

๘. อรรถกถานาคสังยุต

๑. อรรถกถาสุทธกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนาคสังยุต สูตรที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อณฑชชา แปลว่า เกิดในฟอง.

บทว่า ชลาพูชชา แปลว่า เกิดในมดลูก.

บทว่า สังเสทชชา แปลว่า เกิดในที่ชื้นแฉะ.

บทว่า อุปปาติกา แปลว่า เกิด (เร็ว) เหมือนผุดขึ้น

ก็แลสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพราะเป็นเหตุเกิดของ
เรื่อง. เพราะว่าภิกษุทั้งหลายสนทนากันว่า กำเนิดนาคมีเท่าไรหนอแล?
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงอธิบายกำเนิดนาคให้แจ่มแจ้ง
จึงตรัสสูตรนี้ เพื่อให้บุคคลทั้งหลายเบื่อหน่ายกำเนิดนาค

จบ อรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๑

๒. ปณิตตสูตร

[๕๒๐] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาค ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไหน? คือ นาคที่เป็นอณฑชะ ๑ นาคที่เป็นชลาพุชะ ๑ นาคที่เป็นสังเสทชะ ๑ นาคที่เป็นอุปปาติกะ ๑ ในนาค ๔ จำพวกนั้น นาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และอุปปาติกะ ประณีตกว่า นาคที่เป็นอณฑชะ นาคที่เป็นสังเสทชะและอุปปาติกะ ประณีตกว่า นาคที่เป็นอณฑชะและชลาพุชะ นาคที่เป็นอุปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอณฑชะ ชลาพุชะและสังเสทชะ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาค ๔ จำพวกนี้แล.

จบ ปณิตตสูตรที่ ๒

๓. อุโปสถสูตรที่ ๑

[๕๒๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาคที่เป็นอณฑชะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโปสถและสละกายได้ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนภิกษุ นาคบางพวกที่เป็นอณฑชะในโลกนี้ มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราเป็นผู้กระทำความทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ พวกเรานั้น กระทำ

กรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อตายไป จึงเข้าถึงความเป็น
สหายของพวคนาคที่เป็นอณทชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริต
ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจไซ้ร้ เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อตายไป พวกเรา
จะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เจริญพวกเรามาประพฤติสุจริตด้วยกาย
ด้วยวาจา ด้วยใจเสียในบัดนี้เถิด คุณก่อนภิกษุ ข้อนี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัย
เครื่องให้นาคที่เป็นอณทชะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและ
สละกายได้.

จบ อุโปสถสูตรที่ ๑

๔. อุโปสถสูตรที่ ๒

[๕๒๒] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาค
ที่เป็นชลาพุชะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและสละกายได้ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ นาคบางพวกที่เป็น
ชลาพุชะในโลกนี้ มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราเป็นผู้กระทำ
กรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ พวกเรานั้น กระทำกรรม
ทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อตายไป จึงเข้าถึงความเป็น
สหายของพวคนาคที่เป็นชลาพุชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติ
สุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจไซ้ร้ เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อตายไป
พวกเราจะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เจริญพวกเรามาประพฤติสุจริต
ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เสียในบัดนี้เถิด คุณก่อนภิกษุ ข้อนี้แล

เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้บุคคลที่เป็นชลาพุชะบางพวกในโลกนี้
รักษาอุโบสถและสละกายได้.

จบ อุโปสถสูตรที่ ๒

๕. อุโปสถสูตรที่ ๓

[๕๒๓] กรุงสาวัตถิ. ภิกษุ^๑นั้น^๒ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ
เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้บุคคลที่เป็นสังเสทชะบางพวกในโลกนี้
รักษาอุโบสถและสละกายได้ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ นาคบางพวกที่
เป็นสังเสทชะในโลกนี้ มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราเป็น
ผู้กระทำความทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ พวกเรานั้นกระทำ
กรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อตายไป จึงเข้าถึงความ
เป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติ
สุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจไซ้^๓ เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อตายไป
พวกเราจะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เจริญพวกเรามาประพฤติสุจริต
ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เสียในบัดนี้เถิด ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แล
เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้บุคคลที่เป็นสังเสทชะบางพวกในโลกนี้
รักษาอุโบสถและสละกายได้.

จบ อุโปสถสูตรที่ ๓

๖. อุโปสถสูตรที่ ๔

[๕๒๔] กรุงสาวตถิ. ภิกษุ^๑นั้น^๒ ฦ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาคที่เป็นอุปาทิกะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและสละกายได้?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ^๑คูก่อนภิกษุ นาคบางพวกที่เป็นอุปาทิกะในโลกนี้ มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราได้เป็นผู้กระทำความทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ พวกเรานั้นกระทำความทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อตายไป จึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปาทิกะ ถ้าววันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อตายไป พวกเราจะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ^๒เชิญพวกเรามาประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เสียในบัดนี้เถิด ^๓คูก่อนภิกษุ ^๔ข้อนี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้นาคที่เป็นอุปาทิกะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและสละกายได้.

จบ อุโปสถสูตรที่ ๔

๗. สุตสูตรที่ ๑

[๕๒๕] กรุงสาวตถิ. ภิกษุ^๑นั้น^๒ ฦ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไปเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัมตชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความดีทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกนาคที่เป็นอันทะระ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอันทะระ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอันทะระ คุณก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็น สหายของพวกนาคที่เป็นอันทะระ.

จบ สุตสูตรที่ ๑

๘. สุตสูตรที่ ๒

[๕๒๖] กรุงสาวตติ. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลัพพะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความดีทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกนาคที่เป็นชลัพพะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลัพพะ ครั้นตายไป เขาย่อม เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลัพพะ คุณก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลัพพะ.

จบ สุตสูตรที่ ๒

๕. สุตสูตรที่ ๓

[๕๒๓] กรุงสาวัดถิ. ภิกษุณั้ันนั้ ฃ ที่ควรส่วนข้างหนึ่เงแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภากเจ้าว่า ข้าแต่พระองค้ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจยั้ให้บุคคลบางคนในโลคนั้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภากเจ้าตรัสว่า ฃก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลคนั้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สตั้บมาว่า พวกนาคที่เป็นสังเสทชะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึง เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ครัน้ตายไป เขาข้อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ฃก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจยั้ ให้บุคคลบางคนในโลคนั้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ.

จบ สุตสูตรที่ ๓

๑๐. สุตสูตรที่ ๔

[๕๒๔] กรุงสาวัดถิ. ภิกษุณั้ันนั้ ฃ ที่ควรส่วนข้างหนึ่เงแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภากเจ้าว่า ข้าแต่พระองค้ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจยั้ ให้บุคคลบางคนในโลคนั้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาดิกะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภากเจ้าตรัสว่า ฃก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลคนั้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สตั้บมาว่า

พวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก. เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ คู่ก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ.

จบ สุตสูตรที่ ๔

๑๑-๒๐ ทานุปการสูตรที่ ๑

[๕๒๕] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัมตชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความดีทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกนาคที่เป็นอัมตชะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัมตชะ เขาจึงให้ข้าว น้ำ ฝ้าย ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีป และ อุปกรณ์แห่ง ประทีป ฯลฯ เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัมตชะ คู่ก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัมตชะ.

จบ ทานุปการสูตรที่ ๑

๒๑-๔๐. ทานุปการสูตรที่ ๒-๔

[๕๓๐] กรุงสาวัดถิ. ภิกษุ^๑นั้น^๒ ฦ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ... ของพวกนาคที่เป็น สังกะเสทชะ... ของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความดีด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึง เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีป และ อุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหาย ของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของ พวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ.

จบ ทานุปการสูตรที่ ๒๑-๕๐

(พร้อมไปยาลนี้ ขยายได้ ๑๐ สูตร ทำเป็นไวยาकरणะได้ ๔๐ ไวยาकरणะ ในกำหนดทั้ง ๔ (แต่ละกำหนดได้ถวายทานวัตถุ ๑๐ อย่าง แต่ละอย่าง ๆ) ๑๐ สูตรกับไวยาकरणะ ๔๐ จึงรวมเป็น ๕๐ สูตร)

จบ นาคสังยุต

อรรถกถาสูตที่ ๒ เป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๒ เป็นต้น ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า โวสุสฏฺฐกาเย คือ ปล่อยกายโดยไม่คำนึงถึงอันตรายที่เกิดจากหมองู.

บทว่า ทฺวยการิโน แปลว่า ผู้มีปกติทำทั้งสองอย่าง อธิบายว่ามีปกติทำทั้งกุศลและอกุศล.

บทว่า สจฺจข มยํ ความว่า ถ้าว่า วันนี้เราทั้งหลาย.

บทว่า สหพฺยตํ อุปฺปชฺชติ ความว่า ถึงความเป็นผู้ (อยู่) ร่วมกัน (สหภาพ). อกุศลเป็นปัจจัยให้บุคคลนั้นเกิดขึ้นในกำเนิดนาคนั้น (ส่วน) กุศลเป็นปัจจัยให้นาคทั้งหลายที่เกิดมาแล้วสมบูรณ์.

บทว่า อนฺนํ ได้แก่ ของเคี้ยวของกิน.

บทว่า ปานํ ได้แก่ น้ำดื่มทุกชนิด.

บทว่า วตฺถํ ได้แก่ ฝ้านุ่ง ฝ้าห่ม.

บทว่า ยานํ ได้แก่ ปัจจัยที่ช่วยในการเดินทาง ทุกชนิด เริ่มตั้งแต่รถม้า และรองเท้า.

บทว่า มาลํ ได้แก่ ดอกไม้ทุกชนิด เช่น ดอกมะลิ เป็นต้น.

บทว่า คนฺธุ ได้แก่ เครื่องลูบไล้ทุกชนิด เช่น แก่นจันทน์ เป็นต้น.

บทว่า เสยฺยาวสทฺถปทีเปยฺยํ ความว่า ให้ที่นอนมีเตียงและตั้ง เป็นต้น ให้ที่อยู่อาศัยมีเรือนชั้นเดียว เป็นต้น (และ) ให้อุปกรณ์ประทีป มีไส้และน้ำมัน เป็นต้น. °

๑. ปาฐะว่า....ปทีปการณํ จบับพมาเป็น....ปทีปุปฺปรณํ แปลตามฉบับพม่า

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 566

ก็การที่นาคเหล่านั้น ทำความปรารถนาเพื่อให้มีอายุยืน
มีผิวพรรณสวยงาม และมากไปด้วยสุขเอาไว้ แล้วให้ทานทั้ง ๑๐ อย่างนี้
จึงบังเกิดในภพเวลานั้น ก็เพื่อเสวยสมบัตินั้นแล.

บทที่เหลือในทุกสูตร ก็มีความหมายอย่างทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถานาคสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. สุททกสูตร ๒. ปณิตตสูตร ๓. อุโปสถสูตรที่ ๑ ๔.
อุโปสถสูตรที่ ๒ ๕. อุโปสถสูตรที่ ๓ ๖. อุโปสถสูตรที่ ๔ ๗.
สุตสูตรที่ ๑ ๘. สุตสูตรที่ ๒ ๙. สุตสูตรที่ ๓ ๑๐. สุตสูตรที่ ๔
๑๑-๒๐. ทานุปการสูตรที่ ๑ ๒๑-๔๐. ทานุปการสูตรที่ ๒-๔
(รวม ๕๐ สูตร)

๕. สุปัณณสังยุต

๑. สุททกสูตร

[๕๓๑] กรุงสาวัดถิ. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของครุฑ ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ครุฑที่เป็นอันทชชะ ๑ ครุฑที่เป็นชลาพูชะ ๑ ครุฑที่เป็นสังเสทชะ ๑ ครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของครุฑ ๔ จำพวกนี้แล.

จบ สุททกสูตรที่ ๑

๕. อรรถกถาสุปัณณสังยุต

อรรถกถาสุททกสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในสุปัณณสังยุต ดังต่อไปนี้ :-

ครุฑทั้งหลายเรียกว่า สุปรรณ เพราะปีกมีสี่สวय. สูตรที่ ๑ แม้ในสุปัณณสังยุตนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ในเพราะเป็นเหตุเกิดของเรื่องตามนัยแรกนั่นเอง.

จบ อรรถกถาสุททกสูตรที่ ๑

๒. หรติสูตร

[๕๓๒] กรุงสาวัดถิ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของครุฑ ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ครุฑที่เป็นอันทชชะ ๑ ครุฑที่เป็นชลาพูชะ ๑ ครุฑที่เป็นสังเสทชะ ๑ ครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ๑ ในครุฑทั้ง ๔ จำพวกนั้น ครุฑที่เป็นอันทชชะ ย่อมนานาคที่เป็นอันทชชะไปได้

น่านาคที่เป็นชลาพูชะ สังกะเสทชะ อุปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นชลาพูชะ ย่อมน่านาคที่เป็นอัญชะและชลาพูชะไปได้ น่านาคที่เป็นสังกะเสทชะ อุปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นสังกะเสทชะ ย่อมน่านาคที่เป็นอัญชะ ชลาพูชะและสังกะเสทชะไปได้ น่านาคที่เป็นอุปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ย่อมน่านาคที่เป็นอัญชะ ชลาพูชะ สังกะเสทชะ และอุปปาติกะไปได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของครุฑมี ๔ จำพวกนี้แล.

จบ หนตติสูตตรที่ ๒

อรรถถกถาหนตติสูตตรที่ ๒

บทว่า หนนติ แปลว่า เชี่ยวเอาไป. ก็แลครุฑเหล่านั้นเมื่อจะเชียว ก็จะสามารถเชียวแต่พวกนาคที่ไม่เท่าเทียมกับตน หรือที่เท่ากับตน (เท่านั้น) (แต่) ไม่สามารถเชียวพวกนาคที่ประณีตกว่าตน ขึ้นไปได้.

ก็ชื่อน่านาคที่ครุฑเชี่ยวเอาไปไม่ได้ มี ๗ จำพวก คือ นาคที่ชาติสูงกว่า พวกหนึ่ง นาคกัมพลอัสนตร พวกหนึ่ง นาคชตรฐ พวกหนึ่ง นาคที่อยู่ในมหาสมุทรสัตตสิทันตร พวกหนึ่ง นาคที่อยู่บนแผ่นดิน พวกหนึ่ง นาคที่อยู่ใถูเขา พวกหนึ่ง นาคที่อยู่ในวิมาน พวกหนึ่ง.

บรรดานาคเหล่านั้น นาคที่เป็นชลาพูชะกำเนิดเป็นต้นสูงกว่า นาคที่เป็นอัญชะกำเนิดเป็นต้น นาคที่เป็นชลาพูชะกำเนิดเป็นต้น เหล่านั้นอันครุฑเหล่านั้นเชี่ยวเอาไปไม่ได้. ส่วนนาคพวกกัมพลอัสนตร เป็นนาคเสนาบดี ครุฑทุกตัวเห็นนาคเหล่านั้นในทีใดทีหนึ่งแล้วก็

ไม่สามารถจะเกี่ยวเอาไปได้. **นาคชตรฐ** เป็นนาคราชา แม่นาคชตรฐเหล่านั้น ครุฑตัวไหนก็ไม่สามารถจะเกี่ยวเอาไปได้.

ส่วนนาคเหล่าใด อยู่ในมหาสมุทร **สัตตสีทันดร** ครุฑตัวไหนก็ไม่สามารถจะเกี่ยวเอานาคเหล่านั้นไปได้ เพราะเหตุที่ใคร ๆ ไม่สามารถจะทำให้หวั่นไหวได้ในที่ไหน ๆ (ในมหาสมุทรสัตตสีทันดรนั้น).

สำหรับพวกนาคที่อยู่ตามพื้นดินเป็นต้น จะมีโอกาสที่หลบซ่อนอยู่ ฉะนั้นครุฑจึงไม่สามารถจะเกี่ยวเอานาคแม่เหล่านั้นไปได้.

ส่วนนาคเหล่าใดอยู่บนหลังละลอกคลื่นในมหาสมุทร ครุฑกลางตัวที่ทัดเทียมกันหรือประณีตกว่า จะไม่สามารถเกี่ยวเอานาคเหล่านั้นไปได้. บทที่เหลือ มีนัย (ความหมาย) ดังกล่าวแล้วในนาคสังยุตนั้นแล.

จบ อรรถกถาहरติสูตรที่ ๒

จบ อรรถกถาสุปัญณสังยุต

๓. ทวยการีสูตรที่ ๑*

[๕๓๓] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอัญชวะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความดีทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า

๑. สูตรที่ ๓ เป็นต้นไป ไม่มีอรรถกถาแก้ไข

พวกครุฑที่เป็นอันทะระ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก
เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึง
เข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอันทะระ ครั้นตายไป
เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอันทะระ คู่ก่อนภิกษุ
ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป
ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอันทะระ.

จบ ทวยการีสูตรที่ ๑

๔-๖ ทวยการีสูตรที่ ๒-๔

[๕๓๔] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ
เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง
ความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นชลาพุชะ... ของพวกครุฑที่เป็น
สังเสทชะ... ของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้
เป็นผู้กระทำความดีทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า
พวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก
เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึง
ความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ครั้นตายไป เขาย่อม
เข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ คู่ก่อนภิกษุ
ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป
ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ.

จบ ทวยการีสูตรที่ ๒-๔

๑-๕. ทานุปการสูตรที่ ๑

[๕๓๕] กรุงสาวตถิ. ภิกษุ นั้นนัง ฌ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอันทชชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความดีด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกครุฑที่เป็นอันทชชะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึง เข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอันทชชะ เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์ แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของ พวกครุฑที่เป็นอันทชชะ ลูกก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคล บางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑ ที่เป็นอันทชชะ

จบ ทานุปการสูตรที่ ๑

๑๐. ทานุปการสูตรที่ ๒-๔

[๕๓๖] กรุงสาวตถิ. ภิกษุ นั้นนัง ฌ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นชลาพุชะ... ของพวกครุฑที่เป็น สัตถชชะ... ของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะพระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่ง ประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑ ที่เป็นอุปปาติกะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคล บางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑ ที่เป็นอุปปาติกะ.

(พระสูตร ๔๖ สูตร พึงประมวลมาอย่างนี้)

จบ ทานูปการนุปกสูตรที่ ๒-๔

จบ สุปัญณสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. สุทธกสูตร ๒. หรตีสสูตร ๓. ทวยการีสสูตร ๔. สูตร
๕. ทานูปการสูตร ๔. สูตร.

๑๐. คันธัพพกายสังยุต

๑. สุททกสูตร

[๕๓๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราจักแสดงพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์แก่เธอทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องใน
หมู่คนธรรพ์เป็นไฉน ? พวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี
สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กะพี้ก็มี สิงอยู่ที่
ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือกก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ดก็มี สิงอยู่ที่
ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอกก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่
ผลก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รสก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่นก็มี
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนี้เราเรียกว่า พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่
คนธรรพ์.

จบ สุททกสูตรที่ ๑

๑๐. อรรถถาคันธัพพกายสังยุต

อรรถถาสุททกสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในคันธัพพกายสังยุต ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มุลคนฺธ อธิวตุถา ความว่า ต้นไม้มีกลิ่นอยู่ที่ราก
เทวดาอาศัยต้นไม้นั้นบังเกิด. ก็ต้นไม้มี้ทั้งหมดนี้ย่อมสำเร็จ

ประโยชน์แก่เทวดาเหล่านั้น. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัย (ความหมาย) อย่างเดียวกัน นี้แล.

บทว่า **คณฺหคณฺห** ได้แก่ ที่กลั่น บรรดากลั่นมีกลั่นเกิดจากรากเป็นต้น

ก็ส่วนแม่ทั้งหมด มีรากเป็นต้น ของต้นไม้ใดมีกลั่นต้นไม้ นั้นชื่อ **คันหะ** ในที่นี้ ที่กลั่นของต้นไม้ที่มีกลั่นนั้น. เทวดาสงอยู่ที่ต้นไม้ที่มีกลั่นนั้น. ในที่นี้ ส่วนทั้งหมดมีรากเป็นต้น ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่เทวดาเหล่านั้นแล.

จบ อรรถกถาสุททนต์ที่ ๑

๒. สุจริตสูตร*

[๕๓๘] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์ พระเจ้าข้า ?

ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริต ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์

๑. ไม่มีอรรถกถาแก้ไข

ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้นุคคลบางคนในโลกนี้
เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่อง
ในหมู่คนธรรพ์.

จบ สุจริตสูตรที่ ๒

๓. มุลคันธทาตาสูต

[๕๓๕] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้นุคคลบางคน
ในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิง
อยู่ที่ต้นไม้มิกลันทีราก พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ นุคคลบางคนในโลกนี้
ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดา
ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มิกลันทีราก มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก
เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึง
ความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มิกลันทีราก เขาเป็น
ผู้ให้ทานต้นไม้มิกลันทีราก เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหาย
ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มิกลันทีราก ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ
เป็นปัจจัย ให้นุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็น
สหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มิกลันทีราก.

จบ มุลคันธทาตาสูตที่ ๓

อรรถกถามูลคันธทาตาสูตที่ ๓

บทว่า คส ทาตา โหติ มุลคณฺฐานํ ความว่า เขาเป็นผู้ให้ทาน กลิ่นรากไม้ มีกลิ่นกระลำพัก เป็นต้น. ฟิงทราบความหมายใน ทุกบทย่างนี้.

ก็เทศาทั้งหลาย (เมื่อครั้งเป็นมนุษย์) ให้ทานที่มีผลเช่นเดียวกัน กับสิ่งที่ให้แล้ว ตั้งความปรารถนา (ที่จะได้มารับผลทานนี้) ไว้ ด้วย ประการดังพรรณนามาฉะนี้. เพื่อจะแสดงแก่ทานที่ให้ผลไม่เหมือนกับ สิ่งให้หั้นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสัตถุทาน ๑๐ อย่างไว้ มีอาทิว่า โส อนฺนํ เทติ (เขาให้ข้าว). บทที่เหลือในทุกสูตร ก็มีความหมาย ย่างทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถามูลคันธทาตาสูตที่ ๓

จบ อรรถกถาคันธัพพกายสังยุต

๔-๑๒ สารคันธาติทาตาสูต*

(รวม ๕ สูต)*

[๕๔๐] กรุงสววัตถิ. ภิกษุหนึ่งนั้ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง

๑. ตั้งแต่สูตที่ ๔ เป็นต้นไป ไม่มีอรรถกถาแก้ไข

๒. เทศาทั้งหมดมี ๕ จำพวกๆ ละ ๑ สูต จึงเป็น ๕ สูต

ความเป็นสหายของเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น... ของพวก
เทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กะพี้... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่
ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่
สะเก็ด... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ... ของพวกเทวดา
ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่น
ที่ผล... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส... ของพวกเทวดา
ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้
ประพาศสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดา
ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้ มีกลิ่นที่แก่น... ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กะพี้... ที่ต้นไม้มีกลิ่น
ที่ดอก... ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล... ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส... ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น
มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้
ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดา
ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้
มีกลิ่นที่กะพี้... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก...
ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด... ของพวกเทวดาซึ่ง
สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก...
ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล... ของพวกเทวดาซึ่งสิง
อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น
เขาจึงให้สิ่งของอันมีกลิ่นที่แก่น... มีกลิ่นที่กะพี้... มีกลิ่นที่เปลือก...
มีกลิ่นที่สะเก็ด... มีกลิ่นที่ใบ... มีกลิ่นที่ดอก... มีกลิ่นที่ผล... มีกลิ่นที่รส...
มีกลิ่นที่กลิ่น เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดา
ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น... ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย

ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของ
พวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น...

จบ สารคันธาทิทาสูตรที่ ๔-๑๒

๑๓-๒๒ มุลคันธทานุปการสูตร

(รวม ๑๐ สูตร)*

[๕๔๑] กรุงสาวัตถี. ภิกษุหนึ่งนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ
เป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็น
สหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก. พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้
ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดา
ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้ มีกลิ่นที่ราก มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก
เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึง
ความเป็นสหายของเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก เขาจึงให้ข้าว
น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและ
อุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของ
พวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ
เป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็น
สหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก.

จบ มุลคันธทานุปการสูตรที่ ๑๓-๒๒

๑. เทวดา ๑ จำพวก ให้วัตถุทาน ๑ อย่างเป็น ๑ สูตร วัตถุทาน ๑๐ อย่าง จึงเป็น ๑๐ สูตร

๒๓-๑๓๒. สารคันธาทิทานุปการสูตร

(รวม ๕๐ สูตร)*

[๕๔๒] กรุงสาวัตถี. ภิกษุหนึ่ง ๓ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กะพี้... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า... พวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น มีอายุยืน มีวรรณะงาม... มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดา ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องอุปโภค ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น คู่ก่อนภิกษุ

๑. เทวดา ๑ จำพวก ให้วัตถุทาน ๑๐ อย่าง นับเป็น ๑ สูตร เทวดา ๕ จำพวก แต่ละพวกให้ วัตถุทาน ๑๐ อย่าง จึงรวมเป็น ๕๐ สูตร

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค เล่ม ๓ - หน้าที่ 580

ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อม
เข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้น ไม้มีกลิ่นที่กลิ่น.

จบ สารคันธาทิทานุปการสูตรที่ ๒๓-๑๓๒

จบ คัมภีร์พิกายสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. สุททกสูตร ๒. สุจริตสูตร ๓. มุลคันธทกาสสูตร ๔-๑๒.
- สารคันธาทิทาสูตร ๑๓-๒๒. มุลคันธทานุปการสูตร ๒๓-๑๓๒.
- สารคันธาทิทานุปการสูตร ๕๐ สูตร (รวม ๑๑๒ สูตร)

๑๑. วลาหกสังยุต

๑. เทสนาสูต

[๕๔๓] กรุงสาวัดดี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหกแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหกเป็นไฉน ? พวกเทวดาที่เป็นสิตวลาหกก็มี ที่เป็นอุณหวลาหกก็มี ที่เป็นอัพภวลาหกก็มี ที่เป็นวาทวลาหกก็มี ที่เป็นวัสสวลาหกก็มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนี้เราเรียกว่า พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก.

จบเทสนาสูตที่ ๑

๑๑. อรรถกถาวลาหกสังยุต

อรรถกถาเทสนาสูตที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในวลาหกสังยุต ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า วลาหกภิกขา ได้แก่ เทวดาที่ล่องลอยไปในอากาศ ซึ่งเกิดขึ้นในหมู่เทพ นามว่า พลาหกะ.

บทว่า สิตวลาหก ได้แก่ เทวดาพลาหก (เทวาก้อนเมฆ) ที่ทำให้เกิดความเย็น.

แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัย (ความหมาย) อย่างเดียวกันนี้แล.

จบ อรรถกถาเทสนาสูตที่ ๑

๒. สุจริตสูตร

[๔๔๔] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก คุณก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก ?

จบ สุจริตสูตรที่ ๒

๓-๑๒. สัตวลาหกทานุปการสูตร

(รวม ๑๐ สูตร)*

[๔๔๕] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว

๑. เทวดา ๑ จำพวก ให้วัตถุทาน ๑๐ อย่าง นับเป็น ๑ สูตร ให้วัตถุทาน ๑๐ อย่าง จึงเป็น ๑๐ สูตร

ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ใ้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นสัตว์ลาหก พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดา ที่เป็นสัตว์ลาหก มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นสัตว์ลาหก เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่ง ประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดา ที่เป็นสัตว์ลาหก. ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ใ้บุคคล บางคนในโลกนี้ ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็น สัตว์ลาหก.

จบ สัตว์ลาหกทานุปการสูตรที่ ๓-๑๒

๑๓-๕๒ อุณหวลลาหกทานุปการาทิสูตร

(รวม ๔๐ สูตร)

[๕๔๖] กรุงสาวตติ. ภิกษุนั้นนัง ฦ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ใ้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง ความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นอุณหวลลาหก... ?

[๕๔๗] ... เข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็น อภพลลาหก ... ?

[๕๔๘] ... เข้าถึงความ เป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็น
วาทวลาห ... ?

[๕๔๙] ... เข้าถึงความ เป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็น
วัสสวลาห ... ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้
ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวก
เทวดาที่เป็นวัสสวลาห มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมี
ความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความ เป็น
สหาย ของพวกเทวดาที่เป็นวัสสวลาห เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน
มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่ง
ประทีป เมื่อตายไป เขาเข้าถึงความ เป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็น
วัสสวลาห. ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคน
ในโลกนี้เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความ เป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็น
วัสสวลาห.

อรรถกถาสูตที่ ๑๓-๕๒

บทว่า เจโตปถิมินุวย ความว่า อาศัยการตั้งจิต.

บทว่า สิต โหติ ความว่า ความเย็นใดมีในวัสสานฤดู และ
เหมันตฤดู ความเย็นนั้นมีฤดูเป็นสมภูฐานทั้งนั้น. ส่วนความเย็น
ที่เย็นมากกว่าความเย็นทั้งหลาย และความเย็นที่เกิดขึ้นในคิมหันตฤดู
อันใด ความเย็นนั้น จัดเป็นความเย็นที่บังเกิดขึ้นด้วยอำนาจของเทวดา.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑๓-๕๒

๕๓. สีตวลาหกุสูตร

[๕๕๐] กรุงสาวัตถี. ภิกษุหนึ่งนึ่ง ฌ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ความหนาวมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่อว่า สีตวลาหมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า โฉนหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น ความหนาวย่อมมี เพราะอาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น คู่ก่อนภิกษุ ข้อนั้นแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ความหนาวมีในบางคราว.

จบ สีตวลาหกุสูตรที่ ๕๓

อรรถกถาสูตรที่ ๕๓

บทว่า อุน्ह โหติ ความว่า ความร้อนในคิมหันตฤดูใด ความร้อนนั้นเป็นความร้อนปกติ (ธรรมดา) นั้นเอง มีฤดูเป็นสมุฏฐาน ส่วนความร้อนจัดที่มีแม่ในหน้าร้อน และความร้อนที่มีในหน้าหนาว ชื่อว่า เป็นความร้อนที่บังเกิดขึ้นด้วยอำนาจของเทวดา.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๕๓

๕๔. อุณหวลาหกุสูตร

[๕๕๑] กรุงสาวัตถี. ภิกษุหนึ่งนึ่ง ฌ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ความร้อนมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่อ อุณหเวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า โฉนหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น ความร้อนย่อมมี เพราะอาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ความร้อนมีในบางคราว.

จบ อุณหเวลาหกสูตรที่ ๕๔

อรรถกถาสูตรที่ ๕๔

บทว่า อพฺภ โหติ ความว่า มีมณฑปเมฆ (กลุ่มเมฆ). แม้ในสูตรนี้ เมฆที่ก่อตัวขึ้น ในวัสสานฤดู (ฤดูฝน) และในสิสิริฤดู (ฤดูหนาว) เป็นเมฆตามปกติ (ธรรมดา) นั่นเอง มีฤดูเป็นสมุฏฐาน.

ส่วนเมฆหนา ในฤดูมีเมฆนั้นแหละ ที่บังพระจันทร์และ พระอาทิตย์ ทำให้มืดมิดหมด เป็นเวลาถึง ๗ สัปดาห์ และเมฆใน เดือน ๕ เดือน ๖ ชื่อว่าเมฆที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของเทวดา.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๕๔

๕๕. อัพเวลาหกสูตร

[๕๕๒] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้เมฆหมอกมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่อว่า อัพเวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ๑. ปาฐะว่า อพฺภ จบฺบพมา เป็น อภิวพฺภ แปรตามจบบพมา.

พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น เมฆหมอกย่อมมี เพราะอาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น คู่ก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เมฆหมอกมีในบางคราว.

จบ อัปภวลาหกุสูตรที่ ๕๕

อรรถกถาสูตที่ ๕๕

บทว่า วาโต โหติ ความว่า ลมตามปกติที่พัดมาจากทิศเหนือ และจากทิศใต้เป็นต้น ที่มีในฤดูนั้น นี้เป็นลมมีฤดูเป็นสมุฏฐานนั่นเอง ส่วนลมแรงที่พัดทำลายต้นไม้เป็นต้น และลมที่เกิดขึ้นผิดปกติกาล อย่างอื่นนี้ชื่อว่า ลมที่เกิดด้วยอำนาจเทวดา.

จบ อรรถกถาอัปภวลาหกุสูตรที่ ๕๕

๕๖. วาตวลาหกุสูตร

[๕๕๓] กรุงสาวตถิ. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ลมมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่อว่า วาตวลาหมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า โฉนหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น ลมย่อมมี เพราะอาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น คู่ก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้ลมมีในบางคราว.

จบ วาตวลาหกุสูตรที่ ๕๖

อรรถกถาวาตวลาหกสูตรที่ ๕๖

บทว่า เทโว วสุตติ ความว่า ฝนที่ตกตลอด ๔ เดือน ที่เป็น
ฤดูฝน มีอุตุเป็นสมุฏฐานทั้งนั้น. ส่วนฝนชุกที่ตกในฤดูฝน และฝนใน
เดือน ๕ เดือน ๖ ชื่อว่า เกิดขึ้นด้วยอานุภาพเทวดา.

ในข้อนั้น มีเรื่องนี้เป็นตัวอย่าง :-

เล่ากันว่า วัสสพลาหกเทพบุตรคนหนึ่ง ไปหาพระเถระ
ผู้พิจารณาซึ่งจำพรรษาอยู่ในกุฏิไม้กฤษณา แล้วได้ยืนอยู่ข้างนอก.

"พระเถระถามว่า ท่านเป็นใคร ?"

"กระผมคือ วัสสพลาหกเทพบุตร ขอรับ."

"ทราบที่ด้วยอำนาจจิตของท่าน ทำให้ฝนตกได้หรือ ?"

"ถูกแล้ว ขอรับ"

"พวกอาตมา อยากเห็น"

"ท่านจักเปี่ยก นะครับ"

"เค้าเมฆใหญ่ หรือเสียงฟ้าร้อง ไม่ปรากฏเลย พวกเราจัก
เปี่ยกได้อย่างไร ?"

"ท่านขอรับ อำนาจจิตของผมทำให้ฝนตกได้ ขอนิมนต์ท่าน
เข้าบรรณศาลาเถิด"

"ดีแล้ว เทพบุตร" พระเถระรับคำแล้วล้างเท้า เข้าสู่บรรณศาลา.
เมื่อพระเถระนั้นกำลังเข้าไป เทพบุตรก็ขับเพลงขับบทหนึ่ง แล้วยกมือ
ขึ้น. ได้มีก้อนเมฆก้อนหนึ่ง รอบ ๆ สถานที่ประมาณ ๓ โยชน์
(ทำให้เกิดฝนตก) พระเถระเปี่ยกครึ่งตัว เข้าไปสู่บรรณศาลา.

อนึ่ง ชื่อว่าฝนนี้ จะหยุดตกก็เพราะเหตุ ๘ ประการ คือ เพราะ
อาณาภาพของนาค ๑ เพราะอาณาภาพของครุฑ ๑ เพราะอาณาภาพของ
เทวดา ๑ เพราะมีอุตุเป็นสมุฏฐาน ๑ เพราะมารบันดาล ๑ เพราะ
พลังฤทธิ์ ๑ เพราะเมฆประลัยกัลป์ (เมฆที่ยังกับให้พินาศ) ๑

จบ อรรถกถาวาตวลาหกสูตรที่ ๕๖

๕๗. วัสสวลาหกสูตร

[๕๕๔] กรุงสาวัตถี. ภิกษุหนึ่งนั้ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ
เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ฝนมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่อว่า
วัสสวลาหมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ
พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น ฝนย่อมมี เพราะ
อาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น คู่ก่อนภิกษุ ข้อนั้นแลเป็นเหตุ
เป็นปัจจัย ให้ฝนมีในบางคราว.

จบ วัสสวลาหกสูตรที่ ๕๗

จบ วลาหกาสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. เทสนาสสูตร ๒. สุจริตสูตร ๓-๑๒. สัตวลาหกทานุปการสูตร
๑๐. สูตร ๑๓-๕๒. อุณหวลาหกทานุปการาทิสสูตร ๕๓. สัตวลาหกสูตร
๕๔. อุณหวลาหกสูตร ๕๕. อัปภวลาหกสูตร ๕๖. วาตวลาหกสูตร
๕๗. วัสสวลาหกสูตร
๑. สูตรที่ ๕๗ ไม่มีอรรถกถาแก้ไข

๑๒. วัจจโคตตสังยุต*

๑. รูปอัญญาณสูตร

[๕๕๕] สมัยหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร-
เชตวัน อารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น
ปริพาชกชื่อว่าวัจจโคตร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึก
ถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถาม
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย
ให้ทิวาหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง
โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุดบ้าง ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นบ้าง
ชีพเป็นอย่างอื่น สรีระก็เป็นอย่างอื่นบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้ว
ย่อมเกิดอีกบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมไม่เกิดอีกบ้าง สัตว์หลังจาก
ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มีบ้าง สัตว์หลังจากตาย
แล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนวัจจนะ เพราะความไม่รู้ในรูป
ในเหตุเกิดแห่งรูป ในความดับแห่งรูป ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับ
แห่งรูป จึงเกิดทิวาหลายอย่างเหล่านี้ขึ้นในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง
บ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หา
มิได้บ้าง คุณก่อนวัจจนะ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทิวาหลายอย่าง
เหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้ว
ย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง.

๑. อรรถกถาวัจจโคตตสังยุต แก่รวมไว้ท้ายสังยุตนี้

๒. เวทนาอัญญาณสูตร

[๕๕๖] กรุงสาวัตถี. วัจนโคตรปริพาชกนัง ฌ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมอะไรรหอนเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทวิภูฏีหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่าโลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนวัจนะ เพราะความไม่รู้ในเวทนา ในเหตุเกิดแห่งเวทนา ในความดับแห่งเวทนา ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งเวทนา จึงเกิดทวิภูฏีหลายอย่างเหล่านี้ขึ้นในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง คุณก่อนวัจนะ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทวิภูฏีหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง.

๓. สัตถุญาอัญญาณสูตร

[๕๕๗] กรุงสาวัตถี. วัจนโคตรปริพาชกนัง ฌ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตมอะไรรหอนเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทวิภูฏีหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่าโลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนวัจนะ เพราะความไม่รู้ในสัตถุญา ในเหตุเกิดแห่งสัตถุญา ในความดับแห่งสัตถุญา ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งสัตถุญา จึงเกิดทวิภูฏีหลายอย่างเหล่านี้ขึ้นในโลก

อย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้
ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง คุณก่อนวัจนะ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย
ให้ทกฏฐิหลายอย่างเกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจาก
ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง.

๔. สังขารอัญญาณสูตร

[๕๕๘] กรุงสาวตถิ. วัจน โคตรปริพาชกนัง ฌ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม
อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทกฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า
โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อม
ไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนวัจนะ เพราะความไม่รู้ใน
สังขารทั้งหลาย ในเหตุเกิดแห่งสังขาร ในความดับแห่งสังขาร
ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งสังขาร จึงเกิดทกฏฐิหลายอย่าง
เหล่านี้ขึ้นในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้ว
ย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง คุณก่อนวัจนะ ข้อนี้แล
เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทกฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า
โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้
ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง.

๕. วิญญาณอัญญาณสูตร

[๕๕๙] กรุงสาวตถิ. วัจน โคตรปริพาชกนัง ฌ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
แล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม อะไรหนอ

เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทฤษฎีหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า

โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อม
ไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจนะ เพราะความไม่รู้ใน
วิญญูณ ในเหตุเกิดแห่งวิญญูณ ในความดับแห่งวิญญูณ ใน
ปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งวิญญูณ จึงเกิดทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้ขึ้น
ในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีก
ก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ดูก่อนวัจนะ ข้อนี้แลเป็นเหตุ
เป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง
ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีก
ก็หามิได้บ้าง.

๖-๑๐. รูปอภัสสนาทิสฺตร

[๕๖๐] กรุงสาวตฺถิ. วัจจโคตรปริพาชกนัง ฌ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม
อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า
โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อม
ไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจนะ เพราะไม่เห็นในรูป
ฯลฯ ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งรูป ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้
จึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อม
เกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ฯลฯ.

[๕๖๑] กรุงสาวตฺถิ. ดูก่อนวัจนะ เพราะไม่เห็นในเวทนา...

[๕๖๒] กรุงสาวตฺถิ. ดูก่อนวัจนะ เพราะไม่เห็นในสัญญา...

[๕๖๓] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่เห็นในสังขาร
ทั้งหลาย...

[๕๖๔] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่เห็นในวิญญาณ... .

๑๑-๑๕. รูปอนภิสมาทิสสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๖๕] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่ตรัสรู้ในรูป... .

[๕๖๖] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่ตรัสรู้ในเวทนา... .

[๕๖๗] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่ตรัสรู้ในสัญญา... .

[๕๖๘] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่ตรัสรู้ในสังขาร
ทั้งหลาย.....

[๕๖๙] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่ตรัสรู้ในวิญญาณ... .

๑๖-๒๐. รูปอนนุโพธาทิสสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๗๐] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่รู้ตามในรูป... .

[๕๗๑] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่รู้ตามในเวทนา... .

[๕๗๒] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่รู้ตามในสัญญา... .

[๕๗๓] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่รู้ตามในสังขาร
ทั้งหลาย...

[๕๗๔] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนวัจนะ เพราะไม่รู้ตามในวิญญาณ... .

๒๑-๒๕. รูปอัปปฏิเวธาทิสฺสูตร

(รวม ๕ สฺสูตร)

[๕๑๕] กรุณฺสาวัตถิ. ข้าแต่ท่านพระโคตม อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้ เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยง ฯลฯ เพราะไม่แทงตลอดในรูป ฯลฯ ในวิญญูณ ฯลฯ.

๒๖-๓๐. รูปอัสลลัทธิขณาทิสฺสูตร

(รวม ๕ สฺสูตร)

[๕๑๖] กรุณฺสาวัตถิ. คุณก่อนวัจจะ เพราะไม่กำหนดในรูป ฯลฯ ในวิญญูณ ฯลฯ.

๓๑-๓๕. รูปอนุปลัทธิขณาทิสฺสูตร

(รวม ๕ สฺสูตร)

[๕๑๗] กรุณฺสาวัตถิ. คุณก่อนวัจจะ เพราะไม่เข้าไปกำหนด ในรูป ฯลฯ ในวิญญูณ ฯลฯ.

๓๖-๔๐. รูปอสมเปกขณาทิสฺสูตร

(รวม ๕ สฺสูตร)

[๕๗๘] กรุงสรวัดดี. คูก่อนวัจฉะ เพราะไม่เพ่งในรูป ฯลฯ
ในวิญญาน ฯลฯ.

๔๑-๔๕. รูปอปปัจจเวกขณาทีสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๗๕] กรุงสāvตถิ. คุณ่อนวัจณะ เพราะไม่พิจารณาในรูป
๗๗ ในวิญญาณ ๗๗.

๔๖-๕๐. อปปัจจูปลักขณาทีสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๘๐] กรุงสāvตถิ. คุณ่อนวัจณะ เพราะไม่เข้าไปกำหนด
เฉพาะในรูป ๗๗ ในวิญญาณ ๗๗.

๕๑-๕๔. รูปอปปัจจัจจกัมมาทีสูตร

(รวม ๔ สูตร)

[๕๘๑] กรุงสāvตถิ. ครั้งนั้น วัจณโคตรปริพาชก ได้เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้งผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม
อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทิวาหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลก
ว่า โลกเที่ยงบ้าง ๗๗ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้
ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจนะ เพราะกรรมคือการ
ไม่เห็นประจักษ์ในรูป ในเหตุเกิดแห่งรูป ในความดับแห่งรูป
ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งรูป ฯลฯ.

[๕๘๒] กรุงสาวัตถิ. ดูก่อนวัจนะ เพราะกรรมคือการไม่เห็น
ประจักษ์ในเวทนา ฯลฯ.

[๕๘๓] กรุงสาวัตถิ. ดูก่อนวัจนะ เพราะกรรมคือการไม่เห็น
ประจักษ์ในสัญญา ฯลฯ.

[๕๘๔] กรุงสาวัตถิ. ดูก่อนวัจนะ เพราะกรรมคือการไม่เห็น
ประจักษ์ในสังขารทั้งหลาย ฯลฯ.

๕๕. วิญญาณอัปปัจจกัมมสูตร

[๕๘๕] กรุงสาวัตถิ. ดูก่อนวัจนะ เพราะกรรมคือการไม่เห็น
ประจักษ์ในวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ในความดับแห่งวิญญาณ
ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ จึงเกิดทัญญูหลายอย่าง
เหล่านี้ขึ้นในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตาย
แล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง ดูก่อนวัจนะ
ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทัญญูหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า
โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุดบ้าง
ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นบ้าง ชีพเป็นอย่างอื่น สรีระก็เป็นอย่างอื่น
บ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อม
ไม่เกิดอีกบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็บ้าง
สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง.

จบ วัจณ โคตตสังยุต

อรรถกถาวัจนโคตตสังยุต

พึงทราบวินิจฉัยในวัจนโคตตสังยุต ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อญญาเต แปลว่า เพราะไม่รู้.

พึงทราบความหมายในทูกบทด้วยอำนาจเป็นตติยาวิภคติ เหมือนกับดังพรรณนามาจะนี้. ก็บทเหล่านี้ทูกบทเป็นไวพจน์ของกัน และกันนั่นเองแล.

ก็แลในสังยุตนี้พึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสูตรไว้ ๑๑ สูตร ตรัสไวยาकरणะไว้ ๕๕ ไวยาकरणะ.

จบ อรรถกถาวัจนโคตตสังยุต

รวมพระสูตรในสังยุตนี้ คือ

๑. อัญญาณสูตร ๕ สูตร ๖-๑๐. อทัสสนสูตร ๕ สูตร ๑๑-๑๕. อนภิสสมยสูตร ๕ สูตร ๑๖-๒๐. อนนุโพธสูตร ๕ สูตร ๒๑-๒๕. อัปปฎิเวธสูตร ๕ สูตร ๒๖-๓๐. อสัลลักษณ์สูตร ๕ สูตร ๓๑-๓๕. อนุปลักษณ์สูตร ๕ สูตร ๓๖-๔๐. อสมเปกขณสูตร ๕ สูตร ๔๑-๔๕. อัปปัจจเวกขณสูตร ๕ สูตร ๔๖-๕๐. อัปปัจจอุปลักษณ์สูตร ๕ สูตร ๕๑-๕๕. อัปปัจจจักขกัมมสูตร ๔ สูตร ๕๕. วิญญาณอัปปัจจจักขกัมมสูตร.

๑๓. สมาธิสังยุต

๑. สมาธิสมาบัติสูตร

[๕๘๖] กรุงสาวตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการเข้าในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิและฉลาดในการเข้าในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใสในจำนวนนั้น หัวเนยใสเขากล่าวว่าเป็นเลิศ ฉันทิ ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการเข้าในสมาธิ ก็นับว่าเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น ฉันทินั้นเหมือนกัน.

จบ สมาธิสมาบัติสูตรที่ ๑

อรรกถาสมาธิสังยุต

อรรกถาสมาธิสมาบัติสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑ แห่งสมาธิสังยุต ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สมาธิกุสโล** ความว่า เป็นผู้ฉลาดในการกำหนดองค์
อย่างนี้คือ ปฐมฌานมีองค์ ๕.

บทว่า **น สมาปตฺติกุสโล** ความว่า ไม่สามารถทำจิตให้
ร่าเริงให้สามารถแล้วเข้าฌานได้.

พึงทราบบทที่เหลือโดยนัยนี้.

จบ อรรถกถาสมาธิสมาปตฺติสูตรที่ ๑

๒. จูติสูตร

[๕๘๗] กรุงสวตฺถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฉลาดในการ
ตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาด
ในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคน
ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ใน
สมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการ
ตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่น
ในสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด
เป็นประธานสูงสุดและดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือน
นมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใส
เกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส ในจำนวนนั้น หัวเนยใสเขา
กล่าวว่าเป็นเลิศ ฉันทิใด ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ
และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ก็นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด
เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น ฉันทิใด
เหมือนกัน.

จบ จูติสูตรที่ ๒

อรรถกถาฐิติสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๒ เป็นต้น ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า น สมာธิสุมี จิตฺกฺุสโล ความว่า ไม่ฉลาดที่จะหยุดฌานไว้ได้ คือไม่สามารถจะหยุดฌานไว้ได้ชั่ว ๓-๘ ลัดนิ้วมือ.

จบ อรรถกถาฐิติสูตรที่ ๒

๓. วุฏฐานสูตร

[๕๘๘] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไหน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ วุฏฐานสูตรที่ ๓

อรรถกถาวุฏฐานสูตรที่ ๓

บทว่า น สมာธิสุมี วุฏฐานกฺุสโล ความว่า ไม่ฉลาดจะออกจากฌาน คือ ไม่สามารถจะออกได้ตามเวลาที่กำหนดไว้

จบ อรรถกถาฐานสูตรที่ ๓

๔. กัลลิตสูตร

[๕๘๕] กรุงสาวตถิ. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้มานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้มานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ กัลลิตสูตรที่ ๔

อรรถกถากัลลิตสูตรที่ ๔

บทว่า น สมาธิสมิ กุลลิตกุกุโล ความว่า ไม่ฉลาดที่จะยังจิตให้ร่าเริงแล้วทำให้สามารถ.

จบ อรรถกถากัลลิตสูตรที่ ๔

๕. อารัมมณสูตร

[๕๕๐] กรุงสาวตถิ. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาด

ในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคน

ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑
บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑
ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิและฉลาด
ในอารมณ์ในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน
สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิด
จากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ

จบ อารัมมณสูตรที่ ๕

อรรถกถาอารัมมณสูตรที่ ๕

บทว่า น สมาธิสุมี อารมฺมณกุสโล ความว่า ไม่ฉลาดใน
อารมณ์คืออกสิน

จบ อรรถกถาอารัมมณสูตรที่ ๕

๖. โคจรสูตร

[๕๕๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการ
ตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดใน
โคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาด
ในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคน
ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ ใน ๔
จำพวกนั้น ผู้ที่ได้ฌานฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในโคจร
ในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่า

ผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้ม
เกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ โจรสูตรที่ ๖

อรรถกถาโจรสูตรที่ ๖

บทว่า น สมာธิสฺมี โจรกฺุสโธ ความว่า ไม่ฉลาดในอารมณ์
ของกรรมฐาน และในที่โจรเพื่อภิกษาจาร.

จบ อรรถกถาโจรสูตรที่ ๖

๗. อภินิหารสูตร

[๕๕๒] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฉลาดในการ
ตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑ บางคน
ฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นใน
สมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดใน
การบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ
และฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่
ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ
นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌาน
๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด
ฯลฯ.

จบ อภินิหารสูตรที่ ๗

อรรถกถาอภินิหารสูตรที่ ๗

บทว่า น สมာธิสุมี อภินิหารกุสโล ความว่า ไม่ฉลาดที่จะนำ
กรรมฐานให้สูงขึ้นไป.

จบ อรรถกถาอภินิหารสูตรที่ ๗

๘. สักกัจจการีสูตร

[๕๕๓] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการ
ตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคน
กระทำความเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑
บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่กระทำความเคารพ
ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความ
เคารพในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้มานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่น
ในสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด
เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้มานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือน
นมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ สักกัจจการีสูตรที่ ๘

อรรถกถาสักกัจจการีสูตรที่ ๘

บทว่า น สมာธิสุมี สกุกัจจการี ความว่า ไม่ใช่ผู้มีปกติทำ
โดยเคารพเพื่อทำมานให้บรรลुอุปปนา.

จบ อรรถกถาสักกัจจการีสูตรที่ ๘

๕. สาทัจจการีสสูตร

[๕๕๔] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้มานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุดและดีกว่าผู้ได้มานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ

จบ สาทัจจการีสสูตรที่ ๕

อรรถกถาสาทัจจการีสสูตรที่ ๕

บทว่า น สมาธิสุมี สาทัจจการี ความว่า ไม่ใช่ผู้มีปกติ ทำอย่างติดต่อกันเพื่อออกจากฌาน คือ ทำเป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้น.

จบ อรรถกถาสาทัจจการีสสูตรที่ ๕

๑๐. สัปพายการีสสูตร

[๕๕๕] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการ

ตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนกระทำ

ความสบายในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคน
ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑
บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความสบายใน
สมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ
และกระทำความสบายในสมาธิ นับว่าเป็นเลิศประเสริฐที่สุด เป็น
ประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือน
นมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๕๕๖] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการ
เข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการ
ตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดใน
การเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดใน
การเข้าสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น
ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และที่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ
นับว่าเป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌาน
ทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจาก
นมสด ฯลฯ.

[๕๕๗] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฉลาด ในการ
เข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการ
ออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดใน
การเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ บางคนฉลาด
ในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น

ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ
นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌาน
ทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจาก
นมสด ฯลฯ.

[๕๕๘] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการ
เข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาด
ในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคน
ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑
บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑
ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดใน
ความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุด
และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค
นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๕๕๙] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฉลาดในการ
เข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในอารมณ์
ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้า
สมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ
และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดใน
การเข้าสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ
ที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น
เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๐] กรุงสาวตถิ. คู่ออนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โคนม สัมเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๑] กรุงสาวตถิ. คู่ออนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นม สัมเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๒] กรุงสาวตถิ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความ

เคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๓] กรุงสาวตติ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิและกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๔] กรุงสาวตติ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความสบายในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น

ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ
นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌาน
ทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจาก
นมสด ฯลฯ.

[๖๐๕] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการ
ตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดใน
การออกในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บางคนไม่
ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกในสมาธิ ๑ บางคน
ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และฉลาดในการออกในสมาธิ ๑ ใน
๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และฉลาดใน
การออกในสมาธิ นับว่าเป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด
และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค
นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๖] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการ
ออกในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาด
ในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกในสมาธิ ๑
บางคนไม่ฉลาดในการออกในสมาธิ และไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาด
ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการออกในสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาด
ในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการออก
ในสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ
ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น
เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๗] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในความ เป็นผู้ฉลาดในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาด ในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคน ไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ใน สมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้มานที่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็น ประชาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้มานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสด เกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๘] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดใน อารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดใน โคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดใน อารมณ์ในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดใน อารมณ์ในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้มานที่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประชาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้มาน ทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจาก นมสด ฯลฯ.

[๖๐๙] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในโคจร ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาด

ในการบริหารจัดการไปในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคน
ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ และไม่ฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑
บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ และฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑
ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในโคจรในสมาธิ และฉลาดในการ
บริหารจัดการไปในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน
สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจาก
แม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๑๐] กรุงสาวัดถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการ
บริหารจัดการไปในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคน
กระทำความเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ ๑
บางคนไม่ฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ และไม่กระทำความ
เคารพในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการบริหารจัดการไปในสมาธิ และ
กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาด
ในการบริหารจัดการไปในสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ นับว่า
เป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌาน
ทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจาก
นมสด ฯลฯ.

[๖๑๑] กรุงสาวัดถิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้
๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความ
เคารพในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑
บางคนกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ แต่ไม่กระทำความ
เคารพในสมาธิ ๑ บางคนไม่กระทำความเคารพในสมาธิ และ

ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเคารพในสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่กระทำความเคารพในสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๑๒] กรุงสวัตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ แต่ไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความสบายในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ ๑ บางคนไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ และไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส หัวเนยใสเขากล่าวว่าเป็นเลิศ ฉันทใด ผู้ได้ฌานที่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อกันในสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ ก็นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น ฉันทนั้นเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว

ภิกษุเหล่านั้นดีใจชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้นแล.

จบ สัปายการีสูต

(สูตรอีก ๕๐ สูตร พึงให้พิสดารโดยนัยนี้)

จบ สมာธิสังยุต

อรรถกถาสัปายการีสูตที่ ๑๐

บทว่า น สมาธิสฺมี สปปายการี ความว่า ไม่สามารถจะ
ทำกรรมที่เป็นสัปายะ คือเป็นอุปการะแก่สมาธิให้บริบูรณ์ได้.

จบ อรรถกถาสัปายการีสูตที่ ๑๐

ต่อจากนี้ไป พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตูกะไว้ (โดย) ประกอบ
เข้ากับบททั้งหลาย มีสมาบัติเป็นต้น. เนื้อความของจตุกกะเหล่านั้น
พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. ส่วนสมาธิสังยุตในวรรคนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยเป็นโลกียฆานเท่านั้นแล

จบ อรรถกถาสมาธิสังยุต

อรรถกถาชันธวารวรรค คัมภีร์สังยุตตนิกาย
ข้อสารัตถปกาสินี จบบริบูรณ์ด้วยประการฉะนี้

จบ อรรถกถาสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. สมာธิสมาปัตติสูตร ๒. จิตฺติสูตร ๓. วุฏฺฐานสูตร ๔. กัลลิตสูตร
๕. อารัมมณสูตร ๖. โจรสูตร ๗. อภินิหารสูตร ๘. สักกัจจการีสูตร
๙. สาคัจจการีสูตร ๑๐. สัปพายการสูตร.

จบ ขันธวารวรรคสังยุต

รวมวรรคที่มีในขันธวารวรรคสังยุตนี้ คือ

๑. นกุลปีตวรรค ๒. อนิจจวรรค ๓. ภาววรรค ๔. นคฺคมหากวรรค
๕. อตฺตทปีตวรรค รวม ๕ วรรค เรียกว่ามุลป้อนวรรค ๖. อุปายวรรค
๗. อรหันตวรรค ๘. ชัชนียวรรค ๙. เถรวรรค ๑๐. ปุฬวรรค
- รวม ๕ วรรค พระสัมพุทธเจ้าผู้ฉลาดทรงประกาศว่า เป็นมัชฌิมป้อนวรรค
๑๕. อันตวรรค ๑๖. ธรรมกถิกรวรรค ๑๗. อวิชชาวรรค ๑๘. กุกกุพวรรค
๑๙. ทิฏฐิวรรครวม ๕ วรรค ท่านเรียกว่า จุลป้อนวรรค และเรียกว่า เป็นนิบาต.

ในขันธวารวรรคมี ๑๓ สังยุต คือ

๑. ขันธสังยุต ๒. ราชสังยุต ๓. ทิฏฐิสังยุต ๔. โอกกัณฺธิสังยุต
๕. อุปปาทสังยุต ๖. กิเลสสังยุต ๗. สารีปุตตสังยุต ๘. นาคสังยุต
๙. สุป้อนสังยุต ๑๐. คันธัพพกายสังยุต ๑๑. วลาหกสังยุต ๑๒. วัจจ-
โคตตสังยุต ๑๓. สมာธิสังยุต ฉะนี้แล.